

ВІСНИК

**Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка**

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3 (79)

**Сєвєродонецьк
2017**

Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021 *

3
2017

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гусласький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорельський** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **В. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельгес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **О. Г. Яновська** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 3 від 29 вересня 2017 року)*

Для науковців та юристів-практиків.
Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Нестерович В. Ф. Законодавче регулювання участі
громадськості у формуванні органів державної влади України..... 11

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Бабасва О. В. Особливості підготовчого провадження на підставі угод..... 19

Богатирьов А. І. Особливості інституціонального підходу
до вивчення проблем злочинності в місцях несвободи..... 26

Бондарєва К. В. Деякі аспекти вияву злісної непокори
вимогам адміністрації установи виконання покарань..... 33

Дунаєва Т. Є. Внесення змін у кримінальне процесуальне
законодавство України як засіб покращання його якості
в частині усунення прогалин..... 41

Зайцев О. В. До питання державної зради
у формі шпигунства (ст. 111 КК України)..... 48

Євтєєва Д. П. До питання про визначення
предмета ухилення від сплати аліментів
на утримання дітей (ст. 164 КК України)..... 58

Карчевський М. В. Основні проблеми
кримінально-правового регулювання у сфері інформатизації..... 67

Коваленко А. О. Тимчасовий доступ до речей
і документів у системі заходів забезпечення цивільного позову..... 78

Кулькіна Я. С. До питання про об'єкт та предмет
порушення правил поведіння зі зброєю, а також
з речовинами й предметами, що становлять
підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України)..... 86

Панасенко Р. А. Дефеніція рейдерства та його
співвідношення із суміжними поняттями..... 95

Филь Р. С. Кримінально-правова охорона прав
на об'єкти промислової власності в зарубіжних країнах..... 102

Янко В. М. Покарання за злочини проти основ
суверенітету українського народу (ст. ст. 109, 110 КК України):
проблеми, тенденції, перспективи..... 111

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Крупнова Л. В. Теоретико-правова характеристика стадій адміністративної процедури відкриття виконавчого провадження	123
--	-----

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Безсонна Т. Ф. Місце біометричного паспорта в системі документів, що підтверджують громадянство України	132
Єрофєєв М. І. Оцінка впливу на довкілля: правовий аспект	138
Жукова А. І. Питання нормативно-правового регулювання кластерної системи в умовах збереження ресурсів регіонів	144
Комарницький В. М. Майбутнє Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: яке воно?	153
Новіков Д. О. Економізація трудового права: тенденції та виклики	160
Світлична Ю. О. Інвестиційне законодавство України потребує вдосконалення	168
Трегуб О. А. Галузева природа правовідносин у сфері поводження з відходами	174
Павшук К. О. Проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні	183

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Передумови формування окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності	193
Боршковий О. В. Сучасна процесуальна регламентація ОРД як гальмо на шляху ефективного розслідування	204
Гусєва В. О. Криміналістична характеристика посягань на життя співробітника правоохоронного органу	211
Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	217
Корщенко В. А. Методи судової телекомунікаційної експертизи	224
Корх В. В. Оперативно-розшукова характеристика вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа»	230
Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій	240

Левін В. І. Житло чи інше володіння особи як об'єкти проведення обшуку в кримінальному провадженні.....	248
Одарченко М. С. Стан наукового дослідження гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції.....	254
Пеньков С. В. Правове регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності.....	262
Перлін В. С. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.....	268
Савчук Т. І. Особливості механізму вчинення корупційних злочинів	274
Удовенко Ж. В. Дотримання засади невтручання в приватне життя під час проведення допиту.....	279
Шехавцов Р. М. Загальна характеристика проблемних слідчих ситуацій, що виникають під час досудового розслідування злочинів.....	286

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Литвинов О. М. Філософія для юристів: методичні аспекти проблеми викладання з полемічними зауваженнями та деякими конкретними пропозиціями.....	294
--	-----

Розділ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розовский Б. Г. Пословицы тоже устаревают	302
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	315
------------------------------------	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Nesterovych V. Legislative Regulation of Public
Participation in the Formation of State Authority in Ukraine 11

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Babayeva A. Peculiarities of Preparatory
Lawsuit on the Basis of Agreements 19

Bohatyrov A. Peculiarities of Institutional Approach
of Studying Criminal Problems in Custodial Settings 26

Bondareva K. Some Aspects of Malicious Disobedience
Manifestation to the Requirements of Administration
of the Establishment of Punishment Execution 33

Dunayeva T. Making Alteration into Ukrainian Criminal
Adjective Legislation as a Means of the Improvement of
its Quality in the Part of Removal Shortcomings 41

Zaitsev A. To the Issue of State Treason in the Form
of Espionage (Art.111 of the Criminal Code of Ukraine) 48

Yevteyeva D. To the Issue of Definition of the Subject of
Avoiding to Pay Alimony to Support Children
(Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine) 58

Karchevskiy M. The Main Problems of Criminal Law
Regulation in the Field of Informatization 67

Kovalenko A. Temporary Access to the Things and
Documents in the System of Measures to Ensure Civil Procedure 78

Kulkina Ya. To the Issue of the Object and Subject of
Violation the Rules of Using Weapons and Also with
Substances and Things which are of Great Danger to
the People Around (art. 414 of The Criminal Code of Ukraine) 86

Panasenko R. Definition of Raiding and its
Correlation with other Related Concepts 95

Fyl R. Criminal and Legal Protection of
Industrial Property Rights in Foreign Countries 102

Yanko V. Punishment for Crimes Against the Basis of the Sovereignty of the Ukrainian People (Articles 109, 110 of the Criminal Code of Ukraine): Problems, Trends, Prospects 111

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Krupnova L. Theoretical and Legal Characteristics of the Stages of Administrative Procedure to Initiate Executive Lawsuit..... 123

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Bezsonna T. Place of the Biometric Passport in the System of Documents Confirming the Citizenship of Ukraine 132

Yerofeyev M. Assessment of the Environmental Impact: Legal Aspect 138

Zhukova A. Issues of Normative and Legal Regulation of Cluster System under the Conditions of Preservation of Regional Resources..... 144

Komarnytskiy V. The Future of the Law of Ukraine “On Environmental Protection” : What Is It? 153

Novikov D. Economization of Labor Law: Tendencies and Challenges 160

Svitlychna Yu. Investment Legislation of Ukraine Needs Improving 168

Trehub O. Branch Nature of Legal Relationships in the Sphere of Waste Management 174

Pavshuk K. Problematic Aspects of the Territorial Organization of Elections and the Formation of Electoral Commissions in Ukraine 183

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Prerequisites for the Formation of a Private Doctrine of Information and Analytical Support of Forensic Activity 193

Bochkovyi O. The Current Procedural Regulation of the OSA as an Obstacle in the Way for Effective Investigation..... 204

Guseva V. Criminal Characteristics of the Attempt on the Law Enforcement Officer’s Life 211

Dudarets R. The Investigation Picture as an Element of Criminal Characteristic of the Creation of Militarized or Armed Formations not Provided by Law 217

Korshenko V. Methods of Forensic Telecommunications Examination..... 224

Korh V. Operational and Search Characteristics of the Murder with the Note "Missing Person" 230

Lazaryev V. Some Problematic Aspects of Collecting and Verifying Evidences in the course of Carrying Out Investigations.....	240
Levin V. Housing or Other Person's Possessions as the Objects of the Search in Criminal Lawsuit	248
Odarchenko M. The State of Scientific Studying Guarantees of Legality During Carrying out the Operative-Search Activity by Units of Criminal Police.....	254
Penkov S. Legal Regulation of Using Means of Operational and Investigative Activities During Counteraction to Crime.....	262
Perlin V. Circumstances which Must Be Clarified during Investigation of Unauthorized Assignment of the Authority or Rank of an Official Personality.....	268
Savchuk T. Peculiarities of the Mechanism of Committing Corruption Crimes.....	274
Udoenko Z. Holding of the Principle of Non-interference into the Private Life During Interrogation	279
Shehavtsov R. General Characteristic of Problematic Investigative Situations that Arise During Pre-trial Investigation of Crimes	286

Section VI. TEACHERS' TRIBUNE

Lytvynov O. Philosophy for Lawyers: Methodological Aspects of the Teaching Problem with Polemical Remarks and some Specific Proposals.....	294
---	-----

Section VII. SCIENTIFIC LIFE

Rozovsky B. Proverbs also Become Obsolete.....	302
INFORMATION ABOUT AUTHORS	313

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення текстів наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см із усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву

статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oogr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхиляти статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.9

В. Ф. Нестерович

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

У статті розкрито законодавче регулювання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні. Указано, що законодавство України передбачає право громадськості брати безпосередню або опосередковану участь у формуванні: 1) органів державної влади на посади державних службовців; 2) Національного агентства з питань запобігання корупції; 3) Національної поліції України; 4) органів прокуратури; 5) органів судової влади. Залучення громадськості до процесу формування органів державної влади буде сприяти його відкритості, транспарентності та зменшенню корупційних ризиків у цій сфері суспільних відносин.

Ключові слова: *законодавче регулювання, участь громадськості, формування, органи державної влади, Україна.*

Постановка проблеми. Неодмінною та важливою ознакою проведення в Україні реформи державної служби та комплексної антикорупційної політики стало суттєве посилення участі громадськості у формуванні органів державної влади. Ключовими принципами в цьому процесі, відповідно до загальноєвропейських стандартів у сфері взаємодії влади та громадськості, має бути підзвітність і прозорість. Зокрема, у Кодексі кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень, який ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 01 жовтня 2009 року вказується, що «діяльність у суспільних інтересах вимагає відкритості, відповідальності, ясності, підзвітності як від неурядових організацій, так і органів державної влади, із забезпеченням прозорості на всіх етапах» [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поглиблення демократичних перетворень усе помітніше привертає увагу вчених до проблеми участі громадськості в діяльності органів державної влади. Свідченням цьому є наукові праці таких зарубіжних учених, як Т. Сасінська-Клас, Д. Груніга, Б. Барбера, А. Дюнана, Дж. Зіммермана, Р. Даля, Л. ЛеДюка, Ю. Хабермаса, а також вітчизняних вчених – Я. Берназюка, Є. Бусола, І. Жаровської, М. Лациби, Г. Мороз, П. Манжоли, В. Толкованова, В. Федоренка, Ю. Шкарлата та інших. Водночас попри численні наукові праці вчених з проблеми взаємодії громадськості з владою, питання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні так і не отримало достатньої своєї теоретичної розробки серед вітчизняних учених-правників, що неабияк актуалізує вивчення цієї важливої наукової проблеми.

Значно посилює актуальність дослідження участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні суттєве оновлення та вдосконалення вітчизняного законодавства з цього питання. Наочним підтвердженням цьому є ціла низка законів України, які було прийнято протягом 2014-2016 років. До їх числа варто віднести принципово нові за буквою та своїм духом Закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про судоустрій і статус суддів», «Про запобігання корупції», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про державну службу» тощо.

Формування цілей. Розкрити законодавче регулювання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Участь громадськості у формуванні органів державної влади в Україні здійснюється у двох формах. Перша форма передбачає безпосередню участь, за якої громадськість має право висувати власні кандидатури для участі в конкурсі на зайняття вакантної посади в органі державної влади України або представники громадськості входять до складу конкурсної комісії, яка займається відбором кандидатів на зайняття вакантної посади в органі державної влади України. Друга форма передбачає опосередковану участь, за якої громадськість має право бути лише присутньою під час здійснення відбору на зайняття вакантної посади в органі державної влади України, а також висвітлювати через засоби масової інформації цю процедуру. Головною метою залучення громадськості до процесу формування органів державної влади в Україні є зменшення корупційних ризиків на етапі відбору та призначення посадових осіб, а також підвищення відкритості та прозорості державної кадрової політики.

Чинне законодавство України передбачає, що громадськість має право брати безпосередню або опосередковану участь у формуванні низки органів державної влади. До їх числа слід віднести:

1. Органи державної влади на посади державних службовців. Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII визначає такі засади участі громадськості у відборі та призначенні державних службовців:

1) участь громадськості в Комісії з питань вищого корпусу державної служби, яка є постійно діючим колегіальним органом та серед іншого проводить конкурс на зайняття вакантних посад державної служби категорії «А», вносить суб'єктивні призначення пропозиції щодо переможця конкурсу та другого за результатами конкурсу кандидата на вакантну посаду. До складу Комісії входять чотири представники громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації (ст. 14);

2) на своєму засіданні вище вказана Комісія приймає рішення про утворення комітету з відбору кандидатів на відповідну посаду та комітету з дисциплінарних проваджень з розгляду відповідних питань, а також визначає осіб із числа членів Комісії, які до них входять. Комітети Комісії для вирішення питань, що належать до їх повноважень, можуть залучати з правом дорадчого голосу, зокрема, представників профільних наукових

установ та навчальних закладів, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій з належною фаховою підготовкою та досвідом роботи у відповідних галузях (ст. 16);

3) конкурс на зайняття вакантної посади державної служби категорії «Б» та категорії «В» проводить конкурсна комісія в складі не менше п'яти осіб, утворена керівником державної служби в державному органі. При цьому до складу конкурсної комісії можуть залучатися на конкурсній основі представники громадських об'єднань, що діють згідно із Законом України «Про громадські об'єднання», відповідно до порядку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби (ст. 27);

4) для здійснення дисциплінарного провадження з метою визначення ступеня вини, характеру й тяжкості вчиненого дисциплінарного проступку утворюється дисциплінарна комісія з розгляду дисциплінарних справ у складі не менше шести членів. До складу дисциплінарної комісії можуть вклучатися представники громадських об'єднань, які мають досвід роботи у сфері державного управління, державної служби або за юридичним фахом. Кількість представників громадських об'єднань у складі дисциплінарної комісії може становити не більше двох осіб (ст. 69) [2].

2. Національне агентство з питань запобігання корупції. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII Прем'єр-міністр України вносить для призначення Кабінетом Міністрів України на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції кандидатів, відібраних конкурсною комісією, склад якої затверджує Кабінет Міністрів України та яка здійснює організацію та проведення конкурсу. До складу конкурсної комісії входять: чотири особи, запропоновані громадськими об'єднаннями, що мають досвід роботи у сфері запобігання корупції, які відбираються в порядку, визначеному Положенням про конкурс. Рішення конкурсної комісії вважається прийнятим, якщо за нього на засіданні конкурсної комісії проголосували не менше шести членів конкурсної комісії [3].

3. Національна поліція України. Відповідно до ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції утворюються постійні поліцейські комісії. До складу поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції входять п'ять осіб, серед яких два представники громадськості, рекомендовані Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, із числа осіб, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет. До складу поліцейської комісії територіальних органів поліції входять п'ять осіб, серед яких два представники громадськості, обрані відповідною обласною радою, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, Київською міською радою, Севастопольською міською радою із числа осіб,

які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет [4].

4. Органи прокуратури. Громадськість має право брати участь у спеціальній перевірці кандидата на посаду прокурора. Зокрема, згідно із ч. 5 ст. 32 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, громадські організації та фізичні особи можуть подавати до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів інформацію щодо доброчесності кандидата на посаду прокурора протягом одного місяця з дня офіційного оприлюднення списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит. Під час здійснення перевірки, згідно із ч. 6 ст. 46 цього Закону, член Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів має право ознайомлюватися з документами, що стосуються предмета перевірки, отримувати їх копії, опитувати прокурорів та інших осіб, яким відомі обставини вчинення діяння, що має ознаки дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадян, громадських об'єднань потрібну для проведення перевірки інформацію [5].

Участь громадськості також ураховано й у формуванні складу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, яка є колегіальним органом та визначає рівень фахової підготовки осіб, котрі виявили намір зайняти посаду прокурора, та вирішує питання щодо дисциплінарної відповідальності, переведення та звільнення прокурорів з посади. Відповідно до ст. 74 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII до складу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів входять одинадцять членів, які є громадянами України, мають вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше десяти років, з яких: 1) п'ять прокурорів призначає всеукраїнська конференція працівників прокуратури; 2) дві особи (учених) призначає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ; 3) одну особу (адвоката) призначає з'їзд адвокатів України; 4) три особи призначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини за погодженням з комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить організація та діяльність органів прокуратури [5].

5. Органи судової влади. Одним з перших кроків, який значно посилив антикорупційну участь громадськості на етапі формування органів судової влади стало прийняття Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08 квітня 2014 року № 1188-VII. Цей Закон України сприяв створенню правових передумов для самоочищення судової влади за безпосередньої участі громадськості. Так, згідно зі ст. 2, 4 Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», перевірка суддів проводиться протягом одного року з дня формування складу Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів загальної юрисдикції, яка складається з 15 членів. Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики та Верховна Рада України призначають до Тимчасової спеціальної

комісії по п'ять членів – представників громадськості, які є громадянами України та мають вищу юридичну освіту [6].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII визначає чотири форми участі громадськості під час формування суддівського корпусу:

1) на засідання Пленуму Верховного Суду України, на якому серед іншого обираються на посади та звільняються з посад Голова Верховного Суду України, заступники Голови Верховного Суду України, можуть бути запрошені представники наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи (ч. 4 ст. 46);

2) вища кваліфікаційна комісія суддів України зобов'язана забезпечити прозорість відбіркового та кваліфікаційного іспитів. На кожному з цих етапів та під час перевірки робіт можуть бути присутніми представники засобів масової інформації, громадських об'єднань, судді, адвокати, представники органів суддівського самоврядування, а також кожний кандидат на посаду судді, який брав участь у складенні відповідного іспиту (ч. 2 ст. 72);

3) проведення регулярного оцінювання судді громадськими об'єднаннями через незалежне оцінювання роботи судді в судових засіданнях. Громадські об'єднання мають право організувати незалежне оцінювання роботи судді у відкритих судових засіданнях. Результати незалежного оцінювання роботи судді в судовому засіданні фіксуються в анкеті, що містить інформацію про тривалість розгляду справи, дотримання суддею правил судочинства і прав учасників процесу, культуру спілкування, рівень неупередженості судді, рівень задоволення поведінкою судді учасниками процесу, зауваження щодо ведення процесу, інші відомості. Заповнена анкета незалежного оцінювання роботи судді в судовому засіданні може бути включена до суддівського дос'є. (п. 4 ч. 2 ст. 90, ч. 5 ст. 90).

4) створено принципово новий для України орган – Громадську раду доброчесності, яка має сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Громадська рада доброчесності складається з двадцяти членів. Членами Громадської ради доброчесності можуть бути представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності, мають високу професійну репутацію та відповідають критерію політичної нейтральності та доброчесності (чч. 1-3 ст. 87) [7].

Відповідно до чч. 4-7 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII Громадська рада доброчесності здійснює свою діяльність у чотирьох колегіях, до кожної з яких входить п'ять членів Ради. Колегія Громадської ради доброчесності діє від імені Ради. Для здійснення повноважень членам Громадської ради доброчесності надається право безоплатного та повного доступу до відкритих державних реєстрів. Громадська рада доброчесності:

1) збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді);

2) надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді);

3) надає, за наявності відповідних підстав, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє;

4) делегує уповноваженого представника для участі в засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді);

5) має право створити інформаційний портал для збору інформації щодо професійної етики та доброчесності суддів, кандидатів на посаду судді.

Члени Громадської ради доброчесності, згідно із чч. 9-18 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, призначаються зборами представників громадських об'єднань строком на два роки й можуть бути призначені повторно. Збори представників громадських об'єднань скликаються Головою Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Оголошення про скликання зборів оприлюднюється на офіційному веб-сайті Комісії. У зборах представників громадських об'єднань беруть участь громадські організації або громадські спілки, які протягом щонайменше останніх двох років, що передують дню проведення зборів, здійснюють діяльність, спрямовану на боротьбу з корупцією, захист прав людини, підтримку інституційних реформ, зокрема реалізують проекти в цих сферах. У зборах представників громадських об'єднань не можуть брати участь громадські організації або громадські спілки, які здійснювали чи здійснюють діяльність із залученням міжнародної технічної допомоги, донорами якої є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації чи підприємства країни, яка визнана Верховною Радою України агресором, або фінансувалися ними. Питання про відповідність громадського об'єднання вимогам до участі в зборах представників громадських об'єднань вирішує Вища кваліфікаційна комісія суддів України в десятиденний строк з дня отримання заяви та доданих до неї документів. Перелік громадських об'єднань, які відповідають вимогам для участі в зборах представників громадських об'єднань, копії поданих ними документів, а також перелік кандидатів до складу Громадської ради доброчесності оприлюднюються на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [7].

Висновки. Аналіз законодавчого регулювання участі громадськості у формуванні органів державної влади в Україні дозволяє зробити два основних висновки з цього питання:

1. Чинне законодавство України передбачає, що громадськість має право брати безпосередню або опосередковану участь у формуванні: 1) органів державної влади на посади державних службовців; 2) Національного агентства з питань запобігання корупції; 3) Національної поліції України; 4) органів прокуратури; 5) органів судової влади. Залучення громадськості до процесу формування органів державної влади буде

сприяти його відкритості, транспарентності та зменшенню корупційних ризиків у цій сфері суспільних відносин.

2. Попри суттєвий реформаторський потенціал новоприйнятих Законів України, які суттєво посилюють участь громадськості у формуванні органів державної влади, найбільшою проблемою все ж таки залишається практичне втілення вказаних законодавчих положень у життя. Відсутність політичної волі в органах державної влади до змін, формалізм та надмірний бюрократизм з їхнього боку, а також неготовність громадськості до реальної участі у формуванні органів державної влади з іншого боку, можуть знівельовати прогресивну спрямованість оновленого законодавства України з цього питання.

Використані джерела:

1. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. – Strasburg, 2009. – 17 p.

2. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 3. – Ст. 149.

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

4. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.

5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.

6. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08 квітня 2014 року № 1188-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 31. – Ст. 841.

7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2017

Нестерович В.Ф. Законодательное регулирование участия общественности в формировании органов государственной власти в Украине

В статье раскрыто законодательное регулирование участия общественности в формировании органов государственной власти в Украине. Указано, что законодательство Украины предусматривает право общественности принимать непосредственное или опосредованное участие в формировании: 1) органов государственной власти на должности государственных служащих; 2) Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции; 3) Национальной полиции Украины; 4) органов прокуратуры; 5) органов судебной власти. Привлечение общественности к процессу формирования органов государственной власти будет способствовать открытости, транспарентности и уменьшению коррупционных рисков в этой сфере общественных отношений.

Ключевые слова: законодательное регулирование, участие общественности, формирование, органы государственной власти, Украина.

Nesterovych V. Legislative Regulation of Public Participation in the Formation of State Authority in Ukraine

In the article the legal regulation of public participation in the formation of public authorities in Ukraine. Indicated that the legislation Ukraine provides for the right of the public to participate directly or indirectly involved in the formation of: 1) state authorities on civil service; 2) The National Agency for Prevention of Corruption; 3) The National Police of Ukraine; 4) the Prosecution; 5) the Judicial authorities. Public involvement in the shaping of public authorities to promote its openness, transparency and reduction of corruption risks in the field of public relations.

It is indicated that it significantly increases the relevance of the study of public participation in the formation of public authorities in Ukraine, a significant update and improvement of domestic legislation on this issue. A clear confirmation of this is the whole range of Ukrainian laws that were adopted during 2014-2016. Among them there should be the principle of new, by letter and in spirit, the Laws of Ukraine «On restoring confidence in the judiciary in Ukraine», «On the Judicial System and Status of Judges», «On Preventing Corruption», «On the National Police», «On the Prosecutor's Office» «On Civil Service», etc.

It is concluded that despite the significant reform potential of the newly adopted Laws of Ukraine on public participation in the formation of public authorities, the practical implementation of these legislative provisions remains the biggest problem. The main reasons for this are: the lack of political will on the part of state authorities to change, formalism and excessive bureaucracy by public authorities, as well as the lack of readiness of the public to participate in the formation of public authorities. The indicated reasons may dampen the progressive orientation of the updated Ukrainian legislation on public participation in the formation of public authorities.

Keywords: *legislative regulation, public participation, formation, public authorities, Ukraine.*

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.133/135(477)

О. В. Бабаєва

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

У статті досліджено питання підготовчого провадження на підставі угод. Розглянуто його особливості порівняно із загальним порядком підготовчого провадження. Розкрито місце підготовчого провадження в системі кримінального провадження на підставі угод. Проаналізовано наслідки розгляду судом питання щодо затвердження угоди для визначення процесуальної природи підготовчого провадження.

Ключові слова: підготовче провадження, кримінальний процес, стадії кримінального процесу, кримінальне провадження на підставі угод, судове провадження, вирок на підставі угоди.

Постановка проблеми. Унаслідок реформування стадії підготовчого провадження, що мало місце з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України від 2012 р. (далі – КПК України), розширився перелік процесуальних рішень, які можуть прийматися на цій стадії. Зокрема до нього включено повноваження суду затвердити угоду або відмовити в її затвердженні. З огляду на те, що інститут угод у кримінальному провадженні набуває дедалі більшого поширення, виникає потреба аналізу особливостей процесуального порядку підготовчого провадження на підставі угод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінального провадження були предметом наукових досліджень у сфері кримінального процесу та суміжних юридичних наук: кримінального права, юридичної психології, теорії прокурорської діяльності тощо. Зокрема на дисертаційному рівні ці питання досліджували Р. В. Новак, Є. В. Повзик, П. В. Пушкар, О. В. Стратій, Г. Є. Тюрін, С. О. Яценко. Низку наукових робіт з цих питань опублікували О. Г. Добровольська, І. О. Кісліцина, Л. П. Краснопольська, А. В. Лапкін, О. О. Леяк, Д. М. Лобань, С. В. Малихіна, Н. В. Нестор, І. А. Тітко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило та ін. У роботах цих та інших учених розглядалися процедурні питання ухвалення вироків на підставі угод, проте основна увага приділялася сутності й правовим наслідкам застосування угод. Водночас особливості процесуального порядку підготовчого провадження на підставі угод не були предметом самостійних наукових досліджень.

Формування цілей. Мета наукової статті полягає в дослідженні процесуальних аспектів застосування угод у кримінальному провадженні з точки зору їх впливу на особливості підготовчого провадження як самостійної стадії кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокуророві для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 КПК України; 2) закрити провадження в разі встановлення підстав, передбачених пунктами 4-8 частини першої або частиною другою статті 284 КПК України; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокуророві, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності в разі встановлення невідповідності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представникові персоналу органу пробації скласти досудову доповідь. Таким чином, затвердження угоди або відмова в її затвердженні є одним з остаточних рішень, якими може завершуватися стадія підготовчого провадження.

Одночасно законодавець передбачив у ч. 2 ст. 474 КПК України, що розгляд судом угоди проводиться під час підготовчого судового засідання. Таке рішення зумовлене потребою якомога більш оперативного затвердження судом угоди, що пояснюється основним призначенням інституту угод у кримінальному провадженні, а саме: спрощенням і прискоренням останнього. Як зауважує П. В. Пушкар, запровадження в національне законодавство інституту угод пов'язується саме з розробкою механізмів прискорення вирішення кримінальних справ [1, с. 67]. Завдяки цьому досягається процесуальна економія, яка дозволяє скоротити витрати часу на розслідування й розгляд обставин кримінального правопорушення. Потреба в процесуальній економії тягне за собою відмову від ускладненої процедури кримінального провадження, її спрощення. Як слушно зазначає Є. В. Повзик, спрощена процедура характеризується відсутністю (порівняно із загальним порядком кримінального провадження) окремих процедурних етапів, у зв'язку із чим вона здійснюється в більш короткі строки [2, с. 166]. Таким чином, кримінальне провадження на підставі угод повинно бути спрощеним і скороченим щодо загальної процедури судового розгляду.

Ураховуючи вказані міркування, законодавець відніс затвердження судом угоди саме на стадію підготовчого провадження. Як зауважує Р. В. Новак, угода не передбачає проведення судового розгляду в повному обсязі, оскільки факт її укладення є підставою для скорочення розгляду провадження в суді першої інстанції [3, с. 127]. Така модель, з одного боку, призводить до того, що переважна більшість вироків на підставі угод ухвалюються на стадії підготовчого провадження. Так, за офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України за 2016 р., у підготовчому провадженні ухвалено 13 556 вироків на підставі угод, тоді як на стадії судового розгляду - 1 778 таких вироків [4], або майже у вісім разів

менше. З огляду на це, можна стверджувати, що інститут кримінального провадження на підставі угод найбільш повно реалізується саме на стадії підготовчого судового провадження. Своєю чергою, це відповідним чином позначається на визначенні процесуальної природи стадії підготовчого провадження.

«Традиційний» підхід до підготовчого провадження передбачає розгляд її як такої стадії кримінального процесу, у якій перевіряються матеріали попереднього слідства, встановлюється достатність і допустимість зібраних доказів для судового слідства, визначаються межі обвинувачення та вживаються заходи підготовки до судового розгляду [5, с. 435]. На таке розуміння цієї стадії вказує і її назва, закріплена в КПК України: «підготовче» - означає таке, що слугує підґрунтям для наступної стадії, тобто судового розгляду, створюючи для нього потрібні організаційні та процесуальні умови. Дотримуючись такого підходу, науковці характеризують цю стадію за допомогою таких ознак: 1) це самостійна стадія кримінального процесу, де суддя перевіряє наявність правових і достатніх фактичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні; 2) займає проміжне положення між досудовим слідством та судовим розглядом і є контрольною щодо попередньої стадії та підготовчою стосовно наступної; 3) на цій стадії проводиться якісна підготовка до майбутнього судового розгляду та визначаються його межі [6, с. 78].

Водночас в умовах дії чинного КПК України усталене розуміння сутності підготовчого провадження має бути переглянute. Передусім це стосується врахування можливості вирішення на підготовчому провадженні кримінального провадження по суті. Так, однією з основних ознак, за допомогою яких у науковій юридичній літературі попереднього (до прийняття КПК України від 2012 р.) періоду характеризувалася розглядувана стадія, була та, що суд у підготовчому провадженні «не вирішує наперед питання про винуватість». Навіть в умовах дії чинного КПК України є твердження, що «у підготовчому провадженні не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, оскільки це прерогатива суду під час судового розгляду» [7, с. 165]. Такий підхід є вочевидь помилковим, адже питання про доведеність вини вирішується у в підготовчому провадженні як при затвердженні угоди, так і при звільненні особи від кримінальної відповідальності. І якщо остання теза в процесуальній літературі є предметом дискусій, то вирішення судом по суті кримінального провадження на підставі угоди ніким не оспорюється, адже в цьому разі суд ухвалює вирок – найголовніший акт правосуддя.

Таким чином, у кримінальному провадженні на підставі угод має місце перенесення сутності центральної стадії судового провадження, якою є судовий розгляд, на більш ранню стадію – підготовчого провадження. Ця обставина зумовлює правило, згідно з яким порядок підготовчого провадження на підставі угод, з одного боку, повинен відповідати загальним правилам судового розгляду, установленими КПК України, однак з іншого боку – має суттєві особливості, що визначають його спрощену форму [8]. Під час його здійснення мають додержуватися загальні положення судового

розгляду - строки й місце проведення судового розгляду (ст. 318 КПК України), незмінність складу суду (ст. 319 КПК України), безперервність судового розгляду (ст. 322 КПК України) тощо. Підготовче провадження на підставі угод проводиться згідно з установленою ст. ст. 342-345 КПК України процедурою судового розгляду.

Підготовче судове засідання на підставі угоди проводиться в строки, визначені ч. 1 ст. 314 КПК України, згідно з якими після отримання обвинувального акта суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, на яке викликає учасників судового провадження. Саме додержання цих строків, що є загальними для призначення підготовчого судового засідання, має вирішальне значення в аспекті забезпечення оперативності розгляду судом відповідної угоди, що, як зазначалося вище, є запорукою прискорення кримінального провадження й досягнення процесуальної економії.

Особливості має склад учасників підготовчого судового засідання на підставі угоди. Відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України, у загальному порядку підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника. Проте в разі підготовчого провадження на підставі угод закон встановлює, що в цьому випадку підготовче судове засідання відбувається за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду (ч. 1 ст. 474 КПК України). Отже, склад обов'язкових учасників підготовчого судового провадження на підставі угоди є звужим порівняно зі звичайним: у разі укладення угоди про визнання винуватості обов'язковими учасниками судового розгляду визнаються лише прокурор та обвинувачений, а в разі укладення угоди про примирення – потерпілий і обвинувачений. З цього випливає, що присутність інших учасників судового провадження (захисника, законного представника обвинуваченого, цивільного позивача та відповідача, а також їхніх представників) не є обов'язковою й не впливає на можливість розгляду угоди по суті [9, с. 175]. Водночас у ч. 1 ст. 474 КПК України доцільно було б зазначити, що підготовче судове засідання відбувається за обов'язкової участі також і прокурора незалежно від того, чи є він стороною угоди. На цьому наголошує судова практика, зокрема в п. 15 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» указується, що з огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, зокрема й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою [10]. З цієї позицією варто погодитися, адже хоча прокурор і не є стороною угоди про примирення, проте його участь у розгляді судом такого виду угод є

необхідною з огляду на реалізацію прокурором конституційної функції підтримання публічного обвинувачення.

У разі неявки когось з обов'язкових учасників судового провадження на підставі угоди застосовуються наслідки, передбачені ст. ст. 323, 324 КПК України, які розрізняються залежно від процесуальної ролі учасника кримінального провадження, а саме: а) якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судове засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання й уживає заходів до забезпечення його прибуття до суду (ст. 323 КПК України); б) якщо в судове засідання не прибув за повідомленням прокурор або захисник у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання й уживає заходів до прибуття їх до суду (ч. 1 ст. 324 КПК України). Таким чином, неявка прокурора або обвинуваченого в будь-якому випадку унеможливає проведення підготовчого судового засідання на підставі угоди; неявка потерпілого – лише в разі судового розгляду угоди про примирення.

Процесуальний порядок підготовчого судового засідання на підставі угоди є таким. У призначений для судового розгляду час голова відкриває судове засідання й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, установлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Перевірку явки учасників судового розгляду та з'ясування причин неявки до суду відсутніх проводить секретар судового засідання або судовий розпорядник ще до відкриття судового засідання й після цього доповідає суду [11, с. 549].

Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання. Після цього голова оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу й з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід, а також вирішує питання про відвід згідно зі статтями 75-81 КПК України. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України, після ознайомлення з якою голова з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки й у разі потреби роз'яснює їх.

Після здійснення підготовчих дій голова оголошує про початок судового розгляду. Важливим на цьому етапі є виконання ним обов'язку, що випливає із ч. 4 ст. 474 КПК України, а саме: з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: 1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо кримінального

правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, зокрема на отримання правової допомоги безоплатно в порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; 2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ст. 473 КПК України; 3) характер кожного обвинувачення щодо якого він визнає себе винуватим; 4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього в разі затвердження угоди судом. Указані дії суду мають важливе значення для забезпечення прав обвинуваченого.

Окрім того, при розгляді угоди суд зобов'язаний встановити добровільність укладення угоди. Указане завдання дослідники обґрунтовано розглядають як гарантію запобігання зловживань з боку прокурора та органів досудового розслідування, учинення корупційних правопорушень та інших негативних проявів [12, с. 300]. На забезпечення цього спрямовані положення ч. 6 ст. 474 КПК України, згідно з якою суд зобов'язаний переконатися в судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Очевидно, що встановлення добровільності має значення для «приватних» сторін угоди – обвинуваченого та потерпілого, тоді як добровільність укладення угоди про визнання винуватості прокурором як офіційним представником органу прокуратури презюмується.

Висновки. На основі проведеного в статті теоретичного дослідження особливостей підготовчого провадження на підставі угод можна стверджувати, що вирішення судом питання про затвердження або відмову в затвердженні угод саме на стадії підготовчого провадження зумовлене вимогами процесуальної економії, що передбачають спрощення й прискорення кримінального провадження на підставі угод. Водночас можливість ухвалення на цій стадії вироку на підставі угоди вимагає переоцінки ролі підготовчого провадження в системі стадій кримінального процесу й визначення його як альтернативної судовому розгляду стадії, у якій у зазначених випадках відбувається розгляд й вирішення судом кримінального провадження по суті.

Використані джерела:

1. Пушкар П. В. Визначення, правова природа, види та елементи угоди про визнання вини в сучасному кримінальному процесі / П. В. Пушкар // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Сер. Юридичні науки. – 2001. – Вип. 42. – С. 65-96.
2. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Є. В. Повзик. – Х. : Право, 2014. – 224 с.
3. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. В. Новак. – Х., 2015. – 214 с.

4. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрана.
5. Тертишник В. М. Уголовный процесс: учебное пособие. – 2-е изд., пер. и доп. – Х.: Арсис, 1999. – 528 с.
6. Федіна А. В. Загальна характеристика стадії попереднього розгляду кримінальної справи суддею / А. В. Федіна // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2008 р.). Серія: Юридичні науки. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. – С. 77-79.
7. Лисюк Ю. В. Сутність і значення підготовчого провадження в кримінальному процесі: національний і міжнародно-правовий аспект / Ю. В. Лисюк // Проблеми законності : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 124. – С. 160-168.
8. Бабаєва О. В. Процесуальний порядок підготовчого провадження на підставі угод / О. В. Бабаєва // Верховенство права-основоположний принцип правової держави: VIII Науковий круглий стіл молодих учених, аспірантів та магістрів, 16 грудня 2016 року, м. Харків: Збірник тез доповідей.– Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 9-13.
9. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора в кримінальному провадженні на підставі угод : монографія / Г. Є. Тюрін. – Х. : Право, 2015. – 288 с.
10. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.
11. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
12. Лапкін А.В. Проблеми участі прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості / А. В. Лапкін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – Вип. 11 (1000). – С. 297-301

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2017

Бабаєва А.В. Особенности подготовительного производства на основании соглашений

В статье исследуются вопросы подготовительного производства на основании соглашений. Рассматриваются его особенности сравнительно с общим порядком подготовительного производства. Раскрывается роль подготовительного производства в системе уголовного производства на основании соглашений. Анализируются последствия рассмотрения судом вопроса относительно утверждения соглашения для определения процессуальной природы подготовительного производства.

Ключевые слова: *подготовительное производство, уголовный процесс, стадии уголовного процесса, уголовное производство на основании соглашений, судебное производство, приговор на основании соглашения.*

Babayeva A. Peculiarities of Preparatory Lawsuit on the Basis of Agreements

The questions of preparatory trial on the basis of agreements are investigated. Its features compared with the general order of preparatory trial are considered. The essence of preparatory trial, its tasks, legal bases and the place of this institute in system of the criminal procedure is defined.

The scientific article purpose lies in research of remedial aspects of application of agreements in criminal proceedings from the point of view of their influence on features of preparatory trial as independent stage of criminal trial.

Preparatory trial on the basis of agreements is more simple and short compared with the general order of judicial consideration. In such preparatory trial the general rules of proceeding should be observed. At the same time, it has specificity on a circle of the subjects taking in it part.

On the basis of the theoretical research of features of preparatory trial conducted in article on the basis of agreements the conclusion is formulated that the decision court of a question on the statement or refusal in the statement of agreements at a stage of preparatory trial is predetermined by requirements of remedial economy which provide simplification and acceleration of criminal proceedings on the basis of agreements. At the same time, acceptance possibility at this stage of a sentence on the basis of the agreement demands reevaluation of a role of preparatory trial in system of stages of criminal process and its definition as stage alternative to judicial proceedings in which in certain cases there is a consideration and the decision court of criminal cases as a matter of fact.

Key words: preparatory trial, criminal proceedings, criminal trial stages, criminal proceedings on the basis of agreements, judicial proceedings, verdict on the basis of an agreement.

УДК 343.8

А. І. Богатирьов

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

У статті розкрито особливості інституціонального підходу до вивчення проблем злочинності в місцях несвободи, що виявляються в причинному комплексі вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень і мотивації формування злочинної поведінки як засуджених, які відбувають кримінальне покарання, так і персоналу, який, забезпечуючи кримінально-виконавчий процес, вчиняє кримінальні правопорушення.

Ключові слова: особливості інституціоналізації; злочинність; місця несвободи; засуджені; персонал.

Постановка проблеми. Злочинність у місцях несвободи є відтермінованим наслідком розвитку суспільства, а тому європейське майбутнє України як демократичної, соціальної та правової держави залежить від реалій сьогодення. Початок дев'яностих років ХХ століття засвідчив процес глобальної криміналізації усіх сфер життя українського суспільства, досягши у своєму розвитку таких масштабів, які дозволили кримінологам твердити про системну кризу державного механізму забезпечення законності й правопорядку в країні та потребі переосмислення проявів злочинності взагалі, й у місцях несвободи зокрема.

Причиною такого процесу вважається недостатній контроль держави над новими криміногенними факторами, втрата нею більшості реальних можливостей дієвої нейтралізації злочинності в умовах, які склались, і, як наслідок, неможливість гарантувати безпеку значній частині населення країни. Принагідно зазначимо, що проблема ефективної реакції влади на злочинність у місцях несвободи відноситься до одвічних соціальних проблем, актуальних у всі часи існування держави.

Системна політична та економічна кризи, що останніми роками спостерігаються в Україні, негативно впливають на всі сфери суспільного життя та є підґрунтям однієї зі специфічних форм організованої злочинності. До несприятливих суспільних процесів слід віднести: олігархізацію політичної еліти, яка керує державою; криміналізацію суспільства; неспроможність правоохоронних органів та суду захистити населення країни від злочинного середовища; вчинення особами, які відбувають покарання та які працюють у місцях несвободи, кримінальних правопорушень.

Отже, самостійне вивчення особливостей інституціонального підходу до вивчення проблем злочинності в місцях несвободи дозволяє більш глибоко дослідити специфіку її детермінації, а також розробити диференційовані заходи її запобігання серед засуджених і персоналу виправних та виховних колоній, виправних центрів і слідчих ізоляторів.

До того ж, кримінальні навички, набуті ув'язненими в слідчих ізоляторах та засудженими під час відбування покарань у виправних, виховних колоніях і у виправних центрах Міністерства юстиції України, не в поодиноких випадках супроводжують їх протягом тривалого часу, якщо не все життя, визначаючи асоціальний і протиправний характер їх поступенітціарної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фрагментарне дослідження інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи знаходимо в працях вітчизняних учених О.М. Бандурки, І.В. Боднара, Р.С. Веприцького, В.М. Дрьоміна, О.М. Джужі, Д.О. Зубова, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.І. Поклада, В.М. Поповича, Ю.В. Орлова, О.М. Литвинова, В.О. Тулякова, а також зарубіжних науковців В.В. Лунсева, В.В. Цурікова й деяких інших, де послідовно формується та впроваджується в кримінологічну науку уявлення про інституціональний характер вивчення проблем злочинності в місцях несвободи.

Саме аналіз праць цих учених, результати їх емпіричних досліджень свідчать, що питання, пов'язані зі злочинністю в місцях несвободи, потребують подальшого наукового розроблення й вимагають свого сучасного бачення й осмислення. Звертаючись до стислої характеристики сучасного стану інституціонального підходу до вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи, слід зазначити, що вона лише зароджується у вітчизняній кримінологічній науці й майже не має у своєму арсеналі фундаментальних теоретичних досліджень.

Формування цілей. Метою статті є розкриття особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях

несвободи, на підставі чого сформулювати визначення інституалізація органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України як один з елементів механізму антикриміногенного впливу на злочинність у місцях несвободи цього відомства.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у місцях несвободи є негативним соціально-правовим явищем, що об'єднує сукупність кримінально-караних діянь, пов'язаних з процесом виконання та відбування покарань, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, через що вимагає специфічних державних і недержавних заходів впливу на тих, хто вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення.

Злочинність у місцях несвободи, як показує дослідження, характеризується низкою відмінних інституціональних особливостей, що виявляються в причинному комплексі вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень та мотивації формування злочинної поведінки як засуджених, які відбувають кримінальне покарання, так і персоналу, який забезпечуючи кримінально-виконавчий процес у місцях несвободи Міністерства юстиції України, вчиняє кримінальні правопорушення.

Таким чином, проведення Міністерством юстиції України реформ у пенітенціарній сфері не може обійти проблему злочинності в місцях несвободи, яка, на нашу думку, повинна проходити в якісно іншому організаційно-правовому просторі. Наведене зауваження видається особливо важливим через те, що після 2014 року кількість засуджених і персоналу установ виконання покарань скоротилося майже вдвічі, але вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, на жаль, не зменшилось.

Варто також зауважити, що на особливості інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи впливає й державна політика у сфері виконання покарань та пробації, яка за даними вчених-пенітенціаристів потребує свого вдосконалення й орієнтації на дотримання в місцях несвободи вимог міжнародних стандартів поведіння із засудженими та ув'язненими, вироблення дієвих механізмів запобігання вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, гарантування безпеки як засудженим, так і персоналу.

Особливе місце в реалізації цього напряму належить Міністерству юстиції України у сфері виконання покарань і пробації, чільне місце в структурі якої відведено виправним та виховним колоніям, виправним центрам, слідчим ізоляторам. Саме в них криміногенна мотивація засуджених істотно впливає не тільки на їх поведінку, а й на недоліки організаційно-управлінського характеру в частині послаблення контролю за поведінкою засуджених і формального характеру соціально-виховних, профілактичних заходів, які здійснюються для запобігання вчинення кримінальних правопорушень.

Серед завдань виправних та виховних колоній, виправних центрів і слідчих ізоляторів (далі – місця несвободи) окремо слід виділити встановлення причин та умов, що породжують злочинну поведінку серед осіб у місцях несвободи або сприяють їй. На жаль, заборони, встановлені

законом про кримінальну відповідальність, кримінально-виконавчим кодексом та відомчими нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України не завжди забезпечують суб'єктів запобігання злочинності в місцях несвободи належним інструментарієм правового, психолого-педагогічного, соціально-виховного та профілактичного впливу.

Отже, самостійне вивчення особливостей інституціонального підходу дослідження проблеми злочинності в місцях несвободи дозволяє більш глибоко дослідити специфіку її детермінації, а також розробити диференційовані заходи її запобігання серед засуджених у місцях несвободи та їх персоналу.

Усе це вимагає від кримінологічної науки ґрунтовного дослідження з метою вироблення науково обґрунтованих пропозицій для практичної їх реалізації в установах виконання покарань Міністерства юстиції України. Найбільш дотично до предмета дослідження особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи слід віднести праці зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема, Цурікова В.В. «Інституціональне середовище та злочинна поведінка» (2006 рік) [1, с. 33] та Дрьоміна В.М. «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» (2009 рік) [2, с. 45], у яких послідовно впроваджується комплексне уявлення про інституціональний характер кримінальної активності осіб, які вчиняють злочини.

Дрьомін В.М., розглядаючи інституціональний характер кримінальних практик, наголошує на тому, що результатом їх проявів є деінституалізація базових соціальних інститутів (економіки, політики, правопорядок тощо). А тому в Україні на сьогодні сформувався особливий механізм функціонування кримінальних практик, який визнається як система сталих правил поведінки між кримінальними структурами і правоохоронними органами. Більше того, як зазначає вчений, інституалізація злочинної діяльності окремого індивідуума спонукає до кримінальної практики інших людей, які стають залежними від злочинної діяльності. Таким чином, об'єктивною основою інституціоналізації злочинності є соціальна аномія як результат перехідного стану суспільства та дисфункції офіційних державних інституцій, які тісно пов'язані із забезпеченням правопорядку в країні [2, с. 523].

Доречно також звернути увагу й на зауваження Ю.В. Орла щодо інституціональної злочинності. На його думку, безперечним здобутком інституціональної кримінології є формування своєрідних семіопатичних мостів між розрізненими соціологічними й кримінологічними вченнями, між злочинністю та соціальними інститутами, налагоджування трансгалузевого міжсистемного бачення природи злочинності. Остання в такому ракурсі набуває значення соціальної проєкції дисфункцій відповідних соціальних інститутів, а тому може бути досліджена й нейтралізована (знижена) саме через них же [3, с. 15-16].

Для розкриття особливостей інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи ми провели експериментальне дослідження в контексті їх соціально-економічних витрат, яке посідає важливе місце серед надзвичайно широкого комплексу питань, що

виникають у місцях несвободи під час виконання й відбування кримінальних покарань.

Зокрема, це експериментальне дослідження набуває значної актуальності в умовах гуманістичного спрямування змісту кримінально-правової політики та практики її реалізації, результатом якої є щорічне або збільшення, або зменшення в Україні кількості засуджених та питома вага позбавлених волі осіб у структурі судимості (із 36,9 % у 2013 р. до 23 % у 2017 р.) [4].

Отже, злочинність у місцях несвободи виступає не тільки як різновид загальної, кримінологічної, а й рецидивної злочинності. Іншими словами, поняття злочинності, пенітенціарної злочинності та кримінологічної злочинності співвідносяться як загальне та спеціальне.

Засуджена особа за вчинений злочин вивчається нами з таких позицій:

1) індивідуальні особливості засудженого (народження, психічні та фізичні властивості, вік, стать, виховання, професія, сімейний стан);

2) вплив на засудженого соціальних фонових явищ (алкоголь, наркотики, релігії, безробіття, житлові умови, насильство в сім'ї тощо);

3) вплив на особу природних факторів (пора року, клімат тощо).

Злочинність у місцях несвободи виявляється здебільшого у формі пенітенціарного рецидиву та має низку суттєвих інституціональних особливостей, які потрібно враховувати при її запобіганні в місцях несвободи. Серед них ми виділяємо: 1) причинний комплекс цієї злочинності; 2) коло потенційних засуджених, які вчинили та схильні вчиняти в місцях несвободи кримінальне правопорушення; 3) структуру й характер суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, вчинених засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.

Таким чином, особливості інституціонального підходу вивчення проблеми злочинності в місцях несвободи слід визнавати як додаткові фактори, що відносяться до процесу кримінального впровадження й осуду потенційних осіб за вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, а також фактори, які відносяться до процесу відбування ними покарання у вигляді позбавлення волі.

Загальні фактори (причини та умови), що породжують злочинність у місцях несвободи, становлять собою систему детермінантів, які негативно впливають на засуджених та персонал місць несвободи і взаємодіють між собою: загальносоціальних (економічних, політичних та інших соціальних особливостей всього суспільства, або класу чи соціального прошарку до яких відносяться правопорушники), міжособистісних (відносяться до тих малих груп, у які входять правопорушники) особистісних (демографічні, психофізичні та інші особливості кожного правопорушника).

Саме вони й складають основу можливої небезпеки вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень з боку засуджених та персоналу. Водночас небезпека вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень ускладнюється негативним впливом вказаних вище факторів. Серед найбільш істотних ми виокремлюємо:

- негативні наслідки концентрації раніше судимих засуджених, які впливають один на одного;

- недовіра діяльності адміністрації установ виконання покарань щодо забезпечення режиму утримання засуджених;

- низька роль соціально-виховної та психологічної роботи з ними, не зайнятість засуджених суспільно-корисною працею в місцях несвободи;

- професійна деформація працівників установ виконання покарань, що призводить до порушення службової дисципліни та проявів недозволених зв'язків засуджених, і як результат – вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, розробка й проведення експериментального дослідження злочинності в місцях несвободи та її практична реалізація вимагає звернути увагу на низку її особливостей інституціонального підходу, які суттєво впливають на ідею запобігання такої злочинності. Серед них слід виділити:

- обмежені фінансові ресурси суспільства на утримання засуджених у місцях несвободи. Ціна запобігання злочинності в місцях несвободи за даними дослідження школи «Інтелект» дуже низька й у багато разів перевищує ціну вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення;

- оцінку латентності вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом. Узагальнені дані дослідження вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень за п'ять років (2012-2016 р.) показують, що насправді існує латентність, яка, на жаль, у декілька разів перевищує зареєстровану її частину;

- спрощені уявлення Міністерства юстиції України та окремих вітчизняних учених про те, що злочинність у місцях несвободи, - це недовіра роботи самих установ виконання покарань, а тому їх усунення зведе нанівець проблему злочинності в місцях несвободи, що видається вкрай сумнівним.

Саме тому експериментальне дослідження злочинності в місцях несвободи нами розглядається як:

- структурно-логічна схема, яка передбачає: опис проблем злочинності в місцях несвободи, її інституціональні особливості, на розв'язання яких і спрямовано експериментальне дослідження; обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблем;

- обсяг і джерела фінансування експериментального дослідження; індикатори успішності реалізації експериментального дослідження;

- показники оцінки ефективності й виконання експериментального дослідження.

Це експериментальне дослідження буде проведено на базі Менської 91 установи виконання покарань Міністерства юстиції України в Чернігівській області, адже вона є єдиною в Україні, де утримуються колишні працівники правоохоронних органів і суду; 40% від утриманих засуджених – це особи, які мають вищу юридичну освіту й добре орієнтуються в системі правових знань.

Висновки. По-перше, інституціональний підхід вивчення проблем злочинності в місцях несвободи слід визнати як результат відсутності національної ідеології, втрати духовних цінностей, розповсюдження

правового нігілізму, зміну соціальних пріоритетів у бік корисливої направленості, непрофесіоналізм у пенітенціарній системі.

По-друге, ураховуючи той факт, що інституціональний підхід вивчення проблем злочинності в місцях несвободи раніше не розглядався, що безумовно, звужувало предмет пенітенціарної кримінології та не дозволяло суспільству об'єктивно оцінити наслідки вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення.

По-третє, дослідження особливостей інституціонального підходу вивчення проблем злочинності в місцях несвободи створить умови вченим пенітенціарістам розширити вектор вивчення пенітенціарної кримінології і дозволить отримати кількісно-якісну оцінку загальних соціально-економічних витрат суспільства (держави, соціальних інститутів, утримуваної особи, третіх осіб), пов'язаних з вчиненням нових кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

Використані джерела:

1. Цуриков В. И. Институциональная среда и преступное поведение. Кострома: Изд-во КГСХА, 2006. 248 с.
2. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : моногр. Одеса: Юридична література, 2009. 614 с.
3. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
4. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2017

Bohatyrev A. I. Особенности институционального подхода к изучению проблем преступности в местах несвободы

В статье раскрыты особенности институционального подхода к изучению проблем преступности в местах несвободы, которые проявляются в причинном комплексе совершенных в местах несвободы уголовных правонарушений и мотивации формирования преступного поведения как у осужденных, отбывающих уголовное наказание, так и персонала, который обеспечивая уголовно-исполнительный процесс, совершает уголовные преступления.

Ключевые слова: *особенности институционализации; преступность; места несвободы; осужденные; персонал.*

Bohatyrov A. Peculiarities of Institutional Approach of Studying Criminal Problems in Custodial Settings

The article deals with the features of institutional approach of studying of problems of crime in custodial setting. There are manifested in the causal complex of offenses committed in custodial setting and the motivation of the formation of criminal behavior in convicts, who are serving a criminal punishment, and in personnel, who are providing a criminal-executive process and commits criminal offenses. Features of institutional approach of studying of a problem of crime in custodial setting state policy in the sphere of execution of punishments and a probation which demands the

improvement on orientation of observance in the cities of unfreedom of requirements of the international standards of treatment of convicts and prisoners, developments of effective mechanisms of prevention of commission of criminal offenses in custodial setting, safety by the convict and personnel influences.

To problems of custodial setting it is necessary to allocate establishment of the reasons and conditions promoting criminal behavior among persons in custodial setting. The bans established by the law on criminal liability the criminal and executive code and departmental normative legal acts of the Ministry of Justice of Ukraine not always provide subjects of prevention of crime in custodial setting with due tools of legal, psychology and pedagogical, social and educational and preventive influence.

Studying of the convict for new crime is studied by us from the following positions: specific features of the convict (the birth, mental and physical properties, age, sex, education, a profession, marital status) impact on the convict of the social background phenomena (alcohol, drugs, religion, unemployment, living conditions, violence in family, etc.); influence on the person of natural factors (season, climate, etc.).

It is necessary to recognize institutional approach of studying of problems of crime in custodial setting that result of lack of national ideology, loss of cultural wealth, distribution of legal nihilism, change of social priorities towards mercenary orientation, nonprofessionalism in penal system. The research of features of institutional approach of studying of problems of crime in custodial setting will create conditions to scientific penitentiary to expand a vector of studying of penitentiary criminology and will allow to receive quantitative quality standard of the general social and economic expenses of society (the states, social institutes, withheld the person, the third parties) connected with commission of new criminal offenses in custodial setting.

Keywords: *features; institutionalization; crime; custodial setting, convicts, personnel.*

УДК 343.8

К. В. Бондарева

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВІЯВУ ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті проведено дослідження окремих аспектів вияву злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. Здійснено аналіз причин, умов та мотивів допущення засудженими такого порушення режиму відбування покарання як відмова від виконання робіт з благоустрою території колонії та поліпшення житлово-побутових умов засуджених, який є найбільш поширеним виявом злісної непокори.

Ключові слова: *злісна непокора, відмова від робіт, благоустрій території колонії, законні вимоги, засуджений, порушення режиму.*

Постановка проблеми. Останнім часом серед науковців тривають дискусії щодо декриміналізації ст. 391 КК України, що вилилось у законодавчій ініціативі народних депутатів України (законопроект № 2708 від 23.04.2015), мотивуючи це неадекватністю, суб'єктивним ставленням персоналу установи до засуджених, а також можливою корупційною складовою. Проте парламент відхилив вказану ініціативу. Окрім цього, завдяки Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до

європейських стандартів» обов'язок засудженого працювати було змінено на його право, а тому згідно з конституційними засадами держави засуджений міг або користуватися, або ні цим правом. Проте законодавець у ч. 5 ст. 118 КВК України все-таки зберіг можливість залучення засудженого до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством у порядку й умовах, передбачених підзаконними актами.

Реалізація зазначеної норми є досить дискусійною й на практиці спричиняє чималі суперечки між засудженими та персоналом. Визначення у вказаному аспекті вияву злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарання дозволить сконцентрувати увагу на вирішенні проблеми щодо зниження показника вчинення засудженими цього виду злочину, який щороку в структурі пенітенціарної злочинності складає переважну більшість. Водночас попри важливість цього питання для кримінального законодавства та судової практики воно залишається недостатньо вивченим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань розглядалися у працях відомих вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема М. І. Бажанова, І. Г. Богатирьова, П. А. Вороб'я, І. А. Гельфанда, А. П. Гетьмана, В. П. Ємельянова, А. В. Кирилока, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, Л. Г. Крахмальника, В. І. Осадчого, Ю. В. Орла, М. І. Панова, О. І. Плужнік, В. К. Сауляка, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, О. О. Стулова, В. М. Трубникова, С. С. Яценко та інших.

Формування цілей. Метою статті є проведення аналізу найбільш поширеного вияву злісної непокори, установлення причин, умов та мотивів допущення засудженими таких порушень режиму відбування покарання, що в подальшому дасть можливість визначити основні превентивні заходи та зменшить кількість вчинення засудженими злочину, передбаченого ст. 391 КК України.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення та аналізу вироків судів за ст. 391 КК України протягом 2012-2016 рр., зареєстрованих у Єдиному державному реєстрі судових рішень, ми сконцентрували особливу увагу на визначення характеру злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань. Найбільш поширеним виявом злісної непокори, за яку особи були засуджені за ст. 391 КК України, є відмова від виконання робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. Виконання цих робіт передбачено ч. 5 ст. 118 КВК України й до них засуджені залучаються без оплати праці в порядку черговості, у неробочий час і не більш як на дві години в день [2].

Такий вияв злісної непокори складає 78,5 % від загального показника злісної непокори, що вчиняється засудженими у виправних колоніях. Під час більш детального дослідження встановлено, що такий вияв злісної непокори

поділяється на: відмову приступити до робіт з благоустрою території колонії, відбуваючи покарання в жилих приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення та складає 38,5 %; відмову приступити до робіт з благоустрою, знаходячись у камері ДІЗО й складає 15,5 %; відмову приступити до робіт з благоустрою, знаходячись в камері ПКТ та складає 14 %; відмову приступити до робіт з благоустрою, знаходячись в ОК та складає 0,5 %; відмову приступити до робіт з благоустрою, перебуваючи у ДПК та складає 31,5 %.

З огляду на те, що вказаний вияв злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань є найбільш поширеним серед усієї кількості вчинення засудженими цього виду злочину, він підлягає детальному аналізу для визначення причин, умов та мотивів вчинення засудженими саме таких порушень режиму відбування покарання.

Історично склалося, що виконання кримінальних покарань тісно пов'язане із суспільно корисною працею засуджених й остання була основою виховного впливу на цих осіб. Л. Г. Крахмальник зазначав, що праця як виправний фактор характеризується з точки зору загальної благодатності трудової активності для індивідуального й соціального розвитку особистості [3, с. 74]. На думку М. І. Демченка, праця в установах виконання покарань має розглядатися як ефективний елемент виправного впливу, професійної підготовки та як захід ефективності управління засудженими [4, с. 42].

Досить значна кількість науковців і працівників як ДКВС України, так і судових та правоохоронних органів збігаються в думці, що праця засудженого є його обов'язком, аргументуючи ст. 118 КВК України редакцією до змін у 2014 року, а також міжнародними стандартами, причому їх зміст зазвичай навмисно перекручується задля створення підґрунтя визнання цілком правильними власних поглядів. Так, О.Г. Пермінов посилається на те, що принцип обов'язковості праці засуджених не суперечить й міжнародним нормам, цитуючи Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (МСП) у частині того, що всі засуджені зобов'язані працювати відповідно до їх фізичних можливостей [5, с. 183].

Не вдаючись до наукової дискусії, підтримуємо думку І. Р. Григоряна, що при оцінці правильності визнання праці засуджених у місцях позбавлення волі такою, що не є примусовою, відповідно до положень Конвенції МОП «Про скасування примусової праці», слід виходити з норм КК України, у ст. 61 якого передбачено, що покарання у вигляді обмеження волі полягає в триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Позбавлення волі (як на певний строк, так і довічне) полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи (ст. 63 КК України). Тобто, змістом покарань, пов'язаних з позбавленням волі, є ізоляція засудженого від певного оточення, поміщення його на певний строк у спеціальну установу (ст. 63 КК України). Про одночасне покладання на особу обов'язку працювати не йдеться [6].

Як уже зазначено вище, до цих робіт засуджені залучаються без оплати праці та в порядку черговості. Тому залучення засуджених до виконання робіт, передбачених ч. 5 ст. 118 КВК України, має здійснюватися суворо в рамках складеного та затвердженого графіку. У подальшому представник адміністрації установи виконання покарань контролює виконання графіків таких робіт способом безпосереднього залучення до цих робіт засуджених. З таким графіком засуджені мають бути ознайомлені, що завіряється особистим підписом. У разі відмови ставити свій підпис про ознайомлення з графіком чергувань має бути складений відповідний акт. За цих умов необґрунтована відмова засудженого від праці утворює склад злочину, передбачений ст. 391 КК України, ураховуючи, що засуджений був обізнаний про свій обов'язок бути залученим до праці, проте відмовився виконувати його.

Викладена позиція збігається й із судовою практикою. Так, у рішенні ЄДРСР від 26.01.2015 № 42430050 зазначено, що особа була засуджена за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, яка виявилась у відмові виконувати неодноразово висунуту законну вимогу представника адміністрації щодо виконання чергування за графіком. Під час судового розгляду засуджений свою вину у висунутому йому обвинуваченні за ст. 391 КК України не визнав та мотивував це незаконністю пред'явлених до нього вимог. При цьому суд, перевіривши зазначені обвинуваченим докази, знайшов їх неспроможними, оскільки під час оголошення засудженому графіку чергування останній відмовився від підпису в ньому з метою ухилення від виконання обов'язку чергового, про що було складено відповідний акт [7].

Отже, важливою складовою вияву злісної непокори законним вимогам адміністрації установи в частині відмови від виконання робіт з благоустрою території колонії є ознайомлення засудженого з графіком залучення до таких робіт, що має обов'язково посвідчуватись особистим підписом або відповідним актом у разі відмови підпису графіка засудженим.

У випадку відмови засудженого від виконання робіт у порядку ч. 5 ст. 118 КВК України, мотивуючи це поганим самопочуттям або хворобливим станом, має бути обов'язково проведено обстеження засудженого медичною комісією для встановлення фактичної можливості засудженого за станом здоров'я виконувати певну фізичну роботу. За результатами огляду має бути складений медичний висновок. Так, для прикладу наведемо рішення ЄДРСР від 05.08.2016 № 59482137. Під час судового розгляду засуджений пояснив свою відмову у виконанні роботи, оскільки така заборонена йому за станом здоров'я. Суд спростував такі доводи засудженого, беручи до уваги медичний висновок з формулюванням «практично здоровий та може виконувати фізичну роботу» [8].

Тому обов'язковою умовою вияву злочину, передбаченого ст. 391 КК України, у частині відмови виконати законну вимогу представника адміністрації поганим самопочуттям або хворобливим станом є проведений медичний огляд та складений на його основі медичний висновок, у якому

зазначена фізична можливість або неможливість виконання законної вимоги за станом здоров'я. Цей аспект є визначальним під час досудового та судового розслідування, адже у випадку відсутності медичного висновку встановлення реального чи хибного хворобливого стану засудженого його вина у вчиненні злочину, передбаченого ст. 391 КК України, доведена не буде.

У випадку відмови засудженого від виконання робіт з благоустрою території колонії в порядку черговості останньому мають бути додатково роз'яснені положення ст.ст. 107, ч. 5 ст. 118, 132, 133 КВК України та попереджено про можливість настання кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України. Доведення до відома засудженого положень ст. 391 КК України має бути закріплено в офіційному застереженні з підписом останнього про ознайомлення. У такому випадку засуджений, усвідомлюючи для себе наслідки подальшої відмови від виконання законних вимог представника адміністрації, буде обґрунтовано притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України в разі продовження вчинення такої непокори.

До того ж, засуджений, відмовляючись приступити до виконання робіт з благоустрою території колонії, достовірно знає про необхідність дотримання Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, обов'язкове виконання законних вимог і розпоряджень представників адміністрації установи, діючи умисно, виявляє явну неповагу до представників адміністрації та до встановленого законодавством України режиму відбuvання покарання, при цьому усвідомлюючи настання для себе негативних наслідків у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України.

Під час вивчення судової практики за ст. 391 КК України ми звернули увагу на вироки суду, у яких представниками адміністрації установи виконання покарань була застосована відеозйомка в порядку ст. 103 КВК України для фіксації вчинення засудженими злісної непокори. Так, відповідно до ст. 103 КВК України адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбuvання покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених [2]. На нашу думку, застосування відеозйомки в такому випадку є позитивною практикою та виступає вагомим доказовою базою під час досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 391 КК України, проте попри свою ефективність є мало поширеною на практиці.

Так, ч. 2 ст. 84 КПК України встановлено, що процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, а ч. 2 ст. 99 КПК до документів, за умови наявності в них відомостей, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису. Зокрема, про вказане свідчить і судова практика. Так, у рішенні ЄДРСР від 12.06.2015 № 44901553 зазначено, що засудженим представником адміністрації була пред'явлена законна вимога приступити до прибирання території відділення за графіком, проте він у категоричній формі відмовився виконувати таку вимогу й до роботи не приступив. Факт відмови

засудженого від виконання неодноразової, наполегливої законної вимоги представника адміністрації та попередження про настання кримінальної відповідальності за злісну непокору було зафіксовано за допомогою відеозйомки, досліджено судом та визнано доказом вини засудженого у вчиненні злочину, передбаченого ст. 391 КК України [9].

Непоодинокі випадки вчинення засудженими тривалих, однотипних порушень режиму відбування покарання, а саме відмови від виконання робіт з благоустрою території колонії та поліпшення житлово-побутових умов. Засуджені після звільнення з ПКТ на шлях виправлення не ставали і, незважаючи на раніше застосовані до них заходи дисциплінарного впливу, відмовилися виконувати законну вимогу представника адміністрації щодо здійснення чергування за графіком (це мало систематичний характер).

Окрім того, є випадки визнання особи винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 391 КК України (рішення № 62378288 ЄДРСР від 31.10.2016 № 62378288), через порушення вимог режиму відбування покарання. Протягом року було допущено 40 дисциплінарних порушень і жодного разу не виконано чергування [10].

Узагальнюючи низку наукових досліджень та судову практику, доходимо висновку, що необґрунтована відмова засудженого від праці, її систематичність утворює склад злочину, передбачений ст. 391 КК України, ураховуючи, що засуджений знав про свій обов'язок бути залученим до праці, мав можливість виконати таку роботу, проте відмовився від її виконання, усвідомлюючи водночас наслідки такої відмови у вигляді настання кримінальної відповідальності за вказаною статтею.

Для доведення вини особи у вчиненні злісної непокори в частині відмови від виконання вимоги представника адміністрації, передбаченої ч. 5 ст. 118 КВК України, засуджений повинен усвідомлювати, що:

- 1) така робота в законному порядку була йому прописана згідно з графіком чергувань засуджених;
- 2) посадова особа, яка вимагає виконання такої вимоги, відповідно до закону має право пред'явити вимогу щодо виконання ним такої роботи, тобто має бути представником адміністрації;
- 3) засуджений сам згідно із законом зобов'язаний виконати таку роботу;
- 4) засуджений, ураховуючи всі об'єктивні та суб'єктивні обставини, міг у той момент виконати вказану роботу, про що, зокрема, повинна свідчити медична довідка, що за станом здоров'я він міг залучатися до робіт з благоустрою території колонії.

Виокремлюючи мотиви вчинення засудженими зазначеного вияву злісної непокори, ми виділили основні:

- виконання зазначених робіт принижує честь і гідність засудженого. Указаний мотив є найбільш поширеним серед тих, які зазначають засуджені під час судового розгляду;
- виконувати такі роботи за засудженого повинні інші засуджені, які за соціальним статусом нижчі за нього;
- засудженим зазначено, що на момент пред'явлення вимоги приступити до прибирання, прибирання вже здійснено;

- прибирання території колонії не належить до обов'язків засуджених, тому останні вважають таку вимогу незаконною;
- відмова приступити до прибирання через те, що засуджений не був ознайомлений з графіком чергувань щодо виконання таких робіт;
- відмова від виконання робіт щодо благоустрою території колонії через погане самопочуття або хворобливий стан;
- небажання знаходитись у загальній масі засуджених, які принижували засудженого;
- небажання здійснювати прибирання в присутності представників адміністрації виправної колонії;
- небажання коритись будь-яким вимогам представників адміністрації;
- негативне ставлення до праці, тобто взагалі небажання працювати.

Окрім цього, під час судового розслідування злочинів, передбачених ст. 391 КК України, обвинувачені здебільшого відмовляються від пояснень мотивів вчинення цього злочину.

Висновки. Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що такий вияв злісної непокори як відмова від виконання робіт, передбачених ч. 5 ст. 118 КВК України, є найбільш поширеним виявом засудженими злісної непокори вимогам адміністрації установи. Загалом такі дії скоюються засудженими для здобуття авторитету серед засуджених, проте своєю поведінкою вони також негативно впливають й на інших засуджених, які позитивно налаштовані та виконують роботи згідно з графіком чергувань, підривають нормальний психологічний клімат колективу відділення соціально-психологічної служби. Хоча в переважній більшості засуджені порізнному вмотивовують свою відмову від виконання таких робіт, однак доведення їх вини насамперед залежить від персоналу установи та їх діяльності, спрямованої на доведення вчинення засудженим нового злочину, передбаченого ст. 391 КК України. Цілком можливо, що в подальших дослідженнях особливу увагу буде приділено детальному вивченню кримінологічних аспектів запобігання вчинення злісної непокори вимогам адміністрації установи в частині відмови від виконання робіт з благоустрою території колонії.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань : проект Закону України від 23.04.2015 № 2708 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54897
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : станом на 07 квітня 2017 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
3. Крахмальник Л. Г. Труд заключенных и его регулирование в СССР. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1963. 74 с.
4. Демченко М. І. Шляхи удосконалення моделі сучасної пенітенціарної установи. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень

Київського інституту внутрішніх справ / Редкол.: В. М. Синьов (голов. ред.) та ін. К.: КІВС, «МП Леся», 2003. № 8. С. 40-42.

5. Перминов О. Г. Проблемы реализации уголовного наказания : дисс. ... д-ра. юрид. наук. : 12.00.08. Москва: Российский государственный университет нефти и газа им. И. М. Губкина, 2002. 307 с.

6. Деякі аспекти праці осіб, засуджених до позбавлення волі [Електронний ресурс]. Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. 2005. Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=214.

7. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 26.01.2015 у справі № 192/2185/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42430050>.

8. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 05.08.2016 у справі № 192/1455/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59482137>.

9. Вирок Ірпінського міського суду Київської області від 12.06.2015 у справі № 367/7943/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44901553>.

10. Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 31.10.2016 у справі № 545/3144/16-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62378288>.

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2017

Бондарева К. В. Некоторые аспекты проявления злостного неповиновения требованиям администрации учреждения исполнения наказаний

В статье проведено исследование отдельных аспектов проявления злостного неповиновения требованиям администрации учреждения исполнения наказаний. Осуществлен анализ причин, условий и мотивов допущение осужденными такого нарушения режима отбывания наказания как отказ от выполнения работ по благоустройству территории колонии и улучшения жилищно-бытовых условий осужденных, который является наиболее распространенным проявлением злостного неповиновения.

Ключевые слова: *злостное неповиновение, отказ от работ, благоустройство территории колонии, законные требования, осужденный, нарушение режима.*

Bondareva K. Some Aspects of Malicious Disobedience Manifestation to the Requirements of Administration of the Establishment of Punishment Execution

The article deals with the research of separate aspects of manifestation of malicious disobedience to requirements of administration of establishment of execution of punishments. It is established that such manifestation of malicious disobedience as refusal of performance of work that provided by the p. 5 art. 118 the Criminal-executive Code of Ukraine, is the most widespread manifestation by convicts of malicious disobedience of the requirement of administration of establishment.

The main reasons, conditions and motives of malicious disobedience is performance of the specified works humiliates honor and dignity of the convict, other convicts, have to perform such works on the social status below him at the time of presentation of the requirement to start cleaning on the convict, it is specified by the

convict that cleaning is carried already out, cleaning of the territory of colony doesn't belong to duties of convicts and the last consider such requirement illegal, refusal to start cleaning for the fact that the convict hasn't been informed of the schedule of watches on performance of such works, refusal of performance of work on improvement of the territory of colony - for feeling sick or disease state, unwillingness to be in the lump of convicts, humiliated the convict, unwillingness to carry out cleaning in the presence of representatives of administration of corrective labor colony, unwillingness to submit to any requirements of representatives of administration, negative attitude to work, that is in general unwillingness to work.

In general such actions it is made condemned for the purpose of obtaining authority among convicts of a negative orientation, however by the behavior they also exert negative impact on other convicts, are positively adjusted and perform works according to the schedule of watches, undermine normal psychological climate of staff of office of social and psychological service. Though in the majority are condemned differently motivates the refusal of performance of such works, however proofs of their fault, first of all, depends on personnel of establishment and their activity directed to finishing commission by the convict of the new crime provided by art. 391 the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *malicious disobedience, refusal of works, improvement of the territory of colony, legal requirements, convict, violation of the mode.*

УДК 343.13:340.133 (477)

Т. Є. Дунаєва

ВНЕСЕННЯ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ПОКРАЩАННЯ ЙОГО ЯКОСТІ В ЧАСТИНІ УСУНЕННЯ ПРОГАЛИН

Статтю присвячено актуальним питанням внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України як засобу покращання його якості в частині усунення прогалин. Обґрунтовано, що об'єктивним критерієм існування кримінальних процесуальних прогалин є внесення законодавцем змін та доповнень до чинного кримінального процесуального закону. Виокремлено суб'єктивні причини кримінально-процесуальних прогалин. Робиться висновок про необхідність системного реформування кримінального процесуального законодавства. Це сприятиме усуненню колізій та мінімізації прогалин у законодавстві, оскільки законодавець не може охопити правовими нормами всі життєві ситуації в сфері дії права, тому прогалини в праві об'єктивно неминучі.

Ключові слова: *прогалини, якість законодавства, якість закону, кримінальне процесуальне законодавство.*

Постановка проблеми. Переважно прогалини свідчать про неналежну якість закону (законодавства), хоча можуть бути пов'язані й з новими відносинами. Поява або трансформація відносин в умовах, не врегульованих правом, обумовлюють внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України, наприклад, кримінальне провадження на тимчасово окупованих територіях (Автономна Республіка Крим, окремі території Донецької та Луганської областей), у зоні АТО. Кримінальний

процесуальний кодекс України (далі – КПК України) був прийнятий у 2012 році, коли зони АТО та тимчасово окупованих територій в Україні ще не було.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реформування кримінального процесуального законодавства України була предметом досліджень багатьох українських учених, зокрема, М. І. Бажанова, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана. Її висвітлюють у працях Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, І. В. Басиста, В. І. Борисов, Н. В. Глинська, О. В. Капшина, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С. П. Погребняк, О. В. Петришин, І. В. Сервецький, О. Г. Шило, В. Я. Тацій та інші вчені. Ефективність правового регулювання залежить від мінімізації такого негативного явища, як прогалина, що є одним з видів дефектів законодавства. Тому подолання прогалин є необхідною складовою процесу реалізації поставленої перед законом мети.

На монографічному рівні останнім часом приділялася значна увага окремим теоретичним і прикладним проблемам прогалин у законодавстві та засобам їх подолання в правозастосовній діяльності, зокрема це питання розглянув у роботі Ю. І. Матат [1].

Окремі питання усунення прогалин у законодавстві розглядали й зарубіжні вчені: А. Д. Конте, Е. Ш. Кемуларія, В. В. Лазарев, О. І. Спектор, Е. С. Тенчов, Ф. Р. Уранський, роботи яких мають важливе наукове й практичне значення.

Формування цілей. Категорія якості кримінального процесуального закону є досить широкою за обсягом і вміщує з точки зору змісту різні ознаки, які відображають сутність та особливості цього закону, які йому іманентні та якими він відрізняється від інших. Належна якість кримінального процесуального закону завжди підкреслює його певну позитивну властивість, його необхідність та потрібність для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, виправдання невинуватих тощо.

Кримінальний процесуальний закон відрізняється від інших законів тим, що встановлює «правила гри» у царині суспільних відносин, де обмеження прав громадян можуть бути найсуттєвішими порівняно з іншими юридичними галузями. Тому його якість має бути настільки високою, щоб виключити або максимально знизити рівень порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження в перебігу здійснення процесуальних дій і прийняття кримінальних процесуальних рішень [2, с. 30].

Метою статті є дослідження причин, які створюють умови для внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України в частині усунення прогалин щодо кримінального провадження та вдосконалення кримінального процесуального закону.

Виклад основного матеріалу. Важливо, щоб у кримінальному процесуальному законі було точно сформульовано завдання кримінального провадження. Якість закону для виконання завдання кримінального провадження видається визначальною. Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства й держави від кримінальних

правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Розвиток суспільних відносин, що підпадають під регулювання права, зумовлює появу відповідних нормативних змін у кримінальному процесуальному законодавстві України. Як слушно вважає С. М. Подлесних, ігнорування або несвочасне внесення змін і доповнень у правову систему тягне за собою небажані наслідки у вигляді прогалин в праві. Це правове явище є дефектом кримінального процесуального законодавства, який потребує найшвидшого заповнення або подолання компетентними суб'єктами [3, с. 3].

Однією з ознак неякісного кримінального процесуального законодавства є наявність прогалин у законодавстві. Потреба дослідження причин, що приводять до змін кримінального процесуального законодавства України в теорії кримінального процесуального права, зумовлюється також частотою внесення до кримінального процесуального законодавства України змін та доповнень, що підтверджує наявність у згаданому нормативному акті численних прогалин. Потребує вдосконалення кримінальне провадження на тимчасово окупованих територіях (Автономна Республіка Крим, окремі території Донецької та Луганської областей), у зоні АТО через появу нових відносин. Наприклад, КПК України доповнено Розділом IX1 «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції». Так, згідно зі ст. 615 КПК України, що регламентує особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції, на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-1141, 258-2585, 260-2631, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального кодексу України, ці повноваження виконує відповідний прокурор. З моменту набуття чинності КПК України з 2012 року й по травень 2017 року в нього було внесено понад 300 доповнень і змін [4].

Як зазначає С. П. Погребняк, прогалини в законодавстві – повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання [5, с. 148]. Це коли йдеться про обставини, які законодавець передбачав, але не зміг висловити словами;

прогалина існує у випадку, коли законодавець взагалі не передбачав такі обставини [6, с. 44].

Об'єктивною причиною появи кримінально-процесуальних прогалин є нові суспільні відносини в кримінальному судочинстві.

Проведено низку досліджень, присвячених проблемі прогалин у таких галузях, як цивільне процесуальне право, кримінальне право та у сфері кримінального судочинства. Прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві є негативним правовим явищем. До суб'єктивних причин кримінально-процесуальних прогалин можна віднести: 1) упущення в законотворчій сфері, які стосуються врегулювання конкретних суспільних відносин кримінального судочинства, що досягли рівня, за якого потрібне їх нормативне регулювання; 2) несвочасне та неадекватне виявлення, оцінка колізій між нормами кримінального процесуального права або кримінально-процесуальним правом та іншими галузями; 3) неправильна або неадекватна оцінка законодавцем положень, які раніше існували в кримінальному процесуальному законі, але згодом не були внесені до нового КПК України 2012 року; 4) недосконалість законодавчої техніки, яка стосується редакції окремих нормативних положень кримінального процесуального законодавства (одним з прикладів подолання недосконалості кримінального процесуального законодавства є скасування «Закону Савченко» в 2017 р. [7]); 5) упущення та помилки в законотворчій сфері, які виражаються в закріпленні в КПК України норм неконкретного змісту, недостатньо чітко виражених, які допускають можливість неоднозначного тлумачення; 6) відсутність або недостатня розробленість науково обґрунтованої бази змін або доповнень кримінального процесуального законодавства. Законодавець не може охопити правовими нормами всю різноманітність життєвих ситуацій у сфері дії права, тому прогалини в праві об'єктивно неминучі. У правовій дійсності про прогалини можна говорити як про недолік, упущення, про те, що притаманне праву, але на момент правозастосування відсутнє. Важливо зазначити, що прогалини можливі лише в галузі правового регулювання, тобто в тій сфері конкретних життєвих ситуацій, які підпадають під регулювання права, але не регламентовані його нормами. Прогалина в праві – це повна або часткова відсутність необхідних правових норм, потрібних для розв'язання конкретних життєвих ситуацій, які входять до сфери правового регулювання, встановлену законодавцем, а також невизначеність норм права, яка виникла з об'єктивних та суб'єктивних причин [3, с. 7-8].

Об'єктивним критерієм існування кримінальних процесуальних прогалин є внесення законодавцем змін і доповнень до чинного кримінального процесуального закону. Таким чином, реальність прогалин об'єктивно констатується постфактум після внесення змін або доповнень. До внесення змін реальність певних кримінальних процесуальних прогалин лише передбачається, обґрунтовується дослідниками в галузі кримінального процесу або практичними працівниками.

На думку Ю. І. Матата, вирішення питання щодо можливості застосування засобів подолання прогалин у законодавстві є особливо

актуальним щодо тих несудових правозастосовних органів, які діють на підставі кримінального процесуального законодавства, оскільки саме в цій сфері правовідносин останнім часом стрімко вникають ситуації, які хоча й охоплені чинним правом, проте в деталях законом не врегульовані [1, с. 65-68].

Так, згідно з ч. 6 ст. 9 КПК України у випадках, коли положення кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 цього Кодексу [4].

Як вказує Д. М. Чечот, відповідний орган чи службова особа діють з власної волі, не пов'язаної при прийнятті конкретного рішення якою-небудь нормою, тобто закон з одного боку уповноважує орган чи службову особу діяти, а з іншого – не пов'язує вчинення або невчинення дії із заздалегідь передбаченими умовами. Тобто, уповноважений орган чи службова особа має вирішити питання щодо необхідності дії та її змісту [8, с. 68; 1, с. 68].

І. В. Басиста запропонувала шляхи зменшення негативного впливу на впровадження відновних практик, які декларовано в чинному КПК України. На її думку прогалини та колізії в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України ускладнюють ухвалення та реалізацію процесуальних рішень у кримінальних провадженнях на підставі угод [9].

Ю. І. Матаг вважає, що подолання прогалини в законодавстві слід розуміти як прийняття компетентними правозастосовними (як судовими, так і несудовими) органами рішення з питання, яке повністю чи частково не врегульовано нормами права, але входить у межі компетенції цього органу. У процесі ж реалізації права, не пов'язаного з правозастосуванням, це поняття може бути охарактеризоване як визначення самими суб'єктами відповідних правовідносин взаємних прав та обов'язків за наявності прогалини в законодавстві за посередництвом аналогії. Аналогія права як засіб подолання прогалин у законодавстві передбачає вирішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і смислу законодавства. Аналогія права застосовується у випадках, коли, по-перше, відсутня норма, яка безпосередньо передбачала б урегулювання цього питання, по-друге, відсутня норма, яка б передбачала схожий випадок (тобто неможливе застосування аналогії закону) [1, с. 152-153].

На думку І. В. Сервецького, відсутність самостійної стадії кримінального процесуального законодавства щодо перевірки заяв та повідомлень про злочини приводить до порушення термінів вирішення заяв та повідомлень про злочини, необґрунтовано внесених до ЄРДР фактів, що не містять кримінального правопорушення, а також необґрунтовано винесених висновків із списання таких заяв без внесення до ЄРДР [10]. Тобто потрібно усунути прогалину в кримінальному процесуальному законодавстві через внесення зміни до КПК України щодо самостійної стадії, яка має починатися з моменту звернення громадянина в будь-якій формі до правоохоронних органів про вчинення щодо нього кримінального правопорушення.

Отже, актуальними є питання подолання прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві України через внесення змін у вже наявне законодавство або способом застосування аналогії права.

Висновки. На нашу думку, кримінальне процесуальне законодавство потребує системного реформування. Це сприятиме усуненню колізій та мінімізації прогалин у законодавстві, оскільки законодавець не може охопити правовими нормами всі життєві ситуації у сфері дії права, тому прогалини в праві об'єктивно неминучі.

Зокрема, прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві створюють умови для порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при здійсненні процесуальних дій і прийнятті кримінальних процесуальних рішень та є однією з передумов його зміни.

Використані джерела:

1. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в право застосовній діяльності : монографія / Ю. І. Матат. – Х. : Право, 2015. – 176 с.
2. Лобойко Л. М. Якість кримінального процесуального закону – гарантія його ефективної реалізації / Л. М. Лобойко // Актуальні проблеми вдосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. 70-річчю д. ю. н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса) / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Юрид. л-ра, 2017. – С. 30-31.
3. Подлесных С. Н. Пробелы в уголовно-процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика ; оперативно-розыскная деятельность» / С. Н. Подлесных ; ФГБОУ ВПО «Воронежский гос. ун-т». – Воронеж, 2012. – 23 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с.
6. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 1 (72). – С. 44-56.
7. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18.05.2017 № 2046-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 27-28. – Ст. 313.
8. Чечот Д. М. Административная юстиция. Теоретические проблемы / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1973. – 134 с.
9. Басиста І. В. Прогалини чинного КПК щодо вноормування кримінальних проваджень на підставі угод / І. В. Басиста // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 297-309.
10. Сервецький І. В. Прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві щодо порядку збору первинної інформації до початку кримінального провадження // Юридична наука. – 2014. – № 9. – С. 91-106.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2017

Дунаева Т. Е. Внесение изменений в уголовное процессуальное законодательство Украины как способ улучшения его качества в части устранения пробелов

Статья посвящена актуальным вопросам внесения изменений в уголовное процессуальное законодательство Украины как средству улучшения его качества в части устранения пробелов. Обосновано, что объективным критерием существования уголовных процессуальных пробелов является внесение законодателем изменений и дополнений в действующий уголовно-процессуальный закон. Выделены субъективные причины уголовно-процессуальных пробелов. Делается вывод, что необходимо системное реформирование уголовного процессуального законодательства. Это будет способствовать устранению коллизий и минимизации пробелов в законодательстве, поскольку законодатель не может охватить правовыми нормами все жизненные ситуации в сфере действия права, поэтому пробелы в праве объективно неизбежны.

Ключевые слова: *пробелы, качество законодательства, качество закона, уголовное процессуальное законодательство.*

Dunayeva T. Making Alteration into Ukrainian Criminal Adjective Legislation as a Means of the Improvement of its Quality in the Part of Removal Shortcomings

The article is devoted to the actual issues of introducing changes into the criminal procedural legislation of Ukraine as a means of improving its quality in terms of eliminating gaps. It is substantiated that the objective criterion for the existence of criminal procedural gaps is the introduction by the legislator of amendments and additions to the current criminal procedural law. The subjective causes of criminal procedural gaps include: 1) omissions in the legislative sphere, which concern the settlement of specific social relations of criminal justice, which have reached the level at which their normative regulation is necessary; 2) untimely and inadequate detection, assessment of conflicts between the rules of criminal procedural law or criminal procedural law and other branches; 3) incorrect or inadequate assessment by the legislator of the provisions previously existing in the criminal procedural law, but not then included in the new Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012; 4) imperfection of the legislative technique, which concerns the editorial staff of certain normative provisions of the criminal procedural law (one example of overcoming the imperfection of criminal procedural legislation is the abolition of the "Law of Savchenko" in 2017); 5) omissions and mistakes in the legislative sphere, which are expressed in the incorporation of non-specific content in the Criminal Procedural Code of Ukraine, which are not clearly expressed, which allow for ambiguous interpretation; 6) lack or lack of development of a scientifically substantiated base of amendments or additions to criminal procedural legislation. It is concluded that a systemic reform of the criminal procedural legislation is necessary. This will help to eliminate conflicts and minimize gaps in legislation, because the legislator can not cover all life situations in the sphere of law, as the lawmakers can not cover, and therefore the gaps in the law are objectively inevitable. Gaps in the criminal procedural legislation create conditions for, violations of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings in the implementation of procedural actions and the adoption of criminal procedural decisions and is one of the prerequisites for changing this legislation.

Keywords: *gaps, quality of legislation, quality of law, criminal procedural legislation.*

УДК 343.322

О. В. Зайцев

ДО ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ У ФОРМІ ШПИГУНСТВА (СТ. 111 КК УКРАЇНИ)

Статтю присвячено державній зраді у формі шпигунства. Вивчено історичні етапи становлення цієї форми злочину, передбаченого ст. 111 КК України. Проаналізовано наявну судову практику в Україні за 2014-2017 рр. З урахуванням матеріалів кримінальних проваджень за ст.111 КК України визначено особливості ознак складу шпигунства під час державної зради на сучасному етапі.

Ключові слова: *державна зрада, шпигунство, державна таємниця, військовослужбовець.*

Постановка проблеми. Сучасний етап існування нашої держави характеризується значною кількістю факторів як зовнішніх, так і внутрішніх, що загрожують її суверенності, незалежності, демократичності, національній безпеці. Військово-політичні конфлікти в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській областях змінили не тільки геополітику у світі, а й безпосередньо вплинули на громадян України. Переважна більшість українців стала на позиції єдності й територіальної цілісності України, однак деякі громадяни не поділяють цього патріотичного підходу. Під впливом різних причин та приводів, зокрема, умілої ворожої пропаганди або бажання збагатитися, вирости в рази випадки вчинення державної зради.

Так, у Генеральній прокуратурі Україні повідомили, що кількість відкритих кримінальних проваджень з обвинуваченням у державній зраді після 2014 року постійно зростає. У 2014 році таких проваджень було 67, у 2015 - 89, а тільки за січень-жовтень 2016 року - їх вже 117. Переважно ці резонансні справи розслідуються щодо військовослужбовців [1].

У межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці покладається на Службу безпеки України. Цей державний правоохоронний орган звітував, що за 11 місяців 2016 року за напрямом контролювання розпочато 330 кримінальних проваджень. З них: за ст. 111 КК України (державна зрада) – стосовно 84 громадян України, засуджено 8 осіб [2].

На сьогодні Єдиний державний реєстр судових рішень містить близько тридцяти обвинувальних вироків за ст.111 КК України, винесених судами в період з 2014 по 2017р. Водночас згідно з вищенаведеними статистичними повідомленнями відкритих кримінальних проваджень значно більше. Це пояснюється тим, що за роки незалежності України до 2014 р. вчинення злочину, передбаченого ст. 111 КК України, мало одиничні випадки. Відповідно поширеної практики успішного розслідування державної зради не було. Законодавство не містить ніяких вказівок, роз'яснень, критеріїв для допомоги у кваліфікації цього злочину відповідними органами, а також у вирішенні справи по суті. Тож в органів кримінальної юстиції можуть виникати складнощі при встановленні ознак цього складу злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливо небезпечних злочинів проти держави приділили увагу в працях такі радянські криміналісти: Г.З. Анашкін, С.В. Дьяконов, О.А. Ігнат'єв, Л.Д. Єрмакова, М.П. Загородніков, М.І. Карпушин, В.С. Клягін, Б.О. Курінов, В.Д. Меньшагін, Є.О. Смірнов, М.В. Турецький та ін. За часів незалежності України злочини проти основ національної безпеки, зокрема державну зраду, вивчали М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, О.Ю. Гайворонський, І.В. Діордіца, Л.М. Демидова, З.А. Загіней, Н.С. Кончук, В.А. Ліпкан, Ю.В. Луценко, М.І. Мельник, Л.В. Мошняга, М.А. Рубашенко, І.В. Сервецький, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, М.І. Хавронюк, Р.Л. Чорний, О.В. Шамара, В.М. Шлапаченко та ін. Але в цих працях в основному досліджувалися злочини проти основ національної безпеки загалом, або ж окремі проблеми. До того ж багато питань є дискусійними, і новий погляд та нове вирішення цих проблем має важливе теоретичне та практичне значення. Ураховуючи наявну судову практику, слід також звернутися до винесених судами України рішень за ст.111 КК України.

Формування цілей. Чинна редакція КК України в ст. 111 визначає три форми об'єктивної сторони державної зради, однією з яких є «шпигунство». Цю статтю присвячено вивченню та аналізу окремих питань саме цієї форми. На основі проведених раніше досліджень історичного формування цієї форми державної зради, детального та глибокого аналізу чинної норми щодо її дієвості, порівняння з кримінальним законодавством провідних країн світу, вивчення їх методів боротьби з цим злочином маємо на меті надати рекомендації щодо удосконалення кримінально-правового законодавства для більш ефективної боротьби з цим злочином, виявити недоліки законодавчої норми, що спричиняють труднощі в правозастосовній діяльності, а також привнести нове в науку кримінального права та корисне для застосування.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб прослідкувати етапи розвитку регламентації шпигунства як однієї з форм державної зради, установити зміст і суть цієї форми, а також запозичити ефективні методи та засоби боротьби з цим злочином та виявити явні недоліки в процесі становлення норми, потрібно застосувати історичний метод дослідження, а точніше – історичний спосіб тлумачення – установлення дійсного змісту правової норми способом аналізу історичних умов її розробки та прийняття.

Найбільш значним документом у кримінальному законодавстві, який застосовувався на території сучасної України, є Литовський Статут (кодекс права Великого Князівства Литовського, виданий у XVI ст. в трьох основних редакціях – 1529, 1566 і 1588 років). У Статутах жодної згадки про шпигунство в сучасному розумінні немає [3]. Зауважимо, що в середні віки не було норми й навіть поняття державної зради. Злочинів проти держави взагалі не існувало. Ішлося про злочини проти монарха та його влади, оскільки в ті часи монарх уособлював державу [4].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. передбачена Глава 3 «О височайшей чести и власти монаршеской». В аспекті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу Артикул 2 Глави 3 «О преступниках противъ

маєстата государева». У пунктах 6-8 цього артикула визначено низку альтернативних діянь, що визнавалися зрадою. Зокрема, указується на передачу ворогу державної таємниці – «тайную волю государя своего» [5, с. 22-23].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845р. містить Главу II Розділу III «Про бунт проти влади верховної та про державну зраду», у якій передбачено Відділення II («Про державну зраду й злочини проти народного права» (статті 275-282). Тільки державній зраді присвячено ст. 275 цього Уложення. Перше, що привертає увагу, це використання терміна «державна зрада», який досі був відсутній у законодавстві, що застосовувалося в Україні. Зокрема про дії підбурювача до військових або ворожих дій проти Росії йдеться в ч.2 ст. 275. Тут же йдеться про передачу державної таємниці з цією ж метою [6, с. 648]. У частині третій ст. 275 зазначається, що державною зрадою є дії підданого Російського, якщо він під час війни буде сприяти ворогові у військових або інших діях, ворожих проти вітчизни або союзників, шляхом надання порад, відкриття таємниці або повідомлення інших відомостей.

У результаті дальшого розвитку законодавства було прийнято Кримінальне Уложення 1903 року. Зазначимо, що цей акт у повному обсязі так і не вступив у дію, однак глава присвячена державним злочинам набрала чинності й застосовувалася з 1904 року. Глава IV «Про державну зраду» у статтях 108-119 містить низку положень кримінальної відповідальності за державну зраду. Проаналізувавши Главу IV, можна виділити й таку форму державної зради, як шпигунство (п.6 ч.3 ст.108) [7, с. 195-216].

Надалі, уже в радянському законодавстві термін «державна зрада» уперше використовується в Декреті Всеросійського Центрального Виконавчого комітету від 20 червня 1919 року «Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні» [8]. Цей декрет не давав визначення поняттю «державної зради» чи «шпигунства», лише вказувалося, що Всеросійській і Губернській надзвичайній Комісії надавалося право безпосередньої розправи (аж до розстрілу) за державну зраду, шпигунство, приховування зрадників, шпигунів.

КК УРСР 1922 р. містив порівняно чітку характеристику контрреволюційних злочинів (статті 59-73), зокрема шпигунство (ст. 66), однак державна зрада відсутня [9, с. 20-21]. ЦВК СРСР постановою від 14 серпня 1925 року «Про шпигунство, а також про збирання й передачу економічних відомостей, що не підлягають розголошенню» визначив ознаки шпигунства [10]. Під ним розумілася передача, викрадення або збирання для передачі відомостей, що за змістом є державною таємницею, іноземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам.

У «Положенні про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)» 25 лютого 1927 року державна зрада серед контрреволюційних злочинів не згадується [11]. Як і в КК УРСР 1922 р. КК 1927р. не містив такого злочину як державна зрада. У ст. 54-6 визначались ознаки шпигунства [12, с. 40], які залишилися незмінними порівняно з вищевказаною постановою ЦВК від 14 серпня 1925 року.

ЦВК СРСР 08 червня 1934 року прийняв постанову, якою статтею про зраду батьківщині (статті 1-1 – 1-4) було доповнено Положення про злочини

державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління) [12]. Двадцятого липня 1934 року КК УСРР доповнено статтями про зраду Батьківщині (ст. 54-1 «а»). Серед дій об'єктивної сторони вперше визначалося й шпигунство [13, с. 16]. Під час II Світової війни 19 квітня 1943 року прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення й полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини із числа радянських громадян та їх пособників» [14].

25 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР одночасно із затвердженням «Основних засад кримінального законодавства Союзу РСР та радянських республік» прийняла Закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [15]. У ст. 1 цього Закону визначено ознаки зради Батьківщині, серед яких є шпигунство. Ці положення містить і КК УРСР 1960 року.

З вищевикладеного стислого історичного екскурсу можна дійти висновку, що державна таємниця стала предметом охорони на рівні кримінального закону ще до появи терміна «державна зрада». Із середини XIX століття як держава в особі монарха (Кримінальне Уложення 1845р.), так і авторитарний режим радянської влади однаково суворо карав своїх громадян за державну зраду у формі шпигунства.

З часу проголошення в 1991 році незалежності України вчинення державної зради в Україні, порівняно з іншими злочинами, тривалий час було достатньо рідкісним явищем. Згідно з офіційним повідомленням СБУ впродовж 2001-2011 років у провадженні її слідчих органів знаходилося тільки 17 кримінальних справ за цією статтею [16]. Згодом, через революційні події, які сталися в Україні у 2014 році, криміногенна ситуація в країні суттєво погіршилася, зокрема у сфері охорони національної безпеки.

Підтвердженням підвищення суспільної небезпеки цього злочину є те, що через ситуацію, що склалася в країні, Верховна Рада України у 2014 р. двічі (у квітні та жовтні 2014 року) ухвалила зміни до КК України, які посилили відповідальність за державну зраду.

На сьогодні Єдиний державний реєстр судових рішень містить близько тридцяти вироків за ст.111 КК України, що винесено судами в період з 2014 до 2017 р. Вісім рішень стосуються державної зради у формі шпигунства: Деснянського районного суду м. Чернігова від 25 вересня 2014 року [17], Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 березня 2015 року [18], Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 22 вересня 2015 року [19], колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Запорізької області в складі від 07 грудня 2015 року [20], Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 06 травня 2016 року [21, 22], Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 22 червня 2016 року [23], Вінницького міського суду Вінницької області від 22 вересня 2016 року [24], Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 06 червня 2017 року [25].

З восьми зазначених судових рішень – шість є обвинувальними вироками [18; 19; 21; 23-25], одна ухвала колегії суддів судової палати в

кримінальних справах апеляційного суду [20], одна ухвала щодо звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч.2 ст.111 КК України [17]. Три з восьми судових рішень стосуються однієї й тієї ж особи [18-20]. Ураховуючи наявну судову практику за ст.111 КК України, вважаємо за потрібне проаналізувати доступні судові рішення за 2014-2017 рр.

Так, предмет злочину окреслений в судовій практиці таким чином:

- відомості про осіб, які підтримують конфіденційне співробітництво з органами Державної прикордонної служби України, щодо негласних джерел, котрі знаходяться на оперативному зв'язку в оперативних співробітників прикордонного оперативно-розшукового відділення, а також дані про керівний склад та окремих посадових осіб [17];

- інформація військового характеру для протидії авіації Збройних сил України в зоні проведення антитерористичної операції: інформація про парольні числа, які застосовуються при бойовому застосуванні літаків та порядок їх використання. Зазначені відомості надають можливість перехопити управління бойовими літаками в повітрі, зірвати виконання бойових завдань та перенацілити їх на інші цілі. Фотокопії документів, що регламентують діяльність з наземного управління польотів літаками Військово-повітряних сил Збройних сил України [18-20];

- інформація про особовий склад, дислокацію, місце перебування й озброєння батальйонів патрульної служби міліції особливого призначення, створених у структурі Головного управління поліції в Харківській області, задіяних у проведенні антитерористичної операції: «Харків», «Слобожанщина» і роти «Харків-2» [21; 22];

- інформація про час та маршрут виконання спеціального польоту вздовж державного кордону України літаком Су-24МР [23];

- відомості про планування або організацію антитерористичних заходів, розголошення яких може завдати шкоди проведенню таких заходів, життю чи здоров'ю їх учасників. Зокрема інформація щодо місць зосередження та дислокації, маршрутів пересування та ротації, часу висунення на позиції військовослужбовців і військової техніки Збройних сил України й інших військових формувань України, задіяних у проведенні антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, а також інформації щодо загального командування й управління українськими військовими підрозділами, їх матеріально-технічного забезпечення, кількості та складу, методів і способів військової, бойової та спеціальної підготовки, основних місць розташування вогневих рубежів, планів та задумів української сторони щодо тактики та напрямів ведення бойових дій проти не передбачених законом збройних формувань терористичної організації «Донецька народна республіка» й військових підрозділів Росії [24].

- інформація про отримання завдання на здійснення спеціальних бойових розвідувальних польотів літаком-розвідником Су-24МР з аеродрому м. Миргорода Полтавської області в зону АТО [25].

Як видно з обвинувальних вироків, що піддані вивченню, предметом державної зради є відомості, що становлять державну таємницю, яка

стосується особового та керівного складу військових та правоохоронних підрозділів, до завдань яких входять виконання своїх обов'язків у зоні АТО. Особливою увагою іноземних розвідувальних організацій користуються відомості щодо виконаних завдань Військово-повітряними силами Збройних сил України.

З об'єктивної сторони дії виконавця державної зради виявлялися в такому:

- збирання та дальша передача представникові Федеральної служби безпеки Російської Федерації відомостей з використанням мережі Інтернет [17].

- збирання та передача представникові Федеральної служби безпеки Російської Федерації відомостей телефонним зв'язком, MMS-повідомленнями, а також з використанням флеш-накопичувача [18-20].

- збирання для передачі громадянину Російської Федерації відомостей з використанням флеш-накопичувача [21; 22];

- передача інформації представникам Головного розвідувального управління Генерального штабу Російської Федерації телефонним зв'язком та СМС-повідомленнями [23].

- збирання та передача інформації представникові спецслужби іноземної держави - Російської Федерації, який залегенований під командира так званої розвідувальної роти спеціального призначення Республіканської Гвардії терористичної організації «Донецька народна республіка» та іншим представникам зазначеної терористичної організації [24].

- передача відомостей представникам Головного розвідувального управління Генерального штабу Російської Федерації СМС-повідомленнями та через використання електронної поштової скриньки в мережі Інтернет [25].

З викладеного вище можна дійти висновку, що державна зрада вчиняється громадянами України на користь військових та розвідувальних органів Російської Федерації або підконтрольних їм структур: Головного розвідувального управління Генерального штабу, Федеральної служби безпеки, терористичної організації «Донецька народна республіка». Способи передачі відомостей, що становлять державну таємницю, достатньо сучасні: телефонним зв'язком, СМС та ММС – повідомленнями, через використання електронної поштової скриньки в мережі Інтернет, з використанням флеш-накопичувача.

Мега та мотиви державної зради громадян України у формі шпигунства різноманітні й у кожного зрадника власні:

- сприяння винному в безперешкодному потрапінні до Криму та безпроблемному проживанні на півострові [17];

- негативне налаштування щодо чинної в Україні державної влади, особисте несприйняття проведення антитерористичної операції правоохоронними органами та підрозділами Збройних сил України на території Донецької та Луганської областей. Як наслідок, ініціативне рішення налагодити контакт з представниками спецслужб Росії, дальше надання добровільної згоди на конфіденційне співробітництво з органами ФСБ РФ [18-20].

- корисливий мотив, за винагороду в 10 тис. євро [21; 22];

- за власною ініціативою, діючи умисно для сприяння злочинній діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» щодо дестабілізації суспільно-політичної обстановки й втрати авторитету органів державної влади України, а також для надання представникові спецслужби іноземної держави - Російської Федерації допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [23];

- попереднє вербування близьким родичем за завданням представників спецслужб Російської Федерації з подальшою пропозицією надати родині в Росії роботи, житла та матеріального забезпечення [24].

- учинення злочину заради виїзду на постійне проживання в Російську Федерацію, отримання житла в будь-якому місті, підвищення у військовому званні, отримання допомоги в працевлаштуванні на території Росії та матеріальної винагороди [25].

Ст. 111 КК України визначає, що особа вчиняє злочин на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Результати вивчення в судових рішеннях ознак суб'єктивної сторони державної зради громадянами України невітніші. Військовослужбовці, які прийняли присягу на вірність Українському народові йдуть на зраду заради переїзду до сусідньої країни та матеріального забезпечення їх родин. Кваліфіковані фахівці у військовій справі не бажають виживати, а прагнуть до матеріальної стабільності. Слід визнати, що ця проблема болюча й не може бути вирішена за стислі строки в Україні. Що стосується добровільної та усвідомленої діяльності шпигуна, яка ґрунтується на власних переконаннях недовіри до чинної влади в Україні та її діяльності, то цей аспект є більш загрозливим, ніж корислива мета зрадника. Така шпигунська ініціатива є результатом спланованої та якісно проведеної пропаганди в засобах масової інформації, зокрема в Інтернет виданнях, соціальних мережах, різного роду форумах, Такі ініціативні особи найбільш суспільно небезпечні. Їх наявність у суспільстві, налаштованість на агресивні дії проти суверенітету, незалежності України свідчить про необхідність проведення не тільки контррозвідувальної діяльності, а й поступових реформ у соціально-економічній сфері. Саме покращання життя кожної родини громадянина України дозволить закріпити віру, що всі втрати 2014 року (людські, економічні, територіальні тощо) були заради позитивних змін у державі. В іншому разі ініціатори гібридної війни проти України та провокатори будуть успішні у своїй руйнівній роботі, зокрема вербуванні громадян України для державної зради.

Суб'єктом державної зради виступали: старший інспектор у відділі прикордонної служби прикордонного загону [17]; військовослужбовець Повітряних Сил Збройних сил України на посаді штурмана наведення, звання старший лейтенант [18-20]; громадянин України, який не працює [21-23]; військовослужбовець Повітряних Сил Збройних сил України на посаді льотчика, звання майор [24]; військовослужбовець Повітряних Сил Збройних сил України, заступник командира авіаційної ескадрильї по роботі з особовим складом бригади тактичної авіації, звання майор [25].

Стосовно вчинення державної зради в сукупності з іншими злочинами зауважимо, що в одному з обвинувальних вироків ідеться про вчинення особою сприяння діяльності терористичної організації (ч.1 ст. 258-3 КК України) [23].

Висновки. Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що державна таємниця стала предметом кримінально-правової охорони ще до появи злочину «державна зрада». Шпигунство як форма державної зради вперше законодавчо закріплена в Кримінальному Уложенні 1903 року. Дальша регламентація цієї форми злочину відбулася в радянський період України. З аналізу обвинувальних вироків за ст.111 КК України, що піддані вивченню, предметом шпигунства стали відомості про штатний розклад військових та правоохоронних підрозділів, що діють в зоні АТО. Особливою увагою іноземних розвідувальних організацій користуються відомості щодо виконаних завдань Військово-повітряними силами Збройних сил України. У 2014-2017 рр. державна зрада вчинялася громадянами України на користь військових та розвідувальних органів Російської Федерації або підконтрольних їм структур. Державна таємниця була передана з використанням телефонного зв'язку, СМС та ММС – повідомленнями, через використання електронної поштової скриньки в мережі Інтернет, з використанням флеш-накопичувача.

Громадяни України йдуть на зраду заради переїзду до сусідньої країни та матеріального забезпечення їх родин. Рушійною силою виступають також власні переконання недовіри та неприйняття чинної влади в Україні. Шпигунами здебільшого виступають військовослужбовці Збройних сил України, працівники правоохоронних структур та тимчасово безробітні. Наведені висновки зобов'язують продовжити дослідження державної зради в Україні.

Використані джерела:

1. Піти наліво від країни: кого і як звинувачують у державній зраді в Україні [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/uyti-nalevo-strany-kogo-obvinyayut-gosudarstvennoy-1481276999.html>
2. Результати окремих напрямів роботи Служби безпеки України. 23 грудня 2016 року [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/2474#sthash.DO8wJWaz.dpuf>
3. Статuti Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова; [тексти староукр. мовою опрац.: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; пер. тексту на укр. мову здійснили: Л. Бондар, П. Музиченко, А. Паньков; комент. зробили: С. Ковальова, М. Крумаленко, П. Музиченко]. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – 560 с.
4. Зайцев О.В., Філіпенко В.Р. Історичні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI-XVIII ст.) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2016. – №1 (73).– С. 104-115.
5. Права, по котрым судится малороссийский народ, Высочайшим всепрсветлейшия, державнейшия Великия Государыни Императрицы Елисавет Петровны, Самодержицы Всероссийския, Ее императорского священнейшего Величества повелением, из трех книг, а именно: Статута Литовского, Зеркала Саксонского и приложенных при том двух прав, такожде из книги Порядка, по

переводе из польского и латинского языков на русский диалект в единую книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года, изданные под редакцией и с приложением исследования о сем Своде и о законах действовавших в Малороссии профессора А. Ф. Кистяковского. – Киев, 1879. – 1063 с.

6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 15 августа 1845 г. Полное собрание законов Рос. империи. Собрание второе. Том XX. Отд. первое. 1845. – СПб. II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. – 1045с.

7. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. Изд. Н.С. Таганцева.-СПб., 1904.-1137 с.

8. Об изъятиях из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении: Декрет ВЦИК от 20 июня 1919 года // Российский правовой портал: <http://7law.info/ussr/act6r/r422.htm>

9. Уголовный кодекс УССР: утвержден ВУЦИК 23 августа 1922 г.; с алф. указ. - изд. 2-е, официальное. - Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. - 100 с.

10. О шпионаже, а равно о собирании и передаче экономических сведений, не подлежащих оглашению: Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 14.08.1925г.// Инф.-прав. портал: <http://bestpravo.com/sssrgn-postanovlenija/f3p.htm>

11. Положения про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління: Постанова ЦВК СРСР від 25 лютого 1927 року // Збірник законів та наказів Робітничо-Селянського Уряду СРСР. – 1927. – №1. – С. 19-24.

12. Кримінальний кодекс УСРР : в редакції 8 червня 1927 року - Харків : Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. - 151 с.

13. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст зі змінами та доповненнями на 1 листопада 1949 року. – К.: Держполітвидав, 1950.- 167 с.

14. О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19.04.1943г.: <https://ru.wikisource.org/>

15. Об уголовной ответственности за государственные преступления: Закон СССР от 25.12.1958г.: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25874.htm>

16. За 10 років в Україні за державну зраду засудили 7 людей. Інтернет видання «Тиждень». 28 квітня 2012 року. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/48897>.

17. Вирок Десянянського районного суду м. Чернігова від 25 вересня 2014 року, Справа №744/994/14, Провадження №1-кп/750/293/14/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40594716>

18. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 23 березня 2015 року. Справа № 331/19/15-к, Провадження 1-кп/335/153/2015/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43218306>

19. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 22 вересня 2015 року. Справа № 331/19/15-к , Провадження 1-кп/335/446/2015/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51145915>

20. Ухвала колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Запорізької області в складі від 07 грудня 2015 року, Справа

№ 331/19/15-к, Провадження № 11-кп/778/1966/15/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54106045>

21. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 06 травня 2016 року, справа № 644/7212/15-к, провадження № 1-кп/644/36/16 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57553584>.

22. Харків'янина посадили на чотири роки за шпигунство для РФ. Укрінформ. 15.06.2016 10:53 [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2034676-harkivanina-posadili-na-cotiri-roki-za-spigunstvo-dla-rf.html>

23. Вирок Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 22 червня 2016 року. Справа 683/2848/15-к, провадження кп/683/18/2016/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58673008>

24. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 22 вересня 2016 року. Справа № 129/3415/15-к, Провадження № 1-кп/127/42/16/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61460859>

25. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 06 червня 2017 року. Справа № 683/2848/15-к/ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66924982>.

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2017

Зайцев А. В. К вопросу государственной измены в форме шпионажа (ст. 111 УК Украины)

Статья посвящена государственной измене в форме шпионажа. Изучено исторические этапы становления этой формы преступления, предусмотренного ст.111 УК Украины. Проанализирована судебная практика в Украине за 2014-2017 гг. С учетом материалов уголовных производств по ст.111 УК Украины определены особенности признаков состава шпионажа при государственной измене на современной этапе.

Ключевые слова: *государственная измена, шпионаж, государственная тайна, военнослужащий.*

Zaitsev A. To the Issue of State Treason in the Form of Espionage (Art.111 of the Criminal Code of Ukraine)

The article is devoted to the issue of high treason in the form of espionage. It is paid great attention to a significant increase of the number of criminal proceedings under the Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine in statistics. At the same time, it was found that there were only about thirty sentences imposed by the courts of Ukraine. Due to this, the viewpoint about an insufficient number of modern scientific research and methodological developments of the problems of crimes against the foundations of national security, as well as the insignificant experience of the existing law enforcement bodies of Ukraine in the detection, documentation, investigation of these crimes was expressed.

The historical stages of the formation of high treason in the form of espionage are noted. It is drawn attention to the genesis of the legislative regulation of the form of

crime, stipulated by the Article 111 of the Criminal Code of Ukraine. The main sources of the criminal law, which were used on the territory of Ukraine from the 16th to the 20th century, are analyzed.

The judicial practice of Ukraine was studied from 2014 to 2017. The features of the composition of espionage and high treason now are determined using the materials of criminal proceedings under the Article 111 of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is paid to the subject of specific crimes, objective and subjective signs. Both the acquittal sentence and the release of a person from criminal liability have been noted according to Part 2, Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *high treason, espionage, state secret, military man.*

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ (СТ. 164 КК УКРАЇНИ)

Досліджено предмет злочину за ст. 164 КК України, яким пропонується вважати засоби утримання. Розкрито його загальні ознаки (фізичну, соціальну, юридичну), а також таку спеціальну ознаку, як цільове призначення. Розглянуто форми предмета зазначеного злочину, якими є: 1) засоби утримання (кошти, харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо), що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку; 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів. Наведено класифікацію указаних форм, що має значення для кваліфікації цього злочину на практиці.

Ключові слова: *злочини у сфері сім'ї, ухилення від утримання дітей, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, предмет злочину, аліменти, утримання.*

Постановка проблеми. Як показує статистика, Україна посідає перше місце в Європі за кількістю розлучень[1]. Розпад сім'ї драматично переносять не лише обидва подружжя, а й діти. Вони болісно переживають такі зміни, страждають через неможливість постійно бачитися з одним з батьків. На цьому фоні в них можуть виникати комплекси, що позначається на їх дальшому житті. При розлученні постає проблема поділу батьківських обов'язків, зокрема й щодо утримання дитини.

У Конституції України (ст. 51) та Сімейному кодексі (далі – СК) України (ст. 180) передбачено, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Такий обов'язок несуть й інші члени сім'ї та родичі дитини в певних передбачених законом випадках (ст. 265, 267, 268, 269 СК). Злісне ухилення батьків та інших родичів від виконання цього обов'язку тягне кримінальну відповідальність за ст. 164 КК України.

Щодо складу злочину, передбаченого в цій нормі, можна виділити низку теоретичних та практичних проблем, зокрема й пов'язаних з його предметом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові проблеми ухилення батьків від сплати аліментів або утримання дітей у вітчизняній кримінально-правовій науці досліджували П. П. Андрушко,

М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. І. Белова, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, О. О. Житний, І. О. Зінченко, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, С. М. Морозюк, І. В. Семенов, М. І. Хавронюк та ін. Водночас питання предмета цього злочину залишаються дискусійними. Передусім зазначимо, що не всі науковці виділяють його в розглядуваному складі. Одні автори відмічають наявність такої ознаки [3, с. 303; 74, с. 409; 5, с. 49-50; 6, с. 98-99; 7, с. 46-47], інші взагалі її не виокремлюють [8, с. 298; 9, с. 165], треті заперечують [10, с. 112].

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення особливостей предмета злочину, передбаченого ст. 164 КК України¹.

Виклад основного матеріалу. Щоб з'ясувати, чи можна відносити предмет до обов'язкових ознак злочину за ст. 164 КК України, потрібно насамперед звернутися до розробок предмета злочину в теорії кримінального права.

На рівні загального складу злочину предмет злочину вважається його факультативною ознакою, водночас у конкретному складі, якщо предмет безпосередньо передбачений у законі або впливає з його змісту, він стає обов'язковою ознакою складу та потребує встановлення для правильної кваліфікації [11, с. 92; 12, с. 96-97]. Щодо визначення предмета злочину, думки вчених розрізняються. Зокрема, М. Й. Коржанський уважає, що це конкретний матеріальний об'єкт, у якому виражаються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), через фізичний і психічний вплив на який завдається соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [13, с. 103]. На переконання В. Я. Тація, це «будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діяч особи ознак конкретного складу злочину» [11, с. 89]. М. І. Панов визначає це поняття як предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження (субстратом) суспільних відносин або потрібною умовою, передумовою або свідченням існування й нормального функціонування суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом від суспільних посягань [14, с. 72]. Є. В. Фесенко під предметом злочину розуміє матеріалізовані утворення, безпосередньо впливаючи на які через вилучення, створення, знищення чи зміни їх вигляду або правового режиму тощо, винний посягає на охоронювані законом цінності. При цьому, як підкреслює вчений, предметом злочину може виступати матеріальне благо й тільки ті матеріальні утворення, які можна віднести до охоронюваних у кримінальному законі цінностей [15, с. 77]. На думку А. А. Музики та Є. В. Лашука, предметом злочину є факультативна ознака об'єкта злочину, що виражається в матеріальних цінностях (доступних для сприйняття органами чуття людини або фіксації спеціальними технічними засобами), з приводу яких та через безпосередній вплив на які (або без такого впливу) учиняється злочин [16, с. 110].

¹ Певною мірою питання предмета злочину за ст. 164 КК України та його об'єктивної сторони висвітлювалися нами в іншій публікації [2] Водночас у цій статті буде приділено більш детальну увагу саме предмету злочину за досліджуваною статтею.

На наш погляд, слід підтримати визначення предмета злочину саме через матеріальні цінності. Цінністю в одному зі значень є властивість того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей, суспільства) [17, с. 9-10]. Розуміння предмета через цінність дозволяє відносити до нього інформацію, електричну, теплову та інші види енергій, органи, тканини та кров людини, що відповідає сучасному розвитку суспільних відносин.

У теорії кримінального права виділяють загальні ознаки предмета злочину: фізичні, соціальні та юридичні [12, с. 96-97; 14, с. 68; 16, с. 110]. А. А. Музика та Є. В. Лашук зазначають, що фізичні ознаки предмета (матеріальність, кількість, якість, форма, стан, структура) відбивають його природні властивості; соціальні – показують його значення для людини, суспільства та є результатом оцінювання ними такого предмета. Юридичні ознаки відбивають кримінально-правовий аспект предмета злочину й виявляються в: наявності злочину, учиненого з приводу відповідних матеріальних цінностей та спрямованого безпосередньо на них; наявності мети впливу на бажаний предмет для винного; форму законодавчого визначення предмета (його безпосередню чи опосередковану визначеність у кримінально-правовій нормі); факультативність предмета як ознаки складу злочину; підпорядкованість предмета об'єктові злочину [16, с. 110-117]. Окрім указаних загальних ознак, предметам окремих злочинів можуть бути притаманні й спеціальні ознаки.

На нашу думку, предмет є обов'язковою ознакою злочину за ст. 164 КК України. Його потрібно «виводити» з аналізу відповідного діяння. В указаній нормі встановлено два види діянь: 1) злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів); 2) злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні. Виходячи з цього, загальним предметом розглядуваного злочину слід уважати засоби утримання. При цьому предметом першої форми досліджуваного діяння є призначені судом аліменти як одна з форм утримання, а другої – інші засоби утримання.

У літературі щодо визначення поняття утримання, аліментів, а також їх співвідношення спостерігаються суперечки. За своєю семантикою утриманням є кошти та інші засоби, що видаються комусь для забезпечення його існування [18, с. 1521]. Під аліментами (від лат. *alimentum* – харчування, утримання) у сімейному праві традиційно розуміють кошти, надані у встановлених законом випадках одними особами на утримання інших осіб, які потребують матеріальної допомоги [19]. Водночас є й інші підходи до визначення аліментів. Зокрема, ними вважають утримання, що одна особа зобов'язана надавати тому, з ким вона перебуває в сімейних правовідносинах, за наявності умов, передбачених законом або договором [20, с. 177]. На думку М.Г. Масевич, аліментами є конкретні грошові суми, що сплачуються за рішенням суду. При цьому дослідниця розрізняє утримання, що надається добровільно та не є аліментами, та безпосередньо аліменти – грошові суми, що сплачуються за рішенням суду в

результаті порушення природних сімейних зв'язків [21, с. 87-88]. З. В. Ромовська зазначає, що, з одного боку, аліментами слід уважати утримання, яке надається добровільно одним членом сім'ї іншому й може полягати як у наданні їжі, забезпеченні одягом, доглядом та іншим у натурі, так і грошей; з другого ж боку, аліментами є тільки кошти на утримання, що примусово надаються аліментнозобов'язаною особою [22, с. 7].

Співвідносячи розглядувані поняття, одні вчені їх ототожнюють, інші ж – розрізняють. На наш погляд, слід підтримати саме дослідників, які розрізняють утримання та аліменти, вважаючи, що перше поняття ширше за друге [20, с. 177], адже за чинним законодавством утримання окрім аліментів також охоплює зокрема, добровільне надання коштів та інших засобів утримання в позасудовому та позадоговірному порядку, а також додаткові витрати (що не вважаються аліментами).

Розглядуваному предмету притаманні вищезазначені фізичні, соціальні та юридичні ознаки. Зокрема фізична ознака засобів утримання передбачає, що це є конкретні предмети матеріального світу (гроші, речі, харчові продукти, ліки тощо). Соціальна ознака виявляється в тому, що засоби утримання є соціальними благами, здатними задовольняти потреби дитини. Юридична ознака виражається в такому: обов'язок з утримання дітей, зокрема й сплати аліментів, закріплено в законодавстві; кримінальну відповідальність за ухилення від виконання цього обов'язку передбачено в ст. 164 КК; винний, ухиляючись від надання утримання, прагне зберегти власні кошти; аліменти як предмет злочину безпосередньо названо в диспозиції норми ст. 164 КК, інші ж засоби утримання як предмет злочину випливають зі змісту вказаної норми.

Окрім того, на наше переконання, розглядуваному злочину властива й певна спеціальна ознака. Спеціальну ознаку аліментів як предмета злочинів за статтями 164 та 165 виділяють О. О. Житний та І. В. Семенов. На їх думку, нею є призначення аліментів для задоволення матеріальних потреб певних (аліментоуповноважених) суб'єктів сімейних правовідносин [7, с. 49]. На наш погляд, задоволення матеріальних потреб є характеристикою соціальної ознаки предмета, спеціальну ж ознаку розглядуваного предмета (не лише щодо аліментів, а й щодо всіх засобів утримання) доцільніше сформулювати як *цільове призначення*, адже метою надання засобів утримання є забезпечення належного розвитку дитини.

Проведений аналіз положень сімейного законодавства та дослідження розробок сімейно-правової доктрини дозволив дійти висновку, що предметом злочину за ст. 164 КК є засоби утримання в таких формах: 1) засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку; 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів.

Розглянемо кожну із зазначених форм засобів утримання детальніше.

1. *Засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку.*

У сімейно-правовій літературі, виходячи з положень законодавства, виділяють добровільний та примусовий порядки надання батьками

утримання дитини. Добровільне виконання такого обов'язку поділяють на фактичне та договірне [23, с. 184; 24, с. 491]. У першій виділеній нами формі засоби утримання (кошти, харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо) стосуються саме фактичного добровільного виконання обов'язку з утримання, адже їх розмір та порядок виплат не закріплюються ані в договорі між батьками, ані в рішенні суду. За нормальних умов батьки добровільно, за власною ініціативою утримують своїх дітей. При спільному проживанні батьків і дітей обов'язок щодо їх утримання зазвичай просто виконується без додаткових домовленостей, виходячи з можливостей окремої родини [25, с. 220]. Водночас такий обов'язок може порушуватися при розлученні батьків, у разі окремого їх проживання, а також у неблагополучних сім'ях, де батьки недбало ставляться до виховання й опікування своїми дітьми.

У ст. 181 та 272 СК визначено способи виконання обов'язку утримувати дитину. Зокрема, згідно зі ст. 181 СК за домовленістю між батьками дитини той з них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. Зазначимо, що розмір мінімального утримання законодавець не визначає.

2. Аліменти за рішенням суду або за договором.

Аліменти за рішенням суду. Відповідно до ст. 181 СК України за рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються в частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина. Згідно із ч. 2 ст. 182 СК України, розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Водночас законодавець установлює мінімальний розмір аліментів на одну дитину, що відповідно до чинної редакції вказаної статті не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку¹.

Аліменти за договором. У ст. 189 СК України передбачено право батьків укласти договір про сплату аліментів на дитину. У такому договорі мають бути визначені розмір та строки їх виплати, він укладається в письмовій формі й нотаріально посвідчується. Умови такого договору не можуть порушувати встановлені в СК права дитини. У разі невиконання одним з батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Пленум Верховного Суду України в п. 16 Постанови «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 року № 3 зазначив, що розмір аліментів сторони

¹ Регулювання цих питань зазнало змін унаслідок прийняття Верховною Радою в травні 2017 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» від 17.05.2017 № 2037-VIII, який набрав чинності 08 липня 2017 року [26]. За попередньою редакцією цієї норми мінімальний розмір аліментів на одну дитину не міг бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, передбачених ст. 184 цього Кодексу. Таким чином, у 2017 році мінімальний поріг утримання дитини було збільшено.

визначають за домовленістю між собою, але за жодних обставин він не може бути меншим від передбаченого в ч. 2 ст. 182 СК. Якщо розмір аліментів визначено у твердій грошовій сумі, до договору треба включати умови про індексацію, як вимагає ч. 2 ст. 184 СК [27].

3. *Додаткові витрати (призначені судом або передбачені договором)*. Відповідно до ст. 185 СК батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). У науковій літературі зазначається, що такі витрати можуть бути пов'язані як із позитивними, так і негативними причинами (наприклад, потребою придбання для дитини музичного інструмента, спортивного спорядження або забезпечення дитині стороннього догляду та посиленого харчування через хворобу), зумовлюватися новими подіями в житті дитини (зокрема підготовкою до нового навчального року, коли виникає необхідність у придбанні комп'ютера, підручників, канцтоварів тощо) [23, с. 184; 25, с. 227].

Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно. Пленум Верховного Суду України в п. 18 зазначеної постанови від 15 травня 2006 року № 3 указав, що додаткові витрати на утримання дитини, викликані особливими обставинами, є фактично зазнаними або передбачуваними витратами, які потрібно визначати у твердій грошовій сумі. При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат їх має бути визначено в рішенні окремо [27].

Таким чином, розмір та порядок несення додаткових витрат установлюється в рішенні суду одночасно з розміром та порядком стягнення аліментів. Водночас батьки мають право врегулювати участь у додаткових витратах у договорі про сплату аліментів на дитину. Хоча таке право безпосередньо в законі не закріплено, воно впливає з передбаченого в ч. 1 ст. 10 СК положення про можливість застосування аналогії закону [20, с. 291]. При виникненні спору розмір цієї участі визначає суд, ураховуючи обставини, які мають істотне значення (ч. 2 ст. 185 СК).

Розглянувши особливості засобів утримання як предмета злочину за ст. 164 КК України, видається доцільним провести їх класифікацію за способом визначення їх форми та розміру, виділивши такі групи:

1. Засоби, форми та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати).

2. Засоби, форма та розмір яких установлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі).

3. Засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку.

Така класифікація має значення для кваліфікації розглядуваного злочину на практиці, оскільки:

- призначені судом аліменти (засоби першої групи) утворюють предмет злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) (першої форми об'єктивної сторони

розглядуваного злочину), який відповідно до чинної редакції ст. 164 КК України вважається закінченим з моменту заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів [28];

– призначені судом кошти на додаткові витрати (засоби першої групи), а також засоби другої та третьої групи слід відносити до предмета злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (другої форми об'єктивної сторони досліджуваного злочину), що вважається закінченим з моменту набуття діянням ознак злісності. Наголосимо, що хоча за цією формою особи притягаються до кримінальної відповідальності значно рідше, ніж за першою формою, дослідження практики показало, що суди зазвичай кваліфікують такі дії за сукупністю злочинів за статтями 164 КК та 166 КК, якщо при цьому мало місце злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною¹.

Висновки. 1. Предметом злочину за ст. 164 КК України є засоби утримання в таких формах: 1) засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку (кошти, харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо); 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів.

2. За способом визначення форми та розміру засобів утримання як предмета злочину за ст. 164 КК їх можна поділити на три групи: 1) засоби, форми та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати); 2) засоби, форма та розмір яких устанавлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі); 3) засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку. Така класифікація має значення для кваліфікації цього злочину на практиці.

Використані джерела:

1. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень [Електронний ресурс] // Експрес онлайн. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2015/08/23/148726-ukrayina-pershomu-misci-yevropi-killisty-rozluchen>. – Заголовок з екрана.

2. Євтеєва Д. П. Про деякі питання застосування норми щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) [Електронний ресурс] / Д. П. Євтеєва // Вісн. Асоціації кримінального права України. – 2016. – Вип. 1 (6). – С. 117-131. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/06_Evteeva.pdf. – Заголовок з екрана.

3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., переробл. та допов. – К. : А. С. К., 2005. – 848 с.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

¹ Детальніше про це див.: Євтеєва Д. П. Про деякі питання застосування норми щодо ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) [2].

5. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина (аналіз законодавства й судової практики) : монографія / І. О. Зінченко ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 320 с.
6. Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164-169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. М. Морозюк; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; наук. кер. С. Я. Лихова. – К., 2012. – 205 с.
7. Семенов І. В. Відповідальність за ухилення від утримання дітей або батьків: кримінально-правові аспекти : монографія / І. В. Семенов, О. О. Житний / [за заг. ред. О. О. Житного]. – Х. : Панов, 2015. – 256 с.
8. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. : О. О. Дудоров, Е. О. Письменський. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – Т. 1. – 780 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого" ; за заг. ред.: В. Я. Тацій [та ін.]. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина. – 1040 с.
10. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція / М. Й. Коржанський. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 112 с.
11. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : моногр. / В. Я. Тацій. – Х.: Право, 2016. – 256 с.
12. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. –Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. –384 с.
13. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
14. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н. И. Панов // Проблемы правоведения. – К., 1984. – Вып. 45. – С. 67-73.
15. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-78.
16. Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : моногр. / А. А. Музыка, Є. В. Лащук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.
17. Древаль Ю. Д. Аксіологічно-нормативні засади державного управління охороною праці / Ю. Д. Древаль // Вісн. НУЦЗУ. Серія: держ. управління. – 2017. – Вип. 1(6). – С. 9-16.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
19. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukreferat.com/chapters_book/pravo/zhilinkova-iv-ta-in-2008-simejnih-kodeks-ukraini-naukovo-praktichnij-komentar-krniga.html. – Заголовок з екрана.
20. Сімейне право України : підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2004. – 400 с.
21. Масевич М. Г. Права и обязанности родителей и детей / М. Г. Масевич // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. - М.: Юрид. лит., 1968. - С. 87-96.
22. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання: Конспект лекцій. – Львів: Львів. ун-т, 1973.- 59 с.

23. Сімейне право України : підручн. / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред.: В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 288 с.

24. Гражданское право: учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого; 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Проспект, 1999. – Т. 3. – 592 с.

25. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Станом на 01.09.2011 р. / С. Б. Булеца, Ю. Ф. Іванов, О. В. Ієвіня та ін. – К.: Професіонал, 2011. – 428 с. – С. 220.

26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів: Закон України від 17 трав. 2017 року. – № 2037-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2037-19>. – Заголовок з екрана.

27. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Пост. Пленуму Верховн. Суду України від 15 трав. 2006 року. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>. – Заголовок з екрана.

28. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс] : Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1390917408963798> (дата звернення: 27.07.2017). – Заголовок з екрана.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017

Евтеева Д. П. К вопросу определения предмета уклонения от уплаты алиментов на содержание детей (ст. 164 УК Украины)

Исследован предмет преступления по ст. 164 УК Украины, которым предлагается считать средства содержания. Раскрыты его общие признаки (физический, социальный, юридический), а также такой специальный признак, как целевое назначение. Рассмотрены формы предмета указанного преступления, которыми являются: 1) средства содержания, предоставляемые во внесудебном и внедоговорном порядке (деньги, продукты питания, одежда, вещи домашнего обихода, мебель, спортивные товары, музыкальные инструменты, лекарства и др.); 2) алименты по решению суда или по договору; 3) дополнительные расходы, назначенные судом либо предусмотренные договором об уплате алиментов. Приведена классификация указанных форм, которая имеет значение для квалификации этого преступления на практике.

Ключевые слова: *преступления в сфере семьи, уклонение от содержания детей, уклонение от уплаты алиментов на содержание детей, предмет преступления, алименты, содержание.*

Yevteyeva D. To the Issue of Definition of the Subject of Avoiding to Pay Alimony to Support Children (Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine)

In the article the subject of crime envisaged in the Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine which are means of maintenance is researched. Its general features (physical, social, legal), as well as such special feature as purposive use are disclosed. It is found that the forms of the subject of a crime under the Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine are: 1) means of maintenance (money, food products, clothes, household

goods, furniture, sports goods, musical instruments, cures etc.) provided in extra-judicial and extracontractual order; 2) alimony designated in the court decision or under the contract; 3) additional expenses imposed by the court or stipulated in the agreement on payment of alimony.

According with the way of determining the form and amount of means of maintenance as the subject of crime under Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine they can be divided into three groups: 1) the means, the forms and the amount of which are determined by the court (alimony designated in the court decision and court fees for additional costs); 2) means, the form and amount of which are defined in a contract (maintenance under the contract, additional expenses stipulated in the agreement on payment of alimony); 3) means, the form and amount of which are not determined either in court decision, or in contract.

Such classification is important for qualification of this crime in practice, since alimony designated in the court decision (the means of the first group) constitute a subject of persistent failure to pay contributions (alimony) for support of children, as prescribed by a court order (the first form of the researched crime), which is completed from the time of arrear of paying of such means in the amount that collects the sum of payments for three months of the corresponding payments; instead, additional expenses imposed by the court (the means of the first group), as well as the means of the second and third groups are the subject of parent's persistent failure to support dependent minors or children unable to work (the second form of the researched crime), which is completed since the act have acquired persistence.

Keywords: *crimes against family, failure to support of children, failure to pay alimony for support of children, subject of crime, alimony, maintenance.*

УДК 343.346.8

М. В. Карчевський

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Здійснено спробу встановити зміни у сфері кримінально-правового регулювання, викликані інформатизацією та визначити основні напрями їх урахування в процесі подальшого вдосконалення законодавства та практики його використання. До означених змін віднесено формування нового предмета кримінально-правового регулювання (інформаційної безпеки) та появу нових видів матеріальних цінностей. Основні проблеми кримінально-правового регулювання відносять інформаційної безпеки – недостатня визначеність законодавства про «комп'ютерні» злочини, необґрунтовано розгалужену систему норм про злочини у сфері доступу до інформації, спірні нормативні рішення з питань формування інформаційного ресурсу. Проблеми кримінально-правового регулювання, пов'язані з появою нових видів матеріальних цінностей, стосуються розгляду безготівкових грошей, електронних грошей та криптовалюти в контексті злочинів проти власності.

Ключові слова: *інформаційна безпека, «комп'ютерний» злочин, блокування інтернет ресурсів, безготівкові гроші, електронні гроші, криптовалюта, майнінг криптовалюти.*

Постановка проблеми. Питання кримінально-правового відображення тенденцій інформатизації суспільства дедалі частіше стають предметом спеціальних досліджень. Це не дивно з огляду на зростання соціального значення відносин, пов'язаних з використанням інформаційних технологій, розширення сфери застосування комп'ютерної техніки та зростання небезпеки «комп'ютерних» злочинів. Через це потребує наукового аналізу питання змін, що відбулися в кримінально-правовому регулюванні інформаційних відносин. Чітке та послідовне визначення означених змін дозволить системно підходити до питання вдосконалення чинного законодавства та практики його використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правового відображення інформатизації суспільства розглядалися такими вітчизняними дослідниками, як Д. С. Азаров [1], П. П. Андрушко [2], Ю. А. Бельський [3], В. М. Бутузов [4], В. О. Голубев [5], С. В. Др'юмов [6], М. В. Карчевський [8], О. О. Кирбят'єв [10], М. О. Кравцова [11], Т. В. Михайліна [12], А. А. Музика [13], М. В. Плугатир [15], С. О. Орлов [14], Н. А. Розенфельд (Н. А. Савинова) [17], М. В. Рудик [18]. Водночас для ефективної організації наукового дискурсу з названої проблематики потрібним видається формулювання основних проблемних питань, «фокусів» подальшого дослідження кримінально-правового відображення інформатизації.

Формування цілей. У роботі запропоновано спробу визначення змін, які відбулися в кримінально-правовому регулюванні через інформатизацію суспільства, та основних напрямів їх урахування в процесі подальшого вдосконалення законодавства й практики його використання.

Виклад основного матеріалу. Потреба кримінально-правового стимулювання позитивних та мінімізації негативних наслідків інформатизації обумовила появу відносно самостійної групи суспільних відносин, які можна розглядати як новий родовий об'єкт злочину. Для позначення цієї групи будемо використовувати термін «інформаційна безпека», визначивши його як систему суспільних відносин щодо реалізації інформаційної потреби особи, суспільства, держави. Складається така система з трьох взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів: відносини у сфері використання інформаційних технологій, відносини у сфері забезпечення доступу до інформації, відносини у сфері формування інформаційного ресурсу.

На сьогодні можна твердити про існування «класичних» проблем кримінально-правового регулювання кожної із зазначених груп. Ці проблемні аспекти досить добре досліджено та підтверджено емпіричними даними.

Що ж до так званих «комп'ютерних злочинів», посягань, що заподіюють шкоду відносинам інформаційної безпеки у сфері використання інформаційних технологій, то головне питання полягає у відсутності чітких критеріїв суспільної небезпеки на рівні законодавчих визначень. Через це в сфері дії кримінальної юстиції опиняються не тільки діяння, що дійсно є суспільно небезпечними, але й ті, які такими не є. Ефективність протидії кіберзлочинності зменшується. Через огром роботи щодо розслідування

діянь зі спірною суспільною небезпекою певною мірою втрачаються й перспективи вдосконалення діяльності правоохоронців. Красномовним тут буде порівняння даних про обліковані кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційних технологій (ст.ст. 361 – 363-1 КК України) з кількістю вироків цієї категорії, представлених у Єдиному державному реєстрі судових рішень (таблиця 1). Для того, щоб мати можливість оцінити результати роботи правоохоронців у контексті темпів інформатизації, ми також додали дані щодо проникнення Інтернету. Цей показник є одним з універсальних маркерів інформатизації, обчислюється у відсотках та представляє собою частку населення країни, яка користується Інтернетом. Як можна побачити, із зростанням аудиторії Інтернету відбувається зростання кількості облікованих правопорушень, що цілком природньо, оскільки чим більше людей використовує сучасні інформаційні технології, тим більше «комп'ютерних» злочинів може бути вчинено. Але разом із зростанням кількості облікованих правопорушень спостерігається зменшення кількості судових вироків відповідної категорії. Можна говорити про рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення розслідування, брати до уваги необхідність спеціальних знань у суддів та прокурорів тощо, проте основна, фундаментальна причина ситуації, що склалася, саме в якості законодавства.

Таблиця 1

Статистичні дані щодо протидії злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Показник	2013	2014	2015	2016
Абсолютні дані				
Кількість вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень	56	40	39	25
Обліковано кримінальних правопорушень	568	418	556	912
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	245	194	250	514
Проникнення Інтернету (КМІС)	49	54	57	62
Відносні дані (відсотки від базового рівня – 2013 р.)				
Кількість вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень	100	71	70	45
Обліковано кримінальних правопорушень	100	74	98	161
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	100	79	102	210
Проникнення Інтернету (КМІС)	100	110	116	127

Проблеми кримінально-правового регулювання наступної групи відносин інформаційної безпеки – відносин у сфері забезпечення доступу до інформації – стосуються головно *розбалансованості законодавства, існуванні численних конкуруючих норм, надмірного рівня кількості кримінально-правових заборон у цій сфері*. Необхідною є оптимізація згаданої системи норм, заміни наявної розосередженої системи спеціальних кримінально-правових заборон такими, які б забезпечували регулювання більш широких сегментів інформаційної безпеки.

Основне питання кримінально-правового регулювання *у сфері формування інформаційного ресурсу полягає в чіткому та послідовному визначенні межі можливостей ефективного впливу на суспільні відносини засобами кримінального права*. У суспільно-політичному дискурсі, у науці небезпеки інформаційних впливів та зловживань обговорюються достатньо широко. Багатомірність і масштабність шкоди від неконтрольованого інформаційного простору не викликає сумнівів. Водночас розв'язання означених проблем через доповнення КК новими нормами наврод чи є доцільним. Неодноразово пропонувалося встановлювати покарання за різноманітні форми маніпуляції суспільною свідомістю. Такі пропозиції є спірними через прогнозовану неефективність і декларативність, їх невідповідність принципам кримінально-політичної адекватності, а також співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації. Крім того, поширення глобальних інформаційних технологій взагалі робить методи обмеження або заборони контенту все менш ефективними. Яскравим прикладом тут може слугувати відомий «ефект Стрейзанд». Розв'язання проблеми знаходиться поза межами кримінально-правового регулювання і, на нашу думку, передбачає, у першу чергу, системну роботу в галузі освіти та формуванні конкурентних інформаційних продуктів. Додатковими аргументами на користь освітнього вектору розв'язання наведених проблем інформаційної безпеки можуть свідчити й питання, які стали предметом суспільної уваги під час встановлення обставин загибелі учасників мережевої групи «Синій кит». Самостійним напрямом особистої інформаційної безпеки підлітків, який знову ж таки підтверджує тезу про обмежену ефективність кримінально-правових засобів, є протидія кібербулінгу. Зарубіжна практика свідчить про те, що негативні наслідки образ, цькування неповнолітніх за допомогою соціальних мереж або електронної пошти (власне кібербулінг) долаються головно через формування навичок безпечної комунікації.

У цьому контексті неможливо не згадати про рішення щодо обмеження доступу до певних російських сайтів та соціальних мереж. З одного боку маємо очевидні позитивні аспекти: тимчасове зменшення ефективності інформаційних операцій проти України та відчутні фінансові втрати російських ІТ-компаній (експертні оцінки втрат Яндекса - \$124,4 млн.). З іншого – значні негативні наслідки як для інформаційної безпеки країни, так і громадян. По-перше, обмеження поведінки, що фактично є соціальною нормою, актуалізує питання *стимулювання правого нігілізму, веде до чергового «витку» інфляції нормативно-правових актів*. По-друге, обмеження можливостей

правоохоронних органів щодо оцінки, аналізу та контролю за антидержавною діяльністю з використанням заблокованих ресурсів. Сподіватися на те, що всі одразу перестануть користуватися забороненими ресурсами безвідповідально. Водночас кількісна та якісна оцінка цього процесу надзвичайно ускладнена, моніторинг національної аудиторії заборонених ресурсів став складним технічним завданням. По-третє, *створення «комфортної» «сірої зони» для інформаційних впливів через ускладнення їх правової оцінки*. Ще раз зазначимо, що величезна аудиторія не скоротиться миттєво. Про це наочно свідчать актуальні рейтинги найбільш відвідуваних мережевих ресурсів. Чи можна сьогодні розглядати пост у соціальних мережах, доступ до яких обмежено, як «публічний заклик» у контексті відомих статей Особливої частини КК? Непросте питання, яке може розглядатися як технологія ухилення від відповідальності. По-четверте, *нові небезпеки широкого розповсюдження шкідливого програмного забезпечення*, адже зловмисники (насамперед шахраї, «фішери») подістали значну цільову аудиторію. Потреба отримувати доступ до заблокованих ресурсів за наявності для цього достатньо простої технічної можливості створює попит на різноманітні програмні засоби. Під виглядом таких програмних засобів значна частка національної аудиторії заблокованих ресурсів може отримати «троянське» програмне забезпечення. У подальшому їхні комп'ютери та інтернет-пристрої можуть бути використані, наприклад, для масштабних атак відмови від обслуговування.

Варто зауважити, що проблематика інформаційної безпеки є однією з найбільш динамічних. Новітні технології розвиваються та поширюються досить швидко, а отже, викликають появу нових соціальних практик, формують нові потреби у правовому регулюванні. Тому, сформувавши, як зазначалося вище, «класичні» проблеми інформаційної безпеки, вважаємо за потрібне звернути увагу на нові виклики, що виявились останнім часом досить рельєфно. Одним з них є *новітні можливості незаконних дій щодо матеріальних цінностей або з ними*.

Сферою широкого застосування комп'ютерної техніки є банківська діяльність та платіжні системи, тому велика частка злочинів проти власності так чи інакше пов'язана зі злочинами у сфері використання комп'ютерної техніки. Йдеться про «злам» електронної пошти для отримання реквізитів доступу до банківських рахунків (ст. 361 КК); блокування інтернет-ресурсу з метою вимагання (ст. 361 або 363-1 КК); використання «скімерів» (спеціальних пристроїв, що приховано встановлюються зловмисниками на банкомати) для отримання реквізитів платіжних карток або розробка та використання шкідливих програмних засобів, призначених для незаконного віддаленого доступу до бухгалтерського програмного забезпечення підприємств, установ чи організацій (ст. 361-1 КК); збут клієнтських баз даних скомпрометованих фінансових установ (ст. 361-2); введення банківськими працівниками до автоматизованих систем банківського обслуговування неправдивих відомостей щодо здійснених фінансових операцій (ст. 362 КК); невжиття потрібних технічних заходів інформаційної безпеки, що призвело до компрометації автоматизованої системи фінансової

установи (ст. 363 КК) тощо. Разом з оновленням способів вчинення та приховування слідів злочинів проти власності суттєві зміни спостерігаються й у питанні предмета злочину проти власності. Доволі дискусійним як для науковців, так і для практиків стало питання юридичного змісту таких категорій, як «безготівкові гроші», «електронні гроші», «криптовалюта».

Категорія «безготівкові гроші» найчастіше трапляється в контексті злочинів проти власності, що вчиняються з використанням платіжних карток або їх реквізитів. Фактично вони представляють собою зобов'язання банку-емітента платіжної картки, відомості про які обліковано на картковому рахунку держателя картки. У термінах розділу Особливої частини КК «Злочини проти власності» стосовно безготівкових грошей найбільш обґрунтовано використовувати поняття «право на майно». Тому переважна більшість посягань, пов'язаних з незаконними операціями з платіжними картками або їх реквізитами правильно розглядається як один з видів шахрайства, учиненого способом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК). Найбільш дискусійний момент такої кваліфікації полягає в питанні щодо можливості «ощукати комп'ютер». Проте наявний емпіричний матеріал та аналіз законодавства дозволяють сформулювати особливості об'єктивної сторони цього виду шахрайства. По-перше, надсилаючи несанкціонований законним держателем картки запит на здійснення платежу й використовуючи існуючу платіжну систему та встановлені в ній правила автоматизованої обробки запитів законних держателів карток, зловмисник ошукує банківську установу (банк-емітент) щодо необхідності виконання останнім зобов'язань, обумовлених договором, укладеним між банком і законним держателем картки. По-друге, унаслідок введення в оману банк-емітент здійснює необґрунтоване списання безготівкових коштів з рахунку законного держателя картки, що призводить до заподіяння останньому збитків у вигляді зменшення кількості безготівкових грошових коштів, врахованих на картрахунку [7]. Варто зазначити, що не всі посягання у сфері використання платіжних систем, банкоматів потрібно кваліфікувати за ч. 3 ст. 190 КК. Наприклад, досить поширеним є заволодіння готівкою, що знаходиться в банкоматі, за допомогою спеціального пристрою («вилки»), або клейкої стрічки. Подібні випадки слід кваліфікувати як крадіжку, але такі винятки лише підтверджують правильність наведених раніше міркувань.

Електронні гроші «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі» [16] Вони з'явилися як реакція ринку банківських послуг на проблеми безпеки використання платіжних карток та потребу в новому, більш гнучкому, зручному й захищеному платіжному інструменті для оплати товарів та послуг через Інтернет [19]. Цим зумовлюються особливості електронних грошей, які відрізняють їх від безготівкових: електронні гроші не є універсальними та приймаються лише користувачами відповідних платіжних систем; емісію грошей здійснює тільки НБ, а емісія

електронних грошей здійснюється банківськими установами; унаслідок переказу електронних грошей їх одержувач набуває право грошової вимоги до того ж суб'єкта, що й платник; електронні гроші існують у межах однієї платіжної системи й не можуть бути переведені до іншої платіжної системи в незмінному вигляді [більш докладно див. 20]. З огляду на вказані особливості електронних грошей питання кваліфікації незаконних дій щодо них мають розв'язуватися аналогічно з описаним раніше підходом щодо безготівкових грошей.

Криптовалюта являє собою подальший крок у розвитку технологій розрахунків з використанням сучасних інформаційних технологій. Найбільш відомою криптовалютою є Bitcoin. У науковій та популярній літературі представлено достатньо інформації щодо технічних та організаційних особливостей функціонування Bitcoin, ми ж зупинимось на тих, які вважаємо ключовими для відповіді на питання щодо можливостей кримінально-правового регулювання в цій сфері. По-перше, криптовалюта фізично являє собою певний набір даних, згенерованих на підставі складного математичного алгоритму. По-друге, платіжна система Bitcoin організована за принципом пірингової мережі (p2p, peer to peer – рівний рівному), записи щодо всіх транзакцій розподілені між усіма учасниками системи, єдиний центр координації мережі відсутній, у вільному доступі представлено інформацію щодо всіх здійснених транзакцій. Такий метод організації платіжної системи забезпечує майже абсолютний захист інформації щодо транзакцій, робить систему стабільною та надійною. По-третє, для реєстрації в платіжній системі не використовуються персональні дані, транзакції здійснюються між деперсоніфікованими «електронними гаманцями». По-четверте, Bitcoin – нефіатні гроші, їх вартість нічим не забезпечена й визначається ситуативно на підставі попиту та пропозиції, єдиний орган, що встановлює курс до національних валют, відсутній. Корисні властивості криптовалюти (захищеність, конфіденційність, децентралізація, майже миттєвий переказ у будь-яку частину світу) забезпечують стабільний попит на неї та стійке зростання курсу до національних валют. Лише з грудня 2016 року по вересень 2017 вартість Bitcoin зростає з 750 до 4250 доларів США.

За таких умов не дивно, що криптовалюта набуває значного поширення в Україні. При цьому Національний банк України (лист від 08 грудня 2014 року №29-208/72889) розглядає Bitcoin як «грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це суперечить нормам українського законодавства». Маємо ситуацію, коли фактично існуючі та динамічні суспільні відносини опиняються поза межами правового регулювання за умови очевидної необхідності такого. Наприклад, особа вимагає певну суму у Bitcoin. Яким чином встановити ознаки предмета злочину? Чи можна розглядати відомості інтернет-джерел щодо курсу Bitcoin як достатній доказ для встановлення економічної ознаки відповідного предмета злочину? На сьогодні чіткої відповіді на поставлені запитання немає.

Варто звернути увагу й на питання, яке нещодавно активно обговорювалося в засобах масової інформації: кримінально-правова оцінка «майнінгу» криптовалюти в контексті ст. 200 КК. На нашу думку, відповідно до чинного законодавства «майнінг» криптовалюти не є випуском електронних грошей, такі дії не містять ознак складу злочину, передбаченого ст. 200 КК.

По-перше, відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» електронні гроші являють собою «єдиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі». Натомість, як зазначалося раніше, криптовалюта не є грошовим зобов'язанням, її вартість нічим не забезпечена та визначається ситуативно на підставі попиту й пропозиції. Отже, згідно з чинним законодавством, криптовалюта не є електронними грошима за визначенням.

По-друге, «майнінг» представляє собою долучення до роботи системи криптовалюти через надання обчислювальних потужностей. Для підтримки системи функціонування криптовалюти потрібні надзвичайно значні обчислювальні потужності, тому алгоритм функціонування криптовалюти передбачає винагородження для учасників системи. У результаті «майнінгу» особи, які надають системі обчислювальні потужності, отримують винагороду у вигляді єдиниць криптовалюти. Звичайно такі дії не можна розглядати як випуск електронних грошей, який відповідно до Положення про електронні гроші в Україні являє собою операцію з «надання електронних грошей користувачам або агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти».

Таким чином, відповідно до чинного законодавства «майнінг» криптовалюти не є випуском електронних грошей, оскільки криптовалюта не є електронними грошима, а в результаті «майнінгу» електронні гроші не надаються в обмін на готівкові або безготівкові.

Досвід зарубіжних країн дуже різноманітний і містить приклади від офіційного визнання криптовалюти (Японія, Німеччина) до аналогічного національному підходові ігнорування. Очевидно криптовалюти будуть дедалі частіше використовуватися для вчинення злочинів або ставати їх предметом. У таких умовах найбільш доцільно сформулювати прості та прозорі правила для сфери кримінально-правового регулювання, зокрема передбачити механізм оцінки. Представлення в процесуальній формі даних про криптовалюти створить нові умови для якісного оновлення діяльності правоохоронців. Виникнуть принципово нові види тактичних операцій, що збільшить можливості протидії злочинності. Варто зазначити, що ці питання потрібно розглядати як складові більш загальної проблеми – можливості використання технологій Big Data у правоохоронній діяльності [9].

Також відсутність правової визначеності щодо діяльності з використанням криптовалюти негативно позначається й на перспективах розвитку ІТ-сектору економіки. Цей сектор розвивається найбільш

динамічно і є перспективним з огляду на значні інвестиції в економіку України. Насамкінець зазначимо, що формалізована на рівні закону заборона використання криптовалюти в Україні не розв'яже означених проблемних питань, а лише створить нові. Криптовалюту будуть дедалі активніше використовувати злочинці та корупціонери саме через її позаправовий статус, водночас можливості правоохоронців, з цієї ж причини, будуть значно обмежені.

Висновки. Таким чином, для продовження дискусії щодо змісту обумовлених інформатизацією змін у сфері кримінально-правового регулювання можемо сформулювати такі положення:

- розпочалося та триває формування нового предмета кримінально-правового регулювання – інформаційної безпеки;
- «класичними» проблемами цього процесу є недостатність визначеності законів про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини, потреба оптимізації системи кримінально-правового регулювання у сфері доступу до інформації, питання меж та доцільності кримінально-правового регулювання у сфері формування інформаційного ресурсу;
- існують складнощі кримінально-правового регулювання, обумовлені появою нових видів матеріальних цінностей; потребує розв'язання проблема правового регулювання використання криптовалюти.

Використані джерела:

1. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження) : Монографія / Д. С. Азаров. – К.: Атіка, 2007. – 304 с.
2. Андрушко П. П. Коментар до розділу XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» Особливої частини Кримінального кодексу України / П. П. Андрушко // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – № 1. – 2006. – С. 32–54.
3. Бельський Ю.А. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. А. Бельський. – К., 2017. – 253 с.
4. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К.: КНТ, 2010. – 408 с.
5. Голубев В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами / В. О. Голубев. – Запоріжжя, 2003. – 250 с.
6. Дрьомов С. Комп'ютерна інформація як предмет злочину, передбаченого ст. 362 Кримінального кодексу України / С. Дрьомов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 129–132; Дрьомов С. Кримінально-правова характеристика перехоплення комп'ютерної інформації як форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 362 КК України / С. Дрьомов // Юридичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 54–56; Дрьомов, С. Несанкціоноване знищення інформації як форма об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 362 КК України / С. Дрьомов, Т. Рендель // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9. – С. 90–94; Дрьомов, С. Сутність копіювання як форми несанкціонованих дій з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах,

комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації / С. Дрьомов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 9. – С. 144–147; Дрьомов С. Умисел при вчиненні несанкціонованих дій з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (ст. 362 КК України) / С. Дрьомов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 7. – С. 115–119.

7. Дудоров О.О., Карчевський М.В. Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки // Азовські правові читання – 2017: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 28–29 квітня 2017 р. – Бердянськ: ТОВ «Модем-1», 2017. – С. 5–12.

8. Карчевський М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж: монографія / М. В. Карчевський ; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [Наук. ред. Л.М. Кривоченко]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – 144 с.; Карчевський М.В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : Монографія. – Луганськ, 2012. – 528 с.

9. Карчевський М.В. Можливості Big Data та кримінально-правова комунікація // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Політика в сфері боротьби зі злочинністю" [Текст]. - Івано-Франківськ, 2017. – С. 52-58.

10. Кирбят'єв О. О. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.О. Кирбят'єв. - Запоріжжя, 2015.- 200 с.

11. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кравцова М. О. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2016. - 16 с.

12. Михайліна, Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. В. Михайліна. – К., 2011. – 20 с.

13. Музика А.А., Азаров Д.С. Законодавство України про відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 120 с.

14. Орлов С. О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. О. Орлов. – Х., 2004. – 213 с.

15. Плугатир М. В. Імплементация Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. В. Плугатир. – К., 2010. – 18 с.

16. Положення про електронні гроші в Україні // Постанова Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481.

17. Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. А. Розенфельд. – К., 2003. – 222 с.; Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : Монографія / Н. А. Савінова. – К., 2012. – 340 с.

18. Рудик М. В. Незаконний збут, розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. В. Рудик. - Х., 2007. - 229 с.

19. Фінансова грамотність : навч. посібник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. - Вид. 2-ге, випр. і доп. - К., 2013. - С. 74.

20. Шимон С. Електронні гроші: форма грошей чи майнові права вимоги? / С. Шимон // Юридична Україна. - 2015. - № 9. - С. 36-41; Куцевич М. Неправомірний випуск й використання електронних грошей, що вчиняються у системах інтернет-розрахунків (проблеми кримінально-правової кваліфікації) / М. Куцевич, П. Берзін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2013. - Вип. 4. - С. 13-16.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2017

Карчевский Н. В. Основные проблемы уголовно-правового регулирования в сфере информатизации

Предпринимается попытка установить изменения в сфере уголовно-правового регулирования, вызванные информатизацией и определить основные направления их учета при дальнейшем совершенствовании законодательства и практики его применения. К указанным изменениям отнесены формирование нового предмета уголовно-правового регулирования (информационной безопасности) и появление новых видов материальных ценностей. Основные проблемы уголовно-правового регулирования отношений информационной безопасности - недостаточная определенность законодательства о «компьютерных» преступлениях, необоснованно разветвленная система норм о преступлениях в сфере доступа к информации, спорные нормативные решения по вопросам формирования информационного ресурса. Проблемы уголовно-правового регулирования, связанные с появлением новых видов материальных ценностей, касаются рассмотрения безналичных денег, электронных денег и криптовалюты в контексте преступлений против собственности.

Ключевые слова: информационная безопасность, «компьютерное» преступление, блокирование интернет-ресурсов, безналичные деньги, электронные деньги, криптовалюта, майнинг криптовалюты.

Karchevskyi M. The Main Problems of Criminal Law Regulation in the Field of Informatization

An attempt is being made to introduce changes in the field of criminal law regulation caused by informatization and to determine the main directions of their consideration in the process of further improvement of legislation and practice of its use.

The necessity of criminal stimulation of the positive and minimization of the negative consequences of informatization led to the emergence of a relatively independent group of social relations, which can be considered as a new subject of criminal law regulation. To designate this group, the term "information security" - the system of public relations for the implementation of the information needs of the individual, society, and state - is used. This system consists of three interconnected and interdependent elements: relations in the sphere of information technology use, relations in the field of providing access to information, relations in the field of formation of information resources.

In the case of so-called "computer crimes", the main point is the lack of clear criteria for public danger at the level of legislative definitions. So there are not only acts that are really socially dangerous in the field of criminal justice, but also those that are not. The effectiveness of cybercrime abatement is reduced.

The problems of criminal law regulation of the next group of relations of information security - relations in the field of providing access to information - relate mainly to the imbalance of legislation, the existence of numerous competing norms, the excessive amount of criminal law prohibitions in this area.

The primal question of criminal law regulation in the area of information resource formation is the clear and consistent definition of the limits of the possibilities of effective influence on social relations by means of criminal law. It is substantiated that solving problems of counteracting manipulative influences on public consciousness by supplementing the Criminal Code with new norms is not expedient. The effectiveness of restricting access to Internet resources is critically evaluated.

A separate basket is related to the renewal of property crimes. Criminal-legal aspects of illegal actions with non-cash and electronic money, crypto-currency are considered. The conclusion is based on the fact that at the present time in Ukraine there is a situation where actual existing and dynamic social relations are outside the limits of legal regulation upon condition of the obvious necessity of such.

Key words: *information security, "computer" crime, blocking of Internet resources, non-cash money, electronic money, cryptocurrency, cryptocurrency mining.*

УДК 343.122

А. О. Коваленко

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ

Статтю присвячено окремим теоретичним і прикладним аспектам здійснення тимчасового доступу до речей і документів як одного з видів заходу забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні. Визначено, що в практичній площині найдієвішим його способом є вилучення речей і документів (здійснення їх виїмки). Проаналізовано прикладні проблеми його реалізації, наведено позиції вчених та запропоновано шляхи усунення наявних у КПК України прогалин.

Ключові слова: *цивільний позов; тимчасовий доступ до речей та документів; забезпечення відшкодування шкоди; заходи забезпечення кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Ефективне й своєчасне виконання завдань кримінального провадження не можливе без застосування відповідних заходів його забезпечення. Для цього до КПК України 2012 року запроваджено інститут заходів забезпечення кримінального провадження, одним з яких є тимчасовий доступ до речей і документів (гл. 15 КПК). Безумовно, що здійснення цієї процесуальної діє створює певні передумови для забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні, а отже є важливою умовою здійснення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часу прийняття чинного КПК України питання здійснення тимчасового доступу до речей і

документів досліджували І. В. Гловюк, С. В. Андрусенко, О. І. Коровайко, Т. О. Кузубова, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський та інші. Проте, незважаючи на певні здобутки цих та інших учених, правозастосування цього інституту свідчить про наявність законодавчих прогалин, які не дозволяють повною мірою реалізувати повноваження сторони обвинувачення щодо забезпечення цивільного позову.

Формування цілей. Метою статті є вивчення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із застосуванням тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення цивільного позову, що надасть можливість запропонувати рекомендації прикладного характеру.

Виклад основного матеріалу. Проведення тимчасового доступу до речей і документів можливо трьома способами: 1) ознайомлення з речами й документами; 2) виготовлення їх копій; 3) їх вилучення (здійснення їх виїмки). Уважаємо, що останній спосіб є найбільш раціональним і дієвим щодо забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні. Проте не можна залишати поза увагою й інші способи тимчасового доступу, адже, скажімо, через ознайомлення з певними речами й документами прокурор може отримати інформацію, яка в подальшому сприятиме здійсненню належного їх вилучення та накладення арешту.

Відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити виїмку). Тож, як зауважила Т. О. Кузубова, у законодавчо закріпленій дефініції (ст. 159 КПК України) тимчасового доступу до речей і документів прослідковується поєднання таких слідчих дій, як виїмка та огляд, передбачених у статтях 177-189, 190-192, 195 КПК України 1960 року. До того ж, на відміну від виїмки, огляд передбачено й чинним законодавством (ст.ст. 237-239 КПК України). Що ж стосується копіювання документів, то виготовлення їх копій передбачалося ст. 85 КПК України 1960 року, а в чинному КПК України це питання внормовано ст. 105, 159 КПК України [1, с. 118].

Аналіз положення ч. 1 ст. 159 КПК України свідчить, що законодавець дає можливість здійснити тимчасовий доступ до речей і документів лише щодо особи, у володінні якої вони знаходяться. Проте, за слушним твердженням С. С. Чернявського та В. О. Фінагєєва, володіння не завжди передбачає одночасне користування (наприклад, ситуації, коли особа користується певним майном за згодою власника) [2, с. 184]. Тому вочевидь в положенні ч. 1 ст. 159 КПК України доцільно передбачити не тільки володіння, але й користування та розпорядження речами й документами.

Порівнюючи тимчасовий доступ до речей і документів з виїмкою, М. Руденко стверджує, що ці процесуальні дії носять тільки забезпечувальний характер. Тому, на його думку, тимчасовий доступ до речей і документів не можна відносити до кола слідчих дій, оскільки останні складаються із сукупності пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженими особами у визначеному для кожного з них

порядку з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їхні джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки цих доказів. Натомість у результаті провадження тимчасового доступу до речей і документів слідчий тільки отримує об'єкти, які в подальшому підлягають огляду або експертному дослідженню [3, с. 144].

Н. П. Кушнір обґрунтовує протилежну думку та зауважує, що як заходи забезпечення кримінального провадження, так і слідчі дії є засобами кримінально-процесуального примусу, тому мають забезпечувальний характер. Відмежування заходів забезпечення кримінального провадження від слідчих дій потрібно здійснювати, виходячи із сутності процесуальної дії, яка обумовлюється тією метою, що є пріоритетною під час її реалізації. Так, метою перших є забезпечення виконання сторонами та учасниками кримінального провадження обов'язків, покладених на них. Пріоритетною метою слідчих дій є отримання (збирання) або перевірка вже отриманих доказів. З огляду на це автор вважає, що тимчасовий доступ до речей і документів треба віднести до слідчих дій, оскільки його метою є отримання (збирання) або перевірка вже отриманих доказів. До того ж його віднесення до слідчих дій має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки надасть органу досудового розслідування можливість доручати його проведення оперативним підрозділам та іншим органам досудового розслідування в порядку ст. 40 КПК України [4, с. 81].

Ми цілком поділяємо наукову точку зору тих учених, які тимчасовий доступ до речей і документів вважають за доцільне віднести до слідчих (розшукових) дій, а не до заходів забезпечення кримінального провадження, як це зробив законодавець.

Що ж до права звернення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (до слідчого судді під час досудового розслідування чи до суду під час судового провадження), то таке право, згідно з ч. 1 ст. 160 КПК України, надається сторонам кримінального провадження. До того ж слідчий має право звернутись із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором. З огляду на це окремі науковці справедливо порушують питання: чому потерпілого, ким є фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, позбавлено подібного права. За загальним правилом (п. 19 ст. 3 КПК України), потерпілий, його представник та законний представник відноситься до сторони кримінального провадження лише у випадках, установлених КПК, однак такі випадки прямо не встановлені [5, с. 294]. Зокрема, це стосується приватного обвинувачення та відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. У цьому контексті вбачається явна нерівність у правах потерпілого та підозрюваного, а також порушення засади змагальності.

Особливої актуальності окреслена проблематика набуває через те, що потерпілому завдається шкода, а здійснити певні дії для реалізації забезпечення відшкодування шкоди за пред'явленим цивільним позовом він не може. З огляду на це вченими пропонується задля усунення будь-яких

непорозумінь безпосередньо передбачити в ст. 160 КПК України право потерпілого звертатися до слідчого судді та суду з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Проте, на нашу думку, така пропозиція є дещо поспішною, оскільки виконувати процесуальні дії в кримінальному провадженні повинні лише особи, які його безпосередньо ведуть. Якщо ж потерпілий виявить бажання, щоб слідчий провів певну процесуальну дію, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України він має право звернутися до слідчого, прокурора з клопотанням про її проведення. У разі відмови в задоволенні такого клопотання потерпілий на підставі п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України має право звернутися до слідчого судді зі скаргою на таке рішення слідчого, прокурора.

З огляду на викладене вважаємо, що для досягнення рівності прав потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого доцільно в главі 15 КПК України словосполучення «сторона кримінального провадження» заміни на слідчого, прокурора у відповідному відмінку.

Стосовно вимог закону щодо змісту клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів зауважимо, що ст. 160 КПК України не передбачає необхідності зазначення в ньому даних про особу, яка має надати доступ до речей і документів. На практиці органи досудового розслідування нерідко такі відомості в клопотанні не надають, однак в ухвалі слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів ці відомості мають бути зазначені обов'язково (п. 4 ч. 1 ст. 164 КПК), а ч. 1 ст. 163 КПК передбачає, що слідчий суддя має здійснити судовий виклик такої особи. Тому погоджуємося з тим, що необхідно визнати правильною практику слідчих суддів, які вимагають від прокурора або іншого учасника кримінального провадження, який звернувся з клопотанням, обов'язкового викладення цих відомостей у клопотанні, посилаючись на вказані норми закону, а, в протилежному випадку, – відмовляють у задоволенні таких клопотань, оскільки по суті без вказівки на особу, яка має надати доступ до речей і документів, таке клопотання є безпредметним, тому не може бути визнане обґрунтованим [6, с. 236, 239]. До того ж, справедливо додає О. Подковський, це унеможливує повідомлення належним чином слідчим суддею володільця речей чи документів про час та місце розгляду клопотання, чим порушуються права володільця. Автор пропонує доповнити ст. 160 КПК нормою щодо обов'язкового зазначення адреси, де має виконуватися тимчасовий доступ, а не лише назви фірми, організації [7, с. 61], з чим теж слід погодитись.

Що ж стосується розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, потрібно зазначити, що КПК України не встановлює строк розгляду слідчим суддею, судом такого клопотання, на що вже неодноразово звертали увагу вчені. Оптиміальним, на наш погляд, з урахуванням зокрема часу на направлення та отримання особою повістки про судовий виклик, є п'ятиденний строк для початку розгляду клопотання. До речі, такий строк для початку розгляду клопотання пропонує й О. Подковський [7, с. 62].

Окрім того, в узагальненій судовій практиці звернено увагу на те, що чинним КПК України не врегульовано, яким чином сторона, яка звернулася з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, повинна

доводити наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. Лише вказується, що підстави, на які в клопотанні посилається сторона кримінального провадження, повинні бути досліджені та оцінені за внутрішнім переконанням судді, у кожному конкретному випадку виходячи з належності, достатності та допустимості доказів, зібраних органом досудового розслідування на підтвердження вказаних обставин [8].

На відсутність чіткої регламентації порядку доведення достатніх підстав, що існує реальна загроза знищення речей та документів, зазначають й М. А. Погорецький та О. І. Коровайко [6, с. 236]. Ми схилиємося також до тієї позиції, що для звернення з клопотанням до слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів достатньо розумної підозри про можливість зміни або знищення речей і документів особою, у володінні якої вони знаходяться.

За загальним правилом, відповідно до ч. 1 ст. 163 КПК після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі й документи. Водночас на практиці, наприклад, щоб отримати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до відомостей про відкриті банківські рахунки, рух коштів по них, кредитні справи, що зберігаються в банківських установах, потрібно дочекатись явки до суду представника банківської установи. До того ж явка до органу досудового розслідування та суду такого представника установи, що не має представництва в регіоні, де здійснюється розслідування, виглядає сумнівною (жодним чином не гарантованою) [9, с. 184]. Також через відсутність у більшості регіонів держави представництв оператора мобільного зв'язку не може бути забезпечена участь представника оператора в судовому засіданні, на що теж звертають увагу окремі науковці [10, с. 187; 11, с. 182]. Поділяємо думку, що ця проблема може бути вирішена виключенням з ч. 4 ст. 163 КПК вказівки на неприбуття без поважних причин, оскільки в окремих випадках таке положення унеможливило розгляд клопотання. Одночасно слід уточнити про неприбуття належним чином повідомленої особи, підтвердження чого має міститися в матеріалах, доданих до клопотання [5, с. 294].

До того ж, М. П. Климчук зауважує, що жодної процедури отримання інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема їх отримання, тривалість, зміст, маршрути передавання тощо, КПК України не передбачає навіть для випадків невідкладності її отримання (терористичний акт, запобігання вчиненню тяжкого та особливо тяжкого злочину тощо). Тому для підвищення оперативності здобуття інформації про зв'язок автор пропонує виокремити особливості процедур у невідкладних випадках. У зазначених випадках, зокрема, пов'язаних з врятуванням життя людей, запобіганням, припиненням та розслідуванням тяжкого або особливо тяжкого злочину, тимчасовий доступ до визначеної в п. 7, 8 ч. 1 ст. 162 цього Кодексу інформації, яка міститься в речах і документах, може бути проведений до

постановлення ухвали слідчого судді з подальшим відповідним зверненням до суду за аналогією з порядком проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до ст. 250 КПК України [10, с. 187]. Аналогічний порядок запропонували ввести й С. С. Чернявський та В. О. Фінагєєв [11, с. 184]. Таким чином, зволікання з вилученням речей і документів може призвести до їх втрати, що негативно впливає на об'єктивність результатів досудового розслідування, встановлення усіх обставин вчинення кримінального правопорушення, а також забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

З урахуванням того, що тимчасовий доступ до речей і документів передбачає декілька форм або способів його реалізації, у клопотанні потрібно зазначити конкретну форму тимчасового доступу, особливо обґрунтовуючи необхідність вилучення речей чи документів. Адже, як свідчить судова практика, відсутність такого обґрунтування є однією з підстав відмови в задоволенні клопотання.

В ухвалі про тимчасовий доступ до речей і документів також повинно бути чітко зазначено, на що дає дозвіл слідчий суддя чи суд – на ознайомлення з речами та документами, виготовлення їх копій чи вилучення речей і документів. Зауважимо, що судова практика з цього питання є неоднозначною, про що й зазначається в документах щодо її узагальнення [8]. На це також звернено увагу в наукових джерелах, наприклад, наявні випадки, коли слідчим суддею, судом надається тимчасовий доступ в одній з форм без належного обґрунтування обрання форми або навіть без зазначення форми тимчасового доступу [12, с. 353-356]. Така ситуація може призвести до порушення прав особи, а отримані докази будуть визнані судом недійсними.

Важливим практичним аспектом є виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, адже право на тимчасовий доступ має лише особа, яка безпосередньо вказана в резолютивній частині ухвали (ч. 1 ст. 165 КПК України). Що ж того, чи має право слідчий або прокурор доручити виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів працівникам оперативних підрозділів, однозначно можна констатувати, що ні. Така заборона безпосередньо впливає з вимог п. 3 ч. 2 ст. 40 та ч. 2 ст. 41 КПК України. Проте, незважаючи на це, у п. 17.2 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 зазначено, що слідчий наділений повноваженнями надавати іншій особі доручення на здійснення тимчасового доступу до речей і документів. Тому беззаперечно погоджуємося з позицією С. Є. Абламського, який констатував, що таке положення листа ВССУ явно суперечить вимогам КПК України й не може бути реалізовано на практиці [13, с. 242]. До того ж, відповідно до положень ст. 1 КПК України листи ВССУ не мають статусу складової частини

кримінального процесуального законодавства [14], а отже мають лише рекомендаційний характер.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, можемо констатувати, що положення чинної глави 15 КПК України потребують відповідних змін і корективів. Вважаємо, що висловлені нами пропозиції та надані рекомендації щодо застосування інституту тимчасового доступу до речей і документів у подальшому будуть сприяти підвищенню професійного рівня працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, а також забезпечать одноманітне його правозастосування.

Використані джерела:

1. Кузубова Т.О. Розвиток законодавчих положень, що регламентують тимчасовий доступ до речей і документів в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2. С. 117-123.
2. Чернявський С.С., Фінагєєв В.О. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 179-185.
3. Руденко М.С. Тимчасовий доступ до речей і документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. *Історико-правовий часопис*. 2013. Розділ V. С. 143-148.
4. Кушнір Н.П. Тимчасовий доступ до речей і документів: дискусійні питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Випуск 28. Том 3. С. 79-82.
5. Глююк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 293-297.
6. Погорецький М.А., Коровайко О.І. Застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях про злочини, учинені організованими злочинними угрупованнями. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 234-241.
7. Подковський О.С. Тимчасовий доступ до речей і документів за новим КПК: проблеми і шляхи їх вирішення. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 58-63.
8. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 р. URL: http://www.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/doc_22_23/8.
9. Татаров О.Ю. Застосування деяких положень нового КПК України потребує унормування. *Митна справа*. 2013. № 4 (88). Ч. 2. Кн. 1. С. 182-187.
10. Климчук М.П. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 185-189.
11. Чернявський С.С., Фінагєєв В.О. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 179-185.
12. Рожнова В. В. Про форми тимчасового доступу до речей і документів. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнар. наук.-*

практ. конф. (Львів, 19-20 верес. 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. С. 352-356.

13. Абламський С.С. Особливості здійснення тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 239-245.

14. Співак О., Червоніченко В. Як захистити права, дотримуючись законної процедури. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravota-proces/yak-zahistiti-prava-dotrimuyuchis-zakonnoyi-proceduri.html>.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2017

Коваленко А. А. Временный доступ к вещам и документам в системе мер обеспечения гражданского иска

Статья посвящена отдельным теоретическим и прикладным аспектам осуществления временного доступа к вещам и документам как одного из видов мер обеспечения гражданского иска в уголовном производстве. Определено, что в практической плоскости действенным его способом является изъятие вещей и документов (осуществление их выемки). Проанализированы прикладные проблемы его реализации, приведены позиции ученых по этому вопросу и предложены пути устранения существующих в УПК Украины пробелов.

Ключевые слова: *гражданский иск, временный доступ к вещам и документам, обеспечение возмещения ущерба, меры обеспечения уголовного производства.*

Kovalenko A. Temporary Access to the Things and Documents in the System of Measures to Ensure Civil Procedure

The article is devoted to separate theoretical and applied aspects of temporary access to objects and documents as one of the types of measures for securing civil action in criminal proceedings. It is noted that temporary access to objects and documents is possible in three ways: 1) acquaintance with things and documents; 2) making copies thereof; 3) their seizure (the implementation of their seizure). We believe that the latter method is the most rational and effective in securing a civil suit in criminal proceedings. However, other ways of temporary access can not be overlooked, for, for example, by getting acquainted with certain objects and documents, the prosecutor can obtain information that will later facilitate the proper removal and seizure.

The scientific point of view of those scientists who temporary access to things and documents is considered expedient to be attributed to investigators (search) actions, and not to measures of securing criminal proceedings, as the legislator has done is supported.

It is determined that in the practical plane, the effective way is to seize objects and documents (carry out their seizure). Applied problems of its implementation, the scientists' views on this issue are analyzed and ways of eliminating existing gaps in the Criminal Procedural Code of Ukraine are suggested.

With the aim of achieving equality in the rights of the victim and the suspect, the accused is advisable in chapter 15 of the Criminal Procedure Code of Ukraine the phrase "criminal proceedings party" is replaced by an investigator, prosecutor in the corresponding case.

Keywords: *civil action, temporary access to objects and documents, provision of compensation for damages, measures to ensure criminal proceedings.*

УДК 343.37:355.012 (477)

Я. С. Кулькіна

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ
ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ
ЗБРОЄЮ, А ТАКОЖ З РЕЧОВИНАМИ Й
ПРЕДМЕТАМИ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ
ПІДВИЩЕНУ НЕБЕЗПЕКУ ДЛЯ ОТОЧЕННЯ
(СТ. 414 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

У статті висвітлено проблеми визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 414 КК України, наведено різні підходи та найпоширеніші точки зору щодо його вивчення. Розкрито роль об'єкта злочину. Указано його вплив на правильну кваліфікацію діяння. Надано визначення родового та безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 414 КК України. Також установлено обсяг та зміст поняття «установлений порядок несення або проходження військової служби» як родового об'єкта злочину, визначено додатковий обов'язковий та додатковий факультативний об'єкти. Указано на необхідність вивчення предмета злочину для правильного з'ясування сутності об'єкта злочину та його конкретизації. Висвітлено поняття та ознаки предмета злочину. Надано їх стислу характеристику.

Ключові слова: військовий злочин, військова служба, порушення правил поведження зі зброєю, боєприпаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, суспільні відносини, об'єкт злочину, предмет злочину.

Постановка проблеми. Структурну основу складу злочину, передбаченого ст. 414 Кримінального кодексу України (далі – КК України), складає система його елементів, що притаманна всім складам злочинів : об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. При цьому об'єкт та об'єктивна сторона утворюють об'єктивні ознаки, а суб'єкт та суб'єктивна сторона – суб'єктивні ознаки складу злочину. Об'єктивні ознаки складу злочину, як відомо, характеризують його зовнішній бік. Серед інших ознак правопорушення саме вони виявляються й установлюються першими, саме їх опису законодавець зазвичай приділяє найбільше уваги при описі посягання. Нарешті, саме вони дозволяють установити інші (суб'єктивні) ознаки, які характеризують учинене. Тому детальний аналіз об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 414 КК України, є важливим етапом дослідження механізму застосування кримінальної відповідальності. Актуальність теми доводиться тим, що в умовах ведення військових дій на території України, постало питання правильної кваліфікації таких злочинів, тому що в кримінально-правовій науці досліджень на цю тему практично немає.

Домінуючим елементом в складі злочину є його об'єкт. Так, він дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт відіграє істотну роль і для визначення поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних його ознак, є вихідним при кваліфікації злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню питань військово-кримінального законодавства та відповідальності за військові

злочини приділяли увагу такі вчені-військові юристи, як Х. М. Ахметшин, Ф. С. Бражник, В. М. Кудрявцев, В. В. Лунсєв, І. П. Малахов, М. О. Стручков, А. А. Тер-Акопов, В. М. Чхиквадзе та інші. В Україні вказаній проблемі присвячено дуже мало праць. Так, дослідженням вищезазначеної проблеми займалися В.О. Глушков, К.Г. Фетисенко, Г.М. Анісімов, В.І. Касинюк, М.І. Панов, С.О. Харитонов, М. І. Хавронюк та ін.

Формування цілей. Мета дослідження полягає у висвітленні теоретичних аспектів визначення об'єкту злочину, його структури, а також визначення предмета злочину, передбаченого ст. 414 КК України.

Виклад основного матеріалу. Оскільки порушення правил поведіння зі зброєю, а також з речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, – це військовий злочин, передусім доцільно звернути увагу на проблемні питання родового об'єкта цих злочинів. Зокрема важливо помітити, що порядок несення військової служби, на протитягу порядку проходження її, охоплює дещо іншу сферу суспільних відносин.

Розпочинаючи аналіз змісту родового об'єкта військових злочинів, доцільно перш за все з'ясувати, що є об'єктом злочину взагалі. Учення про склад злочину, як і про об'єкт злочину, є одним з центральних у кримінальному праві. Незважаючи на достатню кількість публікацій, присвячених проблемі об'єкта кримінально-правової охорони, єдності в розумінні цього питання не існує, воно постійно зазнає змін. Доречно зазначити, що тільки об'єкт надає можливість зрозуміти й розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, допомагає правильно кваліфікувати діяння, відмежувати від інших схожі суспільно небезпечні посягання [1, с. 67].

Об'єкт злочину належить до числа тих елементів складу злочину, які зазвичай у кримінальному законі не зазначаються, але, безумовно, маються на увазі. Зміст його встановлюється головню через тлумачення тексту закону.

У теорії кримінального права досить довгий період часу панувала думка, що об'єктом злочину є суспільні відносини, яким у результаті здійснення злочину заподіюється шкода, або які ставляться під загрозу спричинення шкоди. Започаткував таку теорію А.А. Піонгковський [2, с. 129-130]. Цієї точки зору дотримувалися такі вчені, як Я. М. Брайнін, М. Д. Дурманов, М. І. Загородніков, В. М. Кудрявцев, Є. А. Фролов та ін. Крім уже названих, серед наступних поколінь юристів також чимало прибічників саме такого визначення об'єкта (це зокрема Г. І. Чангулі, І. П. Лановенко, О. Я. Светлов, С. С. Яценко, В. Я. Тацій, С. Ф. Денисов та ін.). Учені вказували, зокрема, що «об'єктом будь-якого злочинного діяння виступають суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом» [3, с. 123]. Проте слід зазначити, що одностайно визнаючи суспільні відносини об'єктом злочину, автори різко розходяться в розумінні конкретно суспільних відносин, їх структури тощо [4, с. 3-18]. Це пояснюється тим, що категорія «суспільні відносини» є системно більш високою й більш абстрактною, ніж будь-яка категорія кримінального права. Тому, наприклад, Б. С. Нікіфоров, хоча й дотримувався зазначеної точки зору відносно об'єкта злочину, указував:

«Об'єкт злочину – це той суспільний інтерес, проти якого спрямовується злочин і котрий бере під захист кримінальне право» [5, с. 133].

У сучасній кримінально-правовій доктрині всі фахівці згодні, що об'єкт злочину – це те, на що посягає злочинне діяння, чому саме воно спричиняє чи може спричинити шкоду. Водночас у ній уже не спостерігається консенсусу щодо визнання об'єкта злочину суспільними відносинами (чи хоча б правовідносинами певного виду). Більше того, у спеціальній літературі (наприклад, у більшості науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України (далі – КК України)) останнім часом автори здебільшого уникають використовувати теорію «суспільних відносин» під час розгляду родових, видових та безпосередніх об'єктів конкретних злочинів. Ця обставина вимагає додатково замислитися над питанням щодо інтерпретації змісту об'єкта злочину, передбаченого ст. 414 КК України.

На сьогодні у вітчизняній літературі існує два діаметрально протилежних підходи стосовно проблеми об'єкту. Згідно з однією концепцією, об'єктом злочину є блага, цінності, інтереси, згідно з іншою – сукупність суспільних відносин. Обидві концепції мають історичне коріння і сучасних послідовників [6, с. 7]. Противники концепції суспільних відносин як об'єкта злочину виходять з того, що суспільні відносини є «лише певною формою наукової абстракції» [7, с. 62], тому самі по собі не існують, їм не може бути завдано будь-якої шкоди (Є.В. Фесенко, П.С. Магишевський та інші) Суспільні відносини, на їхню думку, не є універсальною характеристикою об'єкта злочину [8, с. 124]. На думку С. Б. Гавриша, концепція об'єкта як суспільних відносин є штучною конструкцією: «З позиції теорії об'єкта як суспільних відносин виходить, що кримінальне право охороняє не матеріальні цінності та блага, життя, здоров'я, навколишнє середовище тощо, а навпаки, якусь форму їх прояву, ті чи інші зв'язки між суб'єктами відносин, тоді коли в дійсності таким охоронюваним об'єктом є «правове благо» як визначена цінність» [9, с. 64-65].

Окрім вказаних вище, існує й така концепція, згідно з якою об'єктом злочину завжди є люди, а не щось інше, бо злочин виступає певним відношенням однієї особи до інших, і саме ці особи і є сторонами будь-яких суспільних відносин, хоча з цим важко погодитися. Уявляється спірною й думка деяких учених – прибічників нормативної теорії, про те, що об'єктом злочину є норми [10, с. 158].

Професор А. В. Наумов вважає, що «...об'єктом злочину слід визнати ті блага (інтереси), на які посягає злочинне діяння, і які охороняються кримінальним законом» [11, с. 149]. При цьому А. В. Наумов під зазначеними благами розуміє не тільки суспільні відносини, але й інші соціальні цінності, зокрема життя людини, як самостійну категорію.

В.М. Трубников, не відмовляючись від розуміння об'єкта як суспільних відносин, пропонує назвати їх «соціальною оболонкою» і представити у вигляді первинного об'єкта злочинних посягань, а реальні об'єкти – у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться всередині соціальної оболонки [12, с. 81-87].

Значного розповсюдження набув підхід, що запропонував Є.В. Фесенко, який вважає за доцільне для визначення сутності об'єкта злочину

застосовувати категорію цінностей. На його думку, саме цінності (особисті, суспільні, державні) повинні визнаватись об'єктом злочину. Цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, зокрема й людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп та суспільства загалом. Тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяння їм шкоди чи заподіює її. Саме тому вказані цінності і є об'єктом злочину [13, с. 72].

Водночас у кримінальному праві України домінуючою поки що залишається позиція, згідно з якою об'єктом злочину є найбільш важливі, найбільш значущі для інтересів суспільства й держави суспільні відносини, яким злочинні посягання спричиняють чи можуть спричинити значну шкоду [14, с. 93-107]. Відображена вона й у деяких кримінально-правових нормах чинного КК. Тому об'єкти військових злочинів доцільно передусім розглядати з точки зору кримінального законодавства України та панівної теорії об'єкта злочинів.

Родовим об'єктом військових злочинів є встановлений законодавством військовий правопорядок (порядок несення або проходження військової служби). Під цим поняттям розуміють суспільні відносини, що є результатом виконання приписів, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та в інших актах законодавства щодо несення або проходження військової служби.

Виходячи з того, що кримінальне законодавство про військові злочини базується на військовому законодавстві, для визначення видових об'єктів цих злочинів слід установити обсяг та зміст поняття «установлений порядок несення або проходження військової служби» як родового об'єкта злочину.

Найбільш поширене його визначення подав у радянський період професор Х. М. Ахметшин : «Сукупність суспільних відносин у галузі життя, побуту та бойової діяльності військ, що регулюються нормами радянського військового законодавства, складає встановлений порядок несення військової служби, військовий правопорядок» [15, с. 78].

Згідно зі ст. 2 Закону «Про загальний військовий обов'язок та військову службу», військова служба визначається як «державна служба особливого характеру, яка виражається в професійній діяльності, пов'язаній із захистом Батьківщини» [16].

Керуючись обсягом поняття «військова служба», що витікає із чинного законодавства, можна надати таке визначення поняттю «установлений порядок несення або проходження військової служби» – система правовідносин, що виникає на основі дії норм військового законодавства, у галузі будівництва, життя та діяльності Збройних сил України, інших військ та військових формувань, що було створено відповідно до закону.

Безпосереднім об'єктом конкретного військового злочину є відносини військової служби, котрі є складовими родового об'єкта, тобто військового

правопорядку (порядку несення або проходження військової служби), проти яких спрямоване злочинне діяння.

Залежно від індивідуальних особливостей безпосередніх об'єктів (складових указанного правопорядку) у юридичній літературі переважно виділяють такі групи військових злочинів: 1) злочини, що посягають на порядок підлеглості та військової честі (статті 402-406 КК); 2) злочини, що посягають на порядок проходження військової служби (статті 407-409 КК); 3) злочини, що посягають на порядок управління військовим майном (статті 410-413 КК); 4) злочини, що посягають на порядок експлуатації озброєння й військової техніки (статті 414-417 КК); 5) злочини, що посягають на порядок несення спеціальних служб (статті 418-421 КК); в) злочини, що посягають на порядок зберігання військової таємниці (ст. 422 КК); 7) злочини, що посягають на порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних сил України та інших військових формувань (статті 423-426 КК); 8) злочини, що посягають на порядок виконання військового обов'язку в бою та інших особливих умовах (статті 427-430 КК); 9) злочини, що посягають на порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни (статті 431-435 КК).

Отже, кожен військовий злочин безпосередньо посягає не на весь військовий правопорядок, а на окремі елементи (сторони), що складають його зміст.

Додатковим обов'язковим об'єктом зазначеного злочину є здоров'я людини, а додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя людини, право власності, довкілля тощо. Зазначимо, що Розділ XIX Особливої частини КК України забезпечує рівну охорону як військового майна, так і майна інших форм власності.

Більш глибокому й правильному з'ясуванню сутності об'єкта злочину, його конкретизації сприяє вивчення предмета злочину. Багато кримінально-правових норм, зокрема й норму, передбачена ст. 414 КК України, сконструйовано таким чином, що об'єкт кримінально-правової охорони в них прямо не називається. У подібних випадках його з'ясуванню сприяє вказівка на предмет злочину.

Предметом злочину є будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діянні особи ознак конкретного складу злочину. Це така його ознака, яка завжди названа безпосередньо в самому законі про кримінальну відповідальність. Предмет злочину найбільш тісно пов'язаний з об'єктом злочину й у сукупності з ним утворює самостійний елемент складу злочину. Він є тією ознакою злочину, яка найчастіше використовується для визначення самого об'єкта, з'ясування його змісту. З установлення предмету злочину в багатьох випадках починається процес з'ясування характеру самого посягання, а також способів його впливу на певний об'єкт [17, с. 364]. Не можна визнати обґрунтованим те, що до предмета злочину відносять не лише конкретні матеріальні предмети, а й дії (діяльність) учасників суспільних відносин. За такого підходу предмет ототожнюється з об'єктом,

оскільки діяльність учасників суспільних відносин, їх соціально значима поведінка (можливість такої поведінки) складають специфічний зміст суспільних відносин [18, с. 97-98].

Оскільки предмет злочину визначений у ст. 414 КК України, то для цього складу злочину він є обов'язковою ознакою й має важливе значення для кваліфікації вчиненого. Предметом злочину, передбаченого ст. 414 КК України є зброя, бойові припаси, вибухові, радіоактивні та інші речовини. Зазначені предмети відрізняються один від одного, вони є різними за конструкцією й бойовими властивостями. Проте ці предмети наділено загальними властивостями, характерними для кожного з них. Такими є: 1) підвищена загальна небезпечність; 2) спеціальне призначення; 3) особливий правовий режим.

Підвищена загальна небезпечність виражається в тому, що при неправильному використанні, зберіганні, перевезенні тощо предмети можуть виходити з-під контролю людини й спричинити істотну шкоду життю та здоров'ю людей, матеріальним цінностям тощо. Також унаслідок дії стихійних сил природи, сонця, електричної енергії, хімічних процесів, механічного удару тощо можуть виникнути процеси, які стають неконтрольованими з боку людини, що й викликає тяжкі наслідки.

Спеціальне призначення цих предметів полягає в тому, що вони можуть використовуватись як засіб ураження людини, руйнування матеріальних цінностей, завдання шкоди навколишньому середовищу.

Особливий правовий режим створюється в Збройних силах України для того, аби запобігти створенню загрози настання тяжких наслідків для життя та здоров'я людей, матеріальних цінностей, довкілля [19, с. 92].

Під зброєю в цій статті розуміють табельну вогнепальну та іншу підвищеної безпеки зброю (наприклад, реактивна, ракетна), що є на озброєнні військової частини. Порушення правил поводження з мисливською зброєю не утворює складу злочину, передбаченого ст. 414 КК України [20, с. 949].

Бойовими припасами є складова частина озброєння, безпосередньо призначена для ураження живої сили противника, знищення його бойової техніки, руйнування укріплень, споруд і виконання спеціальних завдань. До боеприпасів належать артилерійські, реактивні снаряди, бойові частини ракет і торпед, патрони до стрілецької зброї, гранати, авіаційні й глибинні бомби, інженерні й морські міни, підривні заряди, димові шашки [20, с. 949]. Боеприпасами мають визнаватися й імітаційно-піротехнічні вироби, освітлювальні засоби та вибухові пакети, які містять речовини, здатні до вибуху (тротил, гексоген, тетрил) і можуть бути приведені до дії без додаткових пристосувань, а також вибухові прилади кустарного виготовлення. Проте боеприпасами не є навчальні та холості гранати, бомби, міни, а також стріли до арбалету чи подібних до нього видів холодної зброї (вони є складовою частиною такої зброї).

Вибухові речовини - це порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню. Проте досить часто до вибухових речовин помилково відносять так звані «засоби ініціювання». Вибуховими речовинами є хімічні сполуки чи

суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. До них належать амоніти, амонали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації (порохи) тощо. Під засобами ініціювання розуміють зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху. Це можуть бути вогнепровідні та детонаційні шнури, електродетонатори, капсули-детонатори, запалювальні трубки. Вони законодавством до вибухових речовин не відносяться. За умови, що вони призначені для вчинення вибуху, їх можна віднести до боєприпасів [21, с. 958].

Іншими речовинами й предметами, які становлять підвищену небезпеку для оточення, визнаються будь-які штатні технічні засоби, що знаходяться у військовій частині й мають властивість при порушенні правил поведіння з ними уражати (спричиняти ушкодження, порушувати функції, впливати на здоров'я) тих, хто знаходиться в зоні їх дії [20, с. 949]. Також до них можна віднести речовини й предмети, які здатні викликати зміни в довіллі в результаті вивільнення великої кількості енергії, яка не підлягає контролю та припиненню (наприклад, вибухонебезпечні гази), або в результаті їх розсіювання та впливу на живі організми (токсичні хімічні речовини, біологічні агенти, токсини, небезпечні відходи тощо).

Радіоактивні матеріали – це матеріали природного або штучного походження, які містять у своєму складі радіоактивні ізотопи, що являють собою джерело іонізуючих випромінювань і тому є небезпечними для навколишніх [20, с. 949]. Вони здатні до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними нормативними актами. Предметом аналізованого злочину радіоактивні матеріали є за умови, що кількість речовини та інтенсивність випромінювання настільки великі, що здатні заподіяти шкоду здоров'ю людини [21, с. 650].

Висновки. На озброєнні Збройних сил України перебувають різні системи й види зброї, боєприпасів, вибухових, радіоактивних та інших речовин, які становлять підвищену небезпеку для навколишніх.

Використання цих предметів і речовин поєднане із суворим дотриманням правил обмеженого поведіння з ними. Порушення цих правил може призвести до загибелі й каліцтва людей, знищення військового майна, інших тяжких наслідків.

Спираючись на предмет злочину, можна дійти висновку, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 414 КК України є встановлений порядок поведіння зі зброєю, боєприпасами, речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для навколишніх, а також безпека й здоров'я громадян, зокрема й військовослужбовців. Цей порядок визначається військовими статутами та іншими нормативними актами (постановами, керівництвами, курсами стрільб для різних видів зброї), у яких міститься перелік правил, що забезпечують безпечні умови поведіння зі зброєю, відповідними речовинами й предметами [20, с. 948]. Наприклад,

наказ Міністра оборони України «Про затвердження інструкції про організацію обліку, зберігання та видачі стрілецької зброї та боєприпасів у Збройних силах України» від 02 травня 2003 року № 122, «Курс стрільб із стрілецької зброї...», затверджений наказом заступника Міністра оборони – командувача Сухопутних військ Збройних сил України від 25 березня 1999 року № 76. Такі правила забезпечують безпечні умови поводження зі зброєю та предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення [7, с. 542].

Використані джерела:

1. Карпенко М. І. Родовий об'єкт та система військових злочинів : питання теорії / І. М. Карпенко // Військові злочини : кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика : колективна монографія / І. М. Карпенко. – Херсон, 2015. – с. 66-126.
2. Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР: Часть Общая / А. А. Пионтковский – Ин-т советского права. – М. : Гос. изд-во, 1924. – 235 с.
3. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления по советскому уголовному праву / А. Н. Трайнин – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
4. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В. К. Глистин – Л.: ЛГУ, 1979. – 128 с.
5. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров – М., 1960. – 232 с.
6. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і Безпека. – 2002. - № 4. – с.7-11.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 : Особлива частина / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів юрид. вузів і ф-тів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Беньківський, П. В. Кобзаренко, С. Я. Лихова; ред. : П. С. Матишевський; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Юрид. ф-т. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 506 с.
9. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б. Гавриш. – Х.: Основа, 1994. – 640 с.
10. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. : в 2 т. – Т. 1 : Часть общая – М. : Наука, 1994. – 380 с.
11. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций : в 2 т. – Т. 1 : Общая часть – 3-е изд. – М. : Юридическая литература, 2004. – 396 с.
12. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления / В. М. Трубников // Право і Безпека. – 2002. - № 1. – с. 81-88.
13. Фесенко Е. В. Объект преступления с точки зрения ценностей теории / Е. В. Фесенко // Уголовное право : [научно-практический журнал]. – 2003. - № 3. – с. 71-73.
14. Савченко А.В. Об'єкт злочину: Гл.VII // Кримінальне право України: Заг. частина: Підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.; Відп. ред. Я.Ю. Кондратьев; Наук. ред. В. А. Клименко та М.І. Мельник. – К. : Правові джерела, 2002. – с. 93-107.

15. Ахметшин Х. М. Основные вопросы теории советского военно-уголовного законодательства и практики его применения: докт. диссерт. / Х. М. Ахметшин. – М., 1974. – 528 с.

16. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» / Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 27. - ст. 385

17. Тацій В.Я. Предмет злочину / В. Я. Тацій // Вісник Асоціації кримінального права України: електронне наукове видання, вип. 2(5) 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/?page_id=1348

18. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.

19. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військової злочини) : навчальний посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І.Панова. – Х. : Право 2011. – 184 с.

20. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : У 2 т. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.– 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.

21. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.-4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2007.- 1044 с.

Стаття надійшла до редколегії 16.08.2017

Кулькина Я. С. К вопросу об объекте и предмете нарушения правил обращения с оружием, а также с веществами и предметами, которые составляют повышенную опасность для окружающих (ст. 414 УК Украины)

В статье освещаются проблемы определения объекта преступления, предусмотренного ст. 414 УК Украины, приводятся разные подходы и наиболее распространённые точки зрения, которые касаются его изучения. Раскрывается роль объекта преступления. Указывается его влияние на правильную квалификацию деяния. Дается определение родового и непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 414 УК Украины. Также обозначается объём и содержание понятия «установленный порядок несения или прохождения военной службы» как родового объекта преступления, обозначается дополнительный обязательный и дополнительный факультативный объекты. Указывается на необходимость изучения предмета преступления для правильного установления сущности объекта преступления и его конкретизации. Освещаются понятие и признаки предмета преступления. Дается их краткая характеристика.

Ключевые слова: *военное преступление, военная служба, нарушение правил обращения с оружием, боеприпасы, взрывчатые вещества, радиоактивные материалы, общественные отношения, объект преступления, предмет преступления.*

Kulkina Ya. To the Issue of the Object and Subject of Violation the Rules of Using Weapons and Also with Substances and Things which are of Great Danger to the People Around (art. 414 of The Criminal Code of Ukraine)

The criminal legislation of Ukraine provides responsibility for socially dangerous violations in various spheres of society, including the military. The problem of military crimes in the theory of criminal law of Ukraine is one of the least studied. The article devoted to the definition of the object of crime under art. 414 of the Criminal Code of

Ukraine and its subject. The actuality of this theme is proved that in conditions of military operations in Ukraine there was a question of the correct qualification of such crimes, because in criminal and legal science any researches on this theme are practically absent. As objective indicators characterize external manifestations of crimes, they first become available for study and to determine the qualification of the crime in the first stage of investigation. They determine whether have committed acts of crime or administrative offence and whether this offence socially dangerous. Therefore, these signs should display all the essential features of the act. Note, that the question of definition of the object of a crime is the most debatable. The object of a crime belongs to number of those elements of *corpus delicti*, which is usually does not established in the criminal law, but certainly meant. Its content is established mainly by interpretation of the text of the law. The article describes different approaches to the study of the object and the objective side, the problems connected with their establishment. In this article the definition of generic and direct object is given, based on the dominant position of scientists according to which an object of a crime is public relations. Also found the volume and the maintenance of a concept "an established order of execution or passing of military service" as a generic object of the crime, defined additional obligatory and additional facultative objects. Also it is important to point, that on arms of Armed Forces of Ukraine there are a lot of different systems and types of weapon, ammunition, explosive, radioactive and others materials, which make the increased danger to people around. The use of these subjects and substances is connected with strict following to rules of limited circulation with them. Violation of these rules can lead to death and a mutilation of people, destruction of property, others serious consequences.

Key words: military crime, military service, faulty handling of weapons, public relations, an object of a crime, a subject of crime.

УДК 343.9(477)

Р. А. Панасенко

ДЕФЕНІЦІЯ РЕЙДЕРСТВА ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Статтю присвячено дослідженню дефініції поняття «рейдерство», його сутності, розкрито зміст самого досліджуваного явища. На основі аналізу встановлено, що поняття «рейдерство» спочатку мало легітимне, правове значення, першочергово використовувалося у військово-морській справі, але згодом мігрувало до економічної теорії, а в пострадянських країнах набуло кримінального відтінку. Виділено два періоди «рейдерства» в Україні, досліджено суміжні поняття та проведено порівняльний аналіз із досліджуваним явищем, визначено відмінні ознаки.

Ключові слова: кримінальне рейдерство, легітимне рейдерство, незаконне захоплення підприємств.

Постановка проблеми. Оскільки на сьогодні в українському законодавстві не існує єдиного та остаточного визначення терміна «рейдерство», автором зроблено спробу визначення цього поняття. Факультативно виділено два періоди «рейдерства» в Україні. Перший охоплює час від початку 90-х років до початку 2000-х рр. і пов'язаний з використанням напівзаконних методів приватизації державних підприємств © Панасенко Р. А., 2017

в Україні. Другий – триває з початку 2000-го року по сьогоднішній та характеризується захопленням підприємств різних форм власності з використанням незаконних методів та засобів, включаючи і вчинення різноманітних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та спеціальної літератури виявляє очевидний дефіцит правових досліджень проблеми незаконного захоплення підприємств (рейдерства), хоча їх результати можуть бути цікавими як для кримінального, кримінально-процесуального, цивільного права, так і для інших галузей права. Викладене свідчить про потребу проведення поглибленого наукового аналізу проблеми. Водночас попри чисельні публікації з дослідження етимології та феноменології поняття «рейдерство» питання остаточного та єдиного його визначення так і не знайшло свого відображення на законодавчому рівні. Зазначений факт додатково вказує на актуальність цієї проблематики, яка неодноразово розглядалася таким вітчизняними вченими, як М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, М.І. Мельник, А.В. Смітюх, М.А. Погорецький, А.М. Орлеан, В. В. Сташис, Є.Л. Тацій, В.О.Туляков, І.К. Туркевич, В.І. Шакун та інші.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення етимології та феноменології поняття «рейдерство», його сутності, розкриття змісту досліджуваного явища.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка України у своєму поступальному розвитку стає дедалі привабливішою для вітчизняних та іноземних інвесторів. А втім, недосконалість корпоративного законодавства гальмує цей процес. У сфері економічних та майнових відносин поширюються різного роду зловживання. Одним з таких проявів є протиправне поглинання або незаконне захоплення підприємств різних форм власності методами насильства, шантажу, підкупу та інших зловживань, котре в правовій та економічній літературі отримало назву «рейдерство».

Випадки рейдерства в його різноманітних проявах можна спостерігати в різні часи та майже в усіх країнах з ринковою економікою. Зазвичай, це явище викликано різними чинниками: недосконалістю законодавства, бажанням іноземних компаній увійти на ринки інших країн тощо.

Перед розглядом етимології поняття вважаємо доцільним вдатися до своєрідного екскурсу в історію українського рейдерства. Так, поняття «рейдер» на Заході існує давно, а в Україні – з початку 90-х років минулого століття. Поява рейдерства в Україні пов'язана з переходом країни на ринкові відносини, з чисельними прогалинами в чинному законодавстві, корумпованістю органів державної влади та іншими чинниками. Історію українського рейдерства умовно можна поділити на два періоди. Перший період охоплює час від початку 90-х років до початку 2000-х років і пов'язаний з використанням напівзаконних методів приватизації державних підприємств в Україні [1, с. 118]. У цей час Україна стає незалежною, відбувається перехід країни на ринкові відносини, визначаються політичні

центри, створюються злочинні угруповання. Важкий економічний стан країни супроводжувався зростанням корумпованості органів державної влади, наявністю великої кількості прогалин у чинному законодавстві, зростанням криміногенної ситуації в країні. Тоді ж набуло широкого вживання таке поняття як «рейдерство», що досить швидко перетворилося на вкрай актуальну й масштабну проблему для України, оскільки тісно пов'язане з діяльністю корумпованих посадовців з держструктур, а в непоодиноких випадках спирається й на інтереси міжнародних кримінальних інвесторів.

Аналогічна ситуація склалася в більшості пострадянських країн. Захоплення підприємств здійснювалося відкрито кримінальним шляхом, дуже часто – із застосуванням фізичного насильства. Правовий нігілізм супроводжувався нехтуванням правами людини, правопорядком країни. Із часом ситуація стала змінюватись: було прийнято низку нормативно-правових актів, економічний стан поліпшувався, знижувалася злочинність. Особливістю цього періоду є завершення процесу розподілу державної власності в країні.

Другий період триває з початку 2000-го року й до сьогодні. Він характеризується намаганням деяких бізнесових структур здійснити перерозподіл власності в державі завдяки вчиненню різноманітних злочинів [1, с. 121]. Один з головних доказів наявності проблеми рейдерських захоплень в Україні є видання Указу Президента України «Про посилення протидії рейдерству» від 19.03.2014 № 313/2014, де зазначена нагальна потреба посилення захисту прав суб'єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб'єктів господарювання, заволодіння їх майном. Таким чином, навіть держава не заперечує факту рейдерства.

Для того, щоб розглянути зазначене явище всебічно та в повному обсязі з правової точки зору й запропонувати шляхи запобігання його проявам, треба з'ясувати його етимологію.

Проведене дослідження показало, що ані в юридичному енциклопедичному словнику О.Я. Сухарева, ані в шеститомній юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка [2; 3], ані в інших юридичних енциклопедичних словниках визначення поняття «рейдерство» немає. Лише в Словнику іншомовних слів за редакцією І.В. Льюхіна і Ф.М. Петрова (1954 року) є слово «raid». Англійською мовою воно має два значення: 1. «Проникання військових сил углиб ворожої території для дій у тилу ворога, на його комунікаціях»; 2. «Несподівана громадська ревізія, що здійснюється групою активістів за завданням громадської організації» [4]. Аналогічний зміст слову «рейд» міститься й у чотиритомному словнику російської мови А.П. Євгенєва (1983 рік): «несподівана перевірка, обстеження, що здійснюється групою активістів за завданням громадської організації» [5]. У сучасному англо-російському словнику (1996 рік) слово «raid» тлумачиться в двох аспектах, а саме як іменник і дієслово. Якщо його розглядати як іменник, то воно означає «набіг», «раптовий напад», як дієслово – «грабувати», «спустошувати», «робити спроби знищити курс

акцій способом продажу великої кількості цінних паперів». Отже, беручи до уваги основні смислові ознаки цього слова, зазначимо, що «рейдер» походить від англійського слова «raid» і означає «учасник набігу, нападу» [6].

Як з'ясовано вище, слово «рейдер» англійського походження. У середині минулого століття за часів військового протистояння Великобританії та Іспанії так називалося одне з англійських морських піратських суден, котре само здійснювало напад лише на іспанські торгові судна. Відтоді поняття «рейдер» увійшло до лексики військово-морської справи й означало проведення морських операцій під час військових дій спеціально підготовленими для знищення бойових і торгових суден ворога морськими суднами. Це поняття вживалося під час війни багатьма країнами світу. У країні СНД, зокрема й в Україні, зазначений термін потрапив із США, де рейдерство означає дії атакуючої сторони в процесах законного злиття та поглинання бізнесу. Тобто кримінального відтінку в цьому процесі в США немає, на відміну від нашої держави [7, с. 146].

Наукові дослідження юристів, економістів і напрацювання практиків М. Арманова, В. Глушкова, О. Джузи, О. Кальмана, А. Кінаха, В. Захматова, В. Крутова, М. Погорецького, П. Пригунова, В. Картавцева, А. Кушнарьова, В. Куца, А. Орлеана, П. Орлова та інших, де аналізуються питання вивчення рейдерства, подають різні його визначення та види. Серед іншого, це «біле», «чорне», «сіре» тощо захоплення підприємства. Шляхи й практичні прийоми, пов'язані із своєчасною протидією незаконному захопленню підприємств в Україні, є актуальними й потребують більш ґрунтовних досліджень. До того ж, для вирішення цього завдання потрібно вивчити й саме явище, зокрема й у кримінологічному аспекті.

В англосаксонській правовій традиції недружнє поглинання означає банальну скупівлю акцій на ринку, котра здійснюється проти волі неефективного менеджменту та неуважних найбільших акціонерів. У загальному розумінні поглинання – це процес, у результаті якого активи компанії стають власністю покушця, а не загарбника. Поглинання здійснюється, коли одна компанія отримує контроль над іншою [8, с. 109].

На нашу думку, головний критерій відмінності між «недружнім поглинанням» та «кримінальним рейдерством» – законність дій сторони, котра зацікавлена контролювати активи. Дотримання законодавства – це саме той кордон, котрий розмежує вороже поглинання. Рейдерство – це протиправний, незаконний перерозподіл власності. Навіть цілком законна операція щодо поглинання активів підприємства стає рейдерським актом, якщо хоча б на одному з її етапів застосовуються незаконні методи.

Нами досліджено, що в корпоративному праві США та Західної Європи терміном «рейдер» позначається особа, яка починає активно скуповувати акції чужої компанії для її поглинання способом отримання контрольного пакету. У своєму класичному прояві рейдер, уживаючи заходи з придбання чужої компанії, не порушує закон, а діє лише всупереч волі її керівництва та контролюючих акціонерів. Це дозволяє розглядати навіть випадки ворожого (недружного) поглинання підприємств як об'єктивні процеси, що сприяють

динаміці економічного зростання та розбудові потужної конкурентоспроможної економіки.

Проте в Україні (як і в більшості пострадянських країн) злиття та поглинання підприємств часто відбувається не за для оптимізації їх економічної діяльності, а скоріше з метою привласнення чужого майна. І тому, на наш погляд, буде помилкою називати суто економічне явище, пов'язане з поглинанням чи злиттям підприємств, терміном «рейдерство», що більше належить до правової сфери. Рейдерство в Україні має суттєву кримінальну складову [9]. Відверто злочинне захоплення чужої власності, поєднане з корупцією у судах та правоохоронних органах, закономірно викликає обурення суспільства й тому вимагає правової оцінки саме з боку правоохоронних органів.

З позиції МВС України рейдерство – це силове захоплення спірних підприємств, зокрема на виконання відповідних судових рішень на користь певних власників. Фахівці Служби безпеки України розглядають рейдерство як протиправне захоплення акціонерних товариств (поміж них і з державною часткою власності) сторонніми комерційними структурами через міноритарних акціонерів, котрі діють на їх користь. Водночас зазначається, що реалізація протиправних схем заволодіння акціонерними товариствами, які супроводжуються силовим захопленням адміністративних приміщень та зміною керівництва товариства стає окремим видом економічних злочинів [7, с. 151].

У законопроекті «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство)» від 13.03.2007 № 3330 поняття рейдерство трактувалося як замовлення та (або) організація нападу на підприємство, установу, організацію для його захоплення, вчинене організованою групою. У документі було також передбачено зміни до ст.ст. 172, 221, 223, 375 Кримінального кодексу України з метою посилення відповідальності за дії, які є складовими рейдерства. Не вдаючись зараз у деталі аналізу зазначеного законопроекту, зауважимо проте, що ми, як і більшість учених, не підтримуємо ідею звуження кримінально-караного рейдерства лише до силового захоплення підприємства, адже відповідно до чинного КК України воно може розглядатися як бандітизм або розбій. Недаремно законопроект отримав негативний висновок експертів Головного науково-експертного управління та був повернутий суб'єктові права законодавчої ініціативи на доопрацювання [7, с. 151].

Як антисуспільну дію, що не має легітимності, але відбувається в абсолютно законний спосіб досліджуване поняття визначають фахівці Міністерства юстиції України. З точки зору фахівців органів прокуратури рейдерство – це злочинна діяльність організованих злочинних угруповань з привласнення чужого майна способом шахрайства з використанням неправосудних судових рішень за співучасті корумпованих чиновників [7, с. 152].

З аналізу вищезазначених поглядів, виникає питання розмежування та порівняння таких понять, як «рейдерство», «недружне (вороже) поглинання» та «незаконне захоплення підприємства». На нашу думку,

рейдерство для України – це завжди складний і високоінтелектуальний, найчастіше саме злочинний бізнес, тобто кримінальний, як наприклад, зазначають вчені Кальман О.Г. та Погорецький А.М. [9, с. 37]. Поза тим, у працях згаданих учених уживається такий термін як «кримінальне рейдерство», котре завжди пов'язано із захопленням активів підприємства та використанням лише незаконних методів.

Аналізуючи низку точок зору вчених-правознавців, доходимо висновку, що таке визначення є найбільш вдалим саме для вітчизняного правового поля, адже рейдерство має і законні форми, без використання протиправних заходів. Отже, виходить, що «рейдерство» має як кримінальний аспект, так і законний, тобто як «незаконне захоплення підприємства», так і «недружнє (вороже) поглинання». На нашу думку, доречно надати визначення рейдерства, котре б повною мірою відобразило всі сторони цього явища. Отже, рейдерство – це незаконне захоплення підприємства з метою заволодіння його активами та з використанням незаконних методів і засобів (кримінальне рейдерство) або недружнє чи вороже поглинання підприємства з використанням законних (правових) засобів з тією ж метою. Таке визначення охоплює всі форми та види рейдерства (так зване «біле», «сіре» та «чорне» рейдерство).

Висновки. Таким чином, надане нами визначення поняття «рейдерство» вказує на те, що терміни «недружнє (вороже) поглинання» та «незаконне захоплення підприємства» входять до структури досліджуваного явища. До того ж, щоб запобігти в подальшому розбіжностям у поглядах учених щодо класифікації та трактування поняття «рейдерство», пропонуємо виокремити дві основні його форми, а саме: «кримінальне (протиправне) рейдерство або незаконне захоплення підприємства» та «недружнє (вороже) поглинання» або легітимне (законне) рейдерство. Тобто, ми пропонуємо ототожнювати два поняття «легітимне рейдерство» та «кримінальне рейдерство», хоча вони й входитимуть до структури рейдерства, а термін «незаконне захоплення підприємства» використовувати як синонім поняттю «кримінальне рейдерство».

Зауважимо, що зазначена схема розподілу рейдерства на дві форми надасть можливість чітко розмежувати рейдерство як протиправне, незаконне явище та правове, тобто легітимне (у межах законодавства). Отже, якщо рейдерство здійснюється з використанням, на будь-якій стадії, незаконних методів або засобів, то це завжди кримінальна форма рейдерства (кримінальне або протиправне рейдерство). У разі, коли поглинання підприємства здійснюється у межах закону або з використанням його прогалин, але не суперечить чинному законодавству, то це законна форма рейдерства (недружнє поглинання, легітимне рейдерство).

Безумовно, наведена класифікація рейдерства носить винятково рекомендаційний характер і є лише теоретичними поглядами автора на цю проблематику. На жаль, на законодавчому рівні зазначене розмежування на сьогодні відсутнє.

Використані джерела:

1. Москаленко С. Рейдерство: загальна характеристика, окреслення проблеми та шляхи боротьби / С. Москаленко // Практика. – 2007. - № 3 (57). – С. 117-121.
2. Юридический энциклопедический словарь/ гл. ред. А.Я. Сухарев; ред. кол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 415 с.
3. Юридична енциклопедія: У 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – т. 5: П – С. – 736 с.
4. Словарь иностранных слов/ Под ред. И.В. Лёхина и проф. Ф.Н. Петрова. – М.: Гос. Изд-во иностр. и нац. словарей, 1954. – С. 598.
5. Словарь русского языка: В 4 т. – 3-е изд., стереотип./ АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1985 – 1988. – Т. 3: - П – Р. – С 701.
6. Новый англо-русский словарь / В.К. Мюллер, В.Л. Дашевская, В.А. Каплан и др. – М., 1996. – С. 593.
7. Кальман О. Г. Незаконне рейдерство: проблеми криміналізації / Кальман О.Г., Панасенко Р.А. // Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка: збірник матеріалів / Національна академія правових наук. Координаційне бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень. - К.; Запоріжжя: КПУ, 2010. - С. 142 - 155.
8. Беліков О. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення / О. Беліков // Практика. – 2007. - № 4 (58). – С. 107-112.
9. Кальман О. Основні напрями протидії рейдерству як соціально-правовому явищу / Кальман О., Погорельський М. // Актуальні проблеми протидії рейдерству в Україні: зб. наук. праць / за заг. ред. В.М. Куца. – К.: Національна академія прокуратури – 2009 – С. 36-42.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2017

Панасенко Р. А. Дефиниция рейдерства и его соотношение со смежными понятиями

Статья посвящена исследованию этимологии и феноменологии понятия «рейдерство», его сущности; раскрыто содержание исследуемого явления. На основе анализа установлено, что понятие «рейдерство» первоначально носило легитимный характер и использовалось в военно-морском деле, но со временем мигрировало в экономическую теорию, а в постсоветских странах приобрело криминальный оттенок.

Ключевые слова: *криминальное и легитимное рейдерство, незаконный захват предприятий.*

Panasenko R. Definition of Raiding and its Correlation with other Related Concepts

The article presents a general definition of the notion of raiding, analysis and correlation with other related notions. Also mentioned that the definition of raiding concept at first was as a legal procedure, but later migrated to economic theory and acquired illegal tone, especially in post-Soviet Union countries.

Writer proposed his personal definition of the notion of raiding in Ukraine, at the same time assumed that raiding consists from two main parts. First part has legal context, called «legal raiding» and second part has illegal context, called «criminal raiding». Additionally, in article suggested to divide the history of Ukrainian raiding

on two periods. First period starts from the beginning 90 years to the ending of 2000 years, which tied with criminal privatization process. Second period starts from the beginning 2000 years to the nowadays, which tied with the illegal seizure of enterprises and committing different crimes.

Also in article described the main difference between «criminal and legal raiding» in Ukraine. The author proposed to use in legal field official juridical terms as «criminal and legal raiding», and explained that mentioned innovation will stop divergences in interpretation of the notion of raiding in the scientific community.

Key words: *criminal and legal raiding, illegal seizure of enterprises.*

УДК 347.77.033

Р. С. Филь

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті проаналізовано кримінально-правові норми щодо порушення прав промислової власності в таких провідних країнах світу, як: Австрія, Азербайджан, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Грузія, Естонія, Іспанія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Литва, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Польща, Росія, США, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Узбекистан, Франція, Швейцарія та Японія.

Ключевые слова: *промислова власність, кримінальна відповідальність, злочини проти інтелектуальної власності.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку економіки, науково-технічного прогресу, лібералізації міжнародних ринків свідчать про становлення результатів інтелектуальної діяльності як рушійного чинника розвитку суспільства, оскільки інтелектуальна діяльність важлива не лише для духовного розвитку людини, а й для економічного стану держави. Тобто, рівень держави безпосередньо залежить від рівня розвитку інтелектуальної власності (зокрема її окремої групи – промислової власності) та її правової охорони в усіх галузях законодавства. Збільшення обсягів обігу об'єктів права інтелектуальної власності в господарській діяльності перетворюють ці об'єкти на важливий інструмент конкуренції держав за доступ до інноваційних ресурсів та ринків інноваційної продукції. На сьогодні в ЄС майже кожне третє робоче місце створено завдяки використанню об'єктів права інтелектуальної власності, з них близько 56 млн місць – за рахунок використання майнових прав на ці об'єкти та приблизно 20 млн місць – за рахунок їх передачі. Підприємства ЄС, які звертають належну увагу на захист своїх прав щодо інтелектуальної власності, забезпечують до 39 % її ВВП та генерують 90 % торгівлі ЄС із рештою країн світу.

Зазнавши серйозних економічних втрат від злочинів у сфері інтелектуальної власності, постіндустріальні країни світу виробили дієві стратегії протидії. Однак розширення правового захисту на нові об'єкти інтелектуальної діяльності вимагає постійної адаптації цих стратегій до норм міжнародного та національного законодавств, а також розробки нових шляхів кримінально-правової охорони прав промислової власності. Через це важливо розуміти сучасні тенденції в практичній реалізації цієї охорони як

країн англосаксонської (Велика Британія, США), романо-германської (Російська Федерація, Швейцарія, Данія, Україна) правової сім'ї, так і міжнародних союзів й організацій (ЄС, Міжнародна організація кримінальної поліції). Впровадження апробованих механізмів охорони прав промислової власності допоможе посилити захист майнових і немайнових прав інтелектуальної власності правовласників у конкретній державі, що сприятиме збільшенню прибутку від національної інтелектуальної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний досвід кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності досліджували такі вчені, як: Г. О. Андрощук, В. Валле, В. Д. Гулкевич, М. М. Дімітров, А. А. Ломакіна, А. С. Нерсисян, О. В. Новіков, О. С. Парамонова, С. М. Тітов, В. Б. Харченко та інші. Однак до сьогодні питання щодо кримінально-правової охорони прав на об'єкти промислової власності в зарубіжних країнах не були предметом спеціального наукового дослідження.

Формування цілей. Метою написання статті є аналіз зарубіжного досвіду щодо кримінально-правової охорони прав об'єктів промислової власності.

Виклад основного матеріалу. З огляду на кримінальне законодавство таких західноєвропейських континентальних країн, як Іспанії, Франції, Бельгії, Австрії, Швейцарії, Нідерландів, Туреччини, Польщі, Німеччини та Болгарії можемо констатувати, що в цих державах відслідковується чіткий і детальний механізм охорони прав як інтелектуальної власності, так і її частини – промислової власності. Більшість цих країн у національному Кримінальному кодексі (далі – КК) злочини проти прав інтелектуальної власності виокремлюють в главу або розділ. Так, до прикладу, у КК Іспанії та Болгарії до таких злочинів законодавець відносить посягання на авторські, суміжні, винахідницькі та патентні права, а також незаконне використання товарних знаків [1–2]. Окрім того, у окремих випадках під відповідальність підпадають дії, пов'язані зі «специфічним способом, що полегшує зняття заборони або нейтралізацію технічних засобів захисту програм ЕОМ». В КК колишніх країн СРСР Естонії та Литви також злочини проти інтелектуальної власності виділяють в окрему главу, що свідчить про суттєвий розвиток їх кримінально-правової науки [3–4].

У багатьох пострадянських державах, зокрема й на теренах України, злочини проти прав інтелектуальної власності не виділено в окрему главу КК, а віднесено до двох видів злочинів проти конституційних прав і свобод людини й громадянина та у сфері економічної (господарської) діяльності. Так, до першого виду злочину в Білорусі, Киргизії, Молдавії, Росії, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані порушення авторських, суміжних, винахідницьких та патентних прав відносяться до злочинів проти конституційних прав і свобод людини і громадянина, а незаконне використання засобів індивідуалізації товарів (торговельної марки) та отримання й розголошення відомостей, що містять комерційну таємницю – до злочинів у сфері економічної діяльності [5–11]. І в нашій країні порушення прав на об'єкти авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК України), винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію

(ст. 176 КК України) відноситься до злочинів проти особистих прав і свобод людини і громадянина, а порушення прав на знак для товарів і послуг, фірмове найменування, кваліфіковане зазначення походження товару (ст. 229 КК України) та комерційну таємницю (ст. 231–232 КК України) – до злочинів, скоєних у сфері господарської діяльності [12]. Як і в Росії, Казахстані незаконне використання товарного знака та отримання і розголошення комерційної таємниці також відноситься до злочинів у сфері економічної діяльності, а порушення авторського права і суміжних прав, та прав на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, селекційні досягнення та фотопографії інтегральних мікросхем – до злочинів проти власності [13].

Проте, на відміну від вищезазначених країн колишнього СРСР, на території Білорусі, Молдови, Узбекистану порушення прав на торговельну марку належить до злочинів проти конституційних прав і свобод людини і громадянина. На території Азербайджану, як і в більшості пострадянських країн, порушення авторських, суміжних, винахідницьких, патентних прав та прав на використання топографії інтегральної мікросхеми відноситься до злочинів проти конституційних прав та свобод людини і громадянина, однак незаконне використання торговельної марки – до злочинів проти суспільної небезпеки [14]. До того ж, в Азербайджані комерційна таємниця не є об'єктом кримінально-правової охорони. У Казахстані та Грузії відмінним є те, що порушення авторських і суміжних прав та прав на винаходи, корисні моделі й промислові зразки відносяться до злочинів проти власності, а незаконне використання торговельної марки та розголошення комерційної таємниці, як і в більшості країн СРСР, – до злочинів у сфері економічної діяльності [13; 15].

Більше того, на відміну від Азербайджану, Грузії, Казахстану, Латвії, Молдови, Росії, Узбекистану, Таджикистану, де порушення авторських і суміжних прав та порушення винахідницьких і патентних прав виокремлено в різні статті, у Білорусі, Киргизії, Узбекистані та Туркменістані посягання на авторські, суміжні, винахідницькі та патентні права об'єднано в один склад злочину, що в результаті спричиняє плутанину при визначенні безпосереднього об'єкта злочину.

Отже, у пострадянських державах, стверджує О. С. Парамонова, прослідковуються риси радянського кримінального законодавства. Тобто, суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності не представлені як єдиний самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, а виступають як частина економічних відносин або як частина відносин, що забезпечують проголошені конституцією країни соціально-економічні права [16, с. 115].

Що ж до пострадянських країн Прибалтики, то в них охороні прав інтелектуальної власності приділяється велике значення. Про що свідчить зокрема той факт, що злочини проти прав інтелектуальної власності в КК Литви та Естонії виокремлено в окрему главу [3; 4]. Чого не можна сказати про КК Латвії, оскільки на території цієї держави злочини проти інтелектуальної власності не виділено в самостійну главу, а натомість вони, як і в більшості країн СРСР, відносяться до злочинів проти основних прав і свобод людини та народного господарства [17].

Досить цікавим і новаторським є наявність у КК Литви, Азербайджану, Казахстану, Узбекистану такого діяння, як примусу до співавторства. В одних випадках цей об'єкт злочину розглядається у межах загального складу злочину, а в інших – включено як окремий склад у статтях щодо захисту авторських та винахідницьких прав. У КК України аналогічні дії не підпадають під ознаки злочину, що є їх певним недоліком. Водночас українське кримінальне законодавство оперує поняттями «інтелектуальна власність», «промислова власність», «об'єкти інтелектуальної власності», що спрощує застосування та тлумачення цих термінів і є кроком уперед порівняно із законодавством сусідніх країн, наприклад, Росії та Білорусі. Також для України є новаторською кримінально-правова норма Росії та Білорусі, що передбачає відповідальність за розголошення без згоди автора відомостей про об'єкти промислової власності до їх офіційної публікації (ст. 147 КК РФ і ст. 201 КК Республіки Білорусь), а в Молдови – завідомо неправдиві заяви в документах на реєстрацію, що стосуються охорони прав інтелектуальної власності (ст. 1853 КК Республіки Молдова).

Певною мірою слід погодитися з науковцем О. С. Парамоною, яка проаналізувавши норми кримінального законодавства у сфері інтелектуальної власності країн СНД зазначає, що перелік об'єктів права інтелектуальної власності в КК цих держав є неоднорідним, оскільки в цих кодексах наводиться або вичерпний перелік об'єктів права інтелектуальної власності, або відповідні бланкетні норми, що відсилають до цивільного законодавства [16, с. 115].

У КК більшості європейських країн (Греція, Ірландія, Кіпр, Норвегія, Португалія тощо) відсутні норми щодо злочинів проти інтелектуальної власності. Натомість положення про порушення прав інтелектуальної власності містяться в міжгалузевих законах, що регулюють охорону одного або групи об'єктів права інтелектуальної власності [17]. Хоча КК Франції також не містить норм відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, проте ці норми присутні в єдиному кодифікованому акті про інтелектуальну власність – Кодексі інтелектуальної власності Франції [19]. Зазначений кодекс не лише містить загальні положення охорони прав інтелектуальної власності та її об'єктів, а й передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо прав інтелектуальної власності.

В Австрії, Бельгії, Болгарії, Іспанії, Польщі, Туреччині, Франції та Швейцарії більшість складів злочинів проти інтелектуальної власності є формальними. У складі злочину цих країн наводиться мета злочину: незаконне збагачення, отримання вигоди для себе або третьої особи, нанесення шкоди іншій особі тощо.

Такий підхід на думку С. М. Тітова є нераціональним оскільки розвиток суспільних відносин щодо створення та використання результатів інтелектуальної діяльності потребує єдиної системи законодавства про інтелектуальну власність, а розміщення норм про злочини проти інтелектуальної власності в різних законодавчих актах лише обтяжує розуміння сутності інтелектуальної власності як об'єкта кримінально-правової охорони та практики застосування цих норм. Тож, як стверджує науковець, ці норми логічно розмістити в одному кодифікованому акті – КК [18, с. 174–175].

Слід зазначити, що окремий розвиток у кримінальному законодавстві цих країн отримали злочини у сфері комп'ютерної інформації. Так, у Туреччині їх навіть виділили в окрему главу КК – злочини у сфері інформатики. Аналогічно це зробила й Польща, створивши главу про злочини проти охорони інформації; Бельгія – злочини проти конфіденційності, недоторканності та доступу інформаційних систем і даних; Франція – посягання на системи автоматизованої обробки даних. За Кримінальним кодексом Швейцарії, Франції, Австрії, Польщі та Іспанії злочини у сфері комп'ютерної інформації увійшли до глави, яка поєднує злочини проти власності, що вказує на їх родинний зв'язок.

Загалом кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в європейських країнах, як стверджує С. М. Тітов, має низку особливостей. По-перше, два основні підходи до структури правового регулювання відповідальності за злочини проти інтелектуальної власності (норми, що регулюють кримінальну відповідальність за порушення зазначених прав містяться або в міжгалузевому акті, або вони об'єднані в одному спеціальному кодифікованому акті). По-друге, інтелектуальна власність розуміється європейським законодавцем як єдиний об'єкт кримінально-правової охорони. По-третє, кримінально-правовими засобами забезпечується охорона широкого кола об'єктів права інтелектуальної власності. По-четверте, настання кримінальної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності не залежить від розміру цих дій або тяжкості їх наслідків. По-п'яте, кримінальна відповідальність за ці злочини відрізняється суворістю [18, с. 175–176].

Особливий розвиток отримала кримінально-правова охорона промислової власності в країнах англосаксонського типу законодавства (США, Австралія, Японія, Грузія, Республіка Корея тощо) та Азії. Ця особливість викликана тим, що англосаксонська правова система будується на прецедентах. Зазначений варіант розвитку правого інституту робить норми права більш гнучкими та менш абстрактними порівняно з нормами романо-германської системи. Англосаксонська система охорони у сфері злочинів проти промислової власності характеризується тим, що закріплення дефініції основних понять, пов'язаних з певною групою злочинів, здійснюється безпосередньо в тексті закону. У США окремі штати, які провели кодифікацію кримінальних законів, включили правила кваліфікації конкретних видів злочинів у окремі статті кодексу.

Такі країни, як США та Грузія у власних кримінальних законах злочини проти інтелектуальної власності виділили в окремі глави – «Розкрадання» та «Злочини проти власності». У цих державах подібні злочини є посяганням економічного характеру. Так, у разі порушення прав на комерційну таємницю або торговельну марку ці об'єкти промислової власності визнаються предметом розкрадання або підробки. До того ж, віднесення об'єктів промислової власності до переліку майнових є позитивом, оскільки створює дієвий правовий механізм охорони майнових прав на відомості, що складають комерційну таємницю, порядок використання торговельної

марки тощо. Аналогічно до наведеного в країнах англосаксонського права здійснюється охорона від комп'ютерних злочинів, тому що подібні злочини посягають на майнові інтереси власників програм для ЕОМ й баз даних та можуть заподіяти значну матеріальну шкоду.

У США та Японії кримінальна відповідальність за порушення прав промислової власності передбачена не нормами КК, а положеннями законів, що регулюють правову охорону зазначеної власності.

З огляду на те, що Угода про торгові аспекти інтелектуальної власності не вимагає застосування країнами обов'язкових кримінальних покарань за такі правопорушення, американське законодавство (Закон про патенти США від 1958 р., що становить розд. 35 Кодексу законів США та Закону про охорону прав на сорти рослин від 1970 р.) не передбачає кримінальної відповідальності за порушення прав на винаходи, промислові зразки, сорти рослин та торговельні марки [20]. Відповідно до розд. 35 Кодексу законів США за деякі правопорушення проти промислової власності наступає лише цивільна відповідальність, зокрема: неправомірне виготовлення, використання або продаж запатентованого винаходу на території США, або імпорт такого винаходу в США (ст. 271, 281-197); неправомірне застосування промислового зразка (ст. 289); зазначення неправдивої інформації про патент для введення в оману споживача (ст. 292); імпорт контрафактних продуктів або продуктів, які містять порушення прав на патент, у США (ст. 1337) [21]. Проте Актом про неправомірне використання торговельних марок 1984 р., що становить положення розд. 18 Кодексу законів США, передбачені кримінальні санкції за порушення прав на торговельну марку та фірмове найменування. Зокрема, встановлена кримінальна відповідальність за такі злочини: умисне нанесення або спробу нанесення торговельної марки або фірмового найменування на товари або послуги, етикетку, бирку, емблему тощо, застосування знака в документації, якщо порушник знав, що таке використання може ввести споживачів в оману (ст. 2320); неправомірне використання торговельної марки або фірмового найменування спричинило шкоду здоров'ю особи.

Американські суди за порушення прав на торговельну марку та фірмове найменування можуть застосовувати штраф у розмірі від 2 млн дол. США до 5 млн дол. США для фізичних осіб (від 5 млн дол. США до 15 млн дол. США для юридичних осіб) та позбавлення волі строком від 10 до 20 років, а також конфіскацію та знищення контрафактних товарів і торговельних марок, етикеток, упаковок та інших матеріалів, що містять контрафактну торговельну марку.

В Японії положення кримінальної відповідальності за злочини у сфері промислової власності представлено нормами Законів Японії «Про патенти», «Про корисні моделі», «Про промислові зразки», «Про охорону сортів рослин», «Про торговельні марки» та «Про запобігання недобросовісній конкуренції». Згідно з цими законами кримінальна відповідальність передбачена: за шахрайські дії при здійсненні реєстрації об'єктів промислової власності (передбачена санкція у вигляді позбавлення волі та виправні роботи на строк до одного року або штраф); через зазначення

неправдивої інформації про об'єкти промислової власності (розмір санкцій аналогічний попередньому злочину); за вчинення злочину представником, агентом або працівником юридичної особи під час виконання службових обов'язків (подвійний розмір санкції). Загалом штраф за такі злочини в цій країні може досягати до 10 млн єн, а строк позбавлення волі – до 10 років [20].

Слід зауважити, що в 2006 р. у Японії підвищився рівень відповідальності за скоєні злочини проти промислової власності через збільшення в двічі терміну ув'язнення (з п'яти до десяти років) та розміру штрафу (з 500 тис. єн до 10 млн єн). Ще одна зміна стосувалася міри покарання. Так, раніше до правопорушника можна було застосовувати одну з двох мір покарання – позбавлення волі або виплата штрафу, а з 2006 р. одночасно застосовується позбавлення волі та штраф. Тож на території Японії за порушення прав на торговельні марки й фірмові найменування може наступати кримінальна відповідальність у вигляді таких максимальних санкцій: позбавлення волі на строк до 10 років та/або штраф у розмірі до 100 тис. дол. США.

Кримінально-правова охорона комерційної таємниці в США здійснюється відповідно до Закону про економічне шпигунство 1996 р., що викладено в розд. 18 Кодексу законів США. Згідно з цим законом встановлюється відповідальність за умисне збирання, відтворення й розголошення інформації, що становить комерційну таємницю, для використання її іноземною особою або урядом іншої держави (позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років та/або штраф у розмірі до 500 тис. дол. США для фізичних осіб та 10 млн дол. США для юридичних осіб) (ст. 1831); умисне збирання, відтворення, знищення й розголошення комерційної таємниці щодо продукту, який перебуває в комерційному обігу в США або за межами його території, карається позбавленням волі на строк до десяти років та/або штрафом у розмірі до 250 тис. дол. США для фізичних осіб і 5 млн дол. США для юридичних осіб (ст. 1832). Окрім вище зазначених санкцій, американський суд може винести рішення про конфіскацію будь-яких доходів або майна, одержаних безпосередньо або опосередковано способом вчинення правопорушення [20].

У Японії кримінальні санкції за неправомірне використання комерційної таємниці передбачені Законом «Про запобігання недобросовісній конкуренції». Відповідно до ст. 21 цього Закону злочином проти комерційної таємниці є: використання або розголошення комерційної таємниці, доступ до якої одержано внаслідок шахрайських дій (уведення в оману, нападу на особу або застосування погроз) або порушення громадського порядку (унаслідок крадіжки документа або матеріального носія, призначеного для зберігання інформації) чи порушення правил зберігання комерційної таємниці, встановлених її власником; неправомірне використання або розголошення комерційної таємниці з комерційною метою або для заподіяння шкоди власникові комерційної таємниці; привласнення інформації, що становить комерційну таємницю, унаслідок її розголошення представником власника з метою її комерційного використання або для заподіяння шкоди власникові комерційної таємниці,

якщо було порушення порядку охорони комерційної таємниці. Відповідальність за скоєння таких злочинів передбачає позбавлення волі та виправні роботи на строк до десяти років та/або штраф у розмірі до 10 млн єн.

Аналізуючи кримінальне законодавства США, Японії та України у сфері промислової власності, В. Валле зазначає, що на території Японії найбільш ґрунтовно та детально формулюється склад злочинів у сфері використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків та сортів рослин [20].

Висновки. Підсумовуючи вище наведене та проводячи порівняльне зіставлення можна констатувати, що за роки незалежності Україна досягла значних успіхів у розвитку інституту кримінально-правової охорони об'єктів промислової власності порівняно з країнами колишнього СРСР. Водночас європейські країни, США та Японія мають більш детальне та практичне законодавство, що дозволяє їхнім громадянам дівіше реалізовувати права на результати власної інтелектуальної діяльності.

Найсуровіші кримінальні санкції за неправомірне використання торговельних марок і фірмових найменувань застосовуються в США (штраф у розмірі від 2 млн дол. США до 5 млн дол. США для фізичних осіб (від 5 млн дол. США до 15 млн дол. США для юридичних осіб) та позбавлення волі строком від десяти до двадцяти років) та Японії (штраф у розмірі до 100 тис. дол. США та позбавлення волі на строк до десяти років).

Одним із шляхів покращання ситуації із захистом об'єктів права інтелектуальної власності в Україні може стати запровадження аналогічного закордонного досвіду через виділення всіх злочинів проти прав інтелектуальної власності, зокрема й промислової власності, в окрему главу КК України, які будуть відноситися до групи економічних злочинів. За такого підходу родовим об'єктом зазначених посягань можна визначити суспільні відносини у сфері економіки, а видовим – відносини у сфері інтелектуальної власності. Безпосереднім об'єктом цих злочинів будуть вважатися майнові інтереси законних правовласників. Запропоновані зміни дозволять усунути окремі прогалини кримінального законодавства та уникнути помилок при застосуванні норм КК України правоохоронними органами держави.

Використані джерела:

1. Уголовный кодекс Испании от 23 ноября 1995 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923>.
2. Наказателен кодекс на Република България от 01.05.1968 г. URL : http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=238464.
3. Уголовный кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 г. № VIII-1968. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>.
4. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 6 июня 2001 г. RT I. 2001. № 61. С. 364.
5. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3. URL : <http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275>.
6. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 1 октября 1997 г. № 68. Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. 1998. № 7. Ст. 229.

7. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985. Monitorul Oficial. 2009. № 72–74. Ст. 195.
8. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. Собрание законодательства Российской Федерации. 1996. № 25.
9. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 154. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1998. № 9. Ст. 68.
10. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. № 222-I. Ведомости Меджлиса Туркменистана. 1997. № 2. Ст. 9.
11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. № 2012-XII. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан. 1995. № 1.
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
13. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=0;0.
14. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ. Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики. 2000. № 4. Ст. 251.
15. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. Сакартвелос саканонмдебло мацне. 1999. № 41 (48). Ст. 209.
16. Парамонова О. С. Об'єкти правової охорони у сфері інтелектуальної власності за кримінальним законодавством країн СНД. Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Черкаси, 17–18 квітн. 2014 р.). С. 113–117.
17. Уголовный кодекс Латвийской Республики от 8 июля 1998 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>.
18. Титов С. Н. Уголовно-правовое обеспечение интеллектуальной собственности в странах СНГ и Прибалтики. Юридическая наука. 2012. № 1. С. 101–103.
19. Кодекс интеллектуальной собственности : Закон Французской Республики № 92-597 от 1 июля 1992 г. О Кодексе интеллектуальной собственности. URL : <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=5563>.
20. Валле В. Кримінальна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності (Законодавство України та міжнародна практика). URL : <http://www.viravallee.com/articles/CriminalLiabilityForIntellectualPropertyInfringement.pdf>.
21. Yeh, Brian T. Intellectual property rights violations: Federal civil remedies and criminal penalties related to copyrights, trademarks, and patents. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. 2012. P. 12.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2017

Филь Р. С. Уголовно-правовая охрана прав на объекты промышленной собственности в зарубежных странах

В статье проанализированы уголовно-правовые нормы о нарушении прав промышленной собственности таких ведущих странах мира, как: Австрия, Азербайджан, Бельгия, Беларусь, Болгария, Грузия, Эстония, Испания, Казахстан, Киргизия, Латвия, Литва, Молдова, Нидерланды, Польша, Россия, США, Таджикистан, Турция, Туркменистан, Узбекистан, Франция, Швейцария и Япония.

Ключові слова: *промышленная собственность, уголовная ответственность, преступления против интеллектуальной собственности.*

Fyl R. Criminal and Legal Protection of Industrial Property Rights in Foreign Countries

The article analyzes the criminal law on industrial property rights violations in such leading countries of the world as: Austria, Azerbaijan, Belgium, Belarus, Bulgaria, Georgia, Estonia, Spain, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Moldova, the Netherlands, Germany, Poland, Russia, USA, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan, Uzbekistan, France, Switzerland and Japan.

The value of intellectual property for European countries, post-Soviet countries, the USA and Japan has been determined. It has been established that in most of the Western European continental countries, in particular: Spain, France, Belgium, Austria, Switzerland, the Netherlands, Turkey, Poland, Germany and Bulgaria, in the national criminal law, offenses against intellectual property rights are separated into a separate chapter or section. However, in many post-Soviet states, including those in Ukraine, crimes against intellectual property rights are not identified in a separate chapter of the Criminal Code, but they are classified in two types of crimes against the constitutional rights and freedoms of man and citizen and in the sphere of economic (economic) activity.

Criminal liability for industrial property offenses in these countries and the amount of sanctions for these crimes are considered. It has been established that in post-Soviet countries, the violation of the rights to industrial property is subject to more severe sanctions than in most European countries. Characterized elements of the crime against the rights to industrial property in the specified states.

Key words: *industrial property, criminal responsibility, crimes against intellectual property.*

УДК 343.3

В. М. Янко

ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (СТ. СТ. 109, 110 КК УКРАЇНИ): ПРОБЛЕМИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті на підставі аналізу положень КК України, практики його застосування та доктрини кримінального права розглянуто проблеми покарання, передбаченого за злочини проти основ суверенітету Українського народу (ст.ст. 109, 110 КК України). З урахуванням змін, унесених до ст. 109 і ст. 110 КК України в 2014 році, проаналізовано санкції, які карають за злочини проти основ суверенітету Українського народу. Зроблено висновок про розбалансованість санкцій у межах ст. 109 і ст. 110 КК України, які об'єднує спільний об'єкт кримінально-правової охорони, через що запропоновано способи вдосконалення кримінального законодавства.

Ключові слова: *злочини проти основ суверенітету Українського народу, покарання, санкція, ступінь тяжкості злочину, кваліфікуючі ознаки.*

Постановка проблеми. Злочини, які посягають на національну безпеку України, перебувають у фокусі уваги сучасних юристів, науковців, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами кримінального права. Серед цих злочинів особливий дослідницький інтерес становлять злочини проти основ

суверенітету Українського народу¹, різні кримінально-правові аспекти яких потребують глибокого фахового вивчення. Одним з таких аспектів є заходи кримінально-правового реагування, що застосовують стосовно осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 109 і ст. 110 КК України.

Ключову роль у протидії злочинності загалом та злочинам проти основ суверенітету Українського народу зокрема відіграє покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і який полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми покарання, передбаченого за злочини проти основ суверенітету Українського народу, недостатньо досліджено у вітчизняній юридичній літературі. Передусім слід згадати праці О.Ф. Бангишева, В. А. Ліпкана, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного, О.А. Чувакова. При цьому правники, які займалися комплексним розробленням проблем кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, передбачених ст. 109 і ст. 110 КК України (І.В. Діордіца, Л.В. Мошняга, М.А. Рубашенко), уникали в роботах питань покарання, установленого за ці злочини, його призначення, а також загалом правових наслідків їхнього вчинення. Тож досліджувана в статті проблематика залишається майже не вивченою на належному фаховому рівні й потребує всебічного аналізу для вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Формування цілей. Метою статті є аналіз покарання, установленого в ст. 109 і ст. 110 КК України за злочини проти основ суверенітету Українського народу, та визначення на цій основі способів удосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Вид і розмір покарання за злочини, зазначені в диспозиціях ст. 109 і ст. 110 КК України, визначаються у відповідних частинах цих статей КК України та називаються кримінально-правовими санкціями. Санкція є обов'язковою складовою статті (або частини статті) Особливої частини КК України, що містить модель виду й обсягу покарання, адекватного суспільній небезпеці злочинного діяння. Санкція розкриває правовий аспект покарання, вказуючи на його вид та обсяг, виконуючи при цьому роль моделі покарання, передбаченого за вчинений злочин [1, с. 87].

За видом і розміром покарання, що містить санкція, можна встановити ступінь тяжкості певного злочину. Згідно зі ст. 12 КК України за цим критерієм виокремлюють злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Саме через поняття тяжкості злочину знаходить свій вияв у кримінальному законодавстві ступінь та характер суспільної небезпеки певного діяння. Отже, поняття тяжкості злочину визначається через матеріальний (характер і ступінь суспільної небезпеки злочину) та

¹ До злочинів проти основ суверенітету Українського народу відносяться дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України) та посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України).

формальний (типовий вид і розмір покарання, визначених у санкції) критерії.

Серед злочинів проти основ суверенітету Українського народу три злочини належать до категорії середньої тяжкості (ч. 2 ст. 109, ч. 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України), два – до категорії тяжких (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110 КК України) й один – до категорії особливо тяжких (ч. 3 ст. 110 КК України). Як бачимо, жоден із злочинів проти основ суверенітету Українського народу не віднесено до категорії невеликої тяжкості, що можна визнати слухним рішенням законодавця, яке пояснюється високим рівнем суспільної небезпеки цієї групи злочинів. Їхня суспільна небезпека характеризується завданням істотної шкоди відносинам з охорони ключових складових основ національної безпеки України, а також загрозою завдання такої істотної шкоди зазначеним відносинам. Отже, висока суспільна небезпека цих злочинів і є підставою для віднесення трьох з шести злочинів до особливо тяжких і тяжких.

Наука кримінального права знає про п'ять видів санкцій, серед яких є неконкретизовані, абсолютно визначені, відсильні, відносно визначені та альтернативні санкції. Щоправда, чинний КК України для призначення основних покарань використовує лише останні дві: відносно визначені та альтернативні санкції.

Серед санкцій, які карають за злочини проти основ суверенітету Українського народу, три є альтернативними й три – відносно визначеними. Останні передбачають можливість застосування до особи, яка вчинила відповідні злочини, покарання лише у вигляді позбавлення волі на певний строк. До того ж кожна з шести санкцій (ч. 1 – ч. 3 ст. 109 і ч. 1 – ч. 3 ст. 110 КК України) є кумулятивною, оскільки факультативно передбачає застосування додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Санкції за аналізовані злочини містять незначну кількість покарань, що можуть бути призначені винному. З переліку основних покарань у них названі обмеження волі (покарання зазначено у двох санкціях – ч. 2 і ч. 3 ст. 109 КК України), позбавлення волі на певний строк (усі шість санкцій) і довічне позбавлення волі (одна санкція – ч. 3 ст. 110 КК України). Додатковим, як зазначалося вище, є конфіскація майна (усі шість санкцій). Таким чином, за злочини проти основ суверенітету Українського народу може бути призначено чотири види покарань з дванадцяти, з них три основні види покарань і один додатковий.

Щодо ч. 3 ст. 109 і ч. 2 ст. 110 КК України, де встановлюється така кваліфікуюча ознака, як вчинення цих злочинів представником влади, не виключається застосування до засудженого додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Такий висновок випливає з положень ч. 2 ст. 55 КК України, у яких ідеться про те, що зазначене покарання може бути призначено у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Суд може призначити в такій спосіб назване покарання за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або через зайняття певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин

справи буде встановлено неможливість збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Зазначимо, що позиція законодавця щодо кримінально-правових санкцій, установлених за вчинення злочинів проти основ суверенітету Українського народу, не раз зазнавала змін.

1. Згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16 січня 2014 року максимальне покарання за вчинення дій, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України, було збільшено до п'яти років позбавлення волі, а за вчинення дій, передбачених ч. 3 ст. 109 КК України, – до семи років позбавлення волі.

Невдовзі, з ухваленням Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 28 січня 2014 року, цей Закон втратив чинність, а ст. 109 КК України одержала попередню редакцію (на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» від 23 лютого 2014 року).

2. 08 квітня 2014 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України». Метою його ухвалення була визначена потреба забезпечення невідворотності покарання за вчинення найтяжчих злочинів проти основ національної безпеки України, що зумовлювалося ситуацією, що склалася тоді в Криму та інших регіонах України, поширенням фактів посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.

Відповідно до цього закону було внесено зміни до ч. 5 ст. 49 КК України, згідно з якими забороняється застосування давності в разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (включаючи ті, що передбачені ст. 109 і ст. 110 КК України). Передбачено також виключення з санкції ч. 1 ст. 110 КК України покарання у вигляді обмеження волі на певний строк та збільшення строків покарання у вигляді позбавлення волі, аж до довічного позбавлення волі (ч. 3 ст. 110 КК України).

Ідея зазначених змін як власне зрозуміла, укотре продемонструвала наявність усталеного стереотипу, властивого правосвідомості більшості наших громадян. Він полягає в наявності угаданої залежності між суворістю покарання та ефективністю запобігання певному типу злочинної поведінки. Вважається, чим суворіше покарання, установлене за певне діяння, тим краще вдається протидіяти його вчиненню. Давно відомо, що ефективність застосування будь-якого кримінально-правового примусу передусім залежить від його невідворотності. Як зауважував свого часу Чезаре Беккарія, один з найефективніших способів запобігти злочину полягає не в жорстокості, а в неминучості покарання. Неминучість покарання, навіть помірною, завжди справляє більш сильне враження, ніж страх піддатися найсерйознішому покаранню, якщо при цьому існує надія на безкарність [2, с. 123 – 124].

Не варто також забувати, що ключовою складовою мети покарання є не лише превенція нових злочинів, але й виправлення засудженого, успішність

якого менш за все залежить від збільшеного розміру покарання чи його посилення. Особливо це актуально в контексті аналізованої категорії злочинів, у яких особа злочинця характеризується наявністю специфічних криміногенних інтересів і неординарною мотивацією, що зумовлюють відповідну злочинну поведінку.

Інший аспект проблеми полягає у вилученні з санкцій ст. 110 КК України альтернативного позбавленню волі покарання. Виникає питання: Чи не стане суд за таких умов обмеження у можливості належно індивідуалізувати покарання за вчинення цілком різнопланових посягань на територіальну цілісність і недоторканність України? Як видається, принаймні злочин, передбачений ч. 1 ст. 110 КК України (його основний склад), мав би передбачати обмеження волі як альтернативне покарання. Беручи до уваги, що цей злочин віднесений до категорії середньої тяжкості, таке рішення було б виправданим та змогло б забезпечити належну диференціацію кримінальної відповідальності.

3. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07 жовтня 2014 року доповнив ч. 2 ст. 59 та санкції статей 109 – 110 КК України положеннями, які встановлюють покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення цих злочинів. Унесені зміни забезпечили закріплення можливості для суду призначати покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, включаючи злочини проти основ суверенітету Українського народу, незалежності від тяжкості цих злочинів та незалежно від їх корисливого або не корисливого характеру. На думку ініціаторів зазначених змін, установлення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України дозволить більш ефективно запобігати вчиненню нових злочинів.

Такий підхід законодавця знову ж таки складно назвати обгрутованим. Злочини, передбачені ст. ст. 109 і 110 КК України, не відносяться до категорії корисливих, за вчинення яких зазвичай встановлюють таке покарання як конфіскація майна. Мають рацію парламентські експерти, які щодо цього зауважують, що застосування конфіскації майна як виду покарання може вважатися виправданим лише тоді, коли винна особа в результаті вчинення нею злочинів одержує значне незаконне збагачення за рахунок чужого майна. У таких випадках конфіскація стає майновою санкцією, призначення якої полягає в тому, щоб зробити можливі майнові наслідки вчинення відповідних злочинів невинними для винної особи (тобто, в разі викриття особа не тільки має повернути незаконно набуті ним кошти чи майно, а й позбудеться майна, набутого ним у законний спосіб) [3]. У юридичній літературі лунають й більш категоричні думки про недоцільність та негуманність позбавлення засудженого майна, зокрема за злочини проти основ національної безпеки. Відсутність майна в особи після звільнення не сприяє ресоціалізації та соціальній адаптації злочинця, а змушує його вчиняти нові й нові злочини [4, с. 80].

З урахуванням викладеного, застосування конфіскації майна до злочинів, які щонайменше не є корисливими, видається не виправданим. До того ж не варто забувати про можливість здійснення спеціальної конфіскації у разі, якщо гроші, цінності та інше майно одержані внаслідок вчинення злочинів проти основ суверенітету Українського народу та/або є доходами від такого майна (ст. 96-2 КК України).

Отже, на тлі російської агресії в Україні підходить до кримінально-правового реагування на злочини проти основ суверенітету Українського народу характеризуються тенденцією до посилення покарання за їхнє вчинення та обмеження можливостей для застосування некаральних заходів кримінально-правового впливу. Однак підхід вітчизняного законодавця до караності досліджуваної категорії злочинів вирізняється поміркованістю порівняно з аналогічними діями, за вчинення яких кримінальне законодавство окремих країн континентальної Європи встановлює значно суворіші заходи впливу [5, с. 28].

Заслуговує на увагу те, що за вчинення деяких злочинів проти основ суверенітету Українського народу кримінальний закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 1 ст. 109 і ч. 2 ст. 110 КК України) та від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 3 ст. 110 КК України). Це свідчить про наявність істотного проміжку між верхньою та нижньою межами цих санкцій. Такий підхід може бути визнаний проявом помилкової диференціації кримінальної відповідальності. Як стверджують деякі фахівці, широкі межі санкцій не сприяють однаковості судової практики та кримінальної політики у сфері застосування норм права. Установлення занадто широких санкцій є передумовою не подальшої індивідуалізації кримінальної відповідальності, а її гіпертрофії та судового свавілля [6, с. 333].

Щоправда, науці кримінального права відомий підхід, за яким конструювання будь-якої санкції передбачає врахування специфіки диспозиції кримінально-правової норми та спосіб викладення кваліфікуючих ознак. Зокрема, ступінь конкретизації ознак складу злочину в диспозиції має узгоджуватися зі ступенем визначеності покарання в санкції за відповідне посягання. Чим повніше описаний склад злочину та чим детальніше визначаються в диспозиції його елементи, тим більше повинен звужуватися проміжок між мінімумом і максимумом покарання. Диспозиції ст. 109 і ст. 110 КК України сконструйовано з використанням неконкретизованих ознак (це можуть бути будь-які дії, вчинювані з відповідною метою). Тож позиція законодавця, згідно з якою встановлюються значні проміжки в розмірах покарання у виді позбавлення, може бути обґрунтована саме цим. Водночас вважаємо, що такі розриви має бути скорочено, адже існує ризик, що за схожих фактичних обставин розмір покарання, який визначається різним особам, може істотно різнитись. Натомість, забезпечення можливості адекватно реагувати на повний спектр діянь, пов'язаних з посяганням на основи суверенітету Українського народу, може гарантуватися за рахунок додаткової диференціації кримінальної

відповідальності за вчинення розгляданої категорії злочинів способом установа нових кваліфікуючих ознак і перерозподілу існуючих. Наприклад, видається не доречним визначати однакові межі покарання за діяння, передбачене ч. 1 ст. 110 КК України, яке вчинене за попередньою змовою групою осіб і те, яке поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України). Правильним було б «розвести» ці кваліфікуючі ознаки між собою, водночас скоротивши проміжок між мінімумом та максимумом покарання й встановивши більш суворе покарання за вчинення злочину з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, і менш суворе за вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Видається також правильним сконструювати кваліфікуючі ознаки не лише щодо основного складу злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 109 КК України, але й щодо основного складу злочину, установленого в ч. 1 ст. 109 КК України. Саме такий підхід знайшов своє слушне втілення в ст. 110 КК України.

Не викликає сумнівів той факт, що характер суспільної небезпеки злочинів, передбачених ст. 109 і ст. 110 КК України, є однаковим, однорівневим. Обидва діяння спричиняють шкоду основам суверенітету Українського народу. До того ж, як засвідчує практика, ці злочини часто вчинюються в сукупності. Отже, покарання, що встановлюється за вчинення кожного з досліджуваних злочинів має бути рівнозначним за суворістю (як за видом, так і за розміром). Далі спробуємо з'ясувати, яким наразі є підхід законодавця до цього питання. Чи є санкції, передбачені в ст. 109 і ст. 110 КК України, належним чином узгодженими?

Почнемо з порівняння покарань, які визначаються в санкціях зазначених кримінально-правових норм у частині основних складів злочинів.

Основний склад дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, передбачений у ч. 1 ст. 109 КК України. Покарання за вчинення такого злочину визначено у вигляді *позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років* з конфіскацією майна або без такої.

Основний склад злочину посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (умисні дії, вчинені для зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України) передбачений у ч. 1 ст. 110 КК України. Цей злочин карається покаранням у вигляді *позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років* з конфіскацією майна або без такої.

Таким чином, існує істотна різниця не лише в розмірі покарання (його вид, яким є позбавлення волі, ідентичний), але й у ступені тяжкості порівнюваних злочинів. Якщо основний склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК України, належить до тяжких злочинів, то основний склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 110 КК України, – до середньої тяжкості. Порівняння ступеню суворості зазначеного покарання та ступенів суспільної небезпеки різних видів посягань на основи суверенітету Українського народу приводить до висновку, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 110 КК

України, невинуватено віднесений до категорії менш суспільно небезпечних порівняно з аналогічним йому діянням, описаним у ч. 1 ст. 109 КК України.

Такий підхід законодавця виглядає дивним, адже дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, за характером суспільної небезпеки мало чим поступаються діям, учиненим з метою зміни меж території або державного кордону України. Заразом покарання за їхнє вчинення, а також інші правові наслідки значно різняться, що, на нашу думку, підлягає усуненню, оскільки йдеться про подібні злочини. Аналізовані санкції потрібно узгодити між собою та відповідними частинами статей, що передбачають відповідальність за злочини проти основ суверенітету Українського народу.

Зворотна ситуація виникає у випадку з караністю публічних закликів, а також розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України) з одного боку, і до зміни меж території або державного кордону України (ч. 1 ст. 110 КК України) з іншого. По-перше, законодавець в одному випадку прирівнює діяння, спрямовані на шкоду основам суверенітету Українського народу, з публічними закликами до їхнього вчинення та розповсюдження відповідних матеріалів, як це зроблено в ч. 1 ст. 110 КК України щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. У другому випадку відповідальність за публічні заклики, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення аналогічних діянь, які зашкоджують або здатні зашкодити основам суверенітету Українського народу, розмежується з відповідальністю за вчинення таких діянь (ч. 1 і ч. 2 ст. 109 КК України). Отже, цей підхід автоматично відображається на покаранні, що може призначатися за вчинення зазначених злочинів. По-друге, констатуємо, що публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України караються суворіше, ніж публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. У першому випадку вказані діяння тягнуть покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої, а в другому – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої. Виникає парадоксальне питання, чому публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України (максимальне покарання – п'ять років позбавлення волі) в певних випадках здатні каратись однаково із діями, вчиненими для насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (мінімальне покарання – теж п'ять років позбавлення волі)? Очевидно, що тут санкції також є неузгодженими, а однакові за спрямованістю діяння мають передбачати єдині підходи в їхній караності.

Щодо цього має рацію Л.В. Мошняга, яка наводячи додатковий аргумент пише, що «оскільки такі діяння, як дії, спрямовані на незаконну

зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, а також умисні дії з метою посягання на територіальну цілісність країни, відповідно до зарубіжного досвіду розцінюються як діяння практично однакової суспільної небезпеки, то й санкції статей 109 і 110 КК України не повинні суттєво відрізнятися за видом та розміром передбаченого покарання» [7, с. 15].

Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій, вчинені представником влади або повторно (ч. 3 ст. 109 КК України) чомусь караються менш суворо, ніж публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України (ч. 2 ст. 110 КК України). У першому випадку встановлено покарання у вигляді обмеження волі на строк до *п'яти років* або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна або без такої, а в другому – у вигляді позбавлення волі на строк від *п'яти до десяти років* з конфіскацією майна або без такої.

Отже, в основному складі злочину, передбаченому ч. 2 ст. 109 КК України, максимум покарання складає *три роки* позбавлення волі, а у кваліфікованому (ч. 3 ст. 109 КК України) – *п'ять років*. Водночас в основному складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 110 КК України, максимум покарання складає *п'ять років* позбавлення волі, а у кваліфікованому (ч. 2 ст. 110 КК України) – *десять років*. Думаємо, що не останньою чергою такий дисбаланс виник саме через те, що в ч. 1 ст. 110 КК України відбулося згадане вище «змішування» різнопланових дій: публічних закликів та розповсюдження матеріалів із закликами до зміни меж території або державного кордону України з вчиненням безпосередніх дій, спрямованих на зміну меж території або державного кордону України. У цьому аспекті відповідальність має бути диференційованою.

Проте *de lege lata* варто констатувати наявність різного ступеню впливу однакових кваліфікуючих ознак (повторність і вчинення злочину спеціальним суб'єктом – представником влади) на збільшення розміру покарання. У ч. 3 ст. 109 КК України покарання збільшується на два роки позбавлення волі, а в ч. 2 ст. 110 КК України – на *п'ять років* позбавлення волі. Переконані, що однакові кваліфікуючі ознаки не можуть різним способом впливати на розмір покарання, особливо, якщо йдеться про однорідні, схожі за характером суспільної небезпеки злочини. Вони мають однаково збільшувати це покарання. Погоджуємося з позицією О.М. Литвинова і Є.С. Назимка, які в контексті аналізованого питання пишуть, що дотримання вимог наукової обґрунтованості, адекватності, точності та якості законодавчого встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях є однією з гарантій справедливого його застосування в практичній діяльності. Воно виступає індикатором дотримання прав і свобод людини й громадянина в нашій державі та може стати запорукою ефективності процесу виправлення й ресоціалізації засуджених. Недотримання ж цих вимог зумовлює неспроможність досягнення покаранням поставленої перед

ним мети та «не відпрацювання» цим заходом державного примусу власної ролі в загальній справі протидії злочинності [8, с. 187].

Висновки. Резюмуючи викладене, можна встановити розбалансованість санкцій у межах ст. 109 і ст. 110 КК України, які об'єднує спільний об'єкт кримінально-правової охорони. Ситуацію, що склалась, потрібно вирішувати через внесення змін до проаналізованих санкцій для того, щоб забезпечити належну диференціацію кримінальної відповідальності та усунути наявне порушення принципів справедливості й гуманізму.

Межі санкцій, встановлені за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110 і ч. 3 ст. 110 КК України, видаються безпідставно широкими й підлягають звуженню.

Санкції, передбачені ч. 1 ст. 109 КК України, не узгоджені із санкціями ч. 1 ст. 110 КК України. Теж стосується санкцій ч. 2 ст. 109 КК України і ч. 1 ст. 110 КК України, склади злочинів яких мають подібні ознаки, а також тотожний зміст. Отже, є доцільним передбачити за їхнє вчинення рівнозначні за суворістю покарання.

Для злочинів проти основ суверенітету Українського народу є характерним різний ступінь впливу однакових кваліфікуючих ознак на збільшення розміру покарання. Недоліком аналізованих санкцій є те, що в них передбачена можливість застосування додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Використані джерела:

1. Денисова Т.А. Поняття кримінально-правової санкції / Т.А. Денисова // Право та державне управління : зб. наук. пр. – 2011. – № 1. – С. 83–89.
2. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М. 2004. – 184 с.
3. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (реєстр. № 4448а від 08.08.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50384
4. Філей Ю.В. Конфіскація майна за злочини проти основ національної безпеки: проблемні аспекти / Ю.В. Філей // Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України : матер. кругл. столу, м. Харків, 26 трав. 2017 р. / Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України ; Харк. обл. орг-ція ГО «Всеукр. асоц. крим. права». – Х. : Юрайт, 2017. – С. 78 – 81.
5. Янко В.М. Кримінально-правові засади протидії злочинам проти основ суверенітету Українського народу / В.М. Янко // Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності судової і правоохоронної систем : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Северодонецьк, 19 травня 2017 р.). – Северодонецьк : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2017. – С. 22 – 29.

6. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 400 с.

7. Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Л.В. Мошняга ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2011. – 20 с.

8. Литвинов О.М. Институт покаяния в кримінальному праві України : навчальний посібник / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко ; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – 214 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2017

Янко В.М. Наказание за преступления против основ суверенитета Украинского народа (ст. ст. 109, 110 УК Украины): проблемы, тенденции, перспективы

В статье на основании анализа положений УК Украины, практики его применения и доктрины уголовного права рассмотрены проблемы наказания, предусмотренного за преступления против основ суверенитета Украинского народа (ст 109, 110 УК Украины). С учетом изменений, внесенных в ст. 109 и ст. 110 УК Украины в 2014 году, проанализированы санкции, которые наказывают за преступления против основ суверенитета Украинского народа. Сделан вывод о разбалансированности санкций в пределах ст. 109 и ст. 110 УК Украины, которые объединяет общий объект уголовно-правовой охраны, в связи с чем предложены пути совершенствования уголовного законодательства.

Ключевые слова: преступления против основ суверенитета Украинского народа, наказание, санкция, степень тяжести преступления, квалифицирующие признаки.

Yanko V. Punishment for Crimes Against the Basis of the Sovereignty of the Ukrainian People (Articles 109, 110 of the Criminal Code of Ukraine): Problems, Trends, Prospects

The article deals with the problems of the punishment provided for crimes against the foundations of the sovereignty of the Ukrainian people (Articles 109, 110 of the Criminal Code of Ukraine) on the basis of analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the practice of its application and the doctrine of criminal law. As amended to Art. 109 and Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine in 2014, it is analyzed sanctions that punish the crimes against the basis of the sovereignty of the Ukrainian people.

It has been established that this problem remains in the legal literature almost not studied at the appropriate professional level, it requires a comprehensive analysis in order to improve the legislation and practice of its application.

Conclusions are drawn that modern approaches to the criminal law response to crimes against the basis of the sovereignty of the Ukrainian people are characterized by a tendency to increase the punishment for their commission and to limit the possibilities for the application of non-criminal measures of criminal law influence. However, the position of the Ukrainian legislator to punish the investigated category of crimes is modest in comparison with similar acts for which the criminal legislation of individual countries of continental Europe sets much more severe measures of influence.

It is proved the existence of an imbalance of sanctions within the limits of Art. 109 and Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine, which unites a common object of criminal law protection. The current situation is proposed to be resolved by amending the sanctions in order to ensure the proper differentiation of criminal responsibility and eliminate the existing violation of the principles of justice and humanism. Thus, the limits of sanctions imposed for the commission of crimes provided for in Part 1 of Art. 109, part 2 of Art. 110 and Part 3 of Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine, are rendered unreasonably wide and liable to narrowing.

Sanctions provided for in Part 1 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine, not agreed with the sanctions of Part 1 of Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine. The same applies to the sanctions of Part 2 of Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine and Part 1 of Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine, the composition of whose crimes are similar, as well as the identical content. It has been determined that it is expedient to foresee for their commission that they are equivalent to the severity of the punishment.

It is established that for crimes against the basis of the sovereignty of the Ukrainian people, a different degree of influence of the same qualifying attributes on increasing the size of the punishment is characteristic. The disadvantage of the sanctions discussed in the article is that they provide for the possibility of applying additional punishment in the form of confiscation of property.

Keywords: *crimes against the basis of the sovereignty of the Ukrainian people, punishment, sanction, degree of criminal act, qualifying attributes.*

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.951(477)

Л. В. Крупнова

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ВІДКРИТТЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено стадії адміністративної процедури відкриття виконавчого провадження. Проаналізовано зміст та нормативно-правове закріплення реалізації окремих стадій указаної адміністративної процедури в умовах переходу до комбінованої системи виконавчого провадження. Виявлено низку організаційних та законодавчих недоліків окремих стадій процедури відкриття виконавчого провадження та запропоновано способи їх усунення.

Ключові слова: *виконавче провадження, примусове виконання рішень, адміністративна процедура, стадія, відкриття виконавчого провадження, уповноважені органи та особи.*

Постановка проблеми. Оновлення законодавства про виконавче провадження поставило перед науковою спільнотою чималу кількість питань, пов'язаних з доцільністю організаційних змін у системі примусового виконання, а також змістом і спрямованістю окремих адміністративних процедур виконавчого провадження. Опрацювання цих питань вимагає детального та прискіпливого аналізу правових категорій, які утворюють систему виконавчого провадження. Однією з таких категорій є «стадії адміністративних процедур виконавчого провадження». Особливу увагу слід звернути на стадії процедури відкриття виконавчого провадження, оскільки саме вони визначають момент виникнення правовідносин у сфері примусового виконання рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сутності та змісту стадій адміністративних процедур виконавчого провадження комплексно опрацював Р. С. Калінін. Однак після оновлення відповідного законодавства та переходу до комбінованої системи примусового виконання рішень, його праці дещо втратили свою актуальність, що обумовлює потребу проведення нових досліджень за вказаною проблемою.

На сучасному етапі невирішеним залишається питання порядку здійснення стадій процедури відкриття виконавчого провадження та їх процесуального оформлення. Також науковий інтерес має проблема невизначеності в чинному законодавстві окремих аспектів примусового виконання рішень на тимчасово неконтрольованих територіях, що становить достатньо серйозну проблему для громадян, які проживають на цих територіях.

Формування цілей. Метою статті є теоретико-правове дослідження стадій адміністративної процедури відкриття виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Здійснення адміністративних процедур у виконавчому провадженні має циклічний характер, що обумовлено специфікою правового регулювання та процесуальними завданнями, які стоять перед уповноваженими органами й особами (суб'єктами примусового виконання). За таких умов можливо припустити, що кожна окрема адміністративна процедура має свою внутрішню структуру, яка побудована таким чином, щоб забезпечити досягнення кінцевого результату. Це стосується й процедури відкриття виконавчого провадження, стадії якої важливо дослідити окремо.

1. Подача заяви про відкриття виконавчого провадження. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII (далі – Закон № 1404-VIII) ця стадія передбачає надання державному або приватному виконавцеві заяви від стягувача чи прокурора про примусове виконання рішення. Основним завданням цієї стадії є доведення факту наявності рішення, яке потребує примусового виконання до відома уповноважених органів та осіб. Цю стадію можна вважати початковим етапом виконавчого провадження, який має обов'язковий характер у правовідносинах з примусового виконання [1].

Відповідно до Інструкції з організації примусового виконання рішень, заява про примусове виконання рішення подається до органу державної виконавчої служби або приватного виконавця в письмовій формі разом з оригіналом (дублікатом) виконавчого документа та квитанцією про сплату авансового внеску, окрім випадків, коли стягувач звільняється від сплати такого внеску. Уважаємо, що одночасне подання заяви та виконавчого документа передбачено тільки з метою оптимізації роботи органів примусового виконання та приватних виконавців, оскільки останні одразу ж мають можливість переходити до другої стадії досліджуваної адміністративної процедури [2].

На цій стадії відбувається фактичне підтвердження правомочності вимог стягувача, а також набувають свого процесуального змісту зобов'язання боржника. Суттєвим недоліком чинного законодавства про виконавче провадження та інших нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02 вересня 2014 року № 1669-VII [3], є відсутність мораторію на подачу заяви про відкриття виконавчого провадження та проведення виконавчих дій на період до завершення проведення антитерористичної операції. Подібна ситуація склалася й у законодавстві, яке визначає статус тимчасово окупованих територій. Так, у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII [4] жодним чином не визначено гарантії щодо виконання юрисдикційних рішень. Зазначимо, що й законодавство про статус переселенців також має аналогічний недолік, адже в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII [5] не визначені механізми реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у сфері виконавчого провадження.

Підкреслимо, що парламент узагалі не приділяє увагу проблемі реалізації принципу обов'язковості виконання рішень на тимчасово окупованих та неконтрольованих територіях, оскільки навіть у Рекомендаціях «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» (Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 року № 1074-VIII), він також не конкретизує цю проблему [6].

Хоча інші аспекти реалізації правової політики держави вже знайшли своє відображення в нормативно-правових актах, що значно спростило правозастосовну діяльність у цих сферах. Наприклад, Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року № 1632-VII, було врегульовано питання зміни територіальної підсудності судових справ та підслідності кримінальних проваджень [7].

Щодо досліджуваної стадії зазначимо, що її основним недоліком є відсутність типової форми заяви про відкриття виконавчого провадження. На цій проблемі вже акцентували увагу науковці, зокрема М. Руденко та С. Малахов [8, с. 22], а Р. С. Калінін узагалі запропонував включити до Закону України «Про виконавче провадження» статтю «Вимоги до заяви стягувача про примусове виконання рішення» [9, с. 89]. У ч. 3 ст. 26 Закону № 1404-VIII містяться загальні рекомендації щодо відомостей, які повинні бути в заяві, зокрема це: інформація, що ідентифікує боржника, відомості про його майно та рахунки в банківських установах, місце його роботи тощо [1]. Утім, переліку обов'язкових відомостей не наведено, що ускладнює процес складання цієї заяви.

2. Перевірка виконавцем виконавчого документа щодо відповідності законодавчо встановленим вимогам. Ця стадія адміністративної процедури здійснюється протягом трьох робочих днів з дня пред'явлення виконавчого документа. Перелік підстав такого повернення закріплено в ч. 4 ст. 4 Закону № 1404-VIII. Основним завданням цієї стадії є з'ясування законності вимог стягувача через аналіз правильності оформлення виконавчого документа та заяви, що подається державному або приватному виконавцеві.

Як зазначає Р. С. Калінін, особливу увагу на цій стадії виконавець повинен приділити таким аспектам: дотриманню строків пред'явлення виконавчого документа до виконання, визначенню різновиду виконавчого документа, встановленню дати відліку строку пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання [9, с. 96]. Убачається, що цей перелік потребує доповнення, зокрема з'ясуванню також підлягає факт законності пред'явлення конкретного виконавчого документа приватному виконавцеві, що пов'язане з обмеженням переліку рішень, які вони мають право виконувати за законодавством. До того ж потрібно визначити чи був пред'явлений виконавчий документ у межах виконавчого округу, у якому приватний виконавець має право на здійснення діяльності.

3. Прийняття виконавцем адміністративного акта – постанови про відкриття виконавчого провадження. Ця стадія є логічним етапом

процедури відкриття виконавчого провадження. Вона призводить до значних юридичних наслідків у вигляді застосування до боржника засобів примусового виконання. Завданням цієї стадії є процесуальне підтвердження законності вимог стягувача за конкретним виконавчим документом і санкціонування початку здійснення виконавчого провадження. Підкреслимо, що ця стадія також має свої строки, адже відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону № 1404-VIII, виконавець не пізніше наступного робочого дня з дня надходження до нього виконавчого документа, виносить постанову про відкриття виконавчого провадження [1].

Не зрозуміло, чому для винесення постанови про відкриття виконавчого провадження законодавець виділив один робочий день, наступний з дня надходження виконавчого документа до виконавця (ч. 5 ст. 26 Закону № 1404-VIII), а на повернення виконавчого документа стягувачеві, у разі його невідповідності встановленим вимогам – три робочі дні (ч. 4 ст. 4 Закону № 1404-VIII). Навіщо подовжувати строк повернення виконавчого документа стягувачеві до трьох робочих днів, якщо виходячи з положень ч. 5 ст. 26 Закону № 1404-VIII виконавець у змозі протягом одного робочого дня перевірити виконавчий документ на відповідність установленим вимогам.

Таку ситуацію можна розглядати як порушення прав стягувача, оскільки затягування строків не дозволяє йому вже наступного дня звернутися до органу, який видав рішення з вимогою усунення виявлених недоліків. У зв'язку з цим, перший абзац ч. 4 ст. 4 Закону № 1404-VIII слід викласти в такій редакції: «4. Виконавчий документ повертається стягувачеві органом державної виконавчої служби, приватним виконавцем без прийняття до виконання протягом наступного робочого дня з дня його пред'явлення, якщо:». Також ч. 4 ст. 4 Закону № 1404-VIII слід доповнити абзацом 4 такого змісту: «У разі виявлення виконавцем факту невідповідності виконавчого документа встановленим цим Законом вимогам у процесі пред'явлення, він має право одразу ж повернути такий документ стягувачеві, указавши йому на конкретні недоліки в оформленні».

4. Внесення постанови про відкриття виконавчого провадження до автоматизованої системи виконавчого провадження. Зазначена стадія полягає у своєчасному внесенні до автоматизованої системи виконавчого провадження (комп'ютерної програми, що забезпечує збирання, зберігання, облік, пошук, узагальнення, надання відомостей про виконавче провадження), постанови про відкриття виконавчого провадження. Слід підкреслити, що постанови виконавця, а також інші документи виконавчого провадження виготовляються за допомогою автоматизованої системи, у якій містяться типові форми цих документів. Завданнями цієї стадії процедури відкриття виконавчого провадження є: реєстрація документів виконавчого провадження; забезпечення об'єктивності розподілу виконавчих документів між державними виконавцями; контроль за дотриманням строків проведення виконавчих дій; інформування сторін виконавчого провадження про хід примусового виконання; формування статистичних даних щодо роботи виконавців [10]. Наголосимо, що до переліку вже

закріплених завдань автоматизованої системи виконавчого провадження слід додати ще одне, а саме: забезпечення розподілу виконавчих документів між приватними виконавцями в рамках виконавчих округів, у межах яких вони здійснюють свою діяльність.

Потрібно підкреслити, що ця стадія характеризується не тільки специфічним колом суб'єктів, а й наявністю індивідуальних вимог до цих суб'єктів. Доступ до автоматизованої системи реєстраторів та користувачів (крім сторін виконавчого провадження) здійснюється з використанням ідентифікаторів доступу, що надаються адміністратором цієї системи на підставі відповідних договорів, а також з використанням електронного цифрового підпису, сумісного з програмним забезпеченням (отримання електронного цифрового підпису в Акредитованому центрі сертифікації ключів здійснюється самостійно) [10]. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 р. № 852-IV (далі – Закон № 852-IV) електронний підпис прирівнюється до власноручного підпису, якщо його підтверджено сертифікатом ключа, а особистий ключ підписувача відповідає відкритому ключу, зазначеному в сертифікаті [11].

Аналіз указанного нормативно-правового акта дозволяє говорити про існування проблеми, пов'язаної з розмежуванням ступеня вимог до державних та приватних виконавців щодо отримання електронного цифрового підпису. Так, у ст. 5 Закону № 852-IV зазначено, що посадові особи органів державної влади, якими є державні виконавці, для засвідчення чинності відкритого ключа використовують лише посилений сертифікат ключа (сертифікат, який засвідчується центральним засвідчувальним органом). Приватні виконавці, як юридичні особи, отримують звичайний сертифікат відкритого ключа, хоча вони мають доступ до тієї самої автоматизованої бази.

Отже, убачається, що при однаковому характері інформації та ризиках її втрати, державні виконавці мають більш жорсткі вимоги доступу до автоматизованої системи ніж приватні, що безперечно може бути поставлено під сумнів. Доцільним видається віднесення суб'єктів, які виконують делеговані повноваження, що належать органам виконавчої влади, до числа суб'єктів, які повинні отримувати посилений сертифікат ключа.

5. Оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження. Ця стадія завершує процедуру відкриття виконавчого провадження, хоча підкреслимо, що вона є факультативною, оскільки сторони виконавчого провадження, зокрема боржник, не завжди користуються правом на оскарження рішень виконавців. Судова практика дуже часто стає інструментом виявлення недоліків чинного законодавства та спірних питань його застосування. Щодо досліджуваної стадії, таким інструментом стала справа № 2-а-354/14, яка була розглянута 30 квітня 2014 року Солом'янським районним судом м. Києва. За матеріалами справи, гр.-н А звернувся з адміністративним позовом до Державної виконавчої служби Солом'янського районного управління юстиції в м. Києві про скасування постанови про відкриття виконавчого провадження та про стягнення з боржника витрат на проведення виконавчих дій [12]. Позивач посилався на ч. 1-2 ст. 17 Кодексу

адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року № 2747-IV, відповідно до яких юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають через здійснення суб'єктом владних повноважень управлінських функцій (зокрема сюди віднесено оскарження рішень таких суб'єктів, дій або бездіяльності) [13]. У своїй ухвалі, суд зазначив про невідповідність позовної заяви юрисдикції суду, оскільки відповідно до ст. 384 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (далі – ЦПК України) скаргу може бути подано до суду безпосередньо або після оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби. Іншими словами суд акцентує увагу на тому, що оскарження рішень виконавців здійснюється в порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством [14].

Питання оскарження рішень, дій або бездіяльності приватних виконавців у законодавстві про виконавче провадження не регламентоване. Єдиною згадкою про такий порядок є ст. 36 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» від 02 червня 2016 року № 1403-VIII (далі – Закон № 1403-VIII), у якій указано, що рішення, дії чи бездіяльність приватного виконавця можуть бути оскаржені в порядку, встановленому законом [15]. Отже, не зрозуміло, у якому порядку і яким законом регламентоване це питання. Якщо йдеться про норми ЦПК України, то в такому випадку про це варто зазначити в ст. 36 Закону № 1403-VIII. З урахуванням цього норма матиме таку редакцію: «рішення, дії чи бездіяльність приватного виконавця можуть бути оскаржені в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження» та іншими законодавчими актами».

Стадія оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження є своєрідною гарантією прав сторін примусового виконання рішень, яка спрямована на захист їх законних інтересів і дозволяє за допомогою чітких процесуальних кроків, зупинити дію неправомірного правозастосовного акта індивідуальної дії. Надаючи таке право сторонам виконавчого провадження, законодавець намагається не тільки захистити їх права, а й наділити окрему стадію саморегулятивними можливостями, тобто здатністю оцінити правомірність результатів, що робить стадію самостійною складовою адміністративних процедур.

Висновки. Результати теоретико-правового дослідження стадій процедури відкриття виконавчого провадження доцільно представити у вигляді таких висновків:

1. Установлено, що стадіями процедури відкриття виконавчого провадження є: подача заяви про відкриття виконавчого провадження, перевірка виконавцем виконавчого документа щодо відповідності законодавчо встановленим вимогам, прийняття виконавцем адміністративного акта – постанови про відкриття виконавчого провадження, внесення постанови про відкриття виконавчого провадження

до автоматизованої системи виконавчого провадження, оскарження постанови про відкриття виконавчого провадження.

2. Доведено, що основними організаційними та нормативно-правовими недоліками стадій процедури відкриття виконавчого провадження є: невіршеність питань здійснення примусового виконання рішень на тимчасово неконтрольованих територіях; відсутність типової форми заяви про відкриття виконавчого провадження; необґрунтоване подовження строків повернення виконавчого документа стягувачеві; розмежування ступеня вимог до державних та приватних виконавців щодо отримання електронного цифрового підпису; недостатня визначеність у законодавстві про виконавче провадження питань юрисдикції справ щодо оскарження рішень виконавців.

3. Надалі наукові пошуки у цій сфері мають відбуватися в напрямі напрацювання поглядів щодо взаємообумовленості стадій процедури відкриття виконавчого провадження, їх удосконалення та узгодження із засадами комбінованої системи примусового виконання рішень. Також інтерес представляє питання індивідуалізації особливостей реалізації вказаних стадій залежно від суб'єкта, який здійснює примусове виконання.

Використані джерела:

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02 червня 2016 року № 1404-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 30. – стор. 5. – Ст. 542.

2. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : Наказ Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 року № 512/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 27. – стор. 23. – ст. 1018.

3. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 02 вересня 2014 року № 1669-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – стор. 2972. – Ст. 2040.

4. Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 26. – стор. 2172. – Ст. 892.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – стор. 2. – Ст. 1.

6. Про стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції : Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 року № 1074- VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 18. – стор. 5. – Ст. 203.

7. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 року № 1632-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – стор. 2814. – Ст. 2009.

8. Руденко М. Прокурор як суб'єкт ініціювання відкриття виконавчого провадження: питання теорії та практики / М. Руденко, С. Малахов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 3. – С. 18-23.

9. Калінін Р. С. Адміністративні процедури у виконавчому провадженні за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Роман Сергійович Калінін. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2013. – 268 с.

10. Про затвердження Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження : Наказ Міністерства юстиції України від 05 серпня 2016 року № 2432/5 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 64. – стор. 454. – ст. 2182.

11. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 травня 2003 року № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

12. Ухвала Солом'янського районного суду міста Києва від 30 квітня 2014 року по Справі № 2-а-354/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38701306>.

13. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-37. – стор. 1358. – Ст. 446.

14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – стор. 1530. – Ст. 492.

15. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1403-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 29. – стор 5. – Ст. 535.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2017

Крупнова Л. В. Теоретико-правовая характеристика стадий административной процедуры открытия исполнительного производства

В статье исследованы стадии административной процедуры открытия исполнительного производства. Проанализировано содержание и нормативно-правовое закрепление реализации отдельных стадий указанной административной процедуры в условиях перехода к комбинированной системе исполнительного производства. Выявлен ряд организационных и законодательных недостатков отдельных стадий процедуры открытия исполнительного производства и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: *исполнительное производство, принудительное исполнение решений, административная процедура, стадия, открытие исполнительного производства, уполномоченные органы и лица.*

Krupnova L. Theoretical and Legal Characteristics of the Stages of Administrative Procedure to Initiate Executive Lawsuit

Implementation of innovations in the legislation on enforcement proceedings raised a considerable amount of issues to the scientific community related to the feasibility of organizational changes in the system of compulsory execution, as well as to the content and orientation of certain administrative procedures of enforcement proceedings. These issues have been studied through a detailed and careful analysis of the legal categories that constitute the system of enforcement proceedings. One of these categories is the “stages of administrative procedures of enforcement proceedings”.

The stages of the procedure to initiate enforcement proceedings have been considered, because they determine the moment of the emergence of legal relations in the sphere of compulsory execution of decisions. The author has analyzed the content and normative and legal consolidation of the realization of some stages of the specified administrative procedure in the conditions of transition to the combined system of executive proceedings. It has been established that the stages of the procedure to initiate

the enforcement proceedings are: filing an application to initiate the enforcement proceedings, verifying an executive document on compliance with the statutory requirements by the executor, the adoption by the executor of an administrative act – a decision to initiate the enforcement proceedings, filing a decision to initiate the enforcement proceedings to an automated system of enforcement proceedings, appealing the decision to initiate the enforcement proceedings.

A number of organizational and legislative shortcomings of certain stages of the procedure to initiate the enforcement proceedings has been identified, in particular they include: the unresolved issue of implementing the compulsory execution of the decisions on temporarily uncontrolled territories; absence of a typical application form to initiate the enforcement proceedings; unsubstantiated extension of the terms of returning the executive document; delimitation of the degree of requirements for the state and private executors to receive an electronic digital signature; lack of certainty in the legislation on enforcement proceedings of issues of jurisdiction over the cases to appeal against executors' decisions. The author has suggested the ways to eliminate the mentioned shortcomings, which allow to improve the quality and efficiency of the procedure to initiate the enforcement proceedings.

Key words: *executive proceedings, enforcement execution of decisions, administrative procedure, stage, initiation of enforcement proceedings, authorized agencies and persons.*

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 343.98

Т. Ф. Безсонна

МІСЦЕ БІОМЕТРИЧНОГО ПАСПОРТА В СИСТЕМІ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ

На підставі аналізу наукової літератури та нормативно правових актів проаналізовано систему документів, які підтверджують громадянство України. Визначено місце біометричного паспорта в системі документів, що підтверджують громадянство. Проаналізовано особливості біометричного паспорта. З'ясовано значення вказаного документа для попередження злочинів.

Ключові слова: *паспортна система, паспорт, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, біометричні дані, біометричний паспорт, документи, що засвідчують особу.*

Постановка проблеми. Паспорти, що містять безконтактний електронний носій з біометричними даними власника документа, набувають усе більшого поширення у світі. 06 грудня 2012 року набрав чинності Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». Відповідно до цього Закону в Україні розпочато роботи із запровадження оформлення та видачі паспорта громадянина України, що містить безконтактний електронний носій з біометричними даними власника документа. З 01 січня 2015 року розпочалася видача біометричних закордонних паспортів в Україні. Передбачається, що такі документи найбільш захищені від підробок та виключають можливість користування ними будь-якою особою, окрім власника. Головна ідея впровадження більш захищених документів, які забезпечують ідентифікацію особи, – це суттєве підвищення захищеності суспільства від проявів злочинності та міжнародного тероризму. Однак злочинна діяльність теж розвивається, винаходяться нові засоби підробки навіть таких захищених документів, як паспорт громадянина України, що містить безконтактний електронний носій з біометричними даними власника документа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження історії виникнення паспортної системи у світі та в Україні, запровадження паспорта та документів, що засвідчують особу, свої наукові праці присвятили М.Ю. Будзієвський, О.В. Воробей, О.М. Глозов, О.Л. Кобилянський, В.П. Колмаков, Ю.Г. Корухов, О.А. Леві, В.Є. Ляпичев, О.С. Силкін, Ю.І. Паршиков, Л.Л.Патик та інші, унісши таким чином значний внесок у дослідження вказаної проблеми.

Водночас залишилися без належної уваги питання щодо використання документів, які містять безконтактний електронний носій з біометричними даними власника

Формування цілей. На підставі аналізу наукової літератури та законодавчих актів визначити місце біометричного паспорта громадянина в системі документів, що посвідчують громадянство України.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення паспортної системи та документів, що засвідчують особу, розпочалася багато століть тому, ще в далекому XV ст., а з кінця XVIII ст. така робота почала вдосконалюватись, набувши більш високого розвитку на початку XIX ст. І в наш час паспортна система постійно розвивається та вдосконалюється, використовуючи більш інформативні способи передачі даних про власника документа.

Великий юридичний словник визначає паспортну систему як сукупність правил, які визначають порядок обліку громадян за допомогою введення єдиних документів, що засвідчують особу (паспортів), їх реєстрації за місцем проживання й тимчасового перебування, а також адресно-довідкової роботи [1, с. 785]. В інших джерелах натрапляємо на таке трактування: паспортна система – порядок регулювання обліку та пересування населення, що передбачає: а) обов'язок громадян мати паспорт (документ встановленого зразка, що засвідчує особу), б) обов'язкову прописку паспорта, в) відповідальність в адміністративному та кримінальному порядку за порушення правил прописки [2, с. 657]. Одне з основних завдань паспортної системи – охорона правопорядку. Правила паспортної системи не повинні порушувати конституційного права на свободу пересування та вибору місця для проживання [1, с. 785].

Таким чином, паспортна система являє собою сукупність передбачених законом певних правил, які регулюють порядок видачі, обміну та вилучення документів, що засвідчують особу, а також відіграє важливу роль в реалізації прав та обов'язків громадян за допомогою введення документів встановленого зразка, що засвідчують особу.

У нашій державі функціонує єдиний державний демографічний реєстр, який являє собою електронну інформаційно-телекомунікаційну систему, призначену для зберігання, захисту, обробки, використання й поширення визначеної законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина. Єдиний державний демографічний реєстр ведеться з метою ідентифікації особи для оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсними та знищення передбачених цим Законом документів [3].

Відповідно до ст. 5 Закону України "Про громадянство" основними документами, що підтверджують громадянство України є: 1) паспорт громадянина України; 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 3) тимчасове посвідчення громадянина України; 4) дипломатичний паспорт; 5) службовий паспорт; 6) посвідчення особи моряка; 7) посвідчення члена екіпажу; 8) посвідчення особи на повернення в Україну [4].

Визначені законом України «Про громадянство» документи, що посвідчують особу, збігаються з переліком аналогічних документів, зазначених

у законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»; останній надає роз'яснення щодо кожного з них.

Розглянемо кожен вид документа окремо.

Паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України. Кожен громадянин України, який досяг чотирнадцятирічного віку, зобов'язаний отримати паспорт громадянина України. Оформлення, видача, обмін паспорта громадянина України, його пересилання, вилучення, повернення державі та знищення здійснюються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Нарівні із звичними нам зразками бланків паспортів у вигляді книжечки з 11 листопада 2016 року на території нашої держави впроваджується видача паспорта громадянина України у вигляді ID-картки, що містить безконтактний електронний носій з біометричними даними власника. Паспорт громадянина України у вигляді ID-картки оформляється особам, які не досягли вісімнадцятирічного віку, на чотири роки, а особам, які досягли вісімнадцятирічного віку, – на кожні 10 років. До нього вноситься така інформація: назва держави, назва документа, ім'я особи, стать, громадянство, дата народження, унікальний номер запису в Реєстрі, номер документа, дата закінчення строку дії документа, дата видачі документа, повноважений суб'єкт, що видав документ (код), місце народження, відцифрований образ обличчя особи, відцифрований підпис особи, податковий номер (реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків) або повідомлення про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (для фізичних осіб, які через свою релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган) [3].

Дипломатичний та службовий паспорти України мають особливий статус в нашій державі. Вони є документами, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України та надають право власникам таких документів на виїзд з України та в'їзд в Україну. Зазначені документи оформляються й видаються в порядку, встановленому Президентом України.

Посвідчення особи моряка є документом, що посвідчує особу, оформляється й видається громадянину України, який може обіймати будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна) або працевлаштований на будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна), зареєстрованого в Україні чи в інших державах. Посвідчення особи моряка може бути видано будь-якій особі, яка звернулася за документом та працює на борту судна, зареєстрованого в Україні, або яка перебуває на обліку осіб, які шукають роботу, у центрі зайнятості та може обіймати будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна). Посвідчення особи моряка дає право його власникові на виїзд з України та в'їзд в Україну на судні, членом екіпажу якого він є, а також на виїзд з України та в'їзд в Україну в індивідуальному порядку під час прямування чи переходу на інше судно,

списання із судна. Цей документ не може бути використано на території України чи інших держав для укладення правочинів і здійснення приватних поїздок за кордон, не пов'язаних з виконанням трудових обов'язків. Протягом перебування особи на судні або в рейсі посвідчення особи моряка зберігається в особи, якій оформлено цей документ. У виняткових випадках за письмової згоди особи, якій оформлено цей документ, для надійного збереження посвідчення особи моряка може зберігатися в капітана відповідного судна. Посвідчення особи моряка виготовляється у формі книжечки, правий форзац якої містить безконтактний електронний носій, та складається з м'якої обкладинки, 32 сторінок і сторінки даних. Оформлення, видача, обмін посвідчення особи моряка здійснюються капітаном морського порту. Процедура оформлення, видачі, обміну, вилучення, повернення державі та знищення посвідчення особи моряка здійснюються в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Посвідчення члена екіпажу є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України й видається громадянинуві України, який належить до складу екіпажу повітряного судна, відноситься до осіб льотного екіпажу та екіпажу пасажирського і вантажного салонів, осіб авіаційного персоналу, які не належать до складу екіпажу, але забезпечують виконання технологічних процесів перевезення та виконання видів польотів або авіаційних робіт чи технічне обслуговування повітряних суден у позабазових аеропортах. Цей документ дає право особі, якій його оформлено, на виїзд з України та в'їзд в Україну для виконання службових обов'язків. Він не може бути використаний на території України громадянином України, якому його оформлено, для вчинення правочинів та здійснення приватних поїздок за кордон, не пов'язаних з виконанням службових обов'язків. Посвідчення члена екіпажу оформляється та видається уповноваженим органом з питань цивільної авіації в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України, виготовляється у формі картки, що містить безконтактний електронний носій. Зазначений документ оформляється та видається уповноваженим органом з питань цивільної авіації в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України. У разі зміни місця роботи або службових обов'язків чи припинення членом екіпажу льотної роботи його посвідчення члена екіпажу повертається уповноваженому органу з питань цивільної авіації, який його видав.

Посвідчення особи на повернення в Україну є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України (крім випадків, коли цей документ видається особам без громадянства, які мають право на постійне проживання в Україні, іноземцям та особам без громадянства, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, у разі втрати ними під час перебування за кордоном виданих в Україні документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України та в'їзд в Україну), дає право на в'їзд в Україну, оформляється та видається ЗДУ громадянам України у разі: 1) втрати під час перебування за межами України документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України та надають право такій особі на виїзд з України та в'їзд в Україну; 2) якщо строк дії таких

документів закінчився; 3) якщо встановлено, що такий документ є недійсним з інших причин; 4) якщо громадянин України не оформлював документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України та/або надають право такій особі на виїзд з України та в'їзд в Україну.

Тимчасове посвідчення громадянина України є документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України й видається особі, яка досягла чотирнадцятирічного віку, набула громадянства України та взяла зобов'язання причинити іноземне громадянство протягом двох років з дня набуття громадянства України, документ оформляється та видається на строк до двох років особі, яка проживає в Україні, розпорядником Реєстру за місцем проживання заявника, а в разі постійного проживання особи за кордоном – ЗДУ. Тимчасове посвідчення виготовляється у формі книжечки, правий форзац якої містить безконтактний електронний носій, та складається з м'якої обкладинки, восьми сторінок та сторінки даних [3].

Кожен громадянин України має право на отримання *паспорта громадянина України для виїзду за кордон* у порядку, установленому Кабінетом Міністрів України. Цей документ посвідчує особу, підтверджує громадянство України особи, на яку він оформлений, і дає право цій особі на виїзд з України та в'їзд в Україну. Кожен громадянин України не може мати більше двох паспортів громадянина України для виїзду за кордон. На сьогодні в Україні існує два види паспорта громадянина України для виїзду за кордон, обидва виконані у формі книжечки, але різниця полягає в тому, що один з документів має безконтактний електронний носій з біометричними даними.

У 1980-х роках з'явилися перші машинозчитувальні паспорти. Це було зроблено через збільшення числа повітряних перевезень, появою аеробусів та авіалайнерів. Такі паспорти було введено на вимогу всесвітньої організації цивільної авіації (ICAO) для пришвидшення перевірки документів і збільшення потоку пасажирів.

Дальшим кроком стала поява біометричних паспортів. Цей вид документа виник як результат збільшення числа підроблених документів, а також через потребу більш точної ідентифікації власника документа. У 2002 році представники 188 країн світу підписали Новоорлеанську угоду, яка визнала біометрію особи основною технологією ідентифікації для паспортів та в'їзних віз наступного покоління.

Відповідно до інформації Всесвітньої організації цивільної авіації (ICAO) більше 90 країн з 193 держав-членів ООН на сьогодні видають такі документи, до того ж ще більше двадцяти держав готові до впровадження цих документів у найближчі роки. Україна також стала на шлях впровадження біометричних документів і з 01 січня 2015 року було розпочато їх видачу.

07 травня 2014 року Уряд України прийняв Постанову № 152 «Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон з безконтактним

електронним носієм, його тимчасового затримання та вилучення», яка передбачає основні характеристики біометричного паспорта.

Сучасний біометричний паспорт громадянина України має високий рівень захисту. Найвні захисні властивості покликані забезпечити захист документа від підробок та можливості їх контролю як при загальній перевірці, так і при експертному дослідженні. Вважається, що документи, які містять безконтактний електронний носій, найбільш захищені від підробок та унеможливають використання їх будь-якою особою, окрім власника.

Висновки. Таким чином, з огляду на існування паспортної системи держава регулює облік громадян не лише за місцем проживання, а й за місцем їх тимчасового перебування. З використанням паспортної системи здійснюється охорона громадського порядку та забезпечення публічної безпеки. Ця система відіграє значну роль у боротьбі зі злочинністю, розшуку злочинців і попередженні правопорушень. Паспортна система існує в усіх розвинених країнах світу, що також дозволяє стежити за громадянами, які перебувають на території певної держави. Це слід здійснювати для попередження та профілактики злочинів. Одним з кроків посилення запобігання злочинних діянь і було впровадження та використання документів, що містять безконтактний електронний носій з біометричними даними власника, які дозволяють ідентифікувати особу не лише за фотокарткою, але й за біометричними даними.

Біометричному паспорту відведено одне з важливих місць у паспортній системі не лише України, але й інших держав світу, адже передбачається, що такий документ найбільш захищений від підробок та унеможливає користування ним будь-якою особою, окрім власника.

Використані джерела:

1. Большой юридический словарь / Под общ. ред. А.А. Сухарева. – М. : Инфа-М, 2003. – 1754 с.
2. Юридический словарь / Под общ. ред. С.Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1953. – 876 с.
3. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №51, ст.716; з останніми змінами, унесеними Законом від 23.05.2017 № 2058-VIII, ВВР, 2017 № 30, ст. 323.
4. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – ст.65; з останніми змінами, унесеними Законом від 28.01.2016 № 957- VIII, ВВР, 2016 № 9, ст. 93.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2017

Бессонная Т. Ф. Место биометрического паспорта в системе документов, подтверждающих гражданство Украины

На основании анализа научной литературы и нормативно-правовых актов проанализирована система документов, подтверждающих гражданство Украины. Определено место биометрического паспорта в системе документов,

подтверждающих гражданство. Проанализированы особенности биометрического паспорта. Определено значение указанного документа для предупреждения преступлений.

Ключевые слова: *паспортная система, паспорт, паспорт гражданина Украины для выезда за границу, биометрические данные, биометрический паспорт, документы удостоверяющие личность.*

Bezsonna T. Place of the Biometric Passport in the System of Documents Confirming the Citizenship of Ukraine

On the basis of analysis of scientific literature and normative legal acts, the system of documents and confirming the citizenship of Ukraine are analyzed. The main documents confirming the citizenship of Ukraine are: 1) the passport of a citizen of Ukraine; 2) a passport of a citizen of Ukraine for traveling abroad; 3) temporary proof of a citizen of Ukraine; 4) a diplomatic passport; 5) official passport; 6) certificate of the identity of the seaman; 7) certificate of crew member; 8) Identity card for returning to Ukraine. The passport system plays an important role in realizing the rights and obligations of citizens with the help of the introduced documentation, which certifies the identity of the established model. Early in the essence of the passport system, the state regulates the registration of citizens not only according to place of residence, but also at the place of their temporary stay. Thanks to the passport system, public order protection and public security are provided. The passport system plays a role in combating crime, tracing criminals and preventing offenses. Passport system in a combined mailing, where you can go to the street, to inspect the territory of this or that state. This must be done to cross and prevent crime.

The place of the biometric passport in the system document, confirming the citizenship is determined. One of them is that it can be used as an intermediary and can not be used to obtain information about it.

The features of the biometric passport are analyzed. The modern biometric passport of a citizen of Ukraine makes it possible to identify a person not only in photography but also in biometrics and has a high level of protection.

Defined in documentary document for crime prevention. Documents that contain contactless electronic media are considered to be most protected against forgery and allow anyone other than the owner to use.

Key words: *passport system, passport, passport of a citizen of Ukraine for traveling abroad, biometric data, biometric passport, which certify a special security person.*

УДК 349.6:342.4

М. І. Єрофєєв

ОЦІНКА ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено питання вдосконалення законодавства про оцінку впливу на довкілля, обґрунтовано доцільність виділення в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» окремого спеціального розділу, присвяченого оцінці впливу на довкілля, розглянуто напрями розвитку законодавства в цій сфері та їх нормативно-правове забезпечення.

Ключові слова: *оцінка впливу на довкілля, охорона навколишнього середовища, екологічне законодавство, екологічна безпека.*

Постановка проблеми. Більшість правових норм, що регулюють питання екологічної безпеки, звернуто до видів діяльності, що чинять вплив на довкілля. Адже він (хімічний, біологічний, фізичний) несе загрозу заповідання шкоди довкіллю, здоров'ю людини. Щодо зазначених видів діяльності встановлюються спеціальні природоохоронні вимоги, додержання яких контролюються уповноваженими органами, суб'єктами. Ключова роль серед видів такого контролю належить оцінці впливів на довкілля, що чинить виробнича та інша господарська діяльність. Така оцінка починається зі стадії проектування нових господарських об'єктів, реконструкції та експлуатації діючих підприємств і продовжує здійснюватися в процесі її експлуатації. Форми здійснення оцінки впливів на довкілля досить різноманітні. Зокрема, на ній базується експертна діяльність проектів будівництва, екологічний аудит, моніторинг довкілля й, зрештою, різні види оцінки впливів на довкілля проектів господарської діяльності, стратегічних документів та діяльності, що чинить вплив на довкілля в транскордонному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль зазначеної оцінки в механізмі забезпечення екологічної безпеки, наявність різних форм та процедур її здійснення зумовило високий рівень активності щодо її дослідження. Воно здійснювалося (здійснюється) за різними напрямками правового регулювання оцінки впливів на довкілля такими фахівцями, як Ю. С. Шемшученко, В. І. Андрейцев, А. О. Андрусевич, Я. О. Адаменко, Г. І. Балюк., Н. Р. Малишева, І. І. Каракаш, М. В. Краснова, Н. Р. Кобецька, В. В. Костицький, Д. О. Палехов, В. Г. Потапенко, І. В. Шевчук, В. П. Гандзюра, П. О. Гвоздик, А. П. Гетьман, Б. Г. Розовський, М. О. Фролов С. М. Шершун та іншими.

Формування цілей. Метою статті є аналіз стану правового регулювання відносин з оцінки впливу на довкілля та визначення перспектив його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Новизною дослідження є те, що досі не було спроб здійснити такий аналіз з огляду на прийнятий 23.05.2017 Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». Проте він не вирішив усіх завдань зі систематизації досить розгалуженого законодавства, що стосується застосування оцінки в галузі охорони довкілля. За такої обставини дослідження розвитку цього законодавства є актуальним. Починати його слід із загальної оцінки правової ситуації, що склалася в цій сфері суспільних відносин.

У сучасному екологічному законодавстві початок відліку формування правових норм з оцінки впливів на довкілля слід вести з 1991 року, коли було прийнято Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який включив до себе положення, що заклали основи оцінювання стану довкілля й екологічних аспектів виробничої та іншої господарської діяльності. Зокрема, йдеться про екологічні нормативи та екологічні стандарти, які визначили орієнтири й параметри природоохоронної діяльності в Україні, стали критеріями відповідності господарської діяльності вимогам екологічної безпеки в державі. Також зазначений Закон визначив організаційні та правові засади екологічного

оцінювання господарської діяльності на всіх етапах її здійснення. Відтак остання стала об'єктом, який перебуває під безперервним контролем уповноважених осіб у різних формах, зокрема, способом здійснення екологічної експертизи, екологічного аудиту, моніторингу довкілля тощо. В аспекті відповідних положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» норми аналогічного характеру стали з'являтися в головних природоресурсних актах (земельному, водному, лісовому кодексах, кодексі про надра, а також законах про охорону атмосферного повітря, рослинний та тваринний світ). Почали з'являтися й спеціальні закони, що регулювали діяльність, пов'язану з оцінкою впливів на довкілля проектів господарської діяльності, програм стратегічного значення, а також підприємств, установ, організацій, діяльність яких несе в собі ризик заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу (Закон України «Про екологічну експертизу», Закон України «Про екологічний аудит»). Складовою екологічного законодавства України стали Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище в транскордонному аспекті, ратифікована Законом України від 19.03.1999 № 534-XIV [1] та Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному аспекті, ратифікований Законом України від 01.07.2015 № 562- VIII [2]. Окрім того, з відповідного питання сформувався величезний масив нормативно-правових актів підзаконного рівня. Це, зокрема, Положення про державну систему моніторингу довкілля, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30. 03. 1998 N 391; Порядок функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.04.2006 № 554; Вимоги до сейсмостійкого проектування та оцінки сейсмічної безпеки енергоблоків атомних станцій, затверджені наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 17.10.2016 № 175; Вимоги до переліку й змісту документів для надання експертного висновку про рівень надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, затверджені наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України від 15.09.2011 № 1000; Порядок проведення оцінки вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів, затверджений наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 30.11.2010 № 169; Методичні рекомендації з розрахунку та узагальнення індикаторних показників моніторингу якості питної води та стану питного водопостачання, затверджені Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 04.03.2013 № 78; Критерії оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище, затверджені наказом Мінприроди від 07.02.2011 №36; Методичні рекомендації «Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я від 13.04.2007 р. № 184 тощо.

На початок 2017 року з питань екологічної оцінки склалося відповідне спеціалізоване законодавство. Воно характеризувалося: а) формуванням великого масиву правових норм, що регулювали відносини з оцінки впливів на довкілля; б) значною їх розпорошеністю за предметом та процедурою здійснення відповідної оцінки. За такого стану законодавства, що розглядається, у спеціальній літературі дійшли висновку про потребу його систематизації. Була запропонована і її форма – прийняття закону про оцінку впливів на довкілля, який мав би врегулювати «відносини, що виникають при застосуванні оцінки впливів на стан навколишнього середовища на різних етапах прогнозування, планування, проектування та здійснення виробничої та іншої господарської діяльності» й «забезпечити пріоритет екологічних інтересів суспільства при прийнятті та реалізації будь-яких рішень, що впливають на стан навколишнього середовища» [3].

Реакція законодавця на зазначені пропозиції науковців не забарилась. Як уже зазначалося вище, 23.05.2017 був прийнятий Закон України «Про оцінку впливу на довкілля». Проте він тільки за назвою нагадував той, що пропонувався в спеціальній літературі. Адже акцент у ньому було зроблено лише на оцінці впливу на довкілля «планової господарської діяльності», тобто проектів будівництва, реконструкції, технічного переоснащення, розширення, перепрофілювання об'єктів, функціонування яких несе загрозу заподіяння шкоди довкіллю. Про системне врегулювання оціночної діяльності в цій сфері, об'єднання всіх правових приписів, що регламентують різні види діяльності оціночного характеру (екологічний аудит, моніторинг довкілля тощо), у ньому не йдеться. Більше того, цей Закон ліквідував екологічну експертизу в Україні. Згідно зі статтею 17 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» норми, що стосувались екологічної експертизи, були вилучені з усіх законів, де вони містились, зокрема, й із Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» був вилучений розділ VI «Екологічна експертиза», а Закон України «Про екологічну експертизу» повністю втратив чинність. Такий спосіб удосконалення законодавства про оцінку впливу на довкілля отримав критичні зауваження від правознавців [4]. У них, окрім безсистемності в регулюванні відповідних суспільних відносин, зверталася увага й на інші вади вдосконалення зазначеного законодавства. Зокрема, зазначалося про відсутність у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» визначення базового для цієї сфери поняття «оцінка впливу на довкілля», що не дозволяє належним чином твердити про його сутність, а також зверталася увага на фрагментарний характер змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», пов'язаних з регламентацією оцінки впливу на довкілля, що не дає уяви про місце зазначеної оцінки в системі інших функцій управління в галузі охорони довкілля. Викликала заперечення ліквідація в Україні екологічної експертизи. Адже вона мала широкий діапазон застосування, а процедура її здійснення забезпечувала надійний контроль за додержанням екологічних вимог не тільки на стадії розробки проектів господарської діяльності, а й щодо інших видів діяльності, що чинять вплив на навколишнє природне середовище.

Наявність зазначених критичних зауважень свідчить, що питання про подальшу систематизацію правових норм, які стосуються оцінювання екологічних наслідків техногенних та інших впливів на довкілля, зарано знімати з порядку денного. Ключову роль у ній (систематизації) має відіграти Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Вилучений з нього розділ VI має бути повернутий і викладений у новій редакції, де йтиметься саме про оцінку впливу на довкілля. Це, по-перше, забезпечить спадковість між старою та новою редакцією зазначеного розділу; по-друге, введе на новий рівень стан регламентації оціночної діяльності в галузі охорони довкілля, створить законодавчу основу для подальшого розвитку правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин; по-третє, дозволить зазначеному Закону виконати своє призначення як головного акта в цій сфері – визначити принципи положення щодо однієї з ключових функцій управління в галузі охорони довкілля. У зазначеному розділі має бути передбачено, що оцінки впливів на стан навколишнього середовища застосовуються на стадіях прогнозування, планування (проєктування) і здійснення виробничої та іншої господарської діяльності. Також у ньому слід надати визначення поняття «оцінка впливу на довкілля» (як варіант визначення можна запропонувати таке – це встановлення відповідності хімічних, фізичних, біологічних та інших впливів господарської діяльності й стану довкілля показникам екологічної безпеки та іншим екологічним критеріям, визначеним законодавством України). Безперечно, у цьому розділі мають бути визначені принципи оцінки впливів на стан навколишнього середовища, до яких, зокрема, слід віднести об'язковість здійснення такого роду оцінки; об'єктивність оцінки впливу на довкілля; наукову обґрунтованість результатів оцінки, що забезпечується застосуванням сучасних наукових методів її проведення; комплексність оцінки, за якої має передбачатися врахування при її здійсненні всіх факторів, що впливають на стан довкілля; додержання законності при здійсненні оцінки. Окрім того, у відповідному розділі має бути визначена класифікація видів зазначеної оцінки (зокрема, стратегічна екологічна оцінка загальнодержавних та регіональних програм, програм діяльності уряду; оцінка виробничої та іншої господарської діяльності, що планується; оцінка поточної діяльності, що чинить вплив на довкілля, поточного стану навколишнього середовища та перспектив його змін, а також форми такої оцінки – моніторинг довкілля, екологічний аудит, інші види спеціальних оцінок небезпечних об'єктів, речовин та ризиків виникнення екологічних інцидентів). У названому розділі доцільно вирішити питання про повернення екологічної експертизи до процедур прийняття рішень щодо діяльності, яка впливає чи може вплинути на стан навколишнього середовища.

Запропонований розділ з оцінки впливу на довкілля Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» матиме рамковий характер, визначитиме основні види відповідної оцінки та їх правове забезпечення, зокрема: екологічний аудит; моніторинг довкілля; оцінка впливу на довкілля планової діяльності; оцінка впливу на довкілля в

транскордонному контексті; стратегічна екологічна оцінка тощо. За такого підходу може бути збережений Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» за умови викладання його назви в новій редакції, а саме: «Про оцінку впливу на довкілля планової діяльності», яка більш точно передасть його зміст та сферу застосування. Також має бути прийнятий закон про стратегічну екологічну оцінку, проект якого на момент написання цієї статті був прийнятий у другому читанні [5]. Продовжать діяти нормативно правові акти, що регулюють екологічний аудит та моніторинг довкілля в Україні [6].

Висновки. З огляду на вищевикладене, констатуємо, що має бути продовжена систематизація законодавства з оцінки впливу на довкілля на базі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у якому повинен бути розділ, присвячений оцінці впливу на довкілля. Також слід уточнити назву Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», яку доцільно викласти в такій редакції: «Про оцінку впливу на довкілля планової діяльності» та прийняти закон про стратегічну екологічну оцінку.

Використані джерела:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному аспекті» від 19.03.1999 № 534-XIV // Відомості Верховної Ради України. - 1999. - № 18. - Ст.153.

2. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному аспекті» від 01.07.2015 № № 562- VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 32. - Ст. 319

3. Шершун С.М. Систематизація законодавства з оцінки впливів на стан навколишнього середовища [Електронний ресурс] / С. М. Шершун // Судова апеляція. - 2014. - № 3. - С. 62-69. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suar_2014_3_11; Шершун С.М. Види оціночної діяльності в галузі охорони довкілля та їх права класифікація [Електронний ресурс] / С. М. Шершун // Форум права. - 2014. - № 4. - С. 359-363. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

4. Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р.Малишева, М.І.Єрофєєв. - Харків : Право, 2017. - С.163 - 166; Висновок на проект Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» за реєстр. № 2009а від 03.06.2015 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55438

5. Проект Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» за реєстр. № 6106 від 21.02.2017 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61186

6. Закон України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 // Відомості Верховної Ради України - 2004 - N 45. - Ст.500; Положення про державну систему моніторингу довкілля, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 // Офіційний вісник України - 1998. - № 13. - Стор. 91.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2017

Ерофеев Н. И. Оценка влияния на окружающую среду: правовой аспект

Исследуются вопросы совершенствования законодательства об оценке воздействия на окружающую среду, обосновывается целесообразность выделения в Законе Украины «Об охране окружающей природной среды» отдельного специального раздела, посвященного оценке воздействия на окружающую среду, рассматриваются направления развития законодательства в данной сфере и их нормативно-правовое обеспечение.

Ключевые слова: *оценка воздействия на окружающую среду, охрана окружающей среды, экологическое законодательство, экологическая безопасность.*

Yerofeyev M. Assessment of the Environmental Impact: Legal Aspect

The article is devoted to the study of the legal framework for assessing the impact on the environment of the planned industrial and other economic activities. It defines the role of this kind of evaluation in the mechanism of environmental activity, analyzes the development of legislation that governs relations in this area, focuses on its main characteristics and the role of the Law of Ukraine "About the assessment of environmental impact" (adopted on 23.05.2017) in ensuring the systematization of relevant legislation. It is proved that this law does not resolve all issues of legislation on environmental impact assessment streamlining, has a limited scope, distributing the relevant evaluation only to planned activities that are the projects of economic activity, the realization of which puts the threat of harm to the environment. The article also draws attention to other contradictory provisions of the named law (lack of definition of the basic for this sphere concept "environmental impact assessment", elimination of environmental expertise under this law, etc.), which cause criticism from experts. Proposals for the improvement of the Law of Ukraine "About the assessment of environmental impact" are reasoned and the option for further streamlining (systematization) of legislation on environmental impact assessment is suggested. It has been proven that the Law of Ukraine "About the assessment of environmental impact" should play an important role in such legislation, which should include a separate section devoted to the assessment of the impact on the environment. The article emphasizes that this section should identify the main types of valuation activities in this area (environmental audit, environmental monitoring, environmental impact assessment, environmental impact assessment in a transboundary context, strategic environmental assessment, etc.) and integrate them into a single system.

Key words: *environmental impact assessment, environmental protection, environmental legislation, ecological safety.*

УДК 346.52

Жукова А. І.

**ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ СИСТЕМИ В
УМОВАХ ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ РЕГІОНІВ**

У статті з'ясовано, що оскільки кластерна система представляє мережеву галузь виробництва, подекуди навіть охоплює транснаціональні регіони, то для впровадження їх у національну економічну систему вкрай важливим є поступовий всебічний економічний та науковий підхід з боку компетентних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Кластери самі не створюють ніяку інфраструктуру, а розповсюджують сферу свого впливу на ті

регіони, які мають потрібну географічну близькість та ресурси, щоб сфокусувати увагу на максимальній спеціалізації виробничої діяльності всієї кластерної системи. Кластери, що залучають у господарський обіг природні ресурси, можуть шкідливо впливати на стан і відтворення природних об'єктів. Дійдено висновку, що розроблення спеціального нормативного регулювання кластерної системи, узгодженні дій між органами державної влади, представниками територіальних громад та власниками кластерів створить основу ефективної співпраці в напрямках збереження природних об'єктів та розвитку соціально-економічного потенціалу регіонів.

Ключові слова: кластерна система, господарська діяльність, навколишнє середовище, природокористування, законодавчі межі, правовий режим комунальної власності, місцеве самоврядування, Європейська хартія місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Кластером є група компаній (найчастіше з іноземними інвестиціями), розташованих географічно близько одна до одної, які пов'язані між собою єдиною метою та належать переважно до однієї сфери діяльності, здійснюють внутрішню взаємодію між собою та державними чи місцевими органами влади в певній галузі. Тобто, по своїй суті, кластером є об'єднання підприємств на рівні інноваційних проєктів внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Кластеризація регіону в певній сфері зумовлює потребу нормативно-правового регулювання діяльності цих об'єднань підприємств, які прагнуть випускати конкретну продукцію й для цього у повній мірі використовувати весь людський, а також технологічний та природний потенціал території розповсюдження. З огляду на територіальне розмежування, вплив кластера сконцентровано на просторовій площі правового режиму як державної, так і комунальної власності. Тому особливо актуальним постає питання про посилення контроль за діяльністю кластерів з боку органів державної влади та місцевого самоврядування в тих питаннях, що стосуються сфери їх повноважень щодо зберігання, відновлення, раціонального та справедливого використання ресурсів регіону. Особливого значення в цьому контексті набуває комунальна власність територіальної громади, адже саме в адміністративних одиницях сконцентровано основну інфраструктуру, яка є потрібною для будівництва кластерної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні питання щодо створення кластерів в окремих галузях економіки досліджували С. Н. Блудова, Н. М. Головченко, К. В. Єфремова, А. В. Желізняк, В. І. Захарченко, Р. В. Каленяк, І. В. Курило, К. С. Пісьменна, Г. Р. Хасаєв, В. І. Чужиков. До питань формування кластерних систем із залученням природних ресурсів звертали увагу у своїх працях Н. М. Андреева, С. М. Денисенко, І. М. Дишловий, Ю. Я. Добуш, Д. В. Клиновий, О. В. Мельник, О. В. Поляничко, Р. Устич. Однак усі названі автори досліджували кластерні системи з економічного, соціально-політичного, екологічного боку. Ця стаття представляє собою спробу провести господарсько-правовий аналіз окресленої проблеми.

Формування цілей. Автор має на меті розкрити питання нормативно-правового регулювання кластерної системи в умовах збереження ресурсів регіонів.

Виклад основного матеріалу. Наявність комунальної форми власності на фінансові та територіальні (земельні) ресурси є потрібною передумовою економічної й фінансової самостійності територіальної громади та функціонування органів місцевого самоврядування. Як слушно зазначає О. В. Глинська, чим більшою власністю володіє міська чи селищна громада, тим більше вона має можливостей розпоряджатися різними її структурними елементами на свою користь [1, с. 120]. Ще в Європейській хартії місцевого самоврядування закріплювалося, що інститут місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму. Органи місцевого самоврядування існують лише на основі права в рамках національної економічної політики на власні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Обсяг цих фінансових ресурсів повинен відповідати функціям, передбаченим конституцією або законом [2].

Для цього існує низка причин.

По-перше, основне згрупування зусиль компаній, які об'єднуються в кластери, направлене на випуск аналогічної продукції або надання схожих послуг. Тому може створитися ситуація обмеження виходу на ринок суб'єктів господарської діяльності, які не будуть входити до складу кластерів, оскільки вони не матимуть ресурсного потенціалу та територіальних можливостей, щоб конкурувати з уже сформованою кластерною системою в певному регіоні. Може скластися таке становище на ринку, яке порушує норми Закону України «Про захист економічної конкуренції», який визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Як наголошує О. В. Буткевич, важливим аспектом державної господарсько-правової політики стає розробка та запровадження концептуального підходу до місця кластера в системі господарських відносин [3, с. 43]. Адже складається повністю неконтрольоване з боку держави та відповідного законодавства положення кластерів в економічній системі. Оскільки кластерна система представляє мережеву галузь виробництва, подекуди навіть охоплює транснаціональні регіони, то для впровадження їх у національну економічну систему вкрай важливим є поступовий усебічний економічний та науковий підхід з боку компетентних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

По-друге, коли йдеться про створення кластерів у регіоні, можливе здійснення впливу на матеріальні та фінансові ресурси територіальної громади, які належать їй на праві комунальної власності. Наприклад, це підтверджує ст. 41 Статуту територіальної громади міста Харкова: «матеріальну основу територіальної громади становлять: рухоме та нерухоме майно, земля, природні ресурси, що входять до складу комунальної власності

територіальної громади, частки в спільній власності територіальних громад, державна власність, передана територіальній громаді для здійснення делегованих повноважень виконавчої влади, інша власність, яка передана територіальній громаді фізичними або юридичними особами» [4].

Як визначено в ч. 2 ст. 42 Статуті територіальної громади міста Харкова: «У комунальній власності територіальної громади знаходяться: рухоме та нерухоме майно; кошти бюджету міста, зосібна цільові фонди; землі територіальної громади, що не передані в інші форми власності, інші природні ресурси; підприємства, установи, організації, зокрема банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, цінні папери, частки в майні підприємств, інші фінансові активи; майно, придбане в результаті підприємницької діяльності комунальних підприємств; майно, що передане органам місцевого самоврядування безоплатно, на основі угод і договорів, а також односторонніх актів передачі майна: житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади освіти, культури, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального забезпечення й інше майно й майнові права, віднесені, відповідно до вимог чинного законодавства, до об'єктів права комунальної власності територіальної громади» [4].

Для здійснення діяльності кластери залучають суб'єктів господарювання, дослідницькі центри, вищі навчальні заклади, державні установи з економічного розвитку, місцеві органи влади, які сприяють примноженню доданої вартості тільки власників кластера, а не потреб населення конкретної території. У цьому контексті зазначимо, що кластери самі не створюють ніяку інфраструктуру, а розповсюджують сферу свого впливу на ті регіони, які мають потрібну географічну близькість та ресурси, щоб сфокусувати увагу на максимальній спеціалізації виробничої діяльності всієї кластерної системи.

Таким чином, кластери значно звужують сутність матеріально-фінансової самостійності територіальної громади. Використання об'єктів комунальної власності в системі кластеру повинно здійснюватися обов'язково в інтересах територіальної громади. А натомість діяльність кластерів носить лише комерційний характер. На це вказує, прийнятий Асамблеєю Торговельно-промислових палат Франції Маніфест про кластери: «концентрація ресурсів (промислова база, потенціал НДДКР, компетентність) є потрібною передумовою для спонукальної синергії й спільної діяльності. Мережевий капітал є для підприємства одним з основоположних джерел знань і вдосконалення технологічних можливостей» [5]. Як слушно вказує Д.О. Новіков, орієнтування на ринкову привабливість інновацій неминуче призводить до того, що науково-технічний потенціал відволікається від рішення суспільно значимих проблем – від поліпшення охорони здоров'я, комунального розвитку, підвищення якості праці та охорони навколишнього середовища. Університети й наукові організації в результаті такої політики змінюють стратегію свого розвитку, здебільшого зосереджуючись на дослідженнях, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності, і тим самим перетворюючи ринок у єдиний критерій оцінки технологічних інновацій.

Окрім того, створений в інноваційній сфері продукт у будь-якому разі є власністю інвесторів та буде використовуватися за призначенням лише в країні-замовника. Україна, як і будь-яка держава, що піддається інвестиційному впливу, виступає як засіб виробництва для міжнародного інвестора, ніяким чином не зацікавленого в її розвитку [6, с. 131].

Така комерціалізація не відповідає ст. 3 Статуту територіальної громади міста Харкова відповідно до якої основними завданнями територіальної громади є: а) економічний розвиток міста, збереження рівноваги між економічним розвитком та екологічним середовищем; б) забезпечення для кожної людини безпечного для життя й здоров'я навколишнього середовища; в) зберігання, відновлення, раціональне та справедливе використання природних ресурсів; г) розвиток у місті ефективних виробничої, соціальної, транспортної систем; д) здійснення обґрунтованої політики розвитку соціальної сфери міста, що користується громадською підтримкою [4].

Напрями діяльності кластера, які, насамперед, зосереджують зусилля на виробництві товарів і послуг за рахунок інтеграції в ресурсні можливості території, ніяк не передбачають забезпечення потреб виробничої та соціальної систем міста, хоча сам кластер, як було зазначено, у своїй діяльності повністю використовує міську інфраструктуру. Спеціалізовані кластери намагаються знайти способи для отримання високих показників інноваційного росту продукції регіону, знову ж таки за рахунок об'єктів комунальної власності. Тому є вкрай важливим управління такими процесами з боку територіальної громади для того, щоб сформувати відповідні обмеження та механізми стримування.

Управлінські впливи на об'єкти комунальної власності, як їх описує В. М. Галкін, можуть здійснюватися через використання широкого арсеналу інструментів – організаційних, економічних, фінансових, адміністративних. Але для їхнього результативного застосування потрібне формування відповідної нормативно-правової бази в декількох напрямках – регулювання земельних відносин; нормативно-правові акти, які визначають цілі, завдання, пріоритети й засоби відчуження об'єктів комунальної власності, а також забезпечують надходження від нього до місцевого бюджету; нормативно-правові акти, які б створювали сприятливі умови використання об'єктів комунальної власності організаціями бізнесу в інтересах повного та якісного задоволення спільних потреб членів територіальної громади. Таким чином, створюється організаційно-правовий механізм управління комунальною власністю [7, с. 133].

Отже, з огляду на зацікавленість з боку держави щодо впровадження кластеризації регіонів, постає потреба в більш розгорнутому управлінні кластерами, адже вони у своїй діяльності об'єднують усе більше промислових, наукових та природних ресурсів, на які розповсюджується правовий режим комунальної власності.

Залишається нормативно не визначеним порядок управління майном та ресурсним потенціалом, яке буде входити до складу спеціалізованих кластерів, не визначено чітких обмежень щодо розпорядження ними.

Збереження власної інфраструктури, фінансової та природної власності територіальних громад потребує приведення у відповідність норм Закону України «Про місцеве самоврядування» та Статуту територіальної громади міста Харкова при запровадженні кластерної системи. На виконання поставлених у цих актах завдань, слід передбачити єдиний підхід до стримування проникнення кластерів в інфраструктуру міста їх власних, обраних територіальною громадою потреб та визначених перспектив. Управління об'єктами комунальної власності потребує чіткого узгодження пропозицій щодо правового становища кластерів, яке передбачає конкретне визначення меж їх втручання в розвиток території міста.

По третє, кластеризація розповсюджується й у сфері природокористування. Наприклад, останнім часом у Карпатських горах, що займають територію Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, активно обговорюються можливості формування лісових кластерів. Динаміку розвитку основних складників лісового кластеру Карпатського регіону України (лісове господарство, оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини, вироблення енергії з деревини, деревні відходи, освітньо-наукові послуги) було розглянуто О.А. Кійко [8, с. 107]. Також проходить процес кластеризації земельних ділянок. Передбачається визначення ринкової вартості земельного ресурсів через процедуру розрахункового оцінювання [9, с. 428].

Але постає запитання: до яких наслідків така діяльність може призвести? Кластери, що залучають у господарський обіг природні ресурси, наприклад, при відведенні земель під промислове, транспортне чи інше будівництво, використання водного чи лісового фонду для підприємницької мети, можуть шкідливо впливати на стан і відтворення природних об'єктів. Тим не менш, зарубіжні дослідження переконують, що саме завдяки кластерам підвищується продуктивність і впроваджуються інновації [10, с. 10]. Однак, природні умови й природні ресурси України змінюються під впливом різних видів природокористування: агропромислового, особливо землеробського, гірничодобувного, водогосподарського й гідротехнічного, лісопромислового, рекреаційного. І якщо ці зміни не контролювати, а навпаки, надати кластерам широкі повноваження щодо територіального планування користування земельними, водними, лісовими ресурсами – це призведе до зниження процесу відтворення біорізноманіття.

Такі тенденції можливі й пов'язані з тим, що виробничі процеси підприємств, які складають кластерну систему, насамперед, намагаються максимально ефективно використовувати природні ресурси і швидко примножувати прибуток від господарської діяльності. Більшість експертів визначають кластер як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, та мають спільні можливості або загрози [11]. Такі підприємства у своїй кінцевій меті об'єднуються для задоволення власних комерційних інтересів, а кластер є тією вигідною схемою, що діє як потужний продуктивний механізм.

Звичайно ж, що економічні та політичні ризики можуть вплинути на недовготривале існування кластера, тому ті основні принципи охорони навколишнього природного середовища, які закріплені в ст.3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та раціональне використання природних ресурсів будуть менше цікавити підприємців, ніж можливість максимального використання та видобутку корисних властивостей географічного регіону.

Ідеться про те, що держава повинна через відповідну систему виконавчих органів та адміністративних методів здійснювати управління та забезпечувати дотримання суб'єктами господарювання затверджених критеріїв гранично допустимого видобутку природних ресурсів, збереження біорізноманіття та знаходити час для відновлення ділянок, використання яких пов'язано для ведення водного, лісового та інших видів господарства. Представники відповідних органів державної влади, у межах своїх повноважень (відповідно до норм Лісового кодексу, Водного кодексу, законодавства про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону й використання рослинного й тваринного світу та іншого спеціального законодавства) проводять постійний моніторинг географічних територій; беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення природних ресурсів; беруть участь у здійсненні заходів щодо охорони й захисту лісів, ліквідації наслідків стихійних явищ, лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до цих робіт населення, транспортні та інші технічні засоби та обладнання; обмежують або тимчасово припиняють діяльність підприємств, установ та організацій у разі порушення ними лісового законодавства в порядку, передбаченому законодавством.

Тобто природокористування потребує всебічного та відповідального ставлення до охорони навколишнього природного середовища з боку всіх суб'єктів, які здійснюють експлуатацію природних ресурсів у комерційних цілях. Адже вплив від господарської діяльності на навколишнє природне середовище може бути невідворотним і в кінцевому результаті унеможливить відтворення біосистеми географічного регіону.

У законодавстві України немає відповідних спеціальних законів, підзаконних актів органів виконавчої влади, державних програм, стандартів та лімітів, громадського контролю, які б визначали межі діяльності галузевих кластерів. Правове регулювання кластерної системи може здійснюватися відповідно до загальних норм природокористування. Але з огляду на те, що кластер, з юридичної та економічної точки зору, відрізняється за масштабами адміністративної території, і за можливостями щодо присвоєння виробничих ресурсів регіону, і організаційно-фінансовим управлінням від інших суб'єктів господарювання, то таке правове становище звичайно повинно порушувати питання щодо впровадження конкретних адміністративних механізмів контролю за їх діяльністю для забезпечення екологічної безпеки в країні.

Раціональне природокористування та охоронна довідність потребує комплексного підходу з боку органів державного управління, які мають для

цього відповідні повноваження та ресурсні можливості. Як зазначає Ю. В. Дзядикувич, у системі планового управління раціональним природокористуванням провідним є територіальний підхід. Це означає, що повноправним розпорядником природних ресурсів, які залучаються у сферу виробничої діяльності, є Ради народних депутатів. Завдання полягає в тому, щоб надані місцевим Радам права використовувались якнайефективніше, поєднували в собі територіальні та галузеві інтереси, орієнтували виробничо-господарську та експлуатаційну діяльність промислових підприємств і об'єднань, міністерств і відомств на вирішення актуальних екологічних проблем [12, с. 88]. Ураховуючи територіальні та фінансові можливості кластерної системи, масштаби залучення господарських товариств та наукових організацій у свою мережу, украй важливо контролювати діяльність кластерів з боку держави. Адже реалізація кластерами права на природокористування земельними, водними, лісовими, повітряними ресурсами може призвести до заміщення функцій органів державної влади та місцевого самоврядування. Кластери можуть лише співпрацювати та надавати допомогу державним органам, яка буде направлена на реалізацію природоохоронного законодавства.

Окрім державного нагляду за додержанням вимог природоохоронного законодавства, звичайно ж, потрібно передбачити й громадський контроль, з боку територіальної громади та органів місцевого самоврядування міста, села, які територіально будуть входити до складу кластера.

Висновки. Отже, залучення кластера в інноваційно-інвестиційну модель економічного розвитку, яка має на меті користування ресурсами навколишнього природного середовища, потребує вживання комплексних заходів з боку держави щодо контролю за їх природоохоронною діяльністю.

Убачається, що розроблення спеціального нормативно-правового регулювання кластерної системи, узгоджені дії між органами державної влади, представниками територіальних громад та власниками кластерів створить основу ефективної співпраці в напрямках збереження природних об'єктів та розвитку соціально-економічного потенціалу регіонів. Також такий взаємозв'язок дозволить упорядкувати діяльність кластерів як територіальних господарських систем, які своєю діяльністю впливатимуть на екосистему географічного регіону.

Використані джерела:

1. Глинська О.В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності / О.В. Глинська // Форум права. – 2012. – №2. – С. 120-125. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12govpkv.pdf>
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036
3. Буткевич О.В. Кластер як об'єкт господарсько-правової політики держави: актуалізація проблеми / О.В. Буткевич // Юрист України. – 2013. – № 4. – С. 43-49. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_4_9.

4. Статут територіальної громади // Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/dokumentyi/ustav-territorialnoj-gromady.html>
5. Маніфест о кластерах. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=507&Itemid=29
6. Новіков Д.О. Важкий вибір вітчизняного трудового права між перегонами на дно та збереженням принципу in favorem / Д.О. Новіков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 128-132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/4_2015/34.pdf
7. Галкін В.М. Ефективне управління комунальною власністю як пріоритет діяльності органів місцевого самоврядування // В. М. Галкін // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 4. – С. 132-138. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2008_4_21
8. Кійко О.А. Кластерний аналіз лісового комплексу карпатського регіону України / О.А. Кійко // Наукові праці Лісівничої академії наук України : збірник наукових праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип. 7. – С.107-112.
9. Глаголева І.І. Застосування кластерного аналізу для опрацювання даних земельного кадастру / І.І. Глаголева // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Інформаційні системи та мережі. – 2014. – № 783. – С. 420-429. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPICM_2014_783_47.
10. Блудова С.Н. Региональные кластеры как способ управления внешнеэкономическим комплексом региона / С.Н. Блудова // Вестн. Северо-Кавказ. госуд. техн. ун-та. Серия «Экономика». – № 2 (13). – 2004. – С. 42-44.
11. Каленяк Р.В. Адміністративно-правове забезпечення процесів кластеризації економіки / Р. В. Каленяк. // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_14
12. Дзяди́кевич Ю.В. Шляхи покращення використання природних ресурсів / Ю.В. Дзяди́кевич // Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 88-93. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2014_1_13.

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2017

Жукова А. И. Вопросы нормативно-правового регулирования кластерной системы в условиях сохранения ресурсов регионов

Автором было выяснено, что поскольку кластерная система представляет сетевую отрасль производства, а иногда даже охватывает транснациональные регионы, то для внедрения их в национальную экономическую систему крайне важным является всесторонний экономический и научный подход со стороны компетентных органов исполнительной власти и местного самоуправления. Кластеры сами не создают никакой инфраструктуры, а распространяют сферу своего влияния на те регионы, которые имеют необходимую географическую близость и ресурсы, чтобы сфокусировать внимание на максимальной специализации производственной деятельности всей кластерной системы. Кластеры, которые привлекают в хозяйственный оборот природные ресурсы, могут вредно влиять на состояние и воспроизводство природных объектов. Представляется, что разработка специального нормативного регулирования

кластерной системы, согласованные действия между органами государственной власти, представителями территориальных общин и владельцами кластеров создаст основу эффективного сотрудничества в направлениях сохранения природных объектов и развития социально-экономического потенциала регионов.

Ключевые слова: *кластерная система, хозяйственная деятельность, окружающая среда, природопользование, законодательные пределы, правовой режим коммунальной собственности, местное самоуправление, Европейская хартия местного самоуправления.*

Zhukova A. Issues of Normative and Legal Regulation of Cluster System under the Conditions of Preservation of Regional Resources

The author found that the cluster system represents the net industry. It even covers transnational regions. Clusters by themselves do not create any infrastructure, but spread its sphere of influence to those regions that have the necessary geographical proximity and resources to maximize their specialization of each production activities of the entire cluster system. Clusters that engage natural resources in economic circulation can bring a detrimental effect into condition and reproduction of natural objects, for example, when land is allocating for industrial, transport or other construction, using water or forest for business purposes. In addition, it has economic opportunities to appropriate production resources of the region. After all, it has a stable organizational and financial management for doing this. Therefore, the legal status of clusters should include specific administrative mechanisms for monitoring its activities in order to ensure environmental security in the country. Specialized clusters are trying to find ways to obtain high indicators of innovative growth of the region's products using the objects of communal property. In some way clusters change the situation of the regions in positive and negative directions, the public's opinion on the feasibility of introducing a cluster can not be ignored. The author notes that agreed action between state authorities and representatives of the local community will lead the cluster's activities to be organized as territorial economic systems. After all, they will affect directly into the ecosystem of the geographical region. That's why legal methods of state management must be approval on special law regulation and forehanded accounting of the status of objects of nature.

Key words: *cluster system, economic activity, environment, nature management, legal boundaries, local self-government, legal status of common ownership, European Charter of Local Self-Government.*

УДК 349.6:342.4

В. М. Комарницький

МАЙБУТНЄ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА»: ЯКЕ ВОНО?

У статті розглянуто питання вдосконалення екологічного законодавства, звернено увагу на проблеми оновлення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», обґрунтовано доцільність заміни його новим законом – «Основами законодавства про охорону довкілля».

Ключові слова: *охорона навколишнього природного середовища, екологічне законодавство, екологічна безпека, природоохоронна діяльність.*

Постановка проблеми. Екологічна політика України чітко й зрозуміло визначена в частині другій преамбули Закону України «Про охорону

навколишнього природного середовища», який був прийнятий ще в далекому 1991 році Верховною Радою УРСР і залишається ключовим в екологічній сфері, а тому в проблематиці екологічного законодавства питання про долю цього закону є одним з центральних. Передусім це зумовлено потребою оновлення головного для сфери охорони навколишнього природного середовища законодавчого акта, який має надати нового імпульсу розвитку екологічного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначене питання досліджується в численних публікаціях, зокрема В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, П.О. Гвоздика, А.П. Гетьмана, М.І. Єрофєєва, І.І. Каракаша, В.В. Костицького, М.В. Красної, С.В. Кузнєцової, Н.Р. Малишевої, В.К. Попова, Л.П. Решетника, Ю.С. Шемшученка та інших. Така увага до проблеми вдосконалення головного законодавчого акта в цій сфері свідчить про складність її вирішення, що зумовлює потребу в нових дослідженнях. У цьому контексті вбачається досить цікавим і актуально-необхідним видання у вересні 2017 року науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» за авторства Малишевої Н.Р. та Єрофєєва М.І., який містить постатейний коментар з урахуванням усіх змін.

Формування цілей. Метою статті є продовження дослідження та визначення перспективи щодо майбутнього Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий 25 червня 1991 року, відіграв визначальну роль у розвитку екологічного законодавства, надавши цьому процесу системного характеру. Відповідно до нього в Україні були прийняті головні природоресурсні законодавчі акти – Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, Кодекс України про надра, Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про рослинний світ», Закон України «Про тваринний світ». Також були прийняті спеціальні закони, зокрема «Про природно-заповідний фонд України», «Про екологічну експертизу», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про охорону земель», «Про меліорацію земель», «Про Червону книгу України», «Про державну геологічну службу України», «Про екологічну мережу України», «Про мисливське господарство і полювання», «Про питну воду та питне водопостачання», Гірничий закон України тощо.

Зворотним боком активного впливу цього Закону на розвиток екологічного законодавства стало те, що він одночасно сформував передумови для припинення свого існування, передачі естафети у виконанні ролі основного закону в цій сфері іншому законодавчому акту. Адже опрацьована в теорії права модель розвитку правового регулювання передбачає в разі формування великого масиву нормативно-правових актів з певного питання суспільного життя їх подальше впорядкування (узгодження між собою, усунення дублювання тощо) через створення нового, кодифікованого акта [11, с. 372; 12, с. 413]. Тому цілком очевидно,

чому починаючи з другої половини 90-х років минулого сторіччя питання розробки концепції такого акта в галузі охорони навколишнього природного середовища стало домінувати в наукових дослідженнях, що стосувалися проблем систематизації екологічного законодавства [1, с. 5-8; 2, с. 260-282; 4, с. 383-387; 6, с. 57, 99; 7, с. 70; 8, с. 222-223; 10, с. 534-535]. Дискусії, що велися в їх межах, конструктивними визнати не можна. Позаяк єдиним позитивним наслідком було те, що наукова громадськість без заперечень визнала, що відповідний кодифікований акт має отримати назву Екологічний кодекс України. Натомість за всі роки відповідної дискусії не було досягнуто консенсусу щодо змісту та сфери дії цього кодексу. Тут можна виділити дві основні точки зору. Одна група дослідників схилилася (схилиється) до того, що використання природних ресурсів має охопити всі аспекти охорони довкілля, охорони та використання природних ресурсів, тобто поглинути всі чинні природоресурсні кодекси (закони) та інші спеціальні закони в цій сфері, а інша – наполягає на обмеженні сфери дії цього кодексу лише питаннями охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та збереженні природоресурсних кодексів (законів).

Непоступливість у своїх позиціях цих груп дослідників призвела до того, що всі захопилися доведенням своєї правоти, а практичний бік справи, тобто розробка проекту Екологічного кодексу, не отримав розвитку. Можна згадати лише одну спробу, коли науковці від слів перейшли до справи. Йдеться про проект Екологічного кодексу України, підготовлений Шемшученком Ю.С., Гетьманом А.П., Малишевою Н.Р. та іншими, який у 2004 році був внесений до Верховної Ради України (за реєстр. № 5170 від 20.02.2004). Цей законопроект окреслив точку зору тих науковців, які обмежували дію Екологічного кодексу України лише питаннями охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки й не поширювали його дію на природокористування. До законопроекту після відповідного опрацювання було внесено положення старих нормативно-правових актів, що виправдали себе, та нові положення з ключових питань охорони довкілля. У Пояснювальній записці до зазначеного законопроекту зазначалось: «Підготовка та прийняття такого Кодексу мають на меті сприяти кращому структуруванню чинного екологічного законодавства, наданню йому більш логічної завершеності форми, ліквідації повторів, протиріч і неузгодженостей. Важливим завданням проекту є введення і закріплення уніфікованої термінології, оскільки до цього часу в правовому порядку не було закріплено єдиного понятійно-термінологічного апарату, яким оперує сучасне екологічне право» [9].

Поява проекту Екологічного кодексу України викликала сподівання, що це приведе до активного широкого його обговорення, наслідком якого стане прийняття варіанта кодексу, котрий усіх задовольнить. Проте цього не сталося. Законопроект непоміченим пролежав у парламенті багато років, протягом яких не було зроблено жодних спроб ініціювати його розгляд у профільних комітетах та внести до порядку денного сесії Верховної Ради України. За такого пасивного ставлення до розгляду проекту Екологічного

кодексу в законодавчому органі держави інших спроб розробити відповідний законопроект та внести його до парламенту вже не було.

А втім, з роками Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» все більше відставав від потреб практики. Він уже не є тим законом, що визначає канву розвитку екологічного законодавства на перспективний період. На сьогодні він лише пасивно фіксує зміни в механізмі охорони довкілля через уточнення, коригування його положень. Такі зміни об'єктивно зумовлені: а) процесами реформування системи державного управління в країні, які поширювалися й на природоохоронну сферу; б) потребою вдосконалення правових та організаційних засад здійснення окремих природоохоронних функцій держави; в) потребою узгодження Закону України «Про охорону природного середовища» з іншими законами, що приймаються в державі та чинять вплив на організацію охорони довкілля, гарантування екологічної безпеки в Україні. Подекуди зміни до цього закону мають радикальний характер, суттєво коригуючи правові та організаційні засади природоохоронної діяльності. Не всі вони сприймаються однозначно, не зі всіма можна погодитись. Зокрема, викликає заперечення вилучення з початкової редакції ст. 2 Закону України «Про охорону природного середовища» припису, який безпосередньо встановлював, що земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра, охорону атмосферного повітря, охорону і використання рослинного і тваринного світу та інше спеціальне законодавство має розроблятися відповідно до цього закону¹. Це призвело до руйнування ієрархії законів у цій сфері правового регулювання, нівелювання його значення в системі екологічного законодавства, розвиток якого довгий час здійснювався за параметрами природоохоронної діяльності, яку Закон України «Про охорону природного середовища» визначав.

Неоднозначно сприймаються й зміни до Закону України «Про охорону природного середовища», що стосуються екологічної експертизи, які здійснені згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» (абзац «г» підпункту 8 пункту 5 ст. 17) від 23.05.2017 № 2059-VIII [13] і передбачають вилучення із Закону України «Про охорону природного середовища» розділу VI «Екологічна експертиза», а отже й припинення дії Закону України «Про екологічну експертизу». Тобто йдеться про ліквідацію в Україні екологічної експертизи, яка на думку авторів цієї законодавчої ініціативи є зайвою в процедурі оцінки впливу на довкілля проектів будівництва, реконструкції, технічного переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, які справляють значний

¹ Початкова редакція ст.2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» мала такий зміст: «Відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством». Згідно із Законом від 16.10.2012 № 5456-VI з цієї статті було вилучено формулювання «розроблюваними відповідно до нього».

вплив на довкілля. Проте тут не враховано, що екологічна експертиза мала широкий діапазон дії, поширювалася не лише на проекти господарської діяльності, а й на інші сфери господарювання. Скажімо, вона здійснювалася при оцінці екологічних ситуацій, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, діючих об'єктів та комплексів, що справляють значний негативний вплив на навколишнє природне середовище; військових, оборонних та інших об'єктів, інформація про які становить державну таємницю, та в інших випадках. Це робило екологічну експертизу універсальним засобом контролю в цій сфері, замінити який повною мірою оцінка впливу на довкілля не може. Тож є підстави для перегляду питання про ліквідацію екологічної експертизи в Україні.

Окрім досить дискусійного оновлення окремих положень Закону України «Про охорону природного середовища», останній має й інші вади. Найбільш вразливою для нього є його застарілий формат, який не дозволяє належно внести всі новації в механізмі управління охороною довкілля в Україні, удосконалити окремі його положення. Зокрема, це стосується законодавчої регламентації громадського контролю в цій сфері, яка за цим Законом (ст. 36) зведена до громадської інспектури, призначенням якої є надання допомоги відповідним органам державного контролю. Насправді ж сфера та форми здійснення цього контролю набагато ширші. У спеціальній літературі громадський контроль визначається як «вид соціального контролю, який здійснюється колективами, об'єднаннями громадян та громадянами в різноманітних формах (публічних обговорень, громадських експертиз, консультацій тощо)» [5, с. 62-66]. Саме під цим кутом зору й слід удосконалювати приписи Закону України «Про охорону природного середовища», що стосуються громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Оновлення потребують й приписи Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо екологічного страхування (ст. 49). Адже вони лише досить загально визначають сферу застосування страхування в цій галузі, не подаючи при цьому визначення «екологічного страхування» як одного з видів страхової діяльності в Україні та не впливаючи на формування видів обов'язкового страхування (вони не передбачені в цьому Законі). Досить невизрано в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» врегульовано питання щодо екологічного аудиту. Про нього згадується в ст. 49 Закону в контексті екологічного страхування. До того ж інформація про екологічний аудит тут обмежується лаконічним переліком випадків його застосування. З таким підходом до екологічного аудиту погодитися не можна, адже він відіграє значну роль у запобіганні негативних впливів на довкілля в процесі виробничої та іншої господарської діяльності, є важливою функцією управління в цій сфері, а отже заслуговує на більш детальну презентацію в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Безперечно, екологічному аудиту має бути присвячена окрема стаття, яка визначить його основні характеристики (зміст, напрями та форми здійснення тощо).

Перелік вад Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» на цьому, на жаль, не вичерпується, але, як убачається, наведеного достатньо для розуміння того, що потреба в оновленні головного для цієї сфери Закону є нагальною. Вважаємо, що здійснення його має базуватися не на застарілій ідеї розробки Екологічного кодексу України, реалізація якої зайшла в глухий кут, а на нових засадах. Як відомо, склад кодифікаційних актів не обмежується лише кодексами, а й включає в себе інші документи, зокрема, основи законодавства, які зазвичай охоплюють певні галузі права та містять систему понять, принципів, цілей, завдань та інших нормативних приписів, характерних для них (галузей права) [3, с. 254-258]. Саме Основи законодавства про охорону довкілля й мають прийти на заміну Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Формат цього акта дозволяє системно врегулювати ключові питання охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки в Україні.

У майбутніх Основах законодавства про охорону довкілля мають бути визначені ключові завдання та принципи природоохоронної діяльності в Україні, а також державна система охорони довкілля, до якої слід включити облік природних ресурсів, планування і фінансування заходів, спрямованих на запобігання, нейтралізацію шкідливих впливів на довкілля та ліквідацію їх наслідків, нормування природокористування, оцінку впливів виробничої та іншої господарської діяльності на довкілля, екологічне зонування території України, контроль у цій сфері тощо. Особлива увага в запропонованому законодавчому акті має бути зосереджена на визначенні еколого-правового статусу громадянина, який включає в себе права громадянина на безпечне для життя й здоров'я довкілля, екологічну інформацію, участь у прийнятті екологічно важливих рішень, екологічну освіту, доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, а також систему екологічних обов'язків громадян. Детально в майбутніх Основах законодавства про охорону довкілля слід регламентувати механізм забезпечення екологічної безпеки у сферах, де виникають екологічні проблеми (транспорт, енергетика, промисловість, сільське господарство тощо) і де вони повинні вирішуватись. Також у зазначеному акті має бути врегульовано питання юридичної відповідальності у цій сфері та участі України в міжнародному співробітництві з питань охорони довкілля.

Висновки. Отже, підсумовуючи, доходимо такого загального висновку – Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» виконав свою роль у формуванні екологічного законодавства, вичерпав свій ресурс у забезпеченні правового регулювання відносин у сфері взаємодії людини й природи та має передати естафету у визначенні правових засад охорони довкілля на сучасному етапі Основам законодавства про охорону довкілля, які повинні зберегти все позитивне, що було напрацьовано в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», і максимально повно врахувати сучасні тенденції розвитку екологічного законодавства.

Використані джерела:

1. Андрейцев В. І. Екологічне право. Навчальний посібник для юридичних факультетів вузів / В. І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
2. Гвоздик П. О. Джерела екологічного права України: монографія / П. О. Гвоздик ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. – К. : Правова єдність, 2012. – 303 с.
3. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
4. Каракаш И. И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений: Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007) / И. И. Каракаш. – Одесса: Фенікс, 2007. – 430 с.
5. Комарницький В. М. Удосконалення законодавчого регулювання громадського контролю в галузі охорони та використання природних ресурсів / В. М. Комарницький // Державний контроль за дотриманням земельного та екологічного законодавства: стан, проблеми та шляхи вдосконалення: Матеріали міжнар. наук. - практ. конф. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2009. – С. 62-66.
6. Концепція розвитку законодавства України на 1997-2005 роки. – К., Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 57, 99.
7. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К., 2001. – 388 с.
8. Попов В. К. Проблеми систематизації екологічного законодавства / В. К. Попов // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнар. наук. - практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 222-223.
9. Пояснювальна записка до проекту Екологічного кодексу України / [Електронний ресурс]: Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...17281.
10. Решетник Л. П. Систематизація екологічного законодавства як умова реалізації та захисту екологічних прав громадян в країні / Л. П. Решетник // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнар. наук. - практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. – С. 534-535.
11. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник / О. Ф. Скаун. – К.; Алеута; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
13. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>. – Назва з екрану.

Стаття надійшла до редколегії 07.08.2017

Комарницький В.М. Будущее Закона Украины «Об охране окружающей природной среды»: какое оно?

В статье рассмотрены вопросы совершенствования экологического законодательства, обращается внимание на проблемы обновления Закона Украины «Об охране окружающей природной среды», обосновывается

целесообразность замены его новым законом – «Основами законодательства об охране окружающей среды».

Ключевые слова: *охрана окружающей природной среды, экологическое законодательство, экологическая безопасность, природоохранительная деятельность.*

Komarnytskiy V. The Future of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" : What Is It?

The article deals with the issues of improving the environmental legislation of Ukraine, emphasizes the problems of updating the Law of Ukraine "On Environmental Protection". It is stated that this law has played a key role in the formation of legislation in the field of environmental protection and nature management. However, the law is currently outdated, and its format does not allow to adequately reflect the changes in the organization of environmental activities, and as a result it has accumulated provisions that do not meet the practices needs. Such provisions are being analyzed (in particular, those relating to public oversight in this area, environmental insurance, environmental audit, environmental expertise, environmental impact assessment, etc.), the expediency of their improvement on the basis of the new law in the field of environmental protection is proved.

The article considers possible conceptual approaches to the development of a new codification act in this area, including the Ecological Code of Ukraine. The author states that the idea of working out such a code has exhausted itself. During more than twenty years, environmental law experts have not reached a consensus on what future Ecological Code of Ukraine should be (should it cover all aspects of environmental protection, absorb all applicable codes and laws governing the relations in the field of natural resources, or should it be limited only regulation of environmental protection, without affecting the use of natural resources). The article reasons the expediency of replacing the obsolete Law of Ukraine "On Environmental Protection" with a new codification act in the form of Fundamentals of Environmental Protection Law that will allow to resolve key issues of environmental protection, ensuring environmental safety in Ukraine and preserving all the positive aspects, that were developed in the Law Of Ukraine "On Environmental Protection".

Key words: *environmental protection, ecological legislation, ecological safety, nature protection activity.*

УДК 349.2

Д. О. Новіков

ЕКОНОМІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ПРАВА: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Статтю присвячено розкриттю тенденцій та викликів, пов'язаних з економізацією трудового права через скасування регулятивної функції оплати праці. Установлено, що з економічної точки зору регулятивна функція оплати праці проявляється у впливі ринкових механізмів на співвідношення між попитом та пропозицією на робочу силу, на чисельність працівників і рівень їх зайнятості, оптимізацію розміщення робочої сили за регіонами, галузями господарства, підприємствам. З погляду трудового права регулятивна функція оплати праці припускає встановлення в нормах права розходжень за рівнем оплати праці залежно від кваліфікованості й суспільної значимості здійснюваної роботи. Підсумовано, що внаслідок лібералізації вітчизняного трудового права,

позбавлення правового механізму оплати праці регулятивної функції Україна втягується в «перегони на дно», що передбачає максимальне зниження соціальних норм і мінімальний контроль над їх виконанням для створення «ринку» дешевої робочої сили.

Ключові слова: *оплата праці, регулятивна функція, мінімальна заробітна плата, гонка на дно, прекаріат.*

Постановка проблеми. Соціально-економічна криза в Україні диктує державі доцільність здійснення кроків правового характеру для рішення проблем населення, яке працює, зокрема у сфері оплати праці. Одним з таких кроків стало підвищення мінімальної заробітної плати з 01 січня 2017 року до 3200 грн [1]. Потребу щодо забезпечення реалізації цієї норми обумовило прийняття Закону України від 06 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (далі – Закон № 1774-VIII). Відповідно до внесених змін у ст. 3 Закону України «Про оплату праці» і ст. 95 Кодексу Законів про працю України (далі – КЗпП) мінімальна заробітна плата тепер визнається встановленим законом мінімальним розміром оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці [2]. Оновлене поняття втратило такі два критерії як «проста та некваліфікована праця», за якими раніше відбувалося віднесення певної професії до оплачуваної по мініальному розміру та забезпечувалося виконання регулюючої функції оплати праці. Очевидно, одержання мінімальної заробітної плати тепер не буде залежати від складності виконуваної роботи або вимог до кваліфікованості її виконання. Ці зміни ведуть до «зрівнялівки», що розуміє український уряд, застосовуючи саме цей термін у Постанові Кабінету Міністрів «Про оплату праці працівників установ, закладів і організацій окремих галузей бюджетної сфери» у редакції від 28 грудня 2016 року. Тільки захід для запобігання «зрівнялівки» передбачено досить сумнівний. Указується так: «керівникам установ, закладів і організацій окремих галузей бюджетної сфери забезпечити в межах фонду оплати праці диференціацію заробітної плати через встановлення доплат, надбавок, премій з урахуванням складності, відповідальності й умов виконуваної роботи, кваліфікації працівника, результатів його праці» [3]. Очевидним є те, що тільки при організації оплати праці, що враховує рівень кваліфікації працівника, кваліфіковані працівники будуть зацікавлені в постійному зв'язку з підприємствами, а некваліфіковані працівники будуть зацікавлені в просуванні в розряд кваліфікованих.

Інші зміни відповідно до Закону України № 1774-VIII підтверджують означену тенденцію остаточного виключення регулюючої функції з механізму правового регулювання оплати праці. Приміром, якщо в попередній редакції ч. 1 ст. 96 КЗпП та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оплату праці» тарифна система визнавалась основою визначення та розподілу оплати праці, то чинна редакція переносить положення про регулююче значення тарифної системи до ч. 3, а ч. 1 передбачає застосування інших систем оплати праці, окрім тарифної. У кінцевому результаті ці зміни

створюють передумови до ще більшого розшарування населення України та в черговий раз підкреслюють тенденції економізації трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання антагоністичного та кризового характеру в сучасній науці трудового права розробляють такі вчені, як Н.Л. Лютов, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, В.О. Процевський, К.Л. Томашевський та ін. Означена публікація продовжує дослідження як указаних науковців, так і автора цієї статті, у контексті аналізу суперечливих трансформації чинного трудового законодавства та поступової зміни парадигми правового регулювання трудових відносин із соціальної на економічну.

Формування цілей. Автор має на меті розкрити тенденції та виклики, пов'язані з економізацією трудового права.

Виклад основного матеріалу. Функції оплати праці – це її призначення та роль як складової сфери практичної діяльності щодо узгодження й реалізації інтересів суб'єктів трудових відносин [4, с. 15]. Згідно з преамбулою Закону України «Про оплату праці» визначено дві функції оплати праці: відтворювальну та стимулюючу [5]. Про регулюючу функцію оплати праці законодавець не говорить, однак до останнього часу вона була вплетена в зміст усього механізму оплати праці. Цей механізм ґрунтувався на досягненнях трудового права радянської доби, коли вперше в Кодексі Законів про працю 1918 р. було закріплено, що «при визначенні розміру винагороди для кожної групи та категорії приймаються до уваги: важкість праці, небезпека умов, у яких праця здійснюється, складність і точність виробленої роботи та ступінь самостійності й відповідальності за її виконання, потрібна для її виконання ступінь навченості та досвідченості» [6, ст. 59].

Підкреслимо, що в первинному капіталізмі, зокрема й дореволюційному, необтяженому державним впливом та інститутами громадянського суспільства, розуміння регулюючої функції зводиться до нижчезазначених положень, сформульованими класиками економічної думки.

А. Сміт стверджував, що «рівень заробітної плати сільськогосподарських робітників завжди вище влітку, ніж узимку, хоча вартість життя для робітників узимку безумовно вища; у різних частинах країни заробітна плата різна, а ціни на продовольство скрізь однакові; заробітна плата та ціни на продовольство нерідко рухаються в протилежних напрямках» [7]. Д. Рікардо зазначав, що «природна ціна праці дуже істотно розрізняється в різних країнах. Житло та одяг, необхідні в одній країні, можуть бути зовсім не потрібні в іншій. Навіть у країнах, розташованих у тому самому кліматі, розходження в способі життя часто викликають розходження в природній ціні праці, настільки ж значні, як і розходження, викликані природними причинами» [8]. Ж.Б. Сей продовжував цю думку так: «розмір потреб першої необхідності змінюється залежно не тільки від більш-менш стерпного способу життя робітників та їх сімейств, але й від сукупності всіх витрат, які вважаються для них необхідними в країні, де вони живуть. Також звички людей мають великий вплив на обсяг їх потреб» [9]. Т. Мальтус писав, що

«рівень заробітної плати найманого робітника змінюється залежно від чисельності населення. Якщо чисельність населення зростає, заробітна плата одного працівника знижується. Тенденція зниження заробітної плати свідчить про «перенаселення» – появу «зайвого населення» [10]. Означені спрощені уявлення економістів початку XIX ст. про регулюючі властивості оплати праці, не пішли далі природного розуміння, а саме розподілу населення за кліматичними зонами чи кількістю.

Хоча, якщо звернутися до наукових досліджень сучасних економістів, то вони не надто відрізняються від трактування регулюючої функції оплати праці своїх попередників трьохсотрічної давнини. Так, Т.Н. Долініна вказує, що «регулююча функція оплати праці повинна забезпечувати переміщення ресурсів праці туди, де вони дадуть найбільший ефект. Умовами ефективної реалізації регулюючої функції оплати праці є, по-перше, виконання належною мірою відтворювальної функції, по-друге, дотримання принципу диференціації заробітної плати за критеріями, що відбиває особливості праці (необхідна професійна підготовка, фізичні та розумові зусилля, відповідальність за персонал або використовувані засоби й предмети праці), його суспільну значимість (пріоритетність виду діяльності), розходження в умовах праці, розходження в попиті на працю» [11, с. 158]. Друга умова, наведена дослідницею, є найімовірніше побажанням, ніж реальністю.

Не можна не погодитися з В.О. Процевським, що «диференціація оплати праці різних професійних груп у різних галузях економіки все менше обумовлюється суспільною необхідністю, усе менше втілює уподобання суспільства, а тому все менше відбиває вимоги економічної доцільності. Оплата праці стає результатом урівноваження економічної влади різних соціальних груп, роботодавці намагаються максимізувати отримувані вигоди, забезпечуючи лише свій достаток, але не максимальність суспільної корисності своєї діяльності» [12, с. 9].

Тобто в економічній площині регулююча функція оплати плати полягає в її впливі на співвідношення між попитом та пропозицією на робочу силу, на чисельність працівників і рівень їх зайнятості, оптимізацію розміщення робочої сили за регіонами, галузями господарства, підприємствами залежно від ринкової кон'юнктури. Відповідно є цинічними зауваження тих самих економістів, що регулююча функція оплати праці «виконує роль балансу інтересів працівників і роботодавців» [11, с. 158]. Регулювання вищенаведених процесів вигідно лише для роботодавця, адже забезпечує йому максимальний ефект від інвестицій у виробничу діяльність. Для працівників їх переміщення з галузі в галузь, з професії в професію, з регіону в регіон конструює нестійку та небезпечну соціальну реальність з низьким рівнем захисту своїх інтересів та високим рівнем залежності від обставин, які складаються на ринку праці. Розмір оплати праці в таких умовах залишається на рівні відтворення (забезпеченні працівників та членів їх сімей необхідними життєвими благами для відновлення працездатності) та ситуативного стимулювання «трудової мобільності» потрібної кількості робочої сили в певній галузі чи підприємстві.

До речі, у цьому аспекті варто визначити як штучне підвищення мінімальної заробітної плати може зарадити населенню, яке працює, у сенсі підвищення їх купівельної спроможності та забезпечення виконання відтворювальної функції оплати праці. Експерти Міжнародної організації праці у звіті відповіли на це питання негативно. Вони зазначили таке: «підвищення мінімальної заробітної плати, по-перше, тягне за собою зменшення зайнятості в охопленому нею секторі. По-друге, трудящі, які втратили роботу в охопленому законодавством секторі, будуть працювати в неохопленому секторі, знижуючи оплату праці в цій частині економіки. Підвищення рівня мінімальної заробітної плати в країнах, що розвиваються, може сприяти збільшенню розриву між трудящими. Тому воно підсилить бідність, обумовлену у відносному вираженні» [13].

Крім того, не треба знов звертатися до економічного трактування наслідків підвищення мінімальної заробітної плати, щоб зрозуміти, що без жорсткого контролю держави за ціноутворенням інфляційні фактори швидко знецінять реальний її розмір без підвищення купівельної спроможності громадян. Як писав на початку ХХ ст. гігант машинобудування Генрі Форд, «секрет добробуту Америки полягає в розширенні купівельної сили через підвищення заробітної плати та зниження продажних цін. Заробітна плата дає людям купівельну силу, а вся промисловість залежить від людей, здатних купувати та платити. Зниження заробітної плати (реальної з.п. – прим. автора) спричиняє зменшення роботи, тому що цим зменшується попит, від якого залежить робота» [14].

Штучне збільшення мінімальної заробітної плати без належного контролю за інфляцією разом з відкиненням регулюючої функції оплати праці призведе до такого ланцюгу наслідків: зменшення реальної заробітної плати + зменшення купівельної спроможності громадян + зменшення прибутку підприємств = збільшення рівня безробіття. Ще раз звернемося до досвіду Г. Форда, який констатував, що «у суспільстві не може бути дійсного добробуту, поки працівники, які виробляють предмети повсякденного споживання, не можуть їх купити» [14]. Дещо інша реальність вимальовується в Україні, коли здешевлення вартості робочої сили, збільшення рівня безробітних громадян разом із зниженням рівня освіти (неминучим наслідком комерціалізації освіти) й занепадом вітчизняних підприємств, незабаром створить у нашій державі «ринок» низько кваліфікованої й дешевої робочої сили в прекарній [15] соціальній ситуації, що вигідно тільки іноземним інвесторам.

Як підмітив німецький соціолог У. Бек, «високий рівень безробіття в так званому третьому світі та в посткомуністичних країнах Європи змушує уряди цих країн вести економічну політику, орієнтовану на експорт, – на шкоду соціальним і екологічним стандартам. Завдяки низькій заробітній платі, найчастіше поганим умовам праці та «зонам, вільним від профспілок», ці країни конкурують одна з одною і з багатими західними країнами в прагненні залучити закордонний капітал» [16, с. 204]. С. Скот указує: «якщо національні держави вже не відіграють колишньої ролі в прийнятті рішень

у сфері бізнесу, оскільки інвестори шукають найбільш високі прибутки по усьому світу, то окремим країнам, які знаходяться під сильним економічним та політичним тиском, прийдеться брати участь у глобальній системі відносин» [17, с. 7]. Дійсно, варто констатувати, що більшість країн, зокрема й Україна, зараз більш-менш активно прагнуть одержати інвестиції, але потрібною попередньою умовою для цього є підпорядкування корпоративним інтересам, які пов'язані з ринковою практикою (оскільки вона найбільшою мірою виражає інтереси інвесторів) і водночас не пов'язані певними територіями. А одержання інвестицій очевидно досягається завдяки найбільш вразливій верстві суспільства – працівникам, а точніше обранню замість пріоритету інтересів працівників способу зменшення соціальних витрат на найману працю та зниження соціальних стандартів, через що держава втягується в так звані «перегони на дно».

Сутність цих перегонів можна показати таким прикладом. Наприкінці 1990-х років Китай вступив у конкурентні перегони, заманоючи американські компанії низькими витратами на оплату праці. У результаті близько 250-300 тис. мексиканських робочих місць перекочували за маршрутом за Тихий океан. Е. Тоффлер наводить розповідь про менеджера фірми з виробництва телефонних аксесуарів, якому було наказано конкурувати за одержання кожного замовлення нарівні з іншими. Але менеджер платив своїм працівникам у середньому 2,20 долари на годину (включаючи преміальні), а повинен був суперничати з китайськими виробниками, чії працівники одержували в середньому тільки по 60 центів [18, с. 111]. Логічно, що всі зусилля менеджера були марними. Адже, як указує З. Бауман, глобальні інвестори, бажаючи скоротити очікувані збитки, упаковують речі та переводять свої активи, доручаючи місцевій владі розчищати руїни та витягати жертви із ще більшої бідності [19, с. 200-201].

Тобто держави, які розвиваються, залежні від іноземних інвестицій, вступають у конкуренцію для залучення грошових потоків міжнародних інвесторів. Виграють у цій конкуренції ті країни, які пропонують більш комфортні умови для розміщення капіталу. Ці умови вкладаються в концепцію скорочення соціальних витрат. Чим дешевша праця працівника в тій або іншій країні, тим вигідніше там здійснювати виробництво. У підсумку між державами, які розвиваються, починається змагання з максимального зниження соціальних норм та мінімального контролю над їх виконанням. У цей алгоритм дій чітко вписуються зміни до чинного трудового законодавства відповідно до Закону України № 1774-VIII.

Висновки. Останні зміни, внесені в трудове законодавство підтверджують тенденції економізації формального боку трудового права. Відповідно до Закону України № 1774-VIII правовий механізм оплати праці було позбавлено регулюючої функції, що вписується в намічений процес утягування України в «перегони на дно» для залучення в державу іноземних інвесторів. Відміна регулюючої функції оплати праці є також інструментом прекарізації та декваліфікації українських працівників, які мають стати дешевою робочою силою для міжнародних інвесторів. Основний виклик, який стоїть перед традиційним трудовим правом – залишитися дієвим

механізмом захисту прав трудящих або бути поступово заміненим ефективними корпоративними кодексами поведінки та менеджментом з трудових ресурсів.

Використані джерела:

1. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1801-VIII // Голос України від 27.12.2016 – № 248
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06 грудня 2016 року, № 1774-VIII // Відомості Верховної Ради України від 13.01.2017 – 2017 р., № 2, стор. 5, стаття 25
3. Про оплату праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери: Постанова Кабінету Міністрів України, 28 грудня 2016 року, № 1037 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249637026>
4. Колот А. Теоретико-методологічні аспекти класифікації й змісту функцій заробітної плати / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 6. – С. 15-19.
5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995, №108/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – №17. – Ст. 121.
6. Кодекс законів о труде 1918 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hist.msu.ru/Labour/Law/kodex_18.htm
7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэґиз, 1962. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf;
8. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч.: В 3 т. Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1955. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/ric005.htm>
9. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономии. – М.: Изд-во К.Т. Солдатенкова, 1896. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/say007.htm>
10. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики. – М.: Эконов, 1993. Т. 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ecocrisis.wordpress.com/1-2/suprapopulatia/malthus/>
11. Долинина Т.Н. Сущность заработной платы: функциональный подход / Т.Н. Долинина // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2010. – № 4 (43). – С. 156-159.
12. Процевский В.О., Грицай Ю.В. Деякі питання щодо реалізації права громадян на одержання винагороди за працю / В.О. Процевський, Ю.В. Грицай // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». – 2016. – Вип. 24. – С. 5-25.
13. Саже К. Служит ли минимальная заработная плата эффективным инструментом для содействия достойной работе и уменьшению бедности? Опыт некоторых развивающихся стран / К. Саже / Международное бюро труда Женева Материалы о сфере занятости. – 2001. – Вып. 13. – 39 с.
14. Форд Г. Сегодня и завтра [Електронний ресурс] / Г. Форд. – М., Аст. – 320 с. – Режим доступу: <http://about-ford.at.ua/index/0-33>
15. Новіков Д.О. Pluralitas non est ponenda sine necessitate або місце теорій прекаріату в науці трудового права / Д.О. Новіков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 34. – Том. 2. – С. 22-26.

16. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
17. Scott J. Capitalist Property and Financial Power / J. Scott. - Brighton : Wheatsheaf, 1986. – 224 p.
18. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2008. – 569 с.
19. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2017

Новиков Д.А. Экономизация трудового права: тенденции и вызовы

Статья посвящена раскрытию тенденций и вызовов, связанных с экономизацией трудового права с помощью отмены регулятивной функции оплаты труда. Установлено, что с экономической точки зрения регулятивная функция оплаты труда проявляется во влиянии рыночных механизмов на соотношение между спросом и предложением на рабочую силу, на численность работников и уровень их занятости, оптимизацию размещения рабочей силы по регионам, отраслями хозяйства, предприятиям. С точки зрения трудового права регулятивная функция оплаты труда предполагает установление в нормах права различий по уровню оплаты труда в зависимости от квалифицированности и общественной значимости осуществляемой работы. Автор делает вывод, что вследствие либерализации отечественного трудового права, лишения правового механизма оплаты труда регулятивной функции Украина втягивается в «гонку на дно», которая предусматривает максимальное снижение социальных норм и минимальный контроль над их исполнением с целью создания «рынка» дешевой рабочей силы.

Ключевые слова: *оплата труда, регулятивная функция, минимальная заработная плата, гонка на дно, прекариат.*

Novikov D. Economization of Labor Law: Tendencies and Challenges

The article is devoted to the disclosure of trends and challenges associated with the economization of labour law through the abolition of the regulatory function of remuneration. It was established that from an economic point of view, the regulatory function of wage suggests the influence of market mechanisms in the relationship between supply and demand for labour force, in the number of employees and their level of employment, optimizing the placement of the labour force by regions, sectors of the economy, businesses. From the point of view of labour law regulatory function of wage involves establishing by the rules of law the differences in the pay level, depending on qualification and social significance of the work.

Recent changes in the labour legislation confirm the tendencies of economization of the formal aspect of labour law. In accordance with these changes, the legal mechanism of wage was deprived of the regulatory function, which is included in the planned process of drawing the state into “race to the bottom” for attracting foreign investors. The abolition of the regulatory function of wage is also a tool for prekarization of workers, which should become cheap labour force for international investors. The amount of wages in such conditions remains at the level of reproduction (providing workers and their families with the necessary vital goods for the restoration of work capacity) and situational stimulation of labour mobility of the required quantity of labour in a particular industry or enterprise.

The main challenge that is facing before traditional labour law is to remain an effective mechanism for protecting the rights of employers or to be gradually replaced by effective corporate codes of conduction and management of labour resources.

Key words: *wage, regulatory function, minimum wage, race to the bottom, prekarial.*

УДК 351.72:330.322 (477)

Ю. О. Світлична | **ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПОТРЕБУЄ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Україна має розвинуте інвестиційне законодавство, яке приймалося в попередні роки за інших соціально-економічних і політичних умов. На сьогодні інвестиційне законодавство України потребує вдосконалення з урахуванням процесів євроінтеграції та внутрішньодержавних процесів реформування економіки й управління. Систематизацію й модернізацію законодавчого регулювання інвестування, зокрема й іноземного, потрібно здійснити шляхом прийняття єдиного фундаментального закону, який би об'єднав розрізнені нормативно-правові акти з питань інвестування, усунув суперечливість між ними й закріпив ефективний механізм формування та реалізації інвестиційної політики держави. Таким законом має бути Інвестиційний кодекс України як правова основа здійснення всього спектру інвестиційних відносин у країні.

Ключові слова: *інвестиції, законодавство, інвестиційна діяльність, захист, іноземні інвестори, економіка.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх років в Україні відбувається винятково важливий і надзвичайно складний процес радикальних реформ, який охоплює всі сфери суспільного життя. Головне завдання соціально-економічних і політичних реформ полягає у виведенні України на магістральний шлях світового розвитку, ліквідації застарілої системи управління економікою. За минулі роки в країні багато що зроблено для впровадження ринкових механізмів, структурної перебудови народного господарства, розвитку конкуренції, роздержавлення власності, децентралізації влади.

Одночасно з цим у процесі реформування національна економіка зазнає певних ускладнень, обумовлених дефіцитом фінансових ресурсів, недосконалістю законодавчого регулювання, недоліками оподаткування, виведенням капіталу за кордон. У цих умовах особливої актуальності набуває залучення іноземних інвестицій у регіони України та їх використання під контролем органів виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження процесу залучення іноземних інвестицій та інвестиційної діяльності розглядалися в наукових працях О. Бандурки, Л. Буславої, А. Гайдучко, Ю. Жорнокуя, О. Носової, І. Райніна, О. Семерака, І. Фархутдінова та інших учених. Вивчення опублікованих робіт з цієї теми дозволяє дійти висновку про різноманітність поняття іноземних інвестицій, наявність суперечливостей у правовому регулюванні іноземних інвестицій та потребу додаткового осмислення значення та суті іноземного інвестування в регіональну економіку та порядку управління ними.

Формування цілей. Метою статті є формування пропозицій із вдосконалення інвестиційного законодавства України з урахуванням процесів євроінтеграції та внутрішньодержавних процесів реформування економіки й управління.

Виклад основного матеріалу. Подальший розвиток сучасної економіки України вимагає суттєвої активізації інвестиційної діяльності, пошуку та залучення нових інвесторів, які б на тривалий час вкладали інвестиційні кошти в соціально-економічні проекти, забезпечуючи цим стабільний розвиток важливих галузей економіки. Попри несприятливі соціально-політичні фактори, Україна залишається привабливою для іноземних інвесторів; вона включена у світові процеси суспільного розвитку, є активним гравцем на міжнародному політичному полі, досить інтегрована у світове господарство та зазнає впливу всіх тих чинників позитивного чи негативного характеру, що є у світовій економіці.

За даними Держстату України в 2016 році в економіку України іноземними інвесторами вкладено 4405,8 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) порівняно з 3763,7 млн. дол. США в 2015 році. Станом на кінець 2016 року найвагоміші обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність – загалом 10 324,4 млн. дол. США та підприємств промисловості – 9550,2 млн. дол. США [1].

Вагомим прикладом розвитку інвестиційного процесу може бути IX Міжнародний економічний форум «Інновації. Інвестиції. Харківські ініціативи» (надалі - Форум), який відбувся в м. Харкові 22 вересня 2017 року.

Форум націлений на розвиток міжнародної економічної інтеграції, демонстрацію наявних можливостей і перспектив розвитку провідних галузей економіки, розбудову дієвої системи державно-приватного партнерства, підвищення конкурентоспроможності регіонів, розгляд практичних дій з реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні.

Метою Форуму є налагодження співробітництва між міжнародними організаціями, органами публічної влади, громадськими об'єднаннями та бізнесом, а також сприяння розвитку Харківського регіону як потужного, культурного, економічного, інформаційного та інвестиційно привабливого центру України.

Форум, що проходив у Харкові вже дев'ятий рік поспіль, став одним з найбільших інвестиційних заходів в Україні – у 2016 році на ньому зустрілися понад 500 учасників з 16 країн світу, у 2017 році на Форумі були представлені делегації з 30 країн світу, у роботі Форуму взяли участь 15 послів іноземних держав, зокрема трьох країн з найбільшою економікою – США, Китаю, Японії. У результаті роботи Форуму було укладено низку міжнародних угод про інвестування різних об'єктів у Харківській області на десятки мільйонів доларів.

Залучення іноземних інвестицій стримується певною мірою відсутністю належного правового регулювання інвестиційних процесів. Нормативно-правова база регулювання інвестування в Україні нараховує понад 100 різних нормативних актів, серед яких кодекси, закони, укази

Президента України, постанови Ради Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, скажімо, Національного банку України, Державного фонду майна України, Антимонопольного комітету України, Державної фіскальної служби України та інших.

Порядок здійснення капіталовкладень нерезидентами в Україні визначається нормами публічного права, що зафіксовані у двох основних блоках законодавства. До першого блоку умовно можна віднести спеціальне інвестиційне законодавство, базовими нормативно-правовими актами якого є:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [2], основні положення якого спрямовані на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Цим нормативно-правовим актом встановлено загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України, визначено загальні положення й порядок здійснення інвестиційної діяльності, державного регулювання інвестиційної діяльності, гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності, захист інвестицій тощо.

2. Закон України «Про режим іноземного інвестування» [3], положення якого врегульовують відносини, зокрема, щодо державних гарантій захисту іноземних інвестицій, державної реєстрації та контролю за здійсненням інвестицій, діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, розгляду спорів тощо.

3. Закон України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» [4]. Указаний законодавчий акт спрямований на захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України. Законом визначено правовий режим діяльності іноземних інвесторів та гарантії держави щодо здійснення інвестиційної діяльності на території України.

4. Закон України «Про інститути спільного інвестування» [5] визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб'єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення й обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування, порядок та обсяг розкриття інформації інститутами спільного інвестування для залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів тощо.

Важливе значення для розвитку інвестиційної діяльності мають Закони України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» [6] та «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [7].

У цьому блоці нормативних документів визначаються додаткові базові поняття щодо інвестицій (іноземних інвестицій), інвестиційної діяльності, інвестиційного проекту, об'єктів і суб'єктів інвестиційної діяльності та їх прав і обов'язків, гарантій захисту іноземних інвестицій, взаємодії інвесторів з органами державної влади, форм і методів спільного інвестування тощо.

В основному в Україні використовуються ті ж інструменти державного регулювання іноземного інвестування, що й у більшості зарубіжних країн. Зокрема, це: надання інвесторам податкових та митних пільг, дотацій, субсидій та субвенцій, застосування норм пришвидшеної амортизації, використання механізму державно-приватного партнерства, необхідність проведення експертизи інвестиційних проектів, визначення умов користування природними ресурсами, надання державних і місцевих гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання, ліцензування деяких видів господарської діяльності, встановлення в деяких випадках державних фіксованих та регульованих цін і тарифів, надання кредитів на пільгових умовах тощо [8].

Другий блок нормативно-правових актів є набагато ширшим і вміщує документи, що регулюють взаємовідносини у сфері зовнішньоекономічної, інноваційної, митної, податкової, валютної, бюджетної, кредитної, підприємницької та інших видів діяльності. Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері, окрім вищевказаних нормативно-правових актів, регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного законодавств, іншими правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо.

До такого законодавства слід віднести положення про інвестування Податкового, Господарського, Цивільного, Земельного кодексів і законів України «Про інноваційну діяльність», «Про фінансовий лізинг», «Про концесії», «Про угоди про розподіл продукції», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про холдингові компанії в Україні», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про транскордонне співробітництво» тощо.

Значну частину законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, складають міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, спрямовані як на захист іноземних інвестицій, так і на врегулювання інших питань. До таких документів можна віднести, зокрема, Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 року [9].

Окрім того, в інвестиційній сфері діють міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій, що укладаються урядом України з урядами відповідних країн, та якими регулюються окремі питання взаємин сторін такого договору в галузі інвестиційної діяльності.

Проте аналіз стану правового регулювання в інвестиційній діяльності України свідчить про те, що інвестиційне законодавство потребує подальшого вдосконалення, адже попри розгалужену систему правових актів твердити про цілісну та взаємоузгоджену систему законодавства наразі передчасно.

Одна з головних проблем – відсутність збалансованого, системного й уніфікованого регулювання інвестиційних правовідносин, притому, що масив інвестиційного законодавства надто розгалужений і продовжує зростати. Зберігаючи й народжуючи нові прогалини й протиріччя, окремі правові акти з нового законодавства сприяли не стільки вирішенню, скільки виникненню проблем у регулюванні інвестиційних відносин. Багато нормативних правових актів найчастіше не виконують уповні своїх регулятивних функцій через заплутаність або розкиданість нормативних положень у різних документах. Істотна проблема – низька ефективність правових норм, що помітна в ситуаціях, коли ці норми, незважаючи на їхній певний характер, або ігноруються, або не діють де-факто, або коли застосування цих норм утруднено через їх недостатню конкретність, протиріччя з іншими нормами, що регулюють ті ж правовідносини [10].

Відтак практиками й ученими відзначаються недоліки та обмеження податкового законодавства, що негативно впливають на стан іноземного інвестування, зокрема: заборона підприємствам, крім тих, що здійснюють діяльність у сфері інформаційних технологій, вносити до складу витрат у податковому обліку вартість товарів, робіт і послуг, отриманих від фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку; обмеження щодо віднесення до складу витрат платежів роялті, а також оплати консалтингових, рекламних, маркетингових та інжинірингових послуг, що підлягають сплаті нерезидентам; відсутність витрат з просування товарів, робіт, послуг і торгових марок у переліку витрат у податковому обліку; позбавлення новостворених підприємств права на податковий кредит на початку їхньої діяльності; несправедливий підхід щодо застосування податку на додану вартість (ПДВ) для окремих галузей, наприклад, зернотрейдерів, аудиторів, консультантів, бухгалтерів, юристів, розробників програмного забезпечення (операції цих видів діяльності не оподатковуються ПДВ) [11, с. 4-5].

Висновки. Проблемним, а водночас й важливим питанням упродовж усього періоду формування нормативно-правової бази іноземного інвестування в Україні є порядок і умови реєстрації інвестицій. Залишаються не визначеними терміни реєстрації, оплати реєстрації та переліку потрібних документів для реєстрації, що можуть відрізнятись залежно від вимог органу реєстрації (яким, власне, залишаються місцеві державні адміністрації). Тому пільги підприємствам надаються лише після внесення належно зареєстрованих інвестицій. Перелічені вище проблеми у сфері інвестиційної діяльності здебільшого можуть бути вирішені з прийняттям Інвестиційного кодексу України, що врегулював би різні аспекти інвестиційної діяльності. Ухваленням цього кодексу вдалося б систематизувати всі законодавчі акти у сфері інвестування та зробити їх дієвими. Адже якщо виходити із законодавчої точки зору, то видається, що всі закони в нас існують, але ефективно не працюють.

Інвестиційний кодекс України має бути укладений так, щоб гарантувати іноземним інвесторам недискримінацію з боку країни, що

приймає; можливість швидко та вільно переводити за кордон їх прибутки, дивіденди та інші фонди й активи; відсутність експропріації без відповідної компенсації; можливість звернення до міжнародного арбітражу для вирішення суперечок, що виникають з урядом України та/або з вітчизняними компаніями.

Використані джерела:

1. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні за 2016 рік [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a733fa03-c953-4951-b59c-058b7a14264e&title>.

2. Про інвестиційну діяльність: закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

3. Про режим іноземного інвестування: закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>.

4. Про захист іноземних інвестицій: закон України від 18.09.1991 № 1560-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

5. Про інститути спільного інвестування: закон України від 15.03.2001 № 2299-ІІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2299-14>.

6. Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «сдиного вікна»: закон України від 21.10.2010 № 2623-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2623-17>.

7. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць від 06.09.2012 № 5205-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>.

8. Герзанич В.М. Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання іноземного інвестування в Україні / В.М. Герзанич, І.І. Черленяк, В.М. Бондаренко [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/4.pdf.

9. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_060.

10. Бойчук Р.П. Деякі проблеми модернізації інвестиційного законодавства України на сучасному етапі / Р.П. Бойчук. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Boychuk.pdf>.

11. Воронин А. Евро-2012: экономические итоги / А. Воронин [Электронный ресурс] // Зеркало недели. - 2013. - 14 июня (№ 21). - Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/business/evro-2012-ekonomicheskietogi.html>.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2017

Светличная Ю. А. Инвестиционное законодательство Украины требует совершенствования

Украина имеет развитое инвестиционное законодательство, которое принималось в предыдущие годы в других социально-экономических и политических условиях. Сейчас инвестиционное законодательство Украины требует усовершенствования с учетом процессов евроинтеграции и внутригосударственных процессов реформирования экономики и управления. Систематизацию и модернизацию законодательного регулирования инвестирования, в т.ч. и иностранного, необходимо осуществить путем принятия единого фундаментального закона, который бы объединил разрозненные нормативно-правовые акты по вопросам инвестирования, устранил противоречия между ними и закрепил эффективный механизм формирования и реализации инвестиционной политики государства. Таким законом должен быть Инвестиционный кодекс Украины как правовая основа осуществления всего спектра инвестиционных отношений в Украине.

Ключевые слова: *инвестиции, законодательство, инвестиционная деятельность, защита, иностранные инвесторы, экономика.*

Svitlychna Yu. Investment Legislation of Ukraine Needs Improving

Ukraine has a developed investment law, which was adopted in previous years and in other socio-economic and political conditions. Currently, Ukraine's investment legislation needs to be improved taking into account the processes of European integration and internal processes of reforming the economy and governance. The terms for registration, payment for registration and a list of necessary documents for registration, which may vary depending on the requirements of the registering body are uncertain.

Systematization and modernization of legislative regulation of investment, including and foreign, must be made by adopting a single fundamental law that unites the disparate regulations on investment issues, eliminates the contradictions between them and enshrines an effective mechanism for the formation and implementation of the investment policy of the state. Such an Act should be the Investment Code of Ukraine as the legal basis for implementing the entire spectrum of investment relations in Ukraine. The law must be constructed in a way as to guarantee foreign investors: non-discrimination by the host country; the ability to transfer their profits, dividends and other funds and assets quickly and freely; absence of expropriation without adequate compensation; the possibility of applying for international arbitration in order to resolve disputes that arise with the Government of Ukraine and/or with domestic companies.

Key words: *investment, legislation, investment activity, protection, foreign investors, economy.*

УДК 349.6:346.12:342.92:349.415:347.4

О. А. Третьуб

**ГАЛУЗЕВА ПРИРОДА
ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ
ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ**

У статті досліджено фундаментальну проблему галузевої природи правовідносин у сфері поведження з відходами.

Підкреслено, що суспільні відносини у сфері поведження з відходами регулюються нормами різної галузевої належності, зокрема еколого-правовими

та господарсько-правовими. Закон України «Про відходи», як і низка підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на його основі, перебувають на «стику» відповідних галузей права, чим відтворюють інтегрований підхід до правового регулювання багатогранної групи суспільних відносин. Показано, що такі відносини набувають правового виразу (форми) на підставі норм й інших галузей права – адміністративного, фінансового, енергетичного, транспортного, земельного та цивільного.

Відзначена тенденція до дезінтеграції й фрагментаризації правовідносин у сфері поводження з відходами зумовлена їх різногалузевою природою. Для її послаблення запропоновано двоєдиний курс на оптимізацію внутрішньогалузевих пропорцій правового регулювання та подальше узгодження між собою галузевих механізмів останнього.

Ключові слова: *галузева природа, правовідносини, сфера поводження з відходами, правове регулювання, галузь права, екологічне право, господарське право.*

Постановка проблеми. «Правовідносини» є одним з найбільш складних і неоднозначних понять юридичної науки. Свідченням цьому вже є те нагромадження критеріїв, за якими здійснюється їх видовий поділ, диференціація. Самоочевидним, як уявляється, є розгалуження правовідносин за критерієм предмета правового регулювання – на цивільно-правові, адміністративно-правові, господарсько-правові тощо. Однак, коли йдеться про «узагальнені» правовідносини, об'єднані рухливими межами визначеної сфери регулювання, їх розведення за галузевою ознакою (що само собою має й значну практичну цінність) стає «відправним пунктом» для пошуку способів підвищення ефективності всього механізму правового регулювання. Не становлять винятку й правовідносини у сфері поводження з відходами.

В умовах еколого-економічної деградації, якою в більшій чи меншій мірі охоплена практично вся національна галузь поводження з відходами, виведення таких правовідносин на якісно новий рівень існування вже не один десяток років стоїть на порядку денному реформ зі зміцнення сталих засад розвитку України як європейської держави (так, у 2005 р. відповідний вектор і «робочий план» його реалізації були намічені постановою Верховної Ради України [1]). Намагання виконати це завдання мали безсистемний та епізодичний характер. Як наслідок, донині правовідносини у сфері поводження з відходами як конкретне, а не абстрактно-змодельоване явище не змогли стати, за влучним висловом Р. Й. Халфіної, «кістяком», «арматурою» реальних відносин [2, с. 102]. Впливовими соціальними регуляторами у відповідній галузі залишаються «тіньові» норми та неправові «правила гри», під тиском яких відносини, що набувають правової форми, існують подекуди у вигляді розрізаних «осердь». За такого порядку речей вони не здатні виконати «цементуючої» ролі для загальної маси суспільних відносин, що складаються в галузі поводження з відходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній науці окремих сторін правовідносин у сфері поводження з відходами торкались у своїх працях В. І. Андрейцев, А. П. Гетьман, О. О. Гончаров, В. А. Зуєв [3], І. І. Каракаш, О. Ю. Кронда, Н. Р. Малишева [4], Н. О. Максименцева, А. О. Оскірко, Р. В. Цалин, В. О. Юрескул та інші вчені. Частіше за все вказані

правовідносини розглядалися у фокусі певного вузькогалузевого зрізу (зазвичай екологічного). Спроби ж подолати «стиснені» предметні межі та осмислити відповідне правове явище з «висоти» його галузевої багатогранності робилися значно рідше. В описаному контексті наголосимо на комплексному еколого-господарському підході до правовідносин у сфері поводження з відходами, що використовує В. А. Зуєв [3]. Структурні особливості системи права України позначаються на цих правовідносинах значно багатше, через що виникає необхідність звернення до їх витоків і розкриття галузевої природи.

Формування цілей. Викладене вище підтверджує актуальність цього дослідження, мета якого – розкрити галузеву природу правовідносин у сфері поводження з відходами, що складе теоретико-фундаментальну платформу для дальших розвідок у напрямі підвищення ефективності механізму правового регулювання відносин у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Беручи за основу загальновизнані підходи теорії права, правовідносини у сфері поводження з відходами можна визначити як сукупність опосередкованих правовими нормами зв'язків між різними суб'єктами, виражених їх юридичними правами та обов'язками й зумовлених спорідненою групою об'єктів (відходи як матеріальне благо, пов'язані з ними дії, послуги з їх вивезення та переробки тощо). Зважаючи на те, що особливості реалізації норм у правовідносинах залежать від сутності самих відносин як предмета регулювання [2, с. 56], то аналізу, власне, правового способу як модифікації має передувати огляд відповідних суспільних відносин у всій багатоманітності їх проявів, зокрема й не підпорядкованих праву.

Історичною передумовою виникнення суспільних відносин, пов'язаних з явищем відходів, є усталений у світі економічний уклад, заснований на принципі необмеженого використання природних ресурсів. Швидко вичерпавши корисні властивості на стадії виробництва або споживання одержаної з них продукції, такі ресурси повертаються до навколишнього середовища як антропогенно змінені речовини та матеріали, зокрема й несумісних з біотичним кругообігом – ксенобіотиків. Зазначена економічна модель відома як «лінійна» [5], оскільки всі ресурси рухаються по прямій й незворотної траєкторії від їх видобування до кінцевого стану «відходності» (так званий принцип «від коліски до могили»).

Стикаючись із новітніми глобальними викликами, виснажливо-руйнівний характер суспільного виробництва в найбільш розвинених країнах поступово змінюється в бік підпорядкування природним закономірностям та їх відтворення в соціально-економічних процесах. У цьому руслі в другій половині ХХ століття з'являється концепція, а з часом і реальна форма організації господарювання, яка одержала назву «циклічна» (або «кругова») економіка. На відміну від лінійної, циклічна економіка, за аналогією з природою, ґрунтується на безвідходному (замкненому, ізольованому від інших систем та безперервному в русі) обороті речовин, які вичерпавши свій споживчий ресурс протягом одного життєвого циклу, знову

потрапляють до фази виробництва (нової продукції, енергії тощо). На сьогодні у світі немає країни, якій би вдалося повною мірою втілити відповідні підходи, однак є ті, що вже досягли в цьому напрямі вельми значних успіхів. Наприклад, Нідерланди й Німеччина залучають до виробництва майже 100 % побутових відходів [6]; Швейцарія ще в 2003 р. забезпечувала переробку до 93 % відходів електричного та електронного обладнання [7, с. 171]). На рівні ЄС упровадження циклічної економіки має чіткий стратегічний курс у рамках політики інтенсивного, сталого та всеохоплюючого розвитку Європи [8].

В Україні формування сталих засад господарювання перебуває на етапі становлення, через що в реальних відносинах у сфері поводження з відходами переважають «лінійні» практики. Яскравим прикладом є золошлакові відходи, що утворюються на теплоелектростанціях, теплоелектроцентралях, котельнях та інших об'єктах енергетики. Щорічно в Україні продукується близько 30 млн. тонн таких відходів [9, с. 24], з яких у будівництві та промисловості використовується не більше 5-10 % [10, с. 259]. «Лєвова» ж доля золошлакових відходів потрапляє до золошлаковідвалів (накопичувачів), під які вилучаються великі площі земель та які є джерелами забруднення й екологічної небезпеки. Попри певні позитивні тенденції (наприклад, останнім часом збільшується кількість фірм, які в рамках корпоративної соціальної відповідальності бізнесу організують пункти прийому відпрацьованих батарейок у населення – ПрАТ «Vodafone Україна», ТОВ «АТБ-маркет», ТОВ «ФОРА» та ін.), збалансований сегмент відносин у сфері поводження з відходами зростає дуже повільно.

Стислий огляд еволюції та окремих індикаторів стану суспільних відносин у сфері поводження з відходами в Україні та світі дозволяє перейти безпосередньо до їх правової форми та зупинитися на аналізі відповідних правовідносин крізь призму структури національної системи права.

На сьогодні суспільні відносини у сфері поводження з відходами регулюються нормами багатьох галузей права, основними з яких є екологічне та господарське право.

Суто екологічний «пласт» правовідносин у сфері поводження з відходами представлений тими правоопосередкованими зв'язками, які входять до категорії екологічних прав, обов'язків або компетенцій в екологічній сфері й стосуються охорони навколишнього середовища і його компонентів та забезпечення вимог екологічної безпеки при поводженні з відходами. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», не враховуючи спільних для всіх екологічних правовідносин норм і принципів, регламентує певні фрагменти відносин щодо охорони відповідного середовища від забруднення відходами [11]. Законом України «Про екологічну експертизу» в рамках еколого-експертних відносин висуваються такі вимоги до змісту документації на об'єкти державної екологічної експертизи, як обґрунтування впровадження сучасних, досконалих нематеріально- і неенергоємних, мало- і безвідходних технологічних процесів та забезпечення комплексної переробки, утилізації й ефективного використання відходів виробництва [12]. Традиційно

екологічна сторона правовідносин сфери поводження з відходами вважається домінуючою (це можна роздивитися вже в співвідношенні кількості наукових праць з відповідної проблематики, виконаних у рамках спеціальності 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» та інших юридичних спеціальностей). Однак останнім часом усе більш помітними стають переваги інтегрованого підходу до правового упорядкування відносин в означеній сфері, де галузеві «кордони» розмиваються єдиними цілями, що висуваються перед нормами права.

Господарський «пласт» правовідносин у сфері поводження з відходами в соціальному плані є не менш важливим, ніж екологічний. На цьому наполягає й законодавство про відходи, рівноцінними завданнями якого, поряд з екологічними, є забезпечення мінімального утворення відходів (у розумінні оптимізації витрат виробництва) та розширення використання відходів у господарській діяльності [13]. Більше того, ефективність державної політики у сфері поводження з відходами загалом багато в чому залежить від рівня розвитку окремих комплексів господарських правовідносин, зокрема тих, що виникають з державно-приватного партнерства. Згідно із законом однією з можливих сфер застосування державно-приватного партнерства є поводження з відходами, крім збирання та перевезення [14], завдяки чому, наприклад, може бути забезпечена вища еколого-економічна ефективність діяльності з переробки або енергетичної утилізації твердих побутових відходів (ніж у разі її здійснення тільки державним партнером). У світовій практиці відносини державно-приватного партнерства у сфері переробки та утилізації відходів можуть ґрунтуватися на концесійних, підрядних та інших договорах. Так, у 2016 р. південнокорейська компанія Posco Engineering and Construction (Posco E & C) як основний підрядник завершила в Польщі будівництво нової теплоелектростанції вартістю 250 млн. доларів США, яка працюватиме на відходах. Електрична потужність цього об'єкта складає 11 МВт, тепла – 35 МВт, а щорічний обсяг спалювання побутових відходів – 220 тис. тон [15].

На «стику» різних галузей права, зокрема, екологічного та господарського, перебуває Закон України «Про відходи» (як і низка підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на його основі). Такий висновок впливає вже з його преамбули, сфери дії, а також основних принципів і напрямів державної політики у сфері поводження з відходами [13]. Однак «ухил» цього Закону в бік еколого-правового або господарського регулювання оцінюється фахівцями по-різному. Так, Н. Р. Малишева вважає, що Закон України «Про відходи» віднесений до актів екологічного законодавства формально й має переважно господарське, а не екологічне, спрямування [4, с. 117]. Протилежного висновку доходить В. А. Зуєв, який стверджує, що названий Закон, як і все законодавство про відходи, більшою мірою тяжіє до права екологічної безпеки. Між тим, це не перешкоджає вченому визнавати дуалістичну (еколого-господарську) природу правовідносин у сфері поводження з відходами й необхідність виділення «права поводження з відходами» як підгалузі і екологічного, і господарського права [3, с. 144-145].

Приймаючи до уваги взаємозв'язок і взаємозалежність між цілями сталого розвитку, зокрема тими, що схвалені ООН у 2015 р. [16], соціально спрямоване поводження з відходами потребує усунення залишків конкуренції й протиріччя господарсько- та еколого-правового регулювання відносин у сфері поводження з відходами. Очевидно, упорядкування цих відносин нормами обох галузей права повинно відбуватися на «паритетних» началах та принципах системно-правової єдності, доповнення й сумісності (виходячи зі специфіки предмета кожної галузі).

Окремі види правовідносин у сфері поводження з відходами виникають на підставі норм й інших галузей права.

Так, вагоме за своїм значенням коло вказаних правовідносин має публічно-правову сутність – адміністративно- чи фінансово-правову. Адміністративними, наприклад, є правовідносини із здійснення державного нагляду за дотриманням санітарного законодавства (щодо правил і норм санітарної безпеки поводження з відходами). Фінансовими є правовідносини, пов'язані зі справлянням податку за розміщення відходів, фінансуваням за рахунок публічних коштів заходів з підвищення екологічної ефективності поводження з відходами.

Окремої уваги в контексті багатьох чинних стратегій і програм розвитку України (зокрема Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка, між іншим, є дороговказом з реформи енергетики, реалізації програм енергоефективності та енергонезалежності держави [17]) заслуговують взаємозв'язки між суб'єктами відносин у сфері поводження з відходами, що складаються на основі спеціальних норм енергетичного права як нормативно-правового утворення, що регламентує відносини у сфері обігу енергоресурсів та енергії. Велика частка відходів органічного й неорганічного походження має значний енергетичний потенціал. Використання у виробництві електричної енергії тільки одних відходів агропромислового комплексу, яких щорічно утворюється близько 109 млн. тонн, могло б забезпечити потреби України в такій енергії протягом місяця [18]. Отже, правовідносини, які складаються у зв'язку з виробництвом (одержанням) з таких відходів альтернативних видів палива (твердого, рідкого або газового) і його дальшим цільовим використанням, є невід'ємним елементом правового енергетичного простору країни.

Розвиток вищевказаного елемента правового енергетичного простору стримується низкою «бар'єрів», прогалин та інших вад законодавства, правовою незабезпеченістю утилізації енергосировинних видів відходів. Окремі загальні норми, що регламентують енергетично-правовий режим поводження з відходами, містяться в законах України «Про альтернативні джерела енергії», «Про альтернативні види палива», «Про енергозбереження» та деяких інших. Ці норми недостатньо корелюють між собою та з іншими галузевими нормами, що регулюють відносини у сфері поводження з відходами.

Ще один сегмент правового простору, у якому перебувають відносини у сфері поводження з відходами, утворюється на основі норм транспортного права як комплексного нормативно-правового утворення, що регламентує відносини

у сфері транспорту й включає в себе елементи правового регулювання адміністративного, цивільного, господарського та інших галузей права [19]. Перш за все, відповідні галузеві рамки мають правовідносини, які складаються у зв'язку з перевезенням небезпечних відходів. Згідно із Законом України «Про відходи» перевезення таких відходів дозволене лише в порядку, визначеному законодавством про перевезення небезпечних вантажів [13]. До ключових актів зазначеного законодавства потрібно віднести закони України «Про перевезення небезпечних вантажів», «Про автомобільний транспорт», наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів» і багато інших.

Помітна частка правовідносин у сфері поводження з відходами перебуває одночасно в складі земельних правовідносин, особливо тих, що виникають у зв'язку з охороною та відтворенням земель. Так, Земельним кодексом України передбачено низку обмежень щодо влаштування полігонів, гноєсховищ, полів фільтрації, інших об'єктів поводження з побутовими й промисловими відходами на земельних ділянках прибережних захисних смуг [20]. Законом України «Про охорону земель» визначено вимоги щодо охорони земель і ґрунтів при здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з проведенням операцій з відходами [21].

Відособлену нішу в загальній масі правовідносин у сфері поводження з відходами займають і цивільні правовідносини. Хоча такі правовідносини й «ховаються» за «ширмою» приватно-правових принципів та інститутів, під більш пильним поглядом вони здатні виявляти й ознаки публічної сутності. Так, згідно зі статтею 840 Цивільного кодексу України, якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі підяду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів [22]. З одного боку, відповідною нормою захищаються майнові права та інтереси замовника як сторони договору підяду, проте, з іншого, на нього ж покладається й тягар утримання відходів, що утворились у процесі виконання підрядних робіт.

Висновки. Таким чином, викладене підтверджує, що правовідносини у сфері поводження з відходами є комплексною категорією й правовим явищем, яке поєднує в собі широке коло різногалузевих правовідносин. Єдність відповідних правовідносин простежується в їх економічній природі та похідній від неї сфері правового регулювання, побудованій на спільних для них принципах і напрямках державної політики.

Різногалузева природа правовідносин у сфері поводження з відходами зумовлює й тенденцію до їх дезінтеграції, фрагментаризації, чим суттєво знижується ефективність права в досягненні економічних, соціальних і екологічних цілей поводження з відходами. Задля послаблення такої тенденції потрібно, з одного боку, оптимізувати внутрішньогалузеві пропорції правового регулювання, та, з іншого, на підставі єдиної мети узгодити між собою галузеві механізми останнього.

Ураховуючи одержані результати, перспективним напрямом дальших наукових розвідок з відповідної проблематики є виявлення та усунення вад правового регулювання відносин у міжгалузевій сфері поводження з відходами.

Використані джерела:

1. Про стан виконання законодавства у сфері поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення: Постанова Верховної Ради України від 06 жовтня 2005 року № 2967-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 49. – Ст. 525.
2. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении: Монография / Р. О. Халфина; Институт государства и права АН СССР. – М.: Издательство «Юридическая литература», 1974. – 352 с.
3. Зуєв В. А. Право поводження з відходами: проблеми формування та систематизації / В. А. Зуєв // Актуальні проблеми становлення й розвитку права екологічної безпеки в Україні: Матеріали наук.-практ. круглого столу, 28 березня 2014 року, м. Київ / ред. кол. М. В. Краснова [та ін.]; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Чернівці: Кондрацьєв А. В., 2014. – 156 с.
4. Малишева Н. Екологічне право: вектори розвитку в ХХІ сторіччі / Н. Малишева // Право України. – 2011. – № 2. – С. 114-123.
5. Корнилова А. Экономика неограниченных ресурсов / А. Корнилова // «Коммерсантъ» от 15.12.2016 [Электронный ресурс]: Коммерсант.ru. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/3171242>. – Название с экрана. – Дата обращения 15.02.2017.
6. Environment at a Glance 2015: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2015. – 99 p. [Electronic source] // OECD iLibrary. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264235199-en>. – Title from screen. – Date of visit 12.02.2017.
7. Отходы – вторичные ресурсы: управление, экономика, организация: Монография; в 2 томах. – Сумы: Сумский государственный университет, 2013. – Том 1. – 298 с.
8. Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe: COM(2014) 398 final. – Brussels: EUROPEAN COMMISSION, 2014. – 14 p. [Electronic source] // Official site of European Commission. – Access mode: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EN/1-2014-398-EN-F1-1.Pdf>. – Title from screen. – Date of visit 12.02.2017.
9. Хлопицький О. О. Стан, проблеми та перспективи переробки золошлакових відходів теплоелектростанцій України / О. О. Хлопицький // Scientific Journal «ScienceRise». Серія «Технічні науки». – 2014. – № 4/2 (4). – С. 23-28.
10. Мозговий В. В. Напрямки застосування золошлаків ТЕС у будівництві автомобільних доріг / В. В. Мозговий, М. О. Пугач, Л. А. Мозгова та ін. // Вісник Національного транспортного університету. – 2014. – Вип. 29. – С. 259-265.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
12. Про екологічну експертизу: Закон України від 09 лютого 1995 року № 5/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
13. Про відходи: Закон України від 05 березня 1998 року № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36-37. – Ст. 242.
14. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01 липня 2010 року № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
15. В Польше построили ТЭС, работающую на отходах [Электронный ресурс] // Официальный сайт проекта Biowatt. – Режим доступа: <http://www.biowatt.com.ua/novosti/v-polshe-postroili-tes-rabotayushhuyu-na-othodah/>. – Название с экрана. – Дата обращения 21.02.2017.

16. Цілі сталого розвитку 2016-2030 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Представництва Організації Об'єднаних Націй в Україні. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitτια/tsili-staloho-rozvytku>. – Назва з екрану. – Дата звернення 21.02.2017.

17. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 67.

18. Обращение с отходами агропромышленного комплекса: возможности для Украины / Консультативные программы IFC в Европе и Центральной Азии. – Киев, 2013 [Электронный ресурс] // Официальный сайт Научно-технического центра «Биомасса». – Режим доступа: <http://biomass.kiev.ua/images/library/informaterials/waste-of-agrocomplex-2013.pdf>. – Название с экрана. – Дата обращения 20.02.2017.

19. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – Т. 6. – 2004. – 768 с.

20. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

21. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.

22. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

Стаття надійшла до редколегії 26.06.2017

Трегуб А. А. Отраслевая природа правоотношений в сфере обращения с отходами

В представленной статье исследуется фундаментальная проблема отраслевой природы правоотношений в сфере обращения с отходами.

В статье подчеркивается, что общественные отношения в сфере обращения с отходами регулируются нормами различной отраслевой принадлежности, в частности, эколого-правовыми и хозяйственно-правовыми. Закон Украины «Об отходах», как и ряд подзаконных нормативно-правовых актов, принятых на его основе, находятся на «стыке» соответствующих отраслей права, чем воспроизводят интегрированный подход к правовому регулированию многогранной группы общественных отношений. Показано, что такие отношения приобретают правовое выражение (форму) на основании норм и других отраслей права – административного, финансового, энергетического, транспортного, земельного и гражданского.

Отмечается тенденция к дезинтеграции и фрагментаризации правоотношений в сфере обращения с отходами, обусловленная их разноотраслевой природой. Для ее ослабления предлагается двуединый курс на оптимизацию внутриотраслевых пропорций правового регулирования и дальнейшее согласование между собой отраслевых механизмов последнего.

Ключевые слова: *отраслевая природа, правоотношения, сфера обращения с отходами, правовое регулирование, отрасль права, экологическое право, хозяйственное право.*

Trehub O. Branch Nature of Legal Relationships in the Sphere of Waste Management

The present paper examines the fundamental problem of sectoral nature of the legal relationships in sphere of waste management. The main aim of this paper is to uncover above-mentioned nature as a theoretical and fundamental platform for further investigations in the direction of improving the efficiency of the mechanism of legal regulation in given sphere. It is founded that the legal relationships in sphere of waste management, as a legal phenomenon is a combination of links between different subjects that are mentioned by law, expressed legal rights and obligations of such subjects and caused by a related group of objects (waste as material benefit, related actions, services for export and recycling, etc.).

The paper is shown that the most important determinant of transformation of social relations in sphere of waste management is an implementation of approaches and elements of so-called circular economy (in turn, this is also reflected in legal form of appropriate social relations).

It is ascertained that currently social relations in sphere of waste management are regulated by propositions of different branches of law. The most important of them are environmental and economic law. The vast majority of legal acts in the study sphere (primarily the Law of Ukraine «On waste») are inter-branch and provides integrated environmental-economic regulation. Generally, regulation of named social relations both – environmental and economic law need to realize on an equal footing and principles of system-legal unity, complement and compatibility.

It is also noted that particular types of legal relationships in sphere of waste management occur on the basis of the other branches of the law of Ukraine, such as administrative law, financial law, energetic law, transport law, land law and civil law. Special consideration is given to the legal relationships that are formed in connection with production from waste alternative fuels (solid, liquid or gaseous) and their further intended use. Given category of legal relationships in sphere of waste management is an integral part of the legal energetic space of Ukraine.

The paper is concluded that legal relationships in sphere of waste management is a complex category and legal phenomenon, which combines wide range of legal relationships from different branches of law. To reduce disintegration of such legal relationships it is necessary to optimize intrabranсh proportions of legal regulation (first step) and based on a common goal to coordinate its sectoral mechanisms (second step).

Key words: sectoral nature, legal relationships, sphere of waste management, legal regulation, branch of law, environmental law, economic law.

УДК 342.8

К. О. Павшук

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРІВ ТА УТВОРЕННЯ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні. Проаналізовано теоретичні та практичні недоліки процесу утворення виборчих округів та формування персонального складу виборчих комісій, засновуючись на досвіді попередніх виборчих кампаній в Україні. Установлено основні критерії їх утворення відповідно до міжнародних стандартів. Виокремлено завдання для усунення

вказаних недоліків, а також висловлено практичні пропозиції для оптимального їх розв'язання на стадії утворення виборчих округів та виборчих дільниць, утворення виборчих комісій.

Ключові слова: *територіальна організація виборів, парламентські вибори, виборчі округи, виборчі комісії, електронний менеджмент.*

Постановка проблеми. Позачергові парламентські та президентські вибори 2014 р., які проводилися в складний переламний період для держави, вказали на існування проблем не лише із забезпечення безпеки виборців на певних територіях, але й у законодавчому регулюванні загалом процесу організації виборів в Україні. Відповідно до положень ст. 77 Конституції України чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України й положень ст. 103 чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. Ураховуючи також і той факт, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 15.05.2014 у справі про строк, на який обирається Президент України дав офіційне тлумачення положень ч. 1, 5 ст. 103 Конституції України в системному зв'язку з п. 16 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України стосовно визначення строку повноважень Президента України, обраного на позачергових виборах. У ньому орган конституційної юрисдикції вирішив, що положення ч. 1, 5 ст. 103 Конституції України потрібно розуміти так, що Президент України обирається громадянами України на позачергових, як і на чергових виборах строком на п'ять років [1]. Це означає, що наступні чергові вибори як до Верховної Ради України, так і Президента України відбудуться вже у 2019 р., якщо не виникне ситуацій, що стануть підставою для застосування інших норм Основного Закону. Тож часу для підготовки до наступних чергових виборів вищих органів державної влади залишається небагато. Водночас досвід минулих років та передвиборних кампаній укотре доводить потребу уніфікованого та раціонального підходу до організації та проведення голосування. Діється передовсім про те, що виборче законодавство в частині територіальної організації, системи виборчих комісій, порядку голосування на виборчих дільницях, підрахунку голосів та встановлення результатів голосування повинне бути максимально націленим на виконання основного завдання – реалізацію активного виборчого права громадянами України. На жаль, інколи практика свідчить про створення усіляких перепон на шляху його реалізації і, як не дивно, самим же законом. І поки законодавці намагаються висписати процедурні норми реалізації виборчого права, час не стоїть на місці, – прогресивна спільнота рухається в напрямі забезпечення демократичних принципів виборчого права через застосування новітніх технологій та впровадженням так званого електронного менеджменту. Для України ці можливості поки що використовуються мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з територіальною організацією проведення виборів, системи виборчих комісій, порядку голосування на виборчих дільницях, підрахунку голосів та

встановлення результатів голосування, зокрема із залученням технологічних новацій неодноразово розглядали та досліджували вітчизняні науковці. Особливої актуальності зазвичай ці питання набувають у період до та після проведення виборів у державі. Аналітичні дослідження в цій сфері проводили Ю.Г. Барабаш, О.А. Богашов, М.В. Буроменський, Ф.В. Веніславський, В.П. Колісник, Ю.Б. Ключковський та багато інших. Однак організація проведення позачергових парламентських та президентських виборів 2014 р., місцевих виборів 2015 р. висвітлювала конкретні проблеми, водночас спонукаючи науковців до їх аналізу під іншим кутом зору й вироблення альтернативних шляхів їх подолання для більш успішного проведення наступних виборів. Це стосується утворення виборчих округів та виборчих дільниць відповідно до вимог сьогодення, ротації членів виборчих комісій та основні напрями їх підготовки та діяльності.

Формування цілей. Слід пам'ятати й те, що з процедурної точки зору вибори – складний багатоетапний процес, який вимагає залучення значних ресурсів. Ураховуючи цей факт, основною метою цієї статті є виокремлення теоретичних та практичних завдань, які є надзвичайно важливими в період організації проведення чергових виборів 2019 р. та спроба знайти оптимальне їх розв'язання на стадії утворення виборчих округів та виборчих дільниць, утворення виборчих комісій.

Виклад основного матеріалу. З точки зору територіальної організації вибори депутатів здійснюються за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою: 225 депутатів обираються за пропорційною системою в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносною більшістю в одномандатних виборчих округах. Вибори депутатів проводяться в загальнодержавному окрузі, який включає в себе всю територію України й закордонний виборчий округ, та у 225 одномандатних округах, що утворюються Центральною виборчою комісією та існують на постійній основі. У коло завдань цього дослідження не входить аналіз позитивних та негативних аспектів нинішньої виборчої системи, але зазначимо, що змішана виборча система при проведенні позачергових виборів народних депутатів приховала в собі безліч проблем, вирішення яких було покладено на ЦВК. Через те, що позачергові вибори народних депутатів України 2014 р. проводилися не в звичайні строки (протягом 90 днів), а в скорочені (протягом 60 днів), організація підготовки та проведення потребувала внесення низки змін. Така необхідність стосується й реєстрації кандидатів, і строків формування окружних виборчих комісій, й інших виборчих процедур. Наприклад, реєстрація кандидатів у народні депутати на позачергових виборах починається з першого дня виборчого процесу й закінчується за 25 днів до дня голосування. Друк виборчих бюлетенів – для голосування і в багатомандатному виборчому окрузі (за партійними списками), і в кожному одномандатному виборчому окрузі – потрібно закінчити за сім днів до дня голосування. Таким чином, на весь процес друку відводилося всього 17 днів. При підготовці чергових виборів народних депутатів на це відводиться 46 днів [2, с. 12-13].

Усім відомо, що проведення виборів 2014 року було обтяжене додатковим фактором – появою тимчасово окупованих територій. Це, звичайно, вплинуло і на територіальну організацію виборів і збільшило навантаження на виборчі комісії. Однак це не призвело до усвідомлення потреби внесення до виборчого законодавства змін, пов'язаних із тимчасовою зміною місця голосування виборця. Судячи з положень Закону України «Про вибори народних депутатів України» та Закону України «Про Державний реєстр виборців», реалізувати право голосу громадянам з тимчасово окупованих територій є доволі складною процедурою, пов'язаною з особистим зверненням до органу ведення Державного реєстру виборців. Таке звернення подається до органу ведення Реєстру за місцезнаходженням зазначеної виборцем виборчої дільниці або за виборчою адресою не пізніше ніж за п'ять днів до дня голосування на відповідних виборах чи референдумі. Тимчасова зміна місця голосування виборця (виборчої дільниці) підтверджується посвідченням за формою, установленною Центральною виборчою комісією, яке видається виборцю [3]. Повертаючись до пропозицій оптимізації виборчого процесу, які сьогодні лунають звідусіль, слід підтримати позиції практиків залучати електронні можливості щодо надсилання до органу ведення Державного реєстру виборців електронного документа, засвідченого електронним цифровим підписом з питання тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси [2, с. 13].

Детальніше розглядаючи процедуру утворення виборчих округів, варто звернути увагу на її вдавану простоту й лінійність, закладену в положеннях ст. 18 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Критеріями для утворення Закон визначає: приблизно рівну кількість виборців, (відхилення в кількості виборців в окрузі не повинно перевищувати 12 % орієнтовної середньої кількості виборців в одномандатних округах); територією, у межах якої знаходяться виборчі дільниці, що входять до його складу; межі одномандатних округів визначаються з урахуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, інтересів членів територіальних громад та проживання на відповідній території національних меншин (адміністративно-територіальні одиниці, на території яких компактно проживають окремі національні меншини та які межують між собою, повинні входити до одного виборчого округу). У цій ситуації тип виборчої системи диктує алгоритм утворення виборчих округів. Але ж міжнародний принцип рівності виборчих повноважень потребує реалізації незалежно від застосування тієї чи іншої виборчої системи. Без сумніву, це означає, що має існувати рівноправність голосів, за якої місця в парламенті повинні рівномірно розподілятися між усіма виборчими округами. У Кодексі належної виборчої практики Венеціанська комісія вказує, що в рамках систем, у яких принцип пропорційного представництва втілено не цілком, а надто в рамках мажоритарних (чи плюралістичних) виборчих систем, не виключена можливість передвиборчих махінацій («джерримандерінг»), коли внаслідок штучного «перекроювання» меж виборчих округів переваги отримує одна з партій [4, с. 16-17].

Саме одномандатні виборчі округи є найбільш зручними для джерримандерінгу, оскільки вони не передбачають пропорційного розподілу додаткових мандатів серед невеликих партій. Відповідно, з погляду М.В.Афанасьєвої, використання пропорційних та напівпропорційних виборчих систем нівелює негативні прояви джерримандерінгу. Зокрема дослідниця звертає увагу на систему єдиного голосу, що передбачає багатомандатні виборчі округи та пропорційність при встановленні результатів голосування, та на систему єдиного голосу, що не підлягає передачі, або кумулятивне голосування, звертаючись до практики більшості європейських країн, де діють виборчі системи з пропорційним представництвом. Це дає можливість представити широкий спектр політичних поглядів та забезпечує невелику кількість утрачених голосів виборців [5, с. 260-261].

Ще у 2012 р. Центральна виборча комісія сформувала 225 постійних виборчих округів, які було використано й на позачергових парламентських виборах 2014 р. Спостерігачі Громадянської мережі ОПОРА проаналізували межі кожного, у результаті чого констатують сумнівну ефективність утворення 52 виборчих округів (20%). Частина округів сформовано з необґрунтованим поділом територіальних громад між різними одиницями (27 округів, 12% випадків). Тобто раніше місто чи район повністю входили до складу округу, а тепер: місто поділено між декількома, до кожного округу зараховано мешканців ближніх сіл та селищ. Така конфігурація є нетрадиційною для ряду громад і завідомо розбиває електоральні групи за ознакою місця проживання. Інша категорія – утворення анклавів, територій, які належать до одного округу, але оточені громадами, що перебувають у складі іншого. Такі ситуації ОПОРА прослідкувала в семи новоутворених округах (3,1% від загальної кількості). У результаті транспортування виборчої документації та іншого роду логістика буде пролягати через територію іншого округу. Вісімнадцять округів (8%) утворено невдало з географічної точки зору. За рахунок переформатування вони втратили компактність, а їхню територію розтягнуто до незручних для організації виборів масштабів [6].

Принагідно зазначимо, що проект Закону України «Про територіальну організацію виборів і референдумів в Україні» було прийнято в першому читанні ще в лютому 2009 року, але з того часу так і готується до другого читання [7]. Натомість численні закони про вибори народних депутатів в Україні, які приймалися в 1991, 1997, 2001 та 2011 роках, по-різному регламентували утворення виборчих округів. Це добре показано в порівняльній таблиці одного з аналітиків виборчих програм Громадянської мережі ОПОРА [8].

З усього вищенаведеного стає зрозумілим, що не тільки законодавчому регулюванню утворення виборчих округів в Україні притаманний суб'єктивізм і ситуативна змінюваність критеріїв їх утворення, закріплених у спеціальних законах, але й процес їх «нарізки» може бути серйозно заполітизований і необ'єктивний. Для мінімізації політичних маніпуляцій Венеціанська комісія досить прагматично прописала вимогу регулярного

перегляду меж округів, причому не урядовими чи парламентськими органами, а незалежними органами або судом і не напередодні проведення виборів. І логіка тут однозначна є. Так, наприклад, у Сполучених Штатах Америки кожний штат самостійно вирішує питання про суб'єкта, уповноваженого визначати межі виборчих округів. Такими можуть бути: законодавчий орган штату, спеціальні комісії та незалежні комісії, до складу яких входять пересічні громадяни [9].

Ще однією проблемою, яка доволі гостро стоїть на порядку денному й має знайти найшвидше оптимальне вирішення, є механізм формування складу окружних та дільничних виборчих комісій. Для забезпечення належного проведення виборів або принаймні усунення серйозних підозр у порушеннях на всіх рівнях – від загальнонаціонального до рівня виборчої дільниці – слід створювати незалежні, безсторонні виборчі комісії. В Україні склалася трирівнева система виборчих комісій по виборах народних депутатів, до якої входять Центральна виборча комісія, окружні та дільничні виборчі комісії. Ці комісії за своєю природою є незалежними спеціальними колегіальними органами, які спрямовують свою діяльність на однакове застосування виборчого законодавства на всій території України.

Нині механізм формування складу окружних та дільничних виборчих комісій детально прописаний у статтях 27-29 Закону України «Про вибори народних депутатів України» та являє собою доволі громіздку процедуру. Так, підбиваючи підсумки виборчої кампанії 2014 р., М. Охендовський зазначає, що через існуючий механізм включення кандидатур до складу комісій способом жеребкування Центральної виборчої комісії довелося опрацювати подання понад 10 тисяч кандидатур, поданих політичними партіями до складу окружних виборчих комісій. Попри такий значний обсяг проведеної роботи, пов'язаної з перевіркою й опрацюванням кандидатур, тільки 40 відсотків увійшли до складу 213 утворених окружних виборчих комісій. Решта кандидатур було відхилено [2, с. 7].

Однак навіть такі обтяжливі для Центральної виборчої комісії процедури добору членів комісій не викликають крайнього занепокоєння, хоча і є недоцільними з точки зору економії часу та раціоналізації передвиборного процесу. У разі дострокового припинення повноважень усього складу виборчої комісії відповідна виборча комісія вищого рівня не пізніше як на третій день з дня припинення повноважень комісії, але не пізніше останнього дня перед днем голосування, затверджує новий склад виборчої комісії в порядку, установленому цим Законом. Це положення фактично означає, що особи, які раніше стали членами виборчих комісій (окружні комісії утворюються за 62 дні, а дільничні – за 31 день до дня голосування), відповідали певним критеріям та вже встигли за цей проміжок часу роботи відповідної комісії пройти підготовку та навчання, можуть бути замінені якраз напередодні голосування з низки об'єктивних та суб'єктивних причин. А зважаючи на те, що суб'єкт, за поданням якого кандидатуру такого члена було включено до складу виборчої комісії, може внести подання про заміну члена виборчої комісії, годі й говорити про розумні межі ротації

членів виборчих комісій та ймовірність їх високої кваліфікації, підготовки, незалежності та неупередженості. У цій ситуації принагідним буде наголосити не тільки на потребі зміни порядку формування персонального складу виборчих комісій, але й на їх підготовці до виконання основних «виборчих» завдань.

В Україні вже частково використовуються методи електронного менеджменту в процесі навчання членів виборчих комісій. Зокрема в приміщенні Центральної виборчої комісії відкрили спільний Центр управління навчанням учасників виборчих процесів (Тренінговий центр) ЦВК та Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) за підтримки Бюро в справах Європи і Євразії, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та уряду Канади. «Ключова мета, за словами голови ЦВК М. Охендовського, – максимально якісний рівень підготовки членів виборчої комісії усіх рівнів. Функціонування центру відкриє нові можливості не лише для навчання членів виборчих комісій, а й для ефективного підвищення кваліфікації працівників Секретаріату Комісії, Служби розпорядника Державного реєстру виборців». Відкриття Центру дасть можливість запрошувати на навчання в Україну колег з виборчих органів з інших країн, проводити з ними інші спільні заходи, що розширюватиме міжнародне співробітництво Центральної виборчої комісії в питаннях адміністрування виборів [10].

Водночас учасники виборчого процесу розуміють потребу у впровадженні нових платформ, методик та електронних ресурсів. Ідеться про доповнення новими технічними можливостями системи онлайн-навчання членів виборчих комісій, забезпечення можливості експертної підтримки у форматі «запитання-відповідь» у режимі реального часу тощо [11, с. 33]. Це, без сумніву, потребує щонайперше вироблення дієвої стратегії дальшого розвитку електронного менеджменту для виборчих процедур в Україні, запуск пілотних проектів у тестовому режимі, а згодом і належного фінансування для запровадження на всій території держави. На сьогодні важливо усвідомлювати кінцеву мету залучення електронних ресурсів у таких загальнодержавних масштабах. І ця мета – не тільки тренінги, конференції та експертні поради, але й перехід на якісно новий етап – електронний документообіг, управління списками виборців, реєстрація членів виборчих комісій, реєстрація офіційних спостерігачів та насамкінець – електронне голосування.

Висновки. Усі вищенаведені факти дають змогу дійти таких висновків. Безсумнівним є те, що теоретичних та практичних проблем на стадії утворення виборчих округів та формування персонального складу виборчих комісій усіх рівнів існує чимало. Підтвердженням цьому слугують численні аналітичні дослідження фахівців та узагальнення статистичних показників у поствиборчий період. У період організації проведення чергових виборів 2019 р., на які не можна не реагувати, слід назвати нагальну потребу щодо перегляду й встановлення чітких сучасних критеріїв поділу території держави на виборчі округи, а також створення спеціальних органів, які здійснюватимуть контроль за ним. Для цього слід все-таки прийняти спеціальний закон або внести відповідні положення до проекту Виборчого

кодексу України, що зараз жваво обговорюється в суспільстві. Відповідно до міжнародних стандартів, уже найближчим часом провести перегляд існуючих виборчих округів. По-друге, виявлено проблеми у сфері утворення окружних та дільничних виборчих комісій та підбору кадрів до них. Це пов'язано головню з нераціональністю процедури формування їх персонального складу та пропозиціями спрощення утворення комісій, а також зі значною ротацією членів виборчих комісій з об'єктивних та суб'єктивних причин, що призводить до неготовності членів комісій до виконання обов'язків та їх недостатній кваліфікації. Для усунення зазначених недоліків потрібно залучати новітні технології електронного менеджменту щодо підготовки до роботи у виборчих комісіях їх членів.

Використані джерела:

1. Рішення КСУ від 15.05.2014 5-рп/2014 у справі за конституційним поданням 101 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України в системному зв'язку з пунктом 16 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (справа про строк, на який обирається Президент України) [Електронний ресурс] – Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України. Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/docs/674>
2. Охендовський М. Досвід президентських та парламентських виборів 2014 року в Україні : проблеми та можливі шляхи їх вирішення // Вісник Центральної виборчої комісії. – № 1(31). – 2015. – С. 8-14.
3. Про державний реєстр виборців : Закон України [Електронний ресурс] – Сайт Верховної Ради України. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/698-16>
4. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовт. 2002 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-ukr)
5. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – 384 с.
6. До 52 новоутворених округів є питання [Електронний ресурс] – Сайт Громадянської мережі ОПОРА. Режим доступу : <https://www.oporaua.org/news/1378-do-52-novoutvorenyh-okrugiv-je-pytannya>
7. Про територіальну організацію виборів і референдумів в Україні : Проект Закону [Електронний ресурс] – Сайт Верховної Ради України. Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2630&skl=7
8. Шелеп М. Критерії формування одномандатних виборчих округів: за 20 років жодних змін на краще! [Електронний ресурс] – Сайт Громадянської мережі ОПОРА. Режим доступу : <https://www.oporaua.org/articles/1382-kryteriji-formuvannja-odnomandatnyh-vyborchyh-okrugiv-za-20-rokiv-zhodnyh-zmin-na-krashche>
9. 7 Things to Know About Redistricting (Brennan Center for justice at New York University School of Law) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brennancenter.org/analysis/7-things-know-about-redistricting-july-2017>
10. У ЦВК відкрили Центр управління навчанням учасників виборчих процесів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2015226-u-cvk-vidkrili-centr-upravlinna-navcannam-ucasnikiv-viborcih-procesiv.html>

11. Літнік Н. Можливість модернізації виборчого процесу через електронні механізми // Вісник Центральної виборчої комісії. – № 1(31). – 2015. – С. 32-33.

Стаття надійшла до редколегії 05.08.2017

Павшук Е. А. Проблемные аспекты территориальной организации выборов и образования избирательных комиссий в Украине

В статье рассмотрены проблемные аспекты территориальной организации выборов и образования избирательных комиссий в Украине. Проанализированы теоретические и практические недостатки процесса образования избирательных округов и формирования персонального состава избирательных комиссий, основываясь на практике предыдущих избирательных кампаний в Украине. Установлены основные критерии их образования в соответствии с международными стандартами. Выделены задачи с целью ликвидации указанных недостатков, а также выражены практические предложения для оптимального их решения на стадии образования избирательных округов и избирательных участков, образования избирательных комиссий.

Ключевые слова: территориальная организация выборов, парламентские выборы, избирательные округа, избирательные комиссии, электронный менеджмент.

Pavshuk K. Problematic Aspects of the Territorial Organization of Elections and the Formation of Electoral Commissions in Ukraine

The article is dedicated to the research of the problematic aspects of the territorial organization of elections and the formation of election commissions in Ukraine. The theoretical and practical disadvantages of the process of electoral districts formation in Ukraine in the parliamentary elections are analyzed. As a result of this analysis, it was found that electoral legislation, that constantly changing, set different criteria for the division of territory into electoral districts. As a result, inaccuracies in the territorial organization of the elections influence the redistribution of mandates and may become one of the factors that can violate the international principle of equality of electoral powers - the existence of equal voting, which means evenly distribution of the places in the parliament among all electoral districts. The absence of a special law that establishes clear criteria for the formation of electoral districts, identify some specialized bodies that are responsible for this and the requirements for compliance with international standards for revision of the division of territory into districts is an important problem that needs to be solved. The problems related to the formation of the personal composition of the district and local election commissions are outlined, taking into account the experience of conducting the previous parliamentary elections. Among them, an important place is given to the process of selecting members of the above-mentioned commissions. It is determined that this process is cumbersome and costly and needs improvement, even through electronic resources. Due to this, it was highlighted some tasks in the article, the optimal solution of which will help to emend these disadvantages at the stage of formation of election commissions. The main things are the elaboration of an effective strategy for further development of electronic management for electoral procedures in Ukraine, the launch of pilot projects in the test mode, and then a proper funding for implementation these innovations throughout the country. The methods of electronic management are already partially used in the process of training members of electoral commissions online

in Ukraine. At the same time, the participants of the election process understand the necessity of the introduction of new platforms, methods and electronic resources. For example, establishment of the new technical capabilities of the online training system of members of election commissions, providing expert support in the form of "question-answer" in real time, etc.

Key words: *territorial organization of elections, parliamentary elections, electoral districts, election commissions, electronic management.*

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.982

В. С. Бондар

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОГО ВЧЕННЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на підставі результатів аналізу наукових проблем систематизовано передумови формування окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності. Розглянуто новітні методи аналізу, які застосовуються в практиці досудового розслідування кримінальних правопорушень і судово-експертній діяльності у сфері кримінального судочинства.

Визначено структуру концепції інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності та обґрунтовано потребу чіткого визначення процесуального статусу суб'єктів її проведення.

Ключові слова: *аналіз, база даних, ідентифікація, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформація, інформаційна система, кластерний аналіз, контурний аналіз, кореляція, криміналістична діяльність, розпізнавання образів.*

Постановка проблеми. Період становлення й розвитку криміналістичних концепцій, виникнення нових теорій та вчень, зміна й доповнення вже сформованих мали та мають власні об'єктивні передумови. Як такі насамперед виступають накопичені знання в криміналістичній науці та досвід у практичній діяльності, спрямований на реалізацію її основних положень. Тут можна виділити емпіричні (досвід застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів у боротьбі зі злочинністю) та теоретичні передумови (наукові розробки, у процесі яких розробляються вихідні криміналістичні поняття та категорії, принципи, гіпотези).

З подібної позиції, на нашу думку, слід розглянути й наявність передумов для формування окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності.

Обидві згадані вище передумови можна спроектувати й на розвиток окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності. Зазначений комплекс передумов обов'язково передусе створенню вчення, є його джерелом, проте між теоретичними та емпіричними передумовами стоїть ще одна об'єднувальна ланка, яка є головною поступальною енергією, котра стимулює формування науково обґрунтованого вчення. Цією ланкою виступає наукова проблема.

Процес пізнання вчення починається з виявлення певної проблемної ситуації, коли нові виявлені факти сучасної дійсності неможливо пояснити з позиції вже накопичених знань або науково обґрунтованих учень, або коли ці факти вступають з ними в протиріччя; саме в цьому випадку ситуація стає тим фактором, який викликає до життя потребу в створенні нового та перегляді старого наукового вчення. Тому є необхідним прослідкувати ті шляхи, які можуть привести до виявлення нових криміналістичних

наукових проблем, нових протиріч між фактами та накопиченим знанням, а отже стимулювати наукові розробки в цій галузі. П.Л. Капіца слушно зазначив: «Найбільш міцні поштовхи в розвитку теорії ми спостерігаємо тоді, коли вдається знайти неочікувані експериментальні факти, які суперечать встановленим поглядам. Якщо такі протиріччя вдається довести до більшої гостроти, то теорія повинна змінитись й, відповідно, розвинути» [1, с. 15].

Визначаючи роль науки в сучасному суспільстві, відомий німецький філософ М. Хайдегер виклав її сутність у лаконічній, але емній за змістом тезі: «Наука є теорія дійсного». Розкриваючи ж її сутність та вказуючи на потребу розмежування предметних галузей дослідження, він підкреслював, що відмежоване повинно бути подано як ціле, тобто як окрема галузь знань спеціалізованої науки. До того ж таке розмежування не повинно відривати самостійні науки одна від іншої, адже на їх межах створюється та взаємодія, завдяки якій вичленовуються суміжні комплекси проблем [6, с. 245-246].

У теорії та практиці інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності на сучасному етапі накопичився широкий комплекс таких проблем, для вирішення яких потрібна:

1) інтеграція знань із суміжних з криміналістикою та судовою експертологією фундаментальних і прикладних (насамперед з оперативно-розшуковою діяльністю) наук. За поодинокими винятками не ввійшла ще в практику постійна комплексна систематизація відомостей про злочинну діяльність. Отже, такі знання здатні пояснити специфічну природу всієї різноманітності ознак носіїв і джерел інформації для цілей, спрямованих на встановлення особи злочинця та вирішення інших завдань виявлення й досудового розслідування кримінальних правопорушень;

2) належне нормативне врегулювання діяльності зі збору, накопичення, обробки, аналізу й синтезу даних для обґрунтування та ухвалення рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні уявлення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності сформувалися на підставі результатів глибокого аналізу судової, слідчої та експертної практик. На сьогоднішній день не всі з наявних концептуально сформульованих положень є безсумнівними. Ретроспективний аналіз дозволяє виділити ті проблеми, при розробці яких сформувалися сучасні уявлення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності.

Розроблені питань ефективного забезпечення інформацією процесу розслідування злочинів присвячені роботи Ю.П. Аленіна, Р.С. Белкіна, Ю.Ф. Жарікова, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, А.В. Кокіна, Ю.О. Мазніченка, В.В. Лисенка, Є.Д. Лук'янчикова, Б.Г. Розовського, М.Я. Сегає, В.В. Тіщенко, В.О. Федоренка, В.Г. Хахановського, В.Ю. Шепітька, О.М. Яковця та інших учених, які фактично сформували систему сучасних наукових уявлень у цій галузі.

Формування цілей. Утім слід визнати, що у вітчизняній спеціальній юридичній літературі проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності в комплексі не розглядалися. Саме тому метою статті є систематизація проблемних ситуацій як передумов створення

окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. *Перша проблемна ситуація* пов'язана з необхідністю застосування теоретичних положень, раніше розроблених криміналістичних концепцій для пояснення нових фактів та явищ. У науці з розвинутою теоретичною базою ця проблема стає такою, що переважає, оскільки будь-яке нове явище сучасної дійсності, що охоплюється предметом цієї науки, стає можливим оцінювати під кутом зору теорій, а не емпіричних узагальнень.

У галузі інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності така проблема виявляється, наприклад, у впливі основних положень теорії судової ідентифікації на розробку спеціальних методів криміналістичного дослідження матеріально фіксованих та ідеальних слідів-відображень, які ще не були об'єктом спеціального вивчення в криміналістиці, або потребують подальшого вдосконалення. Такі методи, наприклад, можуть бути пов'язані з виявленням основних маркерів зовнішнього обліку, які вступають у кореляційний зв'язок з ознаками антропологічного типу. Інший приклад – вирішення проблеми ідентифікації вогнепальної стрілецької зброї за слідами на стріляних кулях, якою є періодична стійкість індивідуальних ознак-трас у слідах.

Оцінка унікальності наборів суміщених трас у слідах на кулях спирається на практичний досвід експерта та, власне, є його суб'єктивним рішенням. Відсутність методики такої оцінки створює проблеми для об'єктивного обґрунтування категоричних позитивних висновків. Наслідком цього є проблема коректного формування пріоритетного списку за результатами автоматичного пошуку, проведеного автоматизованими балістичними ідентифікаційними системами (АБІС).

На сьогодні кількісними умовами обґрунтування висновку про тотожність є критерії, запропоновані А. Бізотті в методі «трас, що послідовно збігаються» (CMS), у подальшому розвинутому Дж. Мюрдоком, Б. Мораном та іншими. Сутність цього методу полягає в підрахунку числа серій з трасами, що послідовно збігаються, та числа трас у кожній серії. Відповідно до цієї методики для обґрунтування категоричного позитивного висновку для двомірних зображень потрібна серія не менше ніж з восьми трас, що послідовно збігаються, або двох серій не менше ніж по п'ять трас, що послідовно збігаються в кожній (рис. 1).

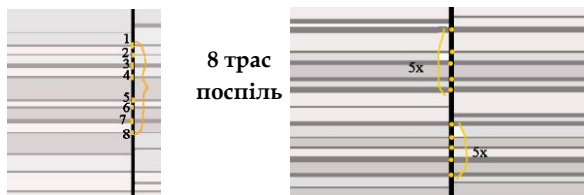

Рис. 1. Критерії Бізотті для 2-мірних зображень слідів:

1. Суміщення не менше восьми послідовно розташованих трас у одній серії;
2. Суміщення в двох серіях не менше ніж по п'ять трас у кожній

Проте така методика має низку недоліків. По-перше, у ній не враховується число трас у слідах, що порівнюються. По-друге, ці критерії є знадмірно суворими та не завжди дозволяють обґрунтувати категоричний позитивний висновок навіть у випадках, коли він є очевидним для експерта. Завдання розрахунку ймовірності випадкового збігу наборів трас у порівнюваних слідах не має суворого вирішення, адже існує багато неконтрольованих параметрів, що впливають на процес слідоутворення. Тому рішення може бути знайдено тільки в ймовірнісній формі при низці припущень, що спрощують.

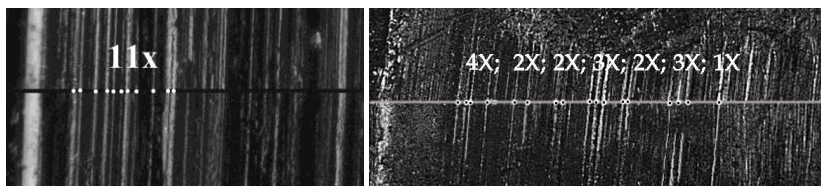

Рис. 2. На рис. 2 факт тотожності не викликає сумнівів, але всі серії містять менше п'яти трас, що послідовно збігаються, тобто формально не задовольняють критерію Біазотті

Недарма професор В.Я. Колдін зазначив, що при проведенні роздільного дослідження актуальними завданнями є: усунення шумів, тобто сигналів тієї ж фізичної природи, що й досліджуваний, але тих, що виникають не в результаті впливу об'єкта, який ідентифікується, а з інших причин і тому є такими, що перешкоджають встановленню його властивостей; потреба посилення інформаційного сигналу, особливо коли рівень інформаційного сигналу наближається до порогових розмірів його сприйняття [2]. Таким чином, першим завданням, яке потрібно вирішити при проведенні ідентифікаційних досліджень, – це виділення корисної інформації про ознаки каналу стволу шляхом фільтрації трас, які виявилися в слідах трас випадково від тих, що повторюються на інших кулях, стріляних з одного екземпляру зброї. Ознаки, які відображуються на всіх кулях, стріляних з одного екземпляру зброї, слід вважати абсолютно стійкими. Якщо вони повторюються тільки в слідах на окремих кулях – періодично стійкими. Другим завданням є врахування значущості ознак, що збігаються при порівняльному дослідженні слідів. Третім завданням є розробка алгоритму порівняння трас у слідах на досліджуваній кулі з відповідними узагальненими ознаками каналу стволу, що відобразились у слідах на експериментальних кулях. Четвертим завданням є розробка коректної методики підрахунку коефіцієнту подібності ознак зброї, що відобразились у слідах на досліджуваній кулі, з узагальненими ознаками відповідних слідів екземплярів зброї, що перевіряється. Вирішення цих завдань складає основні принципи ідентифікації зброї з урахуванням стійкості відображення в слідах ознак зброї та підвищить ефективність інформаційного пошуку з використанням технологічних можливостей АБІС.

Друга проблемна ситуація зумовлена використанням готових наукових рішень у інших галузях знань для пояснення нових виявлених фактів та закономірностей у рамках діяльності, спрямованої на інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Ця проблема є відображенням інтегрування та трансформування в криміналістичній науці положень природничих і технічних наук, які стосуються сучасних досягнень у сфері досліджень об'єктів для вирішення завдань різної природи. Таке запозичення породжує нові проблеми внутрішнього характеру, а вирішення здійснюється суто на теоретичному рівні.

Третя проблемна ситуація є результатом узагальнення відомих криміналістичних проблем. Подібне узагальнення веде до виникнення нової криміналістичної проблеми лише за умови, коли об'єднувані проблеми криміналістики та судової експертології мають загальні точки дотику, що дозволяють шукати спільні шляхи їх вирішення. Такою загальною точкою дотику в нашому випадку є закономірності формування криміналістично значущої інформації про різні об'єкти.

Четверта проблемна ситуація виходить з критичного ставлення до відомих у криміналістиці рішень раніше визначених проблем. Таке переосмислення стосується не тільки спірних формулювань висновків, а й таких рішень, які свого часу стали загальноновизнаними, але в сучасних умовах, з появою нових інноваційних технологій, які використовує сучасна наука, потребують перегляду та переоцінки. З точки зору інформаційно-аналітичного забезпечення потребують перегляду й переоцінки засоби та зміст методів дослідження, аналізу та синтезу інформації, окремих об'єктів.

П'ята ситуація бачиться в узагальненні результатів практичного застосування криміналістичних засобів і методів, спрямованих на дослідження окремих об'єктів. Узагальненим буде вважатися не тільки досвід експериментальних криміналістичних досліджень, але й досвід застосування запозичених засобів і методів у тих галузях знань, де вони розроблювались.

Одним з найбільш значущих наслідків побудови, розвитку та вдосконалення сучасних положень криміналістичних учень, зокрема тих, що охоплюють галузь інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності, галузі дослідження окремих криміналістичних об'єктів (зовнішності, зброї тощо) є процеси інтеграції та диференціації застосовуваних наукових знань. Подібні процеси створили сприятливе підґрунтя для виникнення принципово нових за своїм змістом комплексних концепцій.

Слушно зазначає Ф.В. Лазарев: «Комплексні науки являють собою результат наближення галузей знань, які раніше різко відрізнялися й за змістом, й за використовуваним способом дослідження. Вони є особливою галуззю знання; виникають та розвиваються не як «пучок» незалежних положень, об'єднаних однією назвою, а як система знань зі своїм специфічним концептуальним, понятійним та категоріальним апаратом» [3, с. 41].

Причинами формування комплексного криміналістичного вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності є:

1) зростання обсягу фундаментальних і прикладних криміналістичних досліджень зовнішності людини, зброї, рук та інших об'єктів, про що свідчить збільшення числа монографій і дисертаційних робіт на цю тему;

2) прискорений розвиток тих галузей знань, дані яких активно використовуються в криміналістичній діяльності, спрямованій на встановлення особи;

3) підвищення суспільної значущості знань про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності у зв'язку з актуальними проблемами боротьби зі злочинністю, що виникають;

4) модернізація з огляду на об'єктивні фактори сучасного інноваційного потенціалу криміналістичних засобів і методів дослідження криміналістичних об'єктів.

Структура концепції інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності уявляється такою:

1) визначення понятійного змісту: формулювання поняття та змісту інформаційно-аналітичного забезпечення як наукового криміналістичного напрямку; визначення складових елементів цього вчення з урахуванням узагальнення знань у галузі теорії оперативно-розшукової діяльності, судової балістики, дактилоскопії, кримінального процесуального права, інформаційного права; визначення кола об'єктів і суб'єктів інформаційно-аналітичного забезпечення; формулювання принципів та напрямів використання результатів такої діяльності;

2) формування засад класифікації ознак певних криміналістичних об'єктів.

Основою створення бази даних для автоматизації обліків є механізм формування інформаційно-довідкового забезпечення. Будь-який об'єкт – плаский (двовірний) або об'ємний (тривірний) – є комплексною системою точок у просторі. Саме комплексна система дозволяє експертам визначати об'єкт як сукупність властивостей, що виділяють його серед інших. Сучасні програмно-технічні комплекси базуються на новітній технології ідентифікації. Її основу складають не «комплекс властивостей» об'єкта, а «комплекс точок об'єкта». Саме комплекс просторово розташованих точок формує об'єкт, його зовнішня поверхня сприймається суб'єктами пізнання – експертами. Чим більшою кількістю точок (у математичній системі координат X, Y, Z) відображується об'єкт, що пізнається (слід пальця руки, відгиск печатки, підпис або тривірний портрет людини), тим вище ступінь його ідентифікації в базі даних (визначення групи, роду та встановлення шуканого).

При ідентифікації з використанням інформаційно-пошукових систем її ступінь має вираз у відсотках. Якщо число індивідуальних ознак, що збіглися, мале, то ступінь ймовірності (у відсотках), що це саме той шуканий об'єкт, а не інший, буде достатньо невисоким. Збільшення числа введених ознак (ідентифікаційних точок) та їх збігів закономірно приводить до збільшення ступеня ймовірності (у відсотках) того, що об'єкт, знайдений у базі, характеризується як той самий – шуканий (той, що ідентифікується).

Отже, створення бази даних для АІПС потребує формування такого опису об'єкта, який пов'язаний з виділенням його стійких ознак (властивостей) в обсягу, достатньому для його ідентифікації та здійснення ідентифікаційного пошуку. Послідовність (методика) формалізації опису матеріальних об'єктів при формуванні довідкової бази даних для АІПС складається з таких етапів:

- визначення типу об'єкта, який описується;
- виявлення ознак та створення їх розгалуженої класифікації (ієрархічної системи), коли найбільш загальна ознака деталізується декількома більш специфічними та, за потреби, результатами вимірювань;
- дослідження експериментальним шляхом закономірностей слідоутворення та відображення ознак об'єктів у сліді, а також можливості їх виділення в сліді. Йдеться про перевірку адекватності отриманих результатів умовам реальності;
- кореляційний аналіз отриманої системи ознак для мінімізації кількості її елементів;
- кодування системи ознак системою знаків. До того ж бажано, щоб відслідковувалась ієрархія ознак.

Слід зазначити, що для створення складних АІПС введення інформації та її кодування здійснюється в автоматичному режимі, що забезпечує швидкодію пошукової системи та високу достовірність отримуваних результатів. За таким принципом працює більшість програмно-технічних комплексів, таких, як автоматизовані дактилоскопічні ідентифікаційні системи (АДІС) «Папілон», «Дакто 2000», «Сонда», «Морфо», «Принтрак», «NEC», АБІС, наприклад, «POISC», «IBIS», «Drag Fier», зі складання суб'єктивних портретів «ФРС-2», «Портрет», «Барс».

Сучасний стан справ визначає потребу переходу на більш високий методологічний рівень, який базується на застосуванні новітніх технічних засобів і методів аналізу. Подібна перспектива створюється при використанні цифрової та комп'ютерної техніки й може сприяти усуненню диспропорції між достатньо розробленими способами отримання інформації та «ручними» методами її обробки й аналізу. З урахуванням викладеного, слід акцентувати увагу на автоматизації вирішення ідентифікаційних завдань у судовій експертизі.

Аналіз даних та розпізнавання образів – науковий напрям, орієнтований на вивчення математичних проблем, які виникають при вирішенні задач, типових для криміналістики та судової експертології. Більшість розглядуваних у межах цього напрямку проблем виникає в ситуаціях, коли за сукупністю результатів вимірювання (або за результатами обчислення значень) характеристик яких-небудь об'єктів (матеріальних або абстрактних) треба вирішити одну зі змістовних задач: 1) за фіксованим критерієм прийняти рішення про подібність деякого об'єкта зі всіма об'єктами з множин (образів), які входять у задане кінцеве сімейство непересічних множин, кожна з яких складається зі схожих (або близьких) за цим же критерієм об'єктів; 2) розбити сукупність об'єктів на підмножини, які містять елементи, схожі (або близькі) за деяким задалегідь заданим

критерієм (завдання кластеризації); 3) у сукупності об'єктів знайти сімейство підмножин таке, щоб кожна підмножина з цього сімейства містила об'єкти, схожі між собою за деяким фіксованим критерієм (задача групування або таксономії); 4) з вимірюваних (або обчислюваних) характеристик обрати підмножину найменшої потужності, достатню для розбиття заданої множини об'єктів на підмножини схожих (або близьких) за деяким критерієм об'єктів (задача селекції значущих характеристик).

Наукові дослідження в галузі аналізу даних та розпізнавання образів пов'язані з дослідження моделей, принципів та критеріїв класифікації сукупності об'єктів та прийняття рішення про схожість об'єктів. Предметом дослідження є математичні задачі, до вирішення яких зводяться змістовні проблеми. Мета досліджень – методи та алгоритми вирішення цих задач.

Практична актуальність досліджень зумовлена неослабною затребуваністю методів та алгоритмів аналізу даних і розпізнавання образів у широкому спектрі комп'ютерних технологій різного призначення.

Продемонструємо це на прикладі перевірок за великими масивами гільзотек, для яких широко використовуються АБІС. Часто пошук парних слідів бойків у автоматичному режимі базується на підрахунку функцій взаємної кореляції. Такий підхід потребує великих часових витрат у випадку пошуку за великою базою даних. До того ж, оцінка ступеня збігу зображень слідів бойків, які містять ознаки у вигляді великих плям невизначеної форми, методом кореляційного аналізу не є ефективною. Це зумовлено тим, що такі ознаки займають значну частину зображення сліду бойку й тому вибірковість цієї методики стає низькою.

Окремі автори пропонують поділяти індивідуальні ознаки сліду бойку за основними морфологічними типами: великі невизначеної форми, дрібні невизначеної форми (порівнювані з шорсткістю поверхні капсуля), у вигляді контурів, нашарувань або наборів трас. Для кожного морфологічного типу ознак доцільно використовувати адаптовані алгоритми, котрі дозволяють їх ефективно виділяти та порівнювати [5, с. 197-202].

Для попереднього аналізу слідів бойків з подальшою оцінкою максимуму модулю нормованого скалярного твору контурів індивідуальних ознак, поданих у вигляді великих плям невизначеної форми, у літературі пропонується використовувати метод *кластерного аналізу*.

Для опису індивідуальних ознак використовувалися їх дескриптори (характеристики), які не залежать від орієнтації зображення: площа, периметр, максимальний і мінімальний моменти інерції. Дескриптори формують вектор станів ознаки (простір ознак), а кластерний аналіз дозволяє на основі порівняння таких векторів формулювати висновки про подібність слідів. Чим ближче до досліджуваного сліду розташовується об'єкт з тестового масиву, тим більше між ними подібності за даними дескрипторами. Це суттєво скорочує кількість обчислень при порівнянні слідів бойка, адже потрібно оцінювати вектор, який містить значення, а не розраховувати функцію крос-кореляції для напівтонових зображень.

Для подальшого скорочення кола пошуку «парних» слідів необхідно провести додатковий аналіз слідів з попереднього списку, сформованого за дескрипторами, які описують форму об'єкта. До таких дескрипторів можна віднести контури, побудовані по зовнішній межі виділених ознак.

Застосування *контурного аналізу*. Контури об'єкта містять досить багато інформації про його форму. Подання ознак у вигляді контурів є особливо актуальним, коли зображення подано в бінарному вигляді та вся інформація міститься тільки в межах об'єктів. Для подання ознак у вигляді контурів межа кожної ознаки описується одиничними векторами, котрі з'єднують точки відповідно до напрямів 8-пов'язаної системи. Як координати використовуються комплексні числа. Такі контури мають низку цінних властивостей, а саме: максимальне значення модуля нормованого скалярного твору контурів у просторах комплексних чисел є інваріантним їх повороту, положенню на площині та масштабу.

У цілому, застосування контурного аналізу для порівняння індивідуальних ознак невизначеної форми дозволяє суттєво скоригувати (скоротити) пріоритетний список, який було отримано через порівняння дескрипторів.

3) розробка функціональних засад концепції інформаційно-аналітичного забезпечення криміналістичної діяльності.

З огляду на сучасні можливості алгоритмів розпізнавання образів (наприклад, різноманітних біометричних показників людини), можна твердити про можливість і потребу встановлення зв'язків між дактилоскопічною та портретною ідентифікацією, яка фіксується в різних автоматизованих ідентифікаційних системах. Такий підхід створює умови для функціонування всієї системи на якісно новому рівні – рівні інформаційно-аналітичної обробки інформаційних масивів. В аналітичній обробці виділяються як ключові завдання збір та обробка експериментальних даних і розрахункових судово-експертних методик, а також аналіз зображень в судово-експертних дослідженнях. До того ж сутність інформаційно-аналітичного забезпечення можна виразити формулою «вихідна інформація – суб'єкт судово-експертної діяльності – технологія та техніка судово-експертної діяльності – потрібна інформація», котрий можна зрозуміти як процес руху криміналістично значущої інформації з моменту її отримання до моменту обробки спеціальними суб'єктами із застосуванням спеціальних знань і науково-технічних засобів і технологій для вирішення судово-експертних задач.

Реалізація цього напрямку має проходити, з одного боку, через інтегрування діючих інформаційних масивів та систем експертного призначення з системами інформаційного забезпечення Національної поліції та інших підрозділів, підпорядкованих МВС України в цілому, а також інформаційних ресурсів державних та комунальних органів, громадських об'єднань, організації, інформації про посадових осіб та громадян.

Логічно очікувати, що обробка позначених інформаційних масивів відкриває нові горизонти для інформаційного пошуку. Вочевидь, що для ефективного використання отримуваних даних у діяльності з виявлення та

розслідування кримінальних правопорушень необхідним є вирішення комплексу складних організаційних, технологічних та правових проблем. На часі є створення не тільки цінної технологічної основи, але й ретельна розробка та вдосконалення відповідних правових норм, котрі чітко регулюють питання, пов'язані з порядком доступу до даних, їх обробки та використання результатів.

Повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення, порядок формування та використання інформаційних ресурсів визначені ст.ст. 25-28 Закону України «Про Національну поліцію». Актуальним у цьому процесі є не тільки наявність технічних каналів зв'язку територіально розподілених інформаційних ресурсів, але більшою мірою організація централізованої та спільної аналітичної обробки інформації, накопиченої в обліках та колекціях Експертної служби та ДІТ МВС України.

Аналітична обробка має на увазі комплексне використання в процесі пошуку інформаційних ресурсів системи криміналістичної реєстрації органів внутрішніх справ (Національної поліції) та інших правоохоронних органів на предмет встановлення спільності між відсутніми елементами події злочину, які знаходяться в зв'язку з особою, причетною до вчинення злочину. Для цього пропонується створення єдиної інформаційно-комунікаційної системи, котра функціонально буде забезпечувати зв'язок між інформаційними системами Експертної служби та ДІТ МВС України з урахуванням рівнів доступу суб'єктів правозастосовної діяльності. Роль інформаційно-аналітичного забезпечення має зводитися до якісно-змістовного перетворення інформації про подію злочину для отримання результату у взаємодії елементів системи «аналітика - нове знання - процесуальне рішення». Інтеграція обліків і колекцій буде сприяти формуванню єдиного інформаційного простору та забезпеченню безперервного процесу обробки інформації на основі ресурсів органів внутрішніх справ та Національної поліції. Таким чином, система інформаційного забезпечення повинна являти собою відкритий інформаційний контур, який охоплює всі сфери діяльності людини. Також потрібним є перехід з однієї сфери в іншу за сукупністю функціональних та логічних зв'язків.

Щодо останнього питання не можна не підтримати професора Б.Г. Розовського, який стверджує, що невизначеність процесуального статусу оператора призводить до обмеження використання потенціалу інтегрованих інформаційно-аналітичних систем, а вирішення цієї проблеми бачить у доповненні наявного переліку суб'єктів кримінального процесу - криміналістом-оператором правоохоронних інформаційно-аналітичних систем та чіткою регламентацією його повноважень [4, с. 304-314].

Висновки. Уявляється, що для окремого вчення про інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності вирішення спірних питань може мати вияв у:

- аналізі орієнтирів розвитку та виявленні проблем, які потребують наукового вирішення в галузі теорії та практики судової ідентифікації;

- удосконаленні наукової мови вчення за рахунок уточнення наявних та формулювання нових визначень основних понять судової ідентифікації, криміналістичного аналізу;

- упорядкуванні організаційної основи, структурного складу, комплексу принципів реалізації отождолення в кримінальному судочинстві стосовно окремих напрямів, видів і форм ідентифікації об'єктів;

- визначенні шляхів, засобів та методів вирішення завдань кримінального судочинства за допомогою інформаційно-аналітичного забезпечення;

- виробленні критеріїв оцінки результатів інформаційно-аналітичного пошуку носіїв криміналістично значущої інформації та конкретизація процесуального статусу суб'єктів, які здійснюють інформаційно-аналітичний пошук.

Використані джерела:

1. Капица П.Л. Эксперимент, теория, практика. Статьи, выступления / П.Л. Капица. – М.: Издательство «Наука». Главная редакция физико-математической литературы, 1974. – 288 с.

2. Колдин В.Я. Судебная идентификация / В.Я. Колдин. – М.: ЛексЭст, 2002. – 528 с.

3. Лазарев Ф.В. Структура познания и научная революция / Ф.В. Лазарев, М.К. Трифонова. – М.: «Высшая школа», 1980. – 125 с.

4. Розовский Б.Г. Новый субъект уголовного процесса / Б.Г. Розовский // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2015. – № 2. – С. 304-314.

5. Федоренко В.А. Сравнение цифровых изображений следов бойков с доминирующими признаками в виде окружностей и дуг / В.А. Федоренко, М.В. Корнилов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. – 2016. – №2. – С. 197-202.

6. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 447 с. – (Мыслители XX в.).

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2017

Бондарь В. С. Предпосылки формирования частного учения о информационно-аналитическом обеспечении криминалистической деятельности

В статье на основе результатов анализа научных проблем систематизированы предпосылки формирования отдельного учения об информационно-аналитическом обеспечении криминалистической деятельности. Рассмотрены новейшие методы анализа, которые применяются в практике досудебного расследования уголовных правонарушений и судебно-экспертной деятельности в сфере уголовного судопроизводства.

Определены структура концепции информационно-аналитического обеспечения криминалистической деятельности и обоснована необходимость четкого определения процессуального статуса субъектом её производства.

Ключевые слова: *анализ, база данных, идентификация, информационно-аналитическое обеспечение, информация, информационная система, кластерный анализ, контурный анализ, корреляция, криминалистическая деятельность, распознавание образов.*

Bondar V. Prerequisites for the Formation of a Private Doctrine of Information and Analytical Support of Forensic Activity

The period of formation and development of forensic concepts, the emergence of new theories, changes and additions already formed, had and have their own objective preconditions. As such, first of all, the accumulated knowledge in forensic science and experience in practical activity, aimed at the implementation of its main provisions. Here we can identify empirical (positive and negative experience of using criminological means, methods and methods, empirical laws, etc.) and theoretical preconditions (scientific, theoretical developments, in the course of which initial criminalistic concepts and categories, principles, hypotheses are developed).

From such a position, one should consider the prerequisites for the formation of a separate doctrine on informational and analytical support for forensic activity.

In the theory and practice of informational and analytical support for forensic activity, at the present stage, a wide range of such problems has been accumulated which require solving:

1) the integration of knowledge of fundamental and applied fundamental (and, primarily, operational and investigative) sciences related to criminology. Such knowledge is capable of explaining the specific nature of the whole variety of features of carriers and sources of meaningful information for forensic purposes;

2) proper normative regulation of activities for the collection, accumulation, processing, analysis and synthesis of data in order to justify and make decisions.

The structure of the concept of information and analytical support for forensic activity is as follows:

1) definition of the conceptual content of informational and analytical support for forensic activity: the formulation of the concept and content of informational and analytical support as a separate teaching; definition of the constituent elements of this doctrine taking into account the generalization of knowledge in the field of the theory of operational and investigative activity, judicial ballistics, fingerprinting, criminal procedural law, information law; definition of the circle of objects and subjects of informational and analytical support; formulation of directions for using the results of this activity;

2) the formation of the basis for the classification of signs of certain forensic objects;

3) development of functional principles of the concept of information and analytical support for forensic activity.

Key words: *analysis, database, identification, information and analytical support, information, information system, cluster analysis, contour analysis, correlation, forensic activity, pattern recognition.*

УДК 343.1:351.87:34.096

О. В. Бочковий

СУЧАСНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОРД ЯК ГАЛЬМО НА ШЛЯХУ ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті вказано на негативний вплив сучасної регламентації ОРД на ефективність розслідування злочинів. Наявні процесуальні засоби протидії злочинності не відповідають реальним потребам гарантування безпеки суспільства від злочинних проявів. Для наочності здійснено порівняння правоохоронної діяльності з іншими сферами життя суспільства та звернуто

увагу на позитивний закордонний досвід. Зауважено, що застосування новітніх технологій і методів протидії злочинності у діючій правоохоронній системі не дасть очікуваного результату через застарілість підходів та умов, за яких здійснюється як досудове, так і судове провадження вже виявлених злочинів. Водночас використання закордонного досвіду має бути зваженим й таким, що враховує національні, ментальні та історичні особливості українського суспільства.

Ключові слова: *ефективність, правоохоронна система, суспільство, протидія злочинності, оперативно-розшукова діяльність, нагляд, контроль, новітні технології, результативність, досвід.*

Постановка проблеми. Людина побувала в космосі, плануємо заселення Марсу, вирощуємо живі клітини в пробірці, практично розшифрували геном людини – перелік здобутків сучасної науки можна продовжувати дуже довго. Спостерігаючи за останніми публікаціями науково-популярних видань, сповнюєшся гордістю та впевненістю в майбутньому. Але такі відчуття відразу зникають після ознайомлення з вітчизняною практикою розслідування злочинів.

Керівництво відомств киває на недостатнє фінансування та застарілість обладнання. Та чи багато потрібно коштів та надсучасних засобів, щоб звернути увагу народних обранців і вищого керівництва правоохоронних органів на потребу внесення змін до законодавчих та відомчих актів, які регламентують правоохоронну діяльність? Тим паче, що вигадувати чогось нового не потрібно, варто лише використовувати досвід інших країн, який успішно та ефективно застосовується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми реформування правоохоронної сфери загалом, а також до ефективності здійснювання конкретних заходів щодо протидії злочинності звертаються як практики, так і науковці все частіше. У кримінальному процесі та теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали Б.І. Бараненко, І.О. Воронов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, Б.Г. Розовський, В.Г. Самойлов, М.В. Стацка, В.П. Столбовий, М.Л. Шелухін, В.В. Шендрік та інші вчені.

Утім, попри численні дослідження ситуація докорінно не змінюється, причиною чого ми вважаємо таке: по-перше, більшість із запропонованих у дослідженнях кроків ігнорується під час чергового реформування, а самі розробники не наполягають на їх втіленні; по-друге, більшість з досліджень спрямовані на вдосконалення конкретних напрямів діяльності, що неможливо в умовах застарілої правоохоронної системи взагалі.

Формування цілей. Мета статті – спонукати до пошуку нових методів та способів протидії злочинності, використовувати можливості, які раніше не застосовувались, проте мають великий потенціал у гарантуванні безпеки суспільства, підвищенні ефективності правозастосовної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Останні спостереження переконують, що ніколи раніше наука та практика в правоохоронній діяльності не були так

далеко один від одного. На таку думку навіяло нещодавнє ознайомлення з директивою-інструкцією Державного політичного управління УРСР з агентурної роботи від 20.11.1930 №403, у якій аналізується стан та вказується на основні недоліки згадуваної ділянки роботи, наголошується на активізації роботи щодо залучення громадян до негласного співробітництва.

Рекомендації, які були майже 100 років тому у відомчих нормативних актах та директивах, ніяк не відрізняються від тих, які надсилаються до практичних підрозділів сьогодні, не змінилося навіть формулювання речень. Зокрема, серед основних недоліків у роботі з агентурою вказувалось: формальний підхід до підбору, обробки й вербування агентів, відсутність систематичного інструктажу й керівництва, недостатність перевірки й політичної обробки, незабезпечення конспірації й неповне використання агентури [1, с. 887-899]. Вдуматися тільки: підходи не змінювалися століття! Практики зрозуміють про що йдеться.

Але це було тоді, коли, виходячи з офіційної доповіді «Про стан та діяльність міліції і карного розшуку УРСР за час з 01 вересня 1922 до 01 вересня 1923 р.»», за рівнем освіти серед 12743 співробітників міліції УРСР тільки 48 осіб були з вищою освітою, 1044 з середньою, 11429 з нижчою, тобто 4 класи, і 222 – узагалі неграмотні [1, с. 136-141].

Проте основна проблема в тому, що застосування вказаних директив не підвищувало ефективність здійснюваних заходів тоді, не підвищує й сьогодні. Запитання: навіщо їх видавати? Можемо припустити, що такий підхід є пережитком радянських часів, коли будь-яка ініціативність не підтримувалася керівництвом, а отже й документи та директиви з року в рік просто перепишувались, змінюючи лише прізвища керівників. Десятиліттями вкорінювався страх можливої відповідальності за використання чогось нового та непопулярного. Не випадково існував вислів «ініціатива карана», який часто можна почути й сьогодні.

На жаль, такий підхід існував й деякою мірою залишається не тільки в правоохоронній сфері. Майже кожна сфера державного управління пронизана залишками радянського способу мислення, який на сьогодні не дозволяє ефективно розвиватись.

Навіть сільське господарство, яке вже давно перейшло до приватного сектору після ліквідації «колгоспів» та формування приватних фермерських господарств, не може нормально розвиватися через відсутність ефективного правового регулювання. Для прикладу, у Німеччині біля ферми, яка вирощує корів та виготовляє молоко є сироварня. До того ж відстань від сироварні до місця, де відбувається доїння корів така, щоб максимально здешевити транспортування молока. Водночас за нормами безпеки, розробленими ще за часів Радянського Союзу, в Україні будь-яке виробництво може знаходитися не ближче ніж за 0,5 км. від фермерського господарства, не кажучи вже про різні рівні відходів, що додають своїх застережних заходів. У результаті, для виготовлення сиру українському фермерові, на відміну від європейського чи американського, потрібні додаткові витрати (молоковоз, додатковий персонал тощо), які підвищують

його собівартість і загалом роблять виробництво не рентабельним. Вихід: переглянути застарілі та неефективні норми безпеки. Але кому це вигідно?

Аналогічна ситуація й у правоохоронній діяльності. Розслідуючи злочин, слідчий чи оперативний працівник постійно натикаються на значну кількість як організаційних, так і правових перепон, які мало того, що не роблять розслідування ефективнішим, так ще й заважають.

Навіть найбільш стабільна та дієва сфера правоохоронної діяльності – оперативно-розшукова діяльність поставлена в такі умови, за яких її здійснення є малоефективним. При тому, що нагляд за такою діяльністю порівнюється хіба що з контролюванням злочинної діяльності під час оперативної розробки. Контролюючі інстанції зосереджують усі зусилля на перевірці здійснюваних заходів, залишаючи без уваги роботу щодо підвищення ефективності оперативно-розшукового потенціалу як складової частини нагляду за якістю досудового розслідування в цілому.

Складається враження, що в наявній у країні організації протидії злочинності ігнорується реальний стан речей; не хочуть помічати, але ж «король то голий». Адже стан злочинності на сьогодні сягнув такого рівня, що ані ігнорувати, ані приховати його вже не вдається. Більше того, заходи стримування на сьогодні потрібно застосовувати не лише до кримінального елемента, але й до громадян, які раніше не скоювали злочини, проте через об'єктивні причини можуть стати суб'єктами злочину. Основними причинами такого сценарію можуть бути й збройне протистояння на сході країни, яке є джерелом надходження великої кількості незареєстрованої зброї; зросла кількість осіб, які страждають від післявоєнного синдрому та не завжди можуть контролювати свої емоції в буденному житті; а також збільшилася кількість латентних злочинців, які виявились через явне ослаблення правоохоронного потенціалу невдалим реформуванням та провальною кадровою політикою.

За таких умов оперативні підрозділи майже позбавлені можливості ефективного застосування оперативно-розшукового потенціалу через не виправдано ускладнену процедуру отримання дозволу як на НСРД, так і на оперативно-розшукові заходи. Більше того, алогічно обмежувати здійснення оперативно-розшукових заходів рамками кримінального провадження та тяжкістю злочину залежно від реєстрації в ЄРДР. Адже часто ОРЗ проводяться для попередження злочинів, коли умисел злочинця досить ще не виявився, але це той випадок, коли зайва обережність не тільки не шкодить, але дозволяє запобігти потенційно можливій реальній загрозі. Як приклад, випадок, коли зловмисник, намагаючись вчинити дрібну крадіжку, був помічений сторожем підприємства, якого вбиває, щоб не бути викритим. Такі випадки не поодинокі в слідчій практиці, до того ж з наслідками більш трагічними. Чи було б виправданим вжиття стосовно такої особи оперативного контролю із застосуванням ОРЗ? Відповідь очевидна.

Темп, з яким на сьогодні вчиняються злочини та знищуються його сліди, особливо із застосуванням сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, порівнюється зі швидкістю реагування правоохоронних органів так само, якби в змаганнях серед болідів Формули 1

брав участь поліцейський на велосипеді. І це дійсно викликає занепокоєння, адже порядок отримання дозволу на проведення ОРЗ та НСРД, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян, займає такий проміжок часу, що часто відпадає сама доцільність такого заходу. До цього, на жаль, додамо ще й буденні проблеми, пов'язані з відсутністю сертифікованої техніки для роздрукування потрібних документів, транспортні проблеми з доставляння документів до слідчого судді апеляційного суду, який на відстані 100 або 200 км. від населеного пункту тощо.

Не додають оптимізму й ініціативи законотворців. Адже останні дебати щодо так званої «судової реформи», утіленої в законопроекті №6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», тільки підтверджують нашу думку щодо потреби зміни підходів і системи взагалі. Адже пропонувані зміни до чинного законодавства ще більше ускладнюють і так не просту процедуру розслідування злочину, збільшуючи можливість уникнути покарання для винних осіб [2].

На протипагу наведемо приклад найближчого західного сусіда Польщі, де законодавці спільно з керівництвом поліції працюють над підвищенням ефективності здійснюваних правоохоронних заходів. Зокрема, відповідно до ст. 20 Закону Республіки Польща про Поліцію ще від 06 квітня 1990 року підрозділи Поліції мають право отримувати доступ за допомогою телекомунікаційних пристроїв до інформації, накопиченої в реєстрах без потреби подавати письмові заяви, якщо ці підрозділи: 1) володіють пристроями, які дозволяють реєструвати в системі, хто, коли, для чого та які дані отримав; 2) мають технічні запобіжні засоби та організаційні запобіжні заходи, які унеможливають використання даних з іншою метою, ніж та, для якої їх було отримано; 3) це виправдано з огляду на специфіку або обсяг виконання завдань або діяльності, що провадиться [2]. Тобто, підрозділи поліції отримують право здійснювати заходи, що тимчасово обмежують конституційні права громадян без рішення суду, безпосередньо від операторів комунікацій, якщо для цього є відповідні підстави [3].

Більше того, правоохоронна система низки європейських країн передбачає слідування принципу доцільності в процесі збирання фактичних даних узагалі. Зокрема, у Нідерландах докази збираються однаково як для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, так і навпаки, його виправдання [4, с. 43, 288]. Адже в голландському кримінальному процесі відсутнє поняття «сторін», а презумпція невинуватості (*praesumptio innocentiae*) ніколи безпосередньо не формувалась як принцип кримінальної юстиції. У системі голландського правосуддя обвинувачі не є стороною змагального процесу з точки зору загального права, але вважаються магістратами, які діють винятково в публічних інтересах. Вони не мислять термінами перемоги чи поразки, оскільки постійно зважують публічні та приватні інтереси. Навіть на стадії судового розгляду, де значно помітніші змагальні тенденції кримінального

процесу, найбільшу активність виявляє суддя, тоді як обвинувач займає пасивну позицію. Завдання обвинувача не довести вину підсудного, а надати зібрані докази суду без формування в судді впевненості у винуватості. Основна ціль судового розгляду – встановлення істини, а не підтвердження позиції обвинувачення, як це відбувається в Україні [4, с. 177-178].

Таким чином, голландські правоохоронні органи спільно з публічним обвинувачем займають єдину позицію та мають єдину мету, чого не можна сказати про правоохоронну систему України. Так, попри законодавчу регламентацію, на сьогодні ОРД є відособленою діяльністю. Ціль усіх суб'єктів досудового розслідування одна, проте оперативні співробітники не зацікавлені в кінцевому результаті досудового розслідування, що позначається на його ефективності. І проблема не стільки в законодавчих нормах, скільки в організаційному підході до проведення такої діяльності, який викладений у відомчих нормативно-правових актах та надійно закріплений багаторічною практикою використання такого досвіду. Яка може бути ефективність досудового розслідування, установлення всіх обставин провадження, коли оперативний працівник здійснює весь комплекс негласних заходів, що є найбільш ефективним засобом встановлення та документування фактичних даних, тільки до встановлення особи, яка скоїла злочин і фактично закінчується заповненням статистичної картки відповідної форми? Обмеження діяльності тільки встановленням особи майже позбавляє можливості якісного збору фактичних даних, які б допомогли встановленню усіх обставин підготовлюваного чи вчиненого злочину. А вже кінцева мета досудового розслідування не встановлення особи, а притягнення її до кримінальної відповідальності, тобто доведення її вини в суді. Більше того, фактичні дані, які можуть вказувати на помилковість підозри щодо конкретної особи, взагалі ігноруються та вважаються нонсенсом. Хоча формально, обов'язок щодо повного, усебічного та об'єктивного розслідування закріплений у ст. 2 КПК України.

Висновки. Варто зауважити, що ОРД не закінчується внесенням даних до ЄРДР чи навіть складанням обвинувального висновку. Є ще оперативний супровід судового процесу, тиск на свідків, усунення їх шляхом вбивства, тиск на обвинуваченого для не виявлення інших учасників. ОРД не закінчується навіть винесенням вироку та набуття ним законної сили. Оперативна розробка засуджених дозволяє усунути помилки, допущені при розслідуванні, зокрема й завищеної оцінки його провини. Найбільш розповсюджений напрям – установлення в процесі розслідування раніше не відомих учасників злочину. Практика свідчить, що оперативна розробка осіб за деякими категоріями справ давала позитивні результати, коли вона здійснювалася й після відбуття ними покарання. Про це не пишуть або мало пишуть, але високу ефективність дає умовно-дострокове звільнення для полегшення контролю контактів з іншими представниками кримінального світу осіб, які розробляються.

До сьогодні немає єдиної позиції щодо розуміння норм КПК України та їх співвідношення із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Прокурори продовжують ігнорувати накази МВС, але водночас

порушують питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників поліції за недотримання наказів ГПУ.

Існують позитивні приклади взаємного консультування щодо здійснення розслідування між поліцією, прокуратурою та судом на рівні окремих районів. Але, на жаль, такі приклади є винятком з правила й не спроможні змінити ситуацію на краще в повністю розосередженій правоохоронній сфері, яка потребує докорінних системних змін.

Проведене опитування слідчих практиків та оперативних працівників під час проходження курсів підвищення кваліфікації в ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка свідчить, що проблема підвищення ефективності ОРД є нагальною й вони готові взяти участь у її вирішенні. Доцільно розробити програму практичної реалізації такої можливості для вдосконалення чинного законодавства й практики його застосування.

Використані джерела:

1. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.). – Т. 3: Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.) / Авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко, В. О. Криволапчук, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, В. А. Довбня, О. В. Кожухар; За заг. ред. А. Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. – Х.: Мачулін, 2015. – 940 с.

2. Савицький О. Судова реформа в Україні: менше інстанцій, але не менше лазівок? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/2LA74>

3. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900300179>

4. Amnesty International. Польша: Новый закон о слежке станет серьёзным ударом по правам человека, AI индекс: EUR 37/3357/2016, 29 января 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur37/3357/2016/en/>.

5. Правовая система Нидерландов. Ответственные редакторы доктор юридических наук, профессор В. В. Бойцова, доктор юридических наук, профессор Л. В. Бойцова. – М.: Издательство "Зерцало", 1998. – 432 с.

Стаття надійшла до редколегії 05.07.2017

Бочковой А. В. Современная процессуальная регламентация ОРД как тормоз на пути эффективного расследования

В статье рассмотрены взгляды ученых относительно расследования преступлений, связанных с криминальными взрывами. Освещаются проблемы криминалистического анализа следовой картины преступления, совершенного с применением взрывных устройств и взрывчатых веществ. Проанализировано вопрос выявления и изъятия следов на месте взрыва, их значение в выборе направления расследования и установления лиц, причастных к совершению преступления.

Ключевые слова: *место происшествия, следовая картина, взрывные устройства, взрывчатые вещества, личность преступника.*

Bochkovyi O. The Current Procedural Regulation of the OSA as an Obstacle in the Way for Effective Investigation

The article points out the negative impact of the current regulations on the effectiveness of the investigation of crimes. The existing procedural means of combating crime do not correspond to the real needs of ensuring the safety of society from criminal manifestations. For clarity, law enforcement activity was compared with other spheres of society's life and attention was drawn to positive foreign experience. After today, in different areas when copying foreign experience we see not only disregard social features Ukrainian, but also the national legal system. This approach can be traced to reform legal education to the practical implementation of law enforcement.

Even the most stable and efficient law enforcement sector - Operational Activities, set in an environment in which its implementation is ineffective. Again, there is no need for point and system reform. And considering that OSA is only one step in combating crime need to change the overall system.

It appears the need to change the approach to OSA. In particular, one of the principles OSA is legitimacy. However, his interpretation of both regulations and in most activities are one-sided. Control and supervision of investigative comes to checking the validity of the decisions on the implementation of specific measures regarding the suspect or the accused.

This approach confirms Indictment focus of criminal proceedings generally, critically repeatedly pointed scientists. In support of this thesis points out the fact that all without exception procedure for checking the legality of the investigative facts relating to the use of search operations against persons who prepare or commits an offense.

As a result, increasing public dissatisfaction with law enforcement and criminals avoid criminal punishment

Key words: *efficiency, the law enforcement system, society, combating crime, operational search activities, supervision, control, advanced technology, performance, experience.*

УДК 343.98

В. О. Гусева

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

На підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства розглянуто деякі елементи криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу (обстановка вчинення злочину, способи вчинення злочину, дані про особу злочинця і потерпілого), визначено їх взаємозв'язок, який носить закономірний характер.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, посягання на життя працівника правоохоронного органу, обстановка місця злочину, способи вчинення та приховування злочину, особа злочинця і потерпілого.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні втілюються в життя масштабні завдання, пов'язані з формуванням демократичної правової держави, створенням ефективної системи соціального управління. Успішність реформ, що проводяться на сьогодні в країні, безпосередньо пов'язана зі зміцненням держави та її органів, відповідальних за захист

населення і самої держави від внутрішніх загроз, створення умов для розвитку демократичних інститутів і відносин. Для виконання цих завдань потрібні надійні правоохоронні органи, які держава наділяє особливим статусом і повноваженнями для ведення боротьби з правопорушеннями і злочинами.

Водночас зазначимо, що помилки, допущені на початковому етапі реформування країни, зокрема недооцінка фактору злочинності як до самостійного та специфічного соціального явища, призвели до серйозної криміналізації в різних сферах життя суспільства й держави в цілому. Тому на сьогодні, на жаль, ще продовжує зберігатися гострота становища з тяжкими і особливо тяжкими видами злочинів. Серед них окреме місце займає посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) [1], певні труднощі при розслідуванні яких, пов'язані з невизначеністю специфічних елементів механізму вказаних злочинів, виражаються в криміналістичній характеристиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У криміналістичній літературі досить повно висвітлено теоретичні основи дослідження криміналістичної характеристики злочинів у працях В. П. Бахіна, В. О. Коновалової [7, с. 117; 6, с. 312], А. В. Дулова, А. А. Закатова, М. В. Салтєвського [3, с. 245], Н. О. Селіванова, В. І. Терєбілова, Л. Є. Ароцкера, В. К. Гавло, Р. С. Белкіна [4, с. 305-307], О. М. Васильєва, Р. Л. Степанюка, С. С. Степичева, Л. А. Соя-Серко, В. Г. Лукашевича, В. А. Образцова [5, с. 241], В. М. Стратонова, В. Ю. Шелітька [8, с. 348], С. А. Шейфера, А. Р. Шляхова тощо.

Водночас попри всі досягнення криміналістики, відсутня саме криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу що, безсумнівно, є фактором, який заважає ефективному веденню боротьби із зазначеними злочинами кримінально-процесуальними методами [2]

Формування цілей. Таким чином, на підставі аналізу наукової літератури та практики органів досудового слідства потрібно визначити основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Посягання на життя працівника правоохоронного органу відноситься до особливо тяжких злочинів. Під посяганням на життя співробітника правоохоронного органу слід розуміти вбивство або замах на вбивство. Підвищена небезпека злочину обумовлена тим, що він посягає на життя співробітника правоохоронного органу та його діяльність з охорони громадського порядку (спрямована на попередження та припинення правопорушень (зокрема злочинів), які зачіпають інтереси громадян (забезпечення правопорядку на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, вокзалах, в аеропортах та інших громадських місцях, виявлення обставин, що сприяють вчиненню правопорушень тощо) і забезпечення громадської безпеки (спрямована на підтримку необхідного ступеня захисту інтересів громадян від різних загроз - надання допомоги, коли особи знаходяться в безпорадному або іншому стані, небезпечному для

їхнього життя або здоров'я, контроль за дотриманням дорожнього руху, контроль за дотриманням правил поведінки з вогнепальною зброєю, боеприпасами, вибуховими матеріалами тощо).

Методика розслідування цього виду злочинів відрізняється своєю складністю, але з огляду на двозначну природу злочинного посягання частково подібна до методики розслідування умисних вбивств. Для успішного розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень слідчому, оперативному працівникові потрібно насамперед знати криміналістичну характеристику посягання, вчиненого щодо працівника правоохоронного органу. Елементами криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з посяганням на життя співробітника правоохоронного органу, є: обстановка місця злочину, способи вчинення та приховування злочину, особа злочинця і потерпілого.

Однією з визначальних для ефективного розкриття й розслідування посягання на життя співробітника правоохоронного органу є обстановка, у якій скоєно злочин. Під обстановкою вбивства розуміється: сукупність об'єктивних обставин, у яких здійснюється злочинне діяння; характеристика місця злочину, зміст подій, що сталися в певному місці в певний час, поведінка учасників цих подій та інших присутніх осіб. У структурі обстановки прийнято виділяти також обстановку, що передувала вчиненню злочину, і обстановку, що склалася після його скоєння. Такий поділ дає визначення шляхів і засобів пошуку доказової інформації. Посягання на життя працівника правоохоронного органу в умовах очевидності, тобто в присутності свідків, і в умовах неочевидності – таємно, без свідків. Отже, рівень розкриття цієї категорії злочинів безпосередньо залежить від наявності свідків і очевидців вчиненого злочину.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу можна класифікувати таким чином: посягання, вчинене в момент припинення скоєного правопорушення; посягання, вчинене під час проведення оперативно-розшукових заходів, а також заходів щодо розшуку та затримання особи, підозрюваної у вчиненні іншого злочину; посягання, здійснене поза виконанням обов'язків з охорони громадського порядку й гарантування громадської безпеки (неробочий час, відпустки тощо); посягання на життя співробітника правоохоронного органу із застосуванням зброї чи інших знарядь (холодної або вогнепальної зброї, предметів, пристосованих для здійснення інших злочинів, наприклад, для злому дверей), що мають значення для встановлення обстановки скоєння злочину.

Під способом вчинення злочину слід розуміти комплекс дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння, детермінований цілою низкою суб'єктивних та об'єктивних факторів. Під тимчасовим інтервалом розуміється тимчасова характеристика події, явища з точки зору його тривалості. Часовий інтервал відображає одну з властивостей часу – черговість проведення пострілів, тривалість злочинного посягання, розвиток подій між двома моментами часу як точками відліку. Без урахування тимчасового інтервалу неможливо визначити, чи мав намір злочинець здійснити напад на конвой поліції або мав можливість вивчити

маршрут або тривалість супроводу співробітником правоохоронного органу для нападу на нього.

Тільки при всебічному вивченні послідовності дій злочинця можливо реально оцінити обстановку, що передувє розвитку злочинної події. Як відомо, тривалість і послідовність дій учасників злочинної події, а також результати цих дій відображаються в об'єктах матеріального світу й у свідомості людей, серед них і очевидців.

Злочинні наслідки є результатом розвитку причинно-наслідкових зв'язків, заснованих на тимчасових зв'язках, зокрема причинно-наслідкових відносинах, і дозволяють встановити наслідки, викликані діями злочинця і потерпілого. Під час попереднього слідства об'єктивні події, факти минулого встановлюються за матеріальними слідами й ідеальними образами, що збереглися в свідомості людей. До того ж всебічно вивчаються в хронологічному порядку події до вчинення злочину, у момент його скоєння, а також події, що виникли пізніше, зокрема в процесі протидії слідству зацікавлених осіб.

Посягання на життя працівника правоохоронного органу найчастіше відбувається при безпосередньому контакті потерпілого й злочинця, а умисел на вчинення цього злочину виникає при безпосередній взаємодії з потерпілим. В окремих випадках злочинці здійснюють посягання на життя співробітника правоохоронного органу з помсти, ненависті до форми співробітника та його належності до органів правоохоронної системи тощо. У зв'язку з чим проводять ретельну підготовку для здійснення своїх намірів. У таких випадках і способи вчинення посягання на життя працівника правоохоронного органу вельми різноманітні та безпосередньо стосуються його підготовки.

У підготовку посягання на життя співробітника правоохоронного органу входять: встановлення його місця проживання, складу сім'ї; встановлення місця роботи, його службового кабінету; визначення часу виходу з дому на роботу й часу звільнення з роботи; постійного маршруту його руху (піший або на автомобілі); вибір місця, де передбачається вчинення посягання; вибір знаряддя злочину (вогнепальна, вибухова, наїзд або аварія тощо). Після вчинення посягання злочинці, як правило залишають місце скоєння злочину і приховують знаряддя, як за місцем проживання, так і в інших місцях. При вбивстві працівника правоохоронного органу вдаються до приховування потерпілого і переміщують його з місця злочину в інше. Іноді скидають потерпілого на проїжджій частині і інсценують під дорожньо-транспортну пригоду.

У боротьбі з насильницькими злочинами, в тому числі посяганнями на життя працівника правоохоронного органу, істотне значення має вивчення особистості злочинця. Без глибокого її вивчення неможливо встановити і усунути фактори, що детермінують насильницькі злочини, знайти ефективні засоби впливу на осіб, схильних до їх вчинення, визначити основні напрямки боротьби з цими злочинами. Серед демографічних чинників, що характеризують особу злочинця, важливе місце займає вік. Він

значною мірою визначає фізичний стан і можливості особи, коло його потреб та інтересів, життєвих установок і ціннісних орієнтацій, прагнень і бажань. Зі зміною віку, природно, відбувається і зміна самої особистості: змінюються її соціальні позиції, ролі і функції, досвід, звички, мотивація вчинків, реакція на різні конфліктні ситуації тощо. Все це робить істотний вплив на поведінку людини.

У плані криміналістичного вивчення особистості злочинця особливе значення має аналіз його суспільного становища, належності до певної соціальної групи і роду занять. Соціальний стан є одним з найважливіших показників, що характеризує особу. В кінцевому рахунку, поведінка особи залежить від тих соціальних позицій (статусів), які вона займає в системі суспільних відносин.

Висновки. Так, в ході встановлення елементів криміналістичної характеристики (обстановки вчинення злочину; способи вчинення злочину; дані про особу злочинця і потерпілого), був визначений їх взаємозв'язок, що носить закономірний характер. В подальшому на цій основі можливе створення моделі криміналістичної характеристики злочинців, пов'язаних з посяганням на життя працівника правоохоронного органу, що вимагає їх дослідження і вивчення.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (з поточними змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. (з поточними змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Салтєвский М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов : [учеб. и практ. пособие] / М. В. Салтєвский – Х.: Рубикон, 1997. – 430 с.
4. Белкин Р. С. Курс криміналістики. В 3 т. Т. 3. Криміналістические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристь, 1997. – 480 с.
5. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов – М.: Юристь, 1997. – 336 с.
6. Коновалова В. Е. Убийство : искусство расследования / Коновалова В. Е. – Х. : Факт, 2001. – 312 с.
7. Коновалова В. О. Юридична психологія: [підручник] / Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2017

Гусева В. А. Криминалистическая характеристика посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа научной литературы и практики органов досудебного следствия рассмотрены некоторые элементы криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа (обстановка совершения преступления, способы совершения преступления, данные о личности преступника и потерпевшего), определена их взаимосвязь, которая носит закономерный характер.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа, обстановка места преступления, способы совершения и сокрытия преступления, личность преступника и потерпевшего.

Guseva V. Criminal Characteristics of the Attempt on the Law Enforcement Officer's Life

Based on the analysis of the scientific literature and practice of the pre-trial investigation bodies, some elements of the criminalistics characterization of encroachments on the life of a law enforcement officer.

The encroachment on the life of the law enforcement officer belongs to the category of particularly grave. An attack on a law enforcement officer's life should be understood as murder or attempted murder. The increased danger of a crime is due to the fact that it infringes on the life of a law enforcement officer and his activities in the protection of public order (aimed at preventing and stopping offenses (including crimes) that affect the interests of citizens (ensuring law and order in the streets, squares, parks, at transport hubs, railway stations, airports and other public places, detection of circumstances contributing to the commission of offenses, etc.) and public safety (aimed at supporting the necessary st a fine to protect the interests of citizens from various threats - to provide assistance when a person is in a helpless or otherwise dangerous situation for their life or health, control over observance of traffic, control over compliance with the rules of handling firearms, ammunition, explosives, etc.)

An attack on the life of a law enforcement officer can be classified as follows: an offense committed at the time when the offense was committed; an encroachment committed during the conduct of investigative measures, as well as measures to investigate and detain a person suspected of committing another crime; an offense committed outside of the duty to protect public order and provide public safety (non-working time, holidays, etc.); encroachment on the life of an officer of a law enforcement agency with the use of weapons or other weapons (cold or firearms, items adapted for other crimes, such as breaking doors) that are relevant to establishing the circumstances of the crime.

There is no doubt about the importance of identifying, studying and analyzing the scientific and practical problems of forensic techniques and tactics in the initial stage of the investigation of this category of criminal proceedings, and on this basis, the development of theoretical and methodological foundations to increase the effectiveness of the disclosure and investigation of offense-related crimes to the life of a law enforcement officer.

Key words: forensic characteristic, encroachment on the life of the law enforcement officer, situation of the crime, methods of committing and concealing the crime, identity of the offender and the victim.

УДК 343.34:343.985.7

Р. М. Дударець

**СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ
ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ**

Розглянуто слідову картину під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань як кримінального правопорушення, передбаченого статтею 260 КК України. Звернено увагу на загальні аспекти та особливості визначення слідової картини залежно від способу вчинення цього кримінального правопорушення.

Ключові слова: *воєнізовані формування, збройні формування, криміналістична характеристика, слідова картина, матеріальні сліди, ідеальні сліди.*

Постановка проблеми. Законами України «Про Збройні сили України», «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Національну гвардію України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», іншими законодавчими та нормативно-правовими актами України передбачено створення воєнізованих або збройних формувань для виконання поставлених перед ними завдань.

Діяльність інших воєнізованих або збройних об'єднань, що захищають інтереси України, однак не належать до передбачених законом, зокрема, Організації українських націоналістів (ОУН), Добровольчого українського корпусу (ДУК) «Правого сектору», загонів українських партизанів та інших патріотичних об'єднань, наразі недостатньо врегульована в межах вітчизняного законодавства [1]. Зазначений факт не вичерпує проблеми функціонування цих об'єднань, оскільки існують випадки вчинення кримінальних правопорушень під виглядом учасників добровольчих воєнізованих формувань. У засобах масової інформації періодично повідомляють про рейдерські атаки, у яких нерідко беруть участь бійці «Правого сектора». Дедалі більшу активність виявляє «псевдоайдар», з'являючись то на картонній фабриці в м. Житомирі, то під час видобутку бурштину, то в м. Києві на різноманітних акціях протесту. Ці факти свідчать не просто про доцільність, а й про нагальну потребу максимальної легалізації бійців добровольчих воєнізованих або збройних формувань, щоб унеможливити їх залучення до вчинення кримінальних правопорушень. Водночас у сучасних умовах загрози суверенітету, незалежності, територіальній цілісності України активно створюються та функціонують воєнізовані й збройні формування, які спеціалізуються на різноманітних протиправних діях, спрямованих на насильницьку чи іншу протиправну зміну або повалення конституційного ладу чи на захоплення державної влади, зміну меж території або державного кордону України, порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення тощо [2, с. 40–42]. Тож проблема унормування створення воєнізованих або збройних формувань та їх діяльності, спрямованої на досягнення передбачених законодавством

завдань, а також розслідування кримінальних правопорушень, учинених цими формуваннями, наразі є досить актуальною й складною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі праці науковців присвячені висвітленню кримінально-правових, кримінологічних аспектів чи проблем прикордонної безпеки в умовах збройних конфліктів чи пов'язаних з ними кримінальних правопорушень. Серед них роботи К. Ю. Бобрика, А. А. Вознюка, М. М. Поліщука, В. М. Серватюка, О. С. Ступакова та інших. Водночас проблемам провадження досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, визначення криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення та її елементів присвячено недостатньо уваги.

Формування цілей. Метою цієї статті є дослідження питання щодо створення воєнізованих або збройних формувань у зоні проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях. Організація розслідування зазначених кримінальних правопорушень повною мірою залежить від визначення їх криміналістичної характеристики та правильного обрання відповідної методики їх розслідування з тим, щоб установити всі обставини, які підлягають доказуванню, провести досудове розслідування цілеспрямовано й повно, досягнути завдань кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 2 КПК України.

Виклад основного матеріалу. До елементів криміналістичної характеристики традиційно належать предмет злочинного посягання, спосіб учинення злочину, слідова картина та особа злочинця. Між усіма цими елементами існують усталені кореляційні зв'язки, взаємозалежність та взаємообумовленість. Визначення одного з елементів криміналістичної характеристики надає можливість прогнозувати наявність інших її елементів, що значно спрощує їх установлення, фіксацію та використання під час досудового розслідування.

З огляду на зазначене, особливу зацікавленість викликає слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Наявність належним чином установлених і зафіксованих відображень, залишених під час учинення цього кримінального правопорушення, сприяє визначенню його способу, вказує на окремі характеристики особи злочинця, а в низці випадків – надає можливість її швидкої ідентифікації, установлення місця знаходження й затримання для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. Тож слідова картина як обов'язковий елемент криміналістичної характеристики виступає практичним інструментом та своєрідним орієнтиром у виборі напрямів розслідування кримінальних правопорушень, зокрема їх правильної кримінально-правової кваліфікації.

Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в природі. Такі відображення поділяють на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини) [3, с. 2]. Тож будь-яка подія злочину неминуче супроводжується виникненням слідової

картини, що її відображає, яка може належати як до неживої, так і до живої природи. Такі відображення проявляються як певні зміни середовища [4, с. 75], причинно пов'язані з подією кримінального правопорушення.

На жаль, досі відсутнє однозначне розуміння поняття «слідова картина». Не заглиблюючись у це питання, оскільки воно не є предметом нашого дослідження, слід, на нашу думку, погодитися з М. В. Салтєвським, який уважав слідову картину поняттям збірним, що охоплює опис матеріальних та ідеальних слідів-відображень.

Слідова картина, зазначав цей учений, містить типовий опис слідів та їх джерел (людей, речей) і обставин події. Тому вона, як будь-яке загальне, менш конкретна в деталях (подробицях), але більш змістовна як ідеальна модель конкретного виду злочинів, що дозволяє більш повно виділити окреме на підставі загального. У цьому полягає прогностична роль криміналістичної характеристики, що дає можливість будувати версії про місце перебування ще не виявлених об'єктів, не виявлених ознак і властивостей [5, с. 420–421].

Досліджуючи механізм слідоутворення під час створення злочинної організації, К. Ю. Бобрик визначає типову слідову картину цього виду злочинів, яку складають сліди однорідних злочинів, учинених в одному або прилеглих один до одного районах (регіонах); ідеальні та матеріальні сліди одних і тих же злочинців, виявлені на різних місцях; сліди застосування одних і тих же способів протидії розкриттю й розслідування злочинів, сукупність одних і тих же прийомів дій злочинців; сліди викрадення подібних за структурою предметів, цінностей, документів; схожі зовнішні ознаки декількох злочинців, що відобразилися у свідомості потерпілих і свідків під час розслідування різних злочинів; ознаки матеріального фінансування злочинної організації [6, с. 8–9].

Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань нами досліджувалися в спеціальній літературі раніше [7, с. 189–197]. З огляду на зазначене для розробки криміналістичних рекомендацій щодо розслідування створення цих формувань важливого значення набуває визначення елементів криміналістичної характеристики, зокрема слідової картини як поєднання матеріальних та ідеальних слідів, відображених в навколишній обстановці під час вчинення цього кримінального правопорушення.

Проведене нами узагальнення практики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань засвідчує, що, залежно від обраного способу вчинення злочину, визначеного в статті 260 КК України, до якого належать створення цих формувань, керівництво ними, участь у їх діяльності чи її фінансування, слідова картина цього виду злочину може суттєво варіюватися. Тому слідчому важливо знати, які саме сліди мають залишатися під час учинення цього кримінального правопорушення зазначеними способами з тим, щоб визначити інші елементи криміналістичної характеристики, їх взаємозв'язок між собою, а в підсумку – правильно обрати відповідну криміналістичну методику розслідування.

Водночас існують такі сліди, що мають загальний характер, незалежно від способу вчинення аналізованого кримінального правопорушення. Насамперед до них належить оснащення учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань *амуніцією* (взуттям, формою, нашивками, стрічками, прапорами, іншими знаками розрізнення), яка свідчить про належність формування до конкретного табору, підрозділу тощо.

Окрім цього, зазначені формування дислокуються на певній *території*, де розташовані тренувальні центри, обладнані всім потрібним для проживання й налагодження побуту (спальні місця, столи для прийому їжі) та навчання (класи, полігони для зайняття стрийовою чи фізичною підготовкою тощо). Перебування на таких територіях у будь-якому статусі (інструктор, особа, яка проходить тренування) підтверджує, залежно від установлених обставин кримінального правопорушення, належність до не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування.

Якщо у визначеній воєнізованих формувань передбачено наявність *військової* або *стройової* чи *фізичної* підготовки (пункт 1 Примітки до статті 260 КК України), то під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (пункт 2 Примітки до зазначеної правової норми). Тож використання під час навчання непридатної вогнепальної зброї, муляжів мін, гранат, холодної зброї є характерною слідовою картиною для створення не передбачених законами України воєнізованих формувань та участі в їх діяльності.

Натомість відмінною ознакою створення не передбачених законом збройних формувань або участі в їх діяльності є саме наявність зброї, незалежно від її виду (вогнепальна чи холодна, рухома чи переносна, автоматична чи неавтоматична тощо) та факту застосування. Зазначені формування використовують *військову техніку, озброєння різного виду, транспорт* з певними маркуваннями. Їх використання утворює сліди на навколишній обстановці у вигляді відбитків гусениць, коліс, залишків паливно-мастильних матеріалів, пакувальної тари від набоїв, відстріляних гільз тощо. Наявність зброї та набоїв до неї, що не мають ознак використання, також може свідчити про участь у не передбаченому законом збройному формуванні, зокрема під час чергування на блокпостах. Під час дослідження цих слідів можна отримати інформацію щодо членів формування, їх приналежності, виробників зазначеної техніки, у кого на озброєнні вона перебуває.

Під час досудового розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень важливого значення набувають *документи*, що мають письмову форму (паспорти, військові білети, фотознімки, матеріали, отримані оперативними підрозділами тощо). У кримінальному провадженні документи можуть мати значення *речових доказів*, якщо вони, відповідно до частини 1 статті 98 КПК України, були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються

під час кримінального провадження, зокрема предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. Такими документами можуть бути: списки осіб, які знаходять у тренувальному таборі чи проходять військову підготовку в іншому місці; відомості про отримання амуніції, посібників чи коштів; посвідчення особи, видане незаконним формуванням; платіжні доручення, що підтверджують фінансування не передбачених законом формувань, офіційні документи, які виготовляють організація, установи чи підприємства на території самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» тощо.

Останнім часом важливим джерелом отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також причетних до його вчинення, стають відомості, надані операторами *мобільного зв'язку*. Загальновідомо, що компанії-провайдери використовують ідентифікуючі службові сигнали для визначення місцезнаходження абонента в конкретний проміжок часу. Відомості щодо наданих телекомунікаційних послуг, зокрема факт отримання послуг, їхня тривалість, зміст, маршрути передавання тощо, є цінною інформацією для встановлення, де саме знаходилася особа та з ким вона спілкувалася. Зокрема при укладанні договору можуть бути надані відомості про споживача: а) прізвище, ім'я, по батькові; б) місце реєстрації, фактичного проживання; місце роботи, посада; в) реєстраційні дані документа, яким підтверджуються особисті дані (паспорт, посвідчення водія, службове посвідчення працівника органів державної влади або місцевого самоврядування) – серія, номер, коли, ким і де виданий; г) ідентифікаційний код; ґ) назва, код ЄДРПОУ, банківський рахунок, назва банку та МФО, номер свідоцтва платника податків та його код, юридична адреса, прізвище, ініціали уповноваженої особи, адреса доставки кореспонденції, контактний телефон, адреса електронної пошти для абонента-юридичної особи тощо.

Безумовно важливим є те, що відомості, отримані від операторів мобільного зв'язку, можуть бути використані для встановлення: факту вчинення кримінального правопорушення; часу, місця, способу вчинення кримінального правопорушення; осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (зокрема співучасників та причетних осіб), тощо [8, с. 89–91].

Нині важливим джерелом інформації є *соціальні мережі* не лише для широкої аудиторії, але й для засобів масової інформації, правоохоронних органів. Значний обсяг інформації можна отримати із соціальних мереж завдяки фотографіям, які підтверджують наявність центрів підготовки не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, склад їх учасників та визначення керівників, підбурювачів, пособників та осіб, які фінансують ці формування, умови та місце перебування, наявне озброєння, символіку, участь у бойових діях на території України, учинення цими особами інших кримінальних правопорушень, зокрема тих, про які ще не було відомо органам досудового розслідування тощо.

Ідеальна слідова картина під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це показання учасників кримінального провадження (потерпілі, свідки, підозрювані), що мають значення для встановлення окремих елементів криміналістичної

характеристики та події кримінального правопорушення й інших обставин, які підлягають доказуванню відповідно до частини 1 статті 91 КПК України.

На нашу думку, важливою для виявлення та розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень інформацією володіють очевидці, оскільки подія кримінального правопорушення загалом та окремі її складові (час, місце, спосіб та інші обставини) безсумнівно, сприймаються ними особисто та зберігаються в їхній пам'яті. Певною інформацією, яка має криміналістичне значення, можуть володіти особи, що стали очевидцями виконання підготовчих дій, дій з безпосереднього вчинення та приховання вказаного кримінального правопорушення. До таких осіб належать: свідки з числа цивільного населення, військовослужбовців Збройних сил України, Національної гвардії України, працівників правоохоронних органів України, а також безпосередні учасники воєнізованих або збройних формувань, які попали у полон чи прийняли самостійне рішення більше не брати участь у цих формуваннях, добровільно вийшли з них і повідомили про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування та відповідно до частини 6 статті 260 КК України можуть бути звільнені судом від кримінальної відповідальності тощо.

Висновки. З огляду на зазначене вважаємо, що слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є досить різноманітною й залежить від того, яка саме особа і яким способом учинила вказане кримінальне правопорушення. Сукупність можливих матеріальних та ідеальних слідів у кожному конкретному випадку може відрізнитися між собою, оскільки в механізмі події беруть участь люди, а також задіяні речі, які взаємодіють між собою й утворюють матеріальні та ідеальні сліди. Саме тому ці сліди потребують і надалі поглибленого дослідження для того, щоб установити всі обставини вчиненого кримінального правопорушення й притягнути до відповідальності всіх осіб, до нього причетних. Водночас загальною слідовою картиною під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є розглянуті нами групи матеріальних об'єктів та сліди, залишені у свідомості окремих учасників кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Кондра М. Кримінально-правова оцінка добровольчих формувань ДУК ПС та батальйон «ОУН» / М. Кондра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravyysektor.info/news/otherdoc/63/kriminalnopravovaoacinka-dobrovolchih-formuvan-duk-ps-ta-bataljon-oun.html>. – Назва з екрана.

2. Вознюк А. А. Актуальні проблеми кримінально-правового впливу на учасників не передбачених законами України воєнізованих або збройних формувань / А. А. Вознюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2 (10). – С. 40–49.

3. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / В. И. Галаган. – Киев, 1992. – 20 с.

4. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми й засоби протидії злочинній діяльності: [монографія] / С. В. Євдокименко, Я. В. Кузьмічов, В. В. Семенов, С. В. Хільченко. – Київ: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. – 352 с.

5. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник / М. В. Салтєвський. – Київ: Кондор, 2006. – 588 с.

6. Бобрик К. Ю. Методика розслідування створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юр. наук. : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / К. Ю. Бобрик. – К., 2015. – 19 с.

7. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування / Р. М. Дударець // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: наук. журн. / [редкол.: В.В. Черней (голова) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – № 4 (101). – С. 189–197.

8. Ступаков О. С. Використання можливостей операторів мобільного зв'язку, виробників мобільних операторів систем під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень / О. С. Ступаков // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 3 (28). – С. 89–92.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2017

Дударец Р. Н. Следовая картина как элемент криминалистической характеристики создания не предусмотренных законом военизированных или вооруженных формирований

Рассмотрена следовая картина при создании не предусмотренных законом военизированных или вооруженных формирований как уголовного правонарушения, предусмотренного статьей 260 УК Украины. Обращено внимание на общие аспекты и особенности определения следовой картины в зависимости от способа совершения этого уголовного правонарушения.

Ключевые слова: *военизированные формирования, вооруженные формирования, криминалистическая характеристика, следовая картина, материальные следы, идеальные следы.*

Dudarets R. The Investigation Picture as an Element of Criminal Characteristic of the Creation of Militarized or Armed Formations not Provided by Law

The trace picture is considered during the creation of militarized or armed formations not provided by law as a criminal offense which is stipulated by the article 260 of the Criminal Code of Ukraine. The attention is paid to the general aspects and features of the definition of a trace picture depending on the way of committing of this criminal offense.

The material traces, depending on the method of the creation of militarized or armed formations not provided by law, include: presence of ammunition, certain territory of arrangement of subdivisions, firearm and ammunitions to it, in particular unsuitable for use, for educational purposes, military equipment, vehicles; documents which in a number of cases become material evidence, information received from mobile operators or from social networks, etc.

An ideal trace picture during the creation of militarized or armed formations not provided by law are testimonies of participants in criminal proceedings that are relevant for establishing of certain elements of forensic characteristic and the events of

a criminal offense and other circumstances which are subject to proof. Such persons include eyewitnesses who have witnessed the occurrence of a criminal offense, perceived it personally and stored it in memory; persons who became witnesses of the implementation of preparatory actions, actions of the direct committing and concealment of said criminal offense – witnesses from among the civilian population, servicemen or law enforcement officers of Ukraine, as well as direct participants of paramilitary or armed formations who have been captured or have taken an independent decision not to participate in these formations anymore.

Key words: *paramilitary formations, armed formations, forensic characteristic, trace picture, material traces, ideal traces.*

УДК 343.98

В. А. Коршєнко

МЕТОДИ СУДОВОЇ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті розглянуто методи, що використовуються при провадженні судової телекомунікаційної експертизи. За основу взято класифікацію методів, яка містить три класи: загальнонаукові методи, окремонаукові методи й спеціальні методи. Детально розглянуто всі три класи. Рекомендовано при проведенні судових телекомунікаційних експертиз використовувати методи, запозичені з інших видів експертиз, які пройшли апробацію часом. Найбільш придатними для використання визначено методи й методики, що застосовуються при проведенні судових комп'ютерно-технічних експертиз.

Ключові слова: *методи, методики, методичне забезпечення, телекомунікаційна експертиза, комп'ютерно-технічна експертиза.*

Постановка проблеми. Для вирішення питань, пов'язаних з дослідженням комп'ютерно-технічних засобів, телекомунікаційних систем, електронних пристроїв, програм тощо, до 2006 року в Україні призначалися судові комп'ютерно-технічні експертизи. Проте слідча та експертна практика свідчила про постійне зростання й різноманітність переліку питань, які виносилися на рішення експертів, що вимагало розширення спеціальних знань. Логічним наслідком цих процесів було формування нового роду інженерно-технічних експертиз – судової телекомунікаційної експертизи [1]. Поява нового роду судових експертиз закономірно вимагає вирішення проблеми науково-методичного забезпечення експертних досліджень. Проте розробка методичного забезпечення для провадження телекомунікаційних експертиз на Україні йде вкрай повільно. Це обумовлено стрімким розвитком в останні роки комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, відносною новизною цього виду експертиз і недостатньою кількістю експертів – фахівців у галузі телекомунікаційних експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу спектра методів експертного дослідження та загальним положенням експертних методик присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Г. Л. Грановський, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, М. В. Костицький, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, В. С. Митричев, Д. Я. Мирський, О. М. Моїсєєв,

Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, М. С. Романов, О. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. В. Седнев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. А. Смірнова, З. М. Соколовський, О. Р. Шляхов та ін. Методичні проблеми проведення комп'ютерно-технічної експертизи розглядали А. А. Васильєв, О. Р. Росинська, А. І. Семікаленова, Д. В. Пашнев, О. І. Усов, проте особливості проведення телекомунікаційної експертизи в спеціальній літературі висвітлено недостатньо.

Формування цілей. Метою статті є розгляд методичного забезпечення та типових методів дослідження судової телекомунікаційної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Фахівці в галузі судової експертології розробили низку класифікацій методів судової експертизи [2; 3; 4; 5; 6]. Методи, що застосовуються під час провадження телекомунікаційної експертизи, ми пропонуємо поділити на три класи: загальнонаукові методи, окремо наукові методи й спеціальні методи. До загальнонаукових відносяться методи, які використовуються практично в усіх науках. Вони включають методи візуального дослідження, спостереження, вимірювання, порівняння, тестування, органолептичні, класифікації, експерименту, моделювання. Розглянемо зазначені методи більш досконало.

Метод візуального дослідження є одним з основних методів при проведенні будь-якої судової експертизи. Він є універсальним, і використовується як при безпосередньому спостереженні за допомогою зору, так і з використанням оптичних пристроїв (мікроскоп, лупа тощо), які посилюють можливості розгляду об'єктів дослідження. Треба відрізнити простий огляд речових доказів або результатів роботи аналітичних пристроїв від методу візуального дослідження. Адже дивитися й бачити – це не одне й те ж. За допомогою візуального методу часто доводиться виявляти такі особливості або ознаки об'єктів, які вимагають зосередженості й уваги для їх виявлення, не порушуючи принципу об'єктивності дослідження. Порушення об'єктивності може проявлятися в пропуску ознаки, коли експерт не помічає істотних особливостей досліджуваних об'єктів, у приписуванні об'єкту таких ознак, яких насправді не існує та в неправильному оцінюванні ознаки, коли об'єкту або приписується якість, якої він не має, або навпаки, недооцінюється його значення для вирішення поставленого завдання.

Метод спостереження включає цілеспрямоване сприйняття об'єкта для вирішення визначеного відносно вузького завдання. Спостереження повинне носити конкретний характер і торкатися точно визначеної певної мети. Воно має бути заздалегідь сплановане й проведене так, щоб його результати могли бути проконтрольовані й зафіксовані. Найчастіше спостереження має певну тимчасову тривалість, оскільки найбільш цінним є спостереження над подіями, що повторюються. Спостереження тісно пов'язане з методом візуального дослідження і в якійсь частині перетинається з ним, оскільки воно супроводжується безпосереднім вивченням об'єкта спостереження. Однак спостереження має багато самостійних і важливих для експерта властивостей, і його здійснення можливе за допомогою технічних засобів. Існує група технічних засобів, які здійснюють автоматичне спостереження за певними

об'єктами. При проведенні телекомунікаційної експертизи систематично доводиться здійснювати спостереження за роботою обчислювальних та вимірювальних пристроїв.

Органолептичними методами дослідження об'єктів є методи, що виявляють властивості об'єктів за допомогою органів відчуття людини (слуху, дотику, смаку, запаху). Хоча зір також відноситься до органів чуття, але дослідження за допомогою зору в цій класифікації відносять до візуальних методів. Органолептичні методи носять яскраво виражений суб'єктивний характер, проте вони широко використовуються в наукових дослідженнях і практичних цілях. При проведенні телекомунікаційних експертиз також можна використовувати органолептичні методи. Найбільш показовим є приклад наявності специфічного запаху згорілої проводки, який зберігається в телекомунікаційному обладнанні тривалий час, і може бути підставою для висновків або дальшого напряму дослідження, адже, ураховуючи суб'єктивний характер органолептичних методів, доцільно виявлені цим методом ознаки забезпечити і якимись суб'єктивними додатковими ознаками. Наприклад, виявити пошкоджений елемент. Значна перевага цього методу - швидкість при отриманні даних, порівняно з використанням хімічного чи інструментального аналізу. Суттєвим недоліком методу є слабка верифікованість та значна суб'єктивність.

Метод вимірювання - це сукупність способів використання засобів вимірювальної техніки та принципів вимірювань для створення вимірювальної інформації. Він полягає у визначенні кількісної міри, яку має досліджуваний об'єкт щодо деякої стандартної величини. Принцип вимірювання – фізичне явище або сукупність фізичних явищ, які покладено в основу вимірювання певної фізичної величини. Наприклад, вимірювання температури за допомогою використання термоелектричного явища, зміни електричного опору терморезистора чи зміни тиску термометричної речовини манометричного термометра тощо. Найчастіше вимір проводиться з використанням метричних пристроїв, забезпечених певною шкалою. Цей метод широко використовується при проведенні телекомунікаційної експертизи. Вимірюються геометричні характеристики об'єктів, їх електричні та інші величини, швидкості передачі тощо.

Порівняння - метод наукового дослідження, пізнання дійсності, покликаний установити спільні й відмінні ознаки між процесами, явищами, об'єктами. Найчастіше під порівнянням розуміють процедуру зіставлення властивостей або ознак двох (чи більшого числа) об'єктів для виявлення збігів або відмінностей, або зустріч в ознаках одного предмета по сукупності ознак іншого. З цієї точки зору в порівнюваних предметах часто розрізняють досліджувані об'єкти й еталонні зразки. При проведенні дослідження потрібно пам'ятати, що ознака, яка виявляється в досліджуваному об'єкті, може бути зовні відсутньою. Однак факт присутності зазначеної ознаки в еталонному зразку є підставою для припущення про присутність цієї ознаки й у досліджуваному об'єкті.

Метод тестування полягає у виконанні контрольного завдання, за результатами якого судять про стан та можливості об'єкта дослідження. При

проведенні телекомунікаційних експертиз використовується широкий клас спеціальних тестів для дослідження апаратних засобів, програмних продуктів та телекомунікаційних каналів. Наприклад, тестування пропускної здатності телекомунікаційної системи при передачі з бездротової мережі на частоті 5 ГГц у дротовий сегмент.

Метод класифікації полягає у віднесенні об'єкта, що досліджується до існуючого й загально визнаного класу об'єктів. При проведенні телекомунікаційної експертизи класифікаційні завдання вирішуються досить часто. До них можуть бути віднесені всі завдання щодо встановлення природи, призначення й галузі застосування об'єкта дослідження, завдання відповідності визначеним стандартам, установа конкретної моделі апаратного засобу, визначення типу програмного забезпечення тощо.

Під експериментом розуміють сукупність дослідів, об'єднаних однією системою їх постановки, взаємозв'язком результатів і способом їх обробки. У результаті експерименту отримують сукупність результатів, які допускають їх сумісну обробку й зіставлення. Метод експерименту заснований на постановці наукового дослідження для перевірки гіпотези, відтворення певних явищ або подій, установа зв'язку з іншими явищами. Метою експерименту є встановлення суті об'єкта, який досліджується, можливості настання події за певних умов, визначення впливу якихось відхилень у нормальній діяльності на стан об'єкта тощо. Експеримент широко використовується в багатьох пізнавальних процесах як спосіб не лише перевірки гіпотез, але й отримання нових знань, та як спосіб вирішення складних завдань. Експеримент може проводитись як на об'єктах, що досліджуються, так і на аналогічних об'єктах, у разі, коли проводити дослідження на оригінальних об'єктах недоцільно, або об'єкт в результаті експерименту може бути пошкоджено або втрачено. Активна форма проведення експерименту ставить перед експертом завдання ретельного планування експертного дослідження. Треба чітко уявляти собі загальні й приватні завдання проведення експерименту, послідовність дій і способи фіксації результатів. Тому при проведенні експерименту велике значення має організаційне забезпечення, включаючи використання комплексу потрібних технічних засобів. Також суттєве значення має форма використання результатів експерименту в процесі проведення дослідження. Результати експерименту повинні отримати експертну оцінку й бути логічно пов'язані з характером експертних висновків.

Метод моделювання тісно пов'язаний з експериментом. Модель – це представлення реального об'єкта, системи або поняття у вигляді, що відрізняється від його реального стану існування. Модель є джерелом інформації про об'єкт і допомагає пояснити, зрозуміти або вдосконалити цей об'єкт. Модель може бути точною копією об'єкта (хоча виконана з іншого матеріалу та в іншому масштабі) або відображати деякі характерні властивості об'єкта в абстрактній формі. Люди завжди використовували концепцію моделі, намагаючись з її допомогою відтворити абстрактні ідеї й реальні об'єкти. Моделювання охоплює широкий діапазон аспектів людського спілкування – від схематичного моделювання до складання

систем складних математичних рівнянь, які описують роботу великої телекомунікаційної системи. Головним є те, що подібність між об'єктом і моделлю суттєва, а різниця - несуттєва. У деяких випадках модель може повністю відповідати досліджуваному об'єкту. Така ситуація має місце, наприклад, при створенні інформаційних моделей. Однак найчастіше модель виявляється менше від оригіналу, але можлива й зворотна ситуація. Моделювання використовується в тих випадках, коли операція з досліджуваним об'єктом або неможлива, або недоцільна, або ж пов'язана з недоцільними енергетичними, фінансовими та іншими витратами, або існує небезпека пошкодження або втрати об'єкта, що досліджується. Моделювання базується на висновку аналогічно експерименту. Окремим випадком моделювання є реконструкція, тобто відновлення первинного виду, стану, вигляду об'єкта, системи по його залишках або інформаційних джерелах. Можлива як матеріальна, так і логіко-математична, а також й уявна реконструкція. При проведенні телекомунікаційних експертиз використання моделей та операції моделювання мають дуже широке застосування.

Під окремонауковими методами розуміють методи будь-яких наук, які використовуються в судовій експертизі. Природно, комплекс таких методів залежно від об'єктів дослідження буде різноманітним. Наведемо орієнтовний перелік окремих наукових методів, систематизованих за класами об'єктів телекомунікаційних експертиз: методи дослідження апаратних об'єктів, методи дослідження програмних об'єктів і методи дослідження інформаційних об'єктів. До окремонаукових методів дослідження апаратних об'єктів відносяться методи радіотехніки та телекомунікаційної техніки, радіоелектронних систем, методи проектування й дослідження цифрових пристроїв, мікропроцесорів, методи алгебри, логіки й методи систем перемикачів, методи функціонування асинхронних і синхронних автоматів, методи синтезу цифрових вузлів, архітектурні методи мікропроцесорів, методи побудови мереж, мікропроцесорні методи проектування, методи аналізу мікроконтролерів тощо. До окремонаукових методів дослідження програмних об'єктів відносяться математичні, криптографічні, лінгвістичні, та низка методів з інформатики, захисту інформації тощо. До окремонаукових методів дослідження інформаційних об'єктів відносяться методи теорії інтелекту, алгебри скінчених предикатів та предикатних операцій, методи компараторної ідентифікації, методи штучного інтелекту, методи обробки інформаційних об'єктів тощо. Слід урахувати, що приведений список методів не претендує на повноту та строгу класифікацію і є орієнтовним.

У літературі із судових експертиз загальновідомих розроблених спеціальних методів для проведення телекомунікаційної експертизи на сьогодні не існує. Ураховуючи той факт, що телекомунікаційна експертиза виділилась із комп'ютерно-технічної експертизи, розглянемо спеціально розроблені для проведення цієї експертизи спеціальні методи, які можна використовувати при рішенні завдань телекомунікаційної експертизи.

Одним зі спеціальних методів є заміна комплектуючих виробів. Метод полягає в тому, що досліджуваний елемент телекомунікаційної мережі з невідомими параметрами замінюється таким же елементом, але з відомими властивостями. Цей метод широко використовується при визначенні справності (чи несправності) різних пристроїв та окремих елементів. До спеціальних можна віднести також і методи використання деяких стендових засобів для тестування елементів апаратних пристроїв телекомунікаційної мережі.

Зазначимо, що хоча внаслідок постійного зростання й різноманітності переліку завдань, які виносяться на рішення експертам, сталося виділення судової телекомунікаційної експертизи в окремий рід інженерно-технічних експертиз, основні положення судової експертології, методологічні досягнення споріднених експертиз є основою для розвитку телекомунікаційної експертизи, як нового роду інженерно-технічних експертиз, що перебувають у стані формування. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме ефективному розвитку телекомунікаційної експертизи й приведе до науково-методичного й технічного забезпечення цього виду судово-експертних досліджень.

Висновки. Ураховуючи комплексну природу телекомунікаційної експертизи під час проведення досліджень доцільно використовувати методи, запозичені з інших видів експертиз, які пройшли апробацію часом. Найбільш придатними для використання в телекомунікаційній експертизі, на нашу думку, є методи й методики близької до неї комп'ютерно-технічної експертизи. Саме вони можуть бути взяті за основу для розробки власних методик дослідження телекомунікаційної експертизи.

Використані джерела:

1. Про внесення змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки матеріалів та призначення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2006 № 126/5. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1393-06/para6#n6> .

2. Зинин А. М. Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. – М. : Право и закон, 2002. – 320 с.

3. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – М.: НОРМА, 2006. – 656 с.

4. Классификация и перечень основных методов судебной экспертизы / И. П. Андрианова, Л. Д. Беляева, Ю. Н. Богословский и др. – М.: ВНИИСЭ, 1977. – 55 с.

5. Моисеева Т. Ф. . Методы и средства экспертных исследований: учебник / Т.Ф. Моисеева. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 216 с.

6. Аверьянова Т. В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертного исследования / Т. В. Аверьянова. – Алма-Ата, 1991. –234 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2017

Коршенко В. А. Методы судебной телекоммуникационной экспертизы

В статье автором рассматриваются методы, используемые при производстве судебной телекоммуникационной экспертизы. За основу взята классификация методов, которая содержит три класса: общенаучные методы, частнонаучные методы и специальные методы. Подробно рассмотрены все три класса. Дана рекомендация при проведении судебных телекоммуникационных экспертиз использовать методы, заимствованные из других видов экспертиз, которые прошли апробацию временем. Наиболее подходящими для использования определены методы и методики, используемые при проведении судебных компьютерно-технических экспертиз.

Ключевые слова: *методы, методики, методическое обеспечение, телекоммуникационная экспертиза, компьютерно-техническая экспертиза.*

Korshenko V. Methods of Forensic Telecommunications Examination

In this article the author examines the methods used in the conduction of the forensic telecommunications examination which is one of a new kind of the forensic examinations. The classification of methods, which includes three classes such as general scientific methods, private scientific methods and special methods taken as the basis. All three classes are considered in details. The general scientific methods of visual investigation, observation, measurement, comparison, testing, organoleptic, classification, experiment, modeling as well as several special methods are considered in details.

Up to 2006 in Ukraine the forensic computer and technical examinations were assigned to solve the problems related to the study of computer and technical means, telecommunication systems, electronic devices, programs, etc. However, the investigative and expert practice testified to the constant growth and diversity of the list of issues that were submitted for the decision of experts requiring the applied special knowledge field expansion.

The logical consequence of these processes was the formation of a new kind of engineering and technical examinations named as forensic telecommunications examination. Taking into account the complex nature of the forensic telecommunications examination, it is recommended to use methods borrowed from the other types of examinations approved by time while carrying it. The methods and techniques used in conducting the forensic computer and technical examinations are determined as the most suitable for use. It is indicated that exactly they can be taken as the basis of the forensic telecommunications expertise as its own methods of investigation.

Key words: *methods, methodologies, methodical support, forensic telecommunications examination, forensic computer and technical examination.*

УДК 343.31

В. В. Корх

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВА З ПРИМІТКОЮ «БЕЗВІСНО ВІДСУТНЯ ОСОБА»

У статті зроблено спробу надати оперативно-розшукову характеристику вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа». Для досягнення вказаної мети проаналізовано наукову літературу, чинне законодавство та емпіричний матеріал. У статті доволі ґрунтовно надано кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну характеристики для визначення таких

аспектів, які є суттєвими для оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа». Підсумовано, що знання оперативними працівниками оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа» надасть змогу їм швидше приймати рішення щодо найбільш оптимальних напрямів пошуку безвісно відсутніх осіб.

Ключові слова: *оперативно-розшукова характеристика, розшук, безвісно відсутня особа.*

Постановка проблеми. Визначення оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа» є інновацією для сучасного наукового співтовариства, а також і щодо обліково-статистичної звітності та загалом для оперативно-розшукової науки. Водночас уведена у 2012 році примітка є вкрай потрібною та доцільною. Обґрунтуємо зазначене тим, що, по-перше, відповідно до статистичних даних значна частина громадян, які зникли за нез'ясованих обставин, стають жертвами вчинених стосовно них тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема вбивства. Тобто є обґрунтованим відкриття кримінального провадження за фактом можливого вчинення найбільш тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. По-друге, урахувавши, що дуже важливим є розшук таких осіб в аспекті вирішення звернень громадян щодо: встановлення місця знаходження рідних чи близьких людей, з котрими з різних причин утрачено родинні зв'язки; відновлення соціального статусу, цивільних та інших гарантованих державою прав осіб, які за віком або через травму чи захворювання втратили пам'ять, дезорієнтовані тощо. По-третє, відповідно до статистичних даних, сьогодні в Україні залишаються не розшуканими за попередні роки понад 10 тисяч осіб, з яких розшукуються в порядку ведення оперативно - розшукової діяльності (далі - ОРД) 4,5 тисячі громадян, а решта - за оперативно-розшуковими обліками [1]. Наведене підтверджує актуальність теми, а також знання оперативними працівниками оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в теорії оперативно-розшукової діяльності немає єдиної точки зору стосовно змісту та структури оперативно-розшукової характеристики. Такий висновок, перш за все, можна зробити на підставі аналізу праць у сфері ОРД, наприклад, К.В. Антонова, О.Ю. Анциферова, Б.І. Бараненка, А.М. Волощук, О.А. Гапона, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, А.Ф. Думка, І.П. Козаченка, С.І. Ніколаюка, М.С. Остапчука, В.Д. Пчолкіна, В.Є. Тарасенка, М.В. Стащак, Р.А. Халілева, М.Л. Шелухіна, В.В. Шендрика та ін. По-друге, указане обумовлено й історичним аспектом, зокрема науковою думкою про те, що характеристика певного злочину є невід'ємним елементом у методиці розкриття цього злочину [2, с. 47]. Зазначимо, що в другій половині ХХ сторіччя використовувався термін «оперативно-тактична характеристика», який лише через тривалий проміжок часу трансформувався й відокремився в поняття «оперативно-розшукова характеристика» [2, с. 46]. Сьогодні ж здебільшого в теорії оперативно-розшукової діяльності при розгляді

оперативно-розшукової характеристики того чи іншого злочину розглядають сукупність окремих ознак таких характеристик як кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної, віктимологічної та навіть психологічної. Ураховуючи вказане, вважаємо доцільним розглянути окремі елементи оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа».

Формування цілей. Метою статті є надання оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа».

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи загальноприйняті в теорії оперативно-розшукової діяльності підходи до елементів оперативно-розшукової характеристики, перш за все, визначимо кримінально-правову характеристику вбивств з приміткою «безвісно відсутня особа». Узагалі, убивство в Кримінальному кодексі України передбачається як кримінально каране діяння частиною 1 ст. 115 Особливої частини КК України. Як окремий склад злочину вбивство з приміткою «безвісно відсутня особа» – відсутній. Тому розглянемо детальніше ст. 115 КК України, відповідно до якої вбивство – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Об'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 є життя особи (людини). Об'єктивна сторона злочину характеризується: діянням - посяганням на життя іншої особи; наслідками у вигляді фізіологічної незворотної смерті потерпілого; причинним зв'язком між указаними діянням та наслідками; факультативними ознаками (місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка вчинення вбивства). Такі ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину не впливають на кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 115. Однак їх установлення є обов'язковим, оскільки в ряді випадків вони мають значення для кваліфікації вбивства за ч. 2 ст. 115 і для додаткової кваліфікації діяння за іншими статтями Особливої частини КК [3].

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка на момент учинення злочину досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу [3].

Готування до вчинення умисного вбивства і замах на умисне вбивство є кримінально караними діяннями. Особа, яка добровільно відмовилася від вбивства потерпілого, підлягає кримінальній відповідальності лише за фактично вчинене діяння, якщо воно утворює інший склад злочину. Це не стосується тих випадків, коли відмова сталася вже після здійснення всіх дій, які суб'єкт уважав за потрібне вчинити для позбавлення життя потерпілого, але злочин не було доведено до кінця з причин, не залежних від його волі. Таке діяння слід кваліфікувати як закінчений замах на вбивство [3].

Аналізуючи емпіричний матеріал встановлено, що в загальному вигляді найчастіше безвісно відсутніх осіб можна розподілити за такими критеріями, а саме за: віком (від 14 до 18 років – 33,2 %; від 18 до 25 років – 5,4 %; від 25 до 35 років – 6,7 %; від 35 до 45 років – 8,1 %; від 45 до 60 років – 9,2%; - старші за 60 років – 38,4 %); статеву приналежністю (жінки – 48 %; чоловіки – 52 %); сімейним станом (одружені – 23,1 %; неодружені – 39,6 % розлучені – 37,3 %); за рівнем освіти (базова загальна середня освіта (9 класів)

- 16,9 %; повна загальна середня освіта (11 класів) - 6,5 %; професійно-технічна освіта - 50,3 %; базова вища освіта - 14,5 %; повна вища освіта - 11,8 %; видом соціальної зайнятості (учень загальноосвітньої школи чи професійно-технічного училища - 17,4 %; студент - 6,1 %; працевлаштований - 4,3 %; не працевлаштований - 25,3 %; тимчасовий (сезонний) робітник - 15,2 %; суб'єкт підприємницької діяльності - 6,1 %; пенсіонер - 19,6 %); наявністю постійного місця мешкання (особа, яка має власне постійне місце мешкання - 12,3 %; особа, яка має місце тимчасового мешкання - 34,5 %; особа, що не має місця мешкання - 53,2 %); фактом притягнення до юридичної відповідальності (раніше притягувались до кримінальної відповідальності - 18 %; раніше притягувались до адміністративної відповідальності - 16 %; раніше притягувались до адміністративної та кримінальної відповідальності - 27 %; не притягувались - 39 %).

Наголосимо, що вказані ознаки є доволі загальними, адже, як правильно зазначає Д.В. Бойчук, існують декілька різновидів безвісно відсутніх осіб, зокрема:

1) особи, які скоїли втечу з місць позбавлення волі, або ухиляються від попереднього слідства та суду, які характеризуються такими ознаками: учинення особою, раніше, до безвісної відсутності, протиправного діяння; винесення у зв'язку з учиненням розшукуваною особою протиправного діяння судом вироку, рішення, визначення (прокурором постанови про арешт тощо); необхідність перебування цієї особи відповідно до винесеного щодо неї вироку (ухвали, визначенню тощо) у певному місці; відсутність цієї особи в місці належного знаходження; залишення місця належного знаходження за власним бажанням;

2) іноземці й особи без громадянства, які ухиляються від обліку правоохоронних органів;

3) громадяни, які втратили зв'язок з рідними та близькими [4, с. 11].

Ураховуючи результати вивчення емпіричного матеріалу, можемо запропонувати таку кваліфікацію безвісно відсутніх осіб:

1) особи, які на власний розсуд вирішили отримати статус безвісно відсутньої особи через суб'єктивні причини, а саме:

- переховування від органів досудового розслідування, слідчого судді та суду;

- переховування від свого оточення (близьких, друзів, родичів тощо), наприклад через сварку, борги тощо;

- ухилення від відбування кримінального покарання;

2) особи, які зникли безвісно через наявність різних хвороб (психіатричний, психічний розлад здоров'я), наявність інших тяжких хвороб або які пов'язані із похилим віком;

3) особи, які зникли безвісно, однак щодо яких не вчинено будь-яких злочинів, проте особа не бажає мати постійного місця мешкання, роботи та повідомляти про себе рідним або друзям;

4) особи, які зникли безвісно в районі проведення Антитерористичної операції, або були мешканцями тимчасово окупованих територій;

5) особи, які зникли безвісно без явних причин та відносно яких є підстави вважати про можливість учинення відносно останніх злочинних дій (убивство, сексуальне рабство, викрадення тощо).

Незважаючи на предмет статті, не лише остання категорія безвісно відсутніх осіб становить інтерес для органів Національної поліції України. Аргументуємо це тим, що відповідно до чинного законодавства випадки, коли, які безвісно зникли, повинні розшукуватися, конкретно не визначені. Тож до обов'язків Національної поліції України відноситься розшук усіх осіб відносно яких отримано заяву, повідомлення про їх безвісну відсутність. Зважаючи на наведене, доцільно більш детально розглянути характерні риси та визначити типові обставини зникнення кожної з наведеної категорії безвісно відсутніх осіб.

Отже, спочатку розглянемо характерні риси осіб, які на власний розсуд вирішили отримати статус безвісно відсутньої особи через суб'єктивні причини, зокрема:

- 1) особи, які переховуються від органів досудового розслідування та суду:
 - особи чоловічої статі – 98 %, серед них 33 % раніше притягувалися до кримінальної відповідальності;
 - середній вік: від 18 до 25 років – 27,4 %, від 26 до 40 років – 60,7 %, від 41 і старші – 11,9 %;
 - освітній рівень: базова загальна середня освіта (9 класів) – 7,1 %; повна загальна середня освіта (11 класів) – 24,9 %; професійно-технічна освіта (кваліфікований робітник) – 52,3 %; базова вища освіта – 10,6 %; повна вища освіта – 5,1 %;
 - вид соціальної зайнятості: працевлаштований – 42,9 %; не працевлаштований – 39,7 %; сезонний працівник – 7,6 %; суб'єкт підприємницької діяльності – 5 %; студент – 1,3 %; пенсіонер – 3,5 %;
 - соціально-професійна належність: робітник – 27,4 %; працівник агропромислового господарства – 10,2 %; працівник сфери споживчих послуг – 51,9 %; працівник сфери культури, освіти, охорони здоров'я – 1,8 %; державний службовець – 7,2 %; працівник творчого або народного промислу – 1,5 %;
 - сімейний стан: одружені – 60,8 %; неодружені – 25,3 %; раніше перебували у шлюбі – 13,9 %

Характерними обставинами зникнення вказаних осіб є такі: узятю із собою речі першої необхідності, дорожні прилади, зимові та літні речі, документи, гроші, ювелірні та золоті прикраси, дорогі речі (комп'ютери, ноутбуки тощо). Здебільшого такі особи беруть із собою дорогі речі для продажу та отриманні коштів на проживання.

2) особи, які переховуються від свого оточення (близьких, друзів, родичів тощо), наприклад через сварку, борги тощо:

- середній вік: від 18 до 25 років – 37,5 %, від 26 до 40 років – 46,3 %, від 41 і старші – 16,2 %;
- освітній рівень: базова загальна середня освіта (9 класів) – 8 %; повна загальна середня освіта (11 класів) – 31,9 %; професійно-технічна освіта

(кваліфікований робітник) – 45,4 %; базова вища освіта – 10,2 %; повна вища освіта – 4,5 %;

- вид соціальної зайнятості: працевлаштований – 43,7 %; не працевлаштований – 30,9 %; сезонний працівник – 7,4 %; суб'єкт підприємницької діяльності – 8,1 %; студент – 2 %; пенсіонер – 7,9 %;

- соціально-професійна належність: робітник – 31,2 %; працівник агропромислового господарства – 7,9 %; працівник сфери споживчих послуг – 50,6 %; працівник сфери культури, освіти, охорони здоров'я – 2 %; державний службовець – 5,2 %; працівник творчого або народного промислу – 3,1 %;

- сімейний стан: одружені – 47,6 %; неодружені – 25,9 %; раніше перебували у шлюбі – 26,5 %.

Принагідно зазначимо, що характерними обставинами зникнення вказаних осіб є завчасний продаж нерухомості або іншого дороговартісного майна (автотранспорту, земельних будинків тощо), взяття із собою як речей першої необхідності, так і максимальної кількості інших речей (окрім одягу та ліків, – посуду, постільної білизни тощо), узяття домашніх тварин або завчасне передача останніх іншим особам для дальшого догляду.

Для іншої групи безвісно відсутніх осіб - особи, які зникли безвісно через наявність різних хвороб (психіатричний, психічний розлад здоров'я), наявність інших тяжких хвороб або похилий вік характерними є такі риси як:

середній вік: від 18 до 25 років – 28,2 %, від 26 до 40 років – 45,7 %, від 41 і старші – 26,1 %;

- освітній рівень: базова загальна середня освіта (9 класів) – 20,4 %; повна загальна середня освіта (11 класів) – 37,9 %; професійно-технічна освіта (кваліфікований робітник) – 40,1 %; базова вища освіта – 1,1 %; повна вища освіта – 0,5 %;

- вид соціальної зайнятості: працевлаштований – 30,4 %; не працевлаштований – 50,7 %; сезонний працівник – 11,9 %; суб'єкт підприємницької діяльності – 0,7 %; студент – 1,3 %; пенсіонер – 5 %;

- соціально-професійна належність: робітник – 35,6 %; працівник агропромислового господарства – 5,9 %; працівник сфери споживчих послуг – 47,7 %; працівник сфери культури, освіти, охорони здоров'я – 0,8 %; державний службовець – 1,2 %; працівник творчого або народного промислу – 8,8 %;

- сімейний стан: одружені – 28,3 %; неодружені – 43,9 %; раніше перебували у шлюбі – 27,8 %.

Що стосується обставин їх зникнення, то здебільшого це відбувається тоді, коли вони залишають власну оселю або місце перебування для здійснення прогулянки, відвідування соціальних, лікувальних або комунальних закладів. У таких випадках особа не бере із собою здебільшого нічого, окрім невеликої суми грошей, потрібних для проїзду або невеликих покупок, з документів – у неї є лише ті, що надають будь-які соціальні знижки або пільги.

Що стосується осіб, які зникли безвісно, однак щодо яких не вчинено будь-яких злочинів, проте особа не бажає мати постійного місця мешкання, роботи та повідомляти про себе рідним або друзям, то характерними рисами вказаних осіб є:

- середній вік: від 18 до 25 років – 37,5 %, від 26 до 40 років – 39,7 %, від 41 і старші – 22,8 %;

- освітній рівень: базова загальна середня освіта (9 класів) – 9,1 %; повна загальна середня освіта (11 класів) – 27,5 %; професійно-технічна освіта (кваліфікований робітник) – 59,3 %; базова вища освіта – 3,5 %; повна вища освіта – 0,6 %;

- вид соціальної зайнятості: працевлаштований – 24,3 %; не працевлаштований – 48,6 %; сезонний працівник – 7,2 %; суб'єкт підприємницької діяльності – 4,6 %; студент – 3,3 %; пенсіонер – 12 %;

- соціально-професійна належність: робітник – 24,6 %; працівник агропромислового господарства – 15,8 %; працівник сфери споживчих послуг – 58,2 %; працівник сфери культури, освіти, охорони здоров'я – 0,9 %; державний службовець – 0,2 %; працівник творчого або народного промислу – 0,3 %;

- сімейний стан: одружені – 29,4%; неодружені – 50,1 %; раніше перебували в шлюбі – 20,5 %.

Особи вказаної категорії здебільшого через зловживання алкогольними (67,8 %) або наркотичними речовинами (7,3%), складні життєві ситуації (15,6 %) залишають місце фактичного перебування та починають жити на вулиці, вокзалах тощо. Зазначимо, що останнім часом з'явилася тенденція до зростання такого антисоціального явища в осіб, які брали участь у військових діях на території проведення Антитерористичної операції, під час несення служби в ЗС України або добровольчих батальйонах, після чого почали зловживати спиртними напоями, не бажають повертатись додому, та ведуть антигромадський, аморальний спосіб життя.

Доволі новою для нашого суспільства є поява такої категорії населення як особи, що зникли безвісно в районі проведення Антитерористичної операції, або були мешканцями тимчасово окупованих територій. Характерні риси вказаної категорії осіб можливо виділити лише залежно від їх причетності до військової служби, місця мешканця, зокрема: військовослужбовці, які проходили службу в районі проведення АТО й безвісно відсутні та місцеві жителі Луганської та Донецької областей, які під час проведення військових дій безвісно зникли. Це пов'язано з тим, що з початку проведення АТО на території Донецької та Луганської областей на захист нашої держави стало багато добровольців, кількість яких достеменно невідома, оскільки вони не були офіційно обліковані. Так, А.М. Бабіч визначає, що понад 1200 військовослужбовців офіційно значилися безвісно відсутніми в районі проведення АТО станом на 01 січня 2015 року [5, с. 56]. Указане також підтверджується й офіційними даними, зокрема за офіційною статистикою Міністерства оборони України, у зоні проведення АТО з моменту початку бойових дій загинуло 1750 українських військових. Міжнародні організації та різні громадські організації називають іншу цифру, що в декілька разів більша – приблизно шість тисяч осіб. Але ці цифри також не остаточні. З початком роботи Міжвідомчого центру допомоги громадянам у питаннях звільнення полонених, заручників та від знайдення зниклих безвісти станом на 06 вересня 2014 року було отримано

дані щодо 1440 зниклих безвісти осіб та 573 осіб, які перебували в заручниках. Водночас за період роботи вказаного Міжвідомчого центру з вересня 2014 року по травень 2015 року надійшло 3400 заяв про зниклих безвісти осіб або захоплення їх у заручники, опрацьовано дані стосовно майже 7000 осіб, які перебували та перебувають у заручниках, звільнені, загиблі або зниклі безвісти [6].

Останню категорію безвісно відсутніх осіб складають особи, які зникли безвісно без явних причин та відносно яких є підстави вважати про можливість учинення відносно останніх злочинних дій. Характерними рисами вказаної категорії осіб є:

- середній вік: від 18 до 25 років – 34 %, від 26 до 40 років – 57 %, від 41 і старші – 9 %;

- освітній рівень: базова загальна середня освіта (9 класів) – 4 %; повна загальна середня освіта (11 класів) – 32 %; професійно-технічна освіта (кваліфікований робітник) – 55 %; базова вища освіта – 5 %; повна вища освіта – 4 %;

- вид соціальної зайнятості: працевлаштований – 56 %; не працевлаштований – 25 %; сезонний працівник – 9 %; суб'єкт підприємницької діяльності – 1 %; студент – 3 %; пенсіонер – 6 %;

- соціально-професійна належність: робітник – 39 %; працівник агропромислового господарства – 8 %; працівник сфери споживчих послуг – 51 %; працівник сфери культури, освіти, охорони здоров'я – 1 %; державний службовець – 0,2 %; працівник творчого або народного промислу – 0,8 %;

- сімейний стан: одружені – 58 %; неодружені – 36 %; раніше перебували у шлюбі – 6 %;

Визначаючи характерні обставини безвісної відсутності таких осіб наведемо думку Д.В. Бойчука щодо факторів, які утворюють фактичний склад безвісної відсутності, зокрема :

- відсутність особи в місці постійного (тимчасового) проживання;
- відсутність відомостей про місцезнаходження розшукуваного;
- відсутність видимої причини (казуальність), що призвела до безвісної відсутності;

- наявність підстав для проведення органами внутрішніх справ спеціальних заходів для усунення невизначеності, що створилася [4, с. 12].

Ми згодні зі вченим, що однією з головних відмінностей вказаної категорії безвісно зниклих осіб від інших - відсутність видимої причини події, що призвела до відсутності. Однак, на нашу думку, повинна бути наявна ще така ознака, як специфічні обставини зникнення, зокрема: покинуті речі першої потреби, залишення документів, одягу, медикаментів, а також малолітньої дитини, хворих батьків або домашніх тварин тощо, тобто таких предметів, речей, осіб, або тварин що перебувають на утриманні, без яких є неможливим існування безвісно відсутньої особи, або зовсім для неї є не характерним (наприклад, залишення молодого та люблячою матір'ю своєї малолітньої дитини). Водночас слід мовити про можливу наявність ознак учинення злочину перед зникненням, наприклад, ознаки боротьби,

плями крові, перевернуті меблі чи інші речі у квартирі, залишені на вулиці мобільний телефон, особисті речі тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можемо констатувати, що знання оперативними працівниками оперативно-розшукової характеристики вбивства з приміткою «безвісно відсутня особа» надасть змогу їм швидше приймати рішення щодо найбільш оптимальних напрямів пошуку безвісно відсутніх осіб.

Використані джерела:

1. Статистичні дані Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс] – Режим доступу :<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Шелухін М.Л. Легальна дефініція оперативно-розшукової характеристики / М.Л. Шелухін // Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Спец. випуск № 4. Ч. 2. – Луганськ, 2008. – С. 45-51.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Бойчук Д.В. Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Д.В. Бойчук. – Львів, 2007. – 20 с.
5. Бабич А. А. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених у Збройних силах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бабич Андрій Анатолійович. – Х., 2015. – 263 с.
6. Об'єднаний центр звільнення заручників : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://ru-ru.facebook.com/unitedcenterssu2015/>.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2017

Корх В. В. Оперативно-розыскная характеристика убийства с пометкой «безвестно отсутствующее лицо»

В статье сделана попытка оперделить оперативно-розыскную характеристику убийства с пометкой «безвестно отсутствует лицо». Для достижения указанной цели автором анализируются научная литература, действующее законодательство и эмпирический материала. В статье довольно основательно рассматривается уголовно-правовая, криминологическая и криминалистическая характеристики с целью определения таких аспектов, которые являются существенными для оперативно-розыскной характеристики убийства с пометкой «безвестно отсутствует лицо». Как вывод проведенного исследования констатируется, что знания оперативными работниками оперативно-розыскной характеристики убийства с пометкой «безвестно отсутствует лицо» позволит последним быстрее принимать решение о наиболее оптимальных направлениях поиска безвестно отсутствующих лиц.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная характеристика, розыск, безвестно отсутствующее лицо.*

Korh V. Operational and Search Characteristics of the Murder with the Note "Missing Person"

The article attempts to provide an operational-wanted murder characteristic with the note "missing person", since:

- firstly, according to statistics, a significant part of citizens who disappeared in unclear circumstances become victims of grave and especially grave criminal offenses, in particular murders;

- secondly, given that it is very important to seek such persons in the aspect of solving citizens' appeals for establishing a place of living for relatives or close relatives, for which, for various reasons, relatives have been lost; Restoration of social status, civil and other state-guaranteed rights of persons who have lost their memory by age or by trauma or disease, disorientated, etc.;

- thirdly, according to statistics, in today's Ukraine, more than 10 thousand people are not found in Ukraine during the previous years, of which 4,500 people are wanted for operational searches (hereinafter referred to as "ODR"), while the rest - for operational- Wanted records

Taking into account the author's stated, it is determined that today the definition of operational-search characteristics of the murder with the note "missing person" is rather topical. To achieve this goal, the author analyzes scientific literature, current legislation and empirical material.

At the same time, the article deals with the criminal law, criminological and forensic characteristics with a view to identifying such aspects that are essential for the operational-search characteristics of the murder with the note "missing person".

Taking into account the results of the study of empirical material, we can offer the following qualification of missing persons:

1) persons who, at their discretion, have decided to obtain the status of a person who is missing a person for subjective reasons, namely:

- hiding from pre-trial investigation bodies, investigating judge and court;
- hiding from their environment (relatives, friends, relatives, etc.), for example, through quarrels, debts, etc.;
- evasion from the serving of criminal punishment;

2) persons who have disappeared in vain due to the presence of various diseases (psychiatric, mental health disorders), the presence of other serious illnesses or those associated with the elderly;

3) persons who have disappeared in vain, but for which no crimes were committed, however, the person does not want to have a permanent place of residence, work, and notify himself or herself to relatives or friends;

4) persons who have disappeared indecistically in the area of the Anti-terrorist operation, or were residents of temporarily occupied territories;

5) persons who have disappeared for no reason, for obvious reasons and for which there are grounds to consider the possibility of committing the last criminal acts (murder, sexual slavery, abduction, etc.).

As the conclusion of the study, it is stated that the knowledge of operatives of operative and search characteristics of the murder with the note "missing person" will enable the latter to make quick decisions on the most optimal ways to search for missing persons.

Key words: operative-search characteristics, search, missing person.

УДК 343.98

В. О. Лазарєв

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗБИРАННЯ ТА ПЕРЕВІРКИ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Статтю присвячено особливостям процесу доказування через проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проаналізовано думки науковців та практиків щодо цієї сфери процесуальної діяльності. Наведено систему слідчих (розшукових) дій та висвітлено їх доказове значення в кримінальному провадженні. Аргументовано необхідність удосконалення інституту доказування в кримінальному процесі та запровадження заходів щодо спрощення процедур отримання дозволів на проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Наведено тезу про доцільність перегляду інституту понять у вітчизняному законодавстві. Доведено потребу в сприянні щодо більш широкого застосування досягнень науково-технічного прогресу.

Запропоновано низку пропозицій, спрямованих на оптимізацію та удосконалення діяльності слідчого в частині збирання, перевірки та оцінки доказів під час досудового розслідування.

Ключові слова: *докази, доказування, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Збирання та перевірка доказів під час досудового розслідування займає чільне місце в правозастосовній діяльності слідчого. Водночас процес доказування тісно пов'язаний з інститутом слідчих (розшукових) дій, адже ця діяльність є не лише засобом збирання, перевірки та оцінки доказів, але й виступає ключовим елементом для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Від якості проведення слідчих (розшукових) дій та дотримання їх процесуального порядку залежить дальший успіх досудового розслідування. Тому наукове та методичне забезпечення діяльності слідчого в цьому напрямі в умовах реформування правоохоронної системи в сучасний період набуває неабиякої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій присвячено багато наукових джерел, авторами яких зокрема були такі науковці, як Ю.П. Алєнін, А.Р. Белкін, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Є.В. Коваленко, В.А. Колесник, М.І. Костін, М.М. Михеєнко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, В.О. Попелюшко, Д.Б. Сергєєва, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, Ж.В. Удовєнко, П.В. Цимбал, М.Є. Шумило та інші. Однак не вирішеною залишається низка проблем як нормативного забезпечення діяльності органів досудового розслідування в частині доказування, так і організаційних аспектів у цій сфері.

Формування цілей. Метою написання цієї статті є дослідження деяких проблемних аспектів збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також розробка конкретних пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини першої статті 223 КПК України визначено, що «слідчі (розшукові) дії є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [3]. Закріплення наведеного поняття стало важливою подією в історії вітчизняного кримінального процесу, адже як відзначають науковці, упродовж тривалого часу законодавство, як і наука, не мали однозначної дефініції поняття «слідча дія», його змісту та різновидів як таких. У сучасних умовах актуальність проведення вказаних досліджень пов'язана з потребою чіткого визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» та їх основних характерних ознак, що відображають відмінний характер інституту слідчих (розшукових) дій від інших різновидів процесуальної діяльності слідчого, розробленням науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування кримінального процесуального законодавства під час розслідування злочинів [9].

У науці кримінального процесу поняття слідчих (розшукових) дій тлумачиться по-різному. Зокрема О.М. Ларін під поняттям слідчих дій визначав спосіб реалізації норм кримінально-процесуального законодавства, уважаючи, що навіть прийняття слідчим у межах кримінальної справи заяви про злочин чи явки з повинною, є слідчою дією [12, с. 98–101]. Аналогічну точку зору висвітлив І.М. Лузгін, визначаючи слідчі дії як будь-які процесуальні дії слідчого [13, с. 94–96].

Іншої думки дотримується І.Є. Биховський, який зауважує, що слідчими діями є вид пізнавальної діяльності слідчого щодо виявлення, дослідження, фіксації й вилучення доказів [5, с. 27].

С.А. Шейфер вважає, що слідчі дії виступають засобом збирання доказів, регламентованим кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів та пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [19, с. 23–24].

Н.В. Жогін та Ф.Н. Фаткуллін розкривають слідчу дію як таку, що проводиться відповідно до кримінально-процесуального закону для виявлення й закріплення доказів [7, с. 108–109].

Науковець М.Я. Ніконенко зазначає, що під слідчими діями слід розуміти регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і являють собою сукупність пошукових пізнавальних і засвідчувальних операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [11, с. 223].

Наведені тлумачення не є вичерпними. Вітчизняні науковці сформували багато інших визначень слідчих (розшукових) дій, однак ми схилиємося до позиції В.П. Горбачова [15, с. 63–64], Ю.М. Грошевого [6, с. 287], М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.П. Шибіки [14, с. 210], В.М. Тертишника [17, с. 478] та Л.Д. Удалової [18, с. 158], які відносять слідчі (розшукові) дії до процесуальних дій, що пов'язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальному провадженні. Уважасмо, що наведена словесна

конструкція є найбільш оптимальною та універсальною для досягнення всього комплексу процесуальних заходів у сфері доказування.

Розглянувши поняття слідчих (розшукових) дій, потрібно перейти безпосередньо до дослідження питання збирання доказів у результаті проведення слідчих (розшукових) дій. Зазначимо, що питання збирання доказів пов'язано з провадженням слідчих (розшукових) дій, які регламентовані главою 20 КПК України. Тож законодавець передбачає таку систему слідчих (розшукових) дій:

– допит, зокрема одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб (ст.ст.224-226 КПК України), а також допит у режимі відеоконференції (ст.232 КПК України);

– пред'явлення особи для впізнання (ст.228 КПК України);

– пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України);

– пред'явлення трупа для впізнання (ст.230 КПК України);

– проведення впізнання в режимі відеоконференції (ст.232 КПК України);

– обшук (ст. ст. 233-236 КПК України);

– огляд: місцевості, приміщення (загальноприйняте формулювання в обох випадках – огляд місця події), речей та документів (ст. 237 КПК України);

– огляд трупа (ст. 238 КПК України);

– огляд трупа, пов'язаний з екстумацією (ст. 239 КПК України);

– слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);

– освідчування особи (ст. 241 КПК України);

– проведення експертизи (ст. ст. 242-245 КПК України).

– проведення слідчих (розшукових) дій у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи й особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК України, як процесуальних дій під час кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (п. 2 ст. ч. 2 ст. 520 КПК України) [3].

Фіксація результатів проведення слідчих (розшукових) дій (за винятком проведення експертизи, що також віднесено за КПК до таких) здійснюється, відповідно до статті 103 КПК України, у протоколі та на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Окремі аспекти фіксації та складання відповідних документів за результатами проведення слідчих дій мають відбуватися відповідно до вимог КПК України, зокрема ст. 104-106.

Проведення кожної із зазначених у КПК України слідчих (розшукових) дій викликане необхідністю отримання та фіксації фактичних даних на стадії досудового розслідування [4; 10; 16].

Аналізуючи діяльність сторони обвинувачення у сфері доказування, безпосередньо розглянемо сутність низки найпоширеніших слідчих (розшукових) дій у процесі збору доказової інформації, а також визначимо

деякі суттєві недоліки в процесі збирання доказів за результатами проведення слідчих (розшукових) дій.

Допит як вербальна слідча (розшукова) дія на етапі досудового розслідування і спосіб отримання такого важливого джерела доказів, як показання, фіксації ідеальних слідів (таких, що збереглися у пам'яті) людини, носить доказове значення лише як підстава для прийняття процесуального рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею (у разі долучення копії протоколу до певного клопотання). Проте в разі направлення відповідного кримінального провадження до суду, протокол допиту носить здебільшого орієнтувальний характер, адже дослідження показань здійснюється судом безпосередньо (ч. 4 ст. 95 КПК України). Така слідча (розшукова) дія як одночасний допит двох і більше раніше допитуваних осіб узагалі в такому випадку фактично носить не більш, ніж тільки інформаційне значення. Своєю чергою допит підозрюваного, зокрема протокол цієї слідчої (розшукових) дії, є засобом установлення наявності такої пом'якшуючої обставини, як сприяння розкриттю злочину. Адже в суді показання підозрюваного як особи, яка може давати будь-які свідчення (при цьому, не попереджену про відповідальність за них) чи взагалі без наслідків для себе відмовитися від їх надання є досить сумнівним джерелом доказів. Це ж, на нашу думку, є суттєвим недоліком чинного КПК та потребує належного вирішення цієї проблеми. У цьому контексті доцільним є розробка правових механізмів для стимулювання підозрюваного надання правдивих свідчень. Одним з таких засобів можна вважати чітке нормативне закріплення неможливості укладення угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, якщо особа відмовляється або до того відмовлялася надавати свідчення, що суттєво перешкоджало встановленню істини в провадженні. Такі роз'яснення повинні знайти своє відображення в положеннях статті 470 КПК (обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості). Водночас це аніяк не повинно перешкоджати конституційному праву в порядку статті 63 Конституції України. Тобто особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Таким чином, тут може йтися про неповідомлення про обставини, які, наприклад, стосуються встановлення вини інших співучасників злочину, які мали прямий стосунок до вчиненого ним злочину.

Пред'явлення для впізнання (особи/речей/трупа) полягає в порівнянні допитаною особою образу раніше сприйнятого ним об'єкта у зв'язку з подією злочину або за інших обставин, які мають значення для досудового розслідування, з пред'явленням у натурі чи за фотознімком з метою встановлення їх тотожності, подібності чи відмінності за ознаками та особливостями зовнішньої будови [8]. Таким чином, через проведення такої процесуальної дії, як пред'явлення для впізнання, матеріалізується доказовість суб'єктивного сприйняття особою, яка впізнавала, певні явища, події та образи. За результатами проведення пред'явлення для впізнання складається відповідний протокол, який безпосередньо несе доказову інформацію.

Однією з основних проблем отримання доказів у цьому контексті, на нашу думку, є неможливість повторного проведення зазначеної процесуальної дії. На практиці відомі випадки, коли підозрюваний, якого мають упізнати, умисно намагається зірвати хід цієї процесуальної дії, щоб слідчий провів відповідний захід повторно, тим самим надалі скористатися складеною ситуацією для унеможливлення визнання отриманих результатів як доказів. Тож доцільним було б нормативне врегулювання таких непередбачуваних ситуацій. Тобто пропонуємо на законодавчому рівні встановити невизнання будь-яких дій з боку особи, яку впізнають, спрямованих на перешкоджання або ухилення її пред'явлення для впізнання, підставою для зупинення або переривання цієї слідчої (розшукової) дії та такою, що не може вважатися обставиною для спростування доказового значення отриманих результатів. Про наведене обов'язково попереджаються всі учасники процесуальних дій перед його початком.

Обшук проводиться для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України [3]. Обшук є процесуальною дією, змістом якої, крім визначеного КПК за криміналістичною методикою, є примусове обстеження приміщень, побудов, ділянок місцевості та транспортних засобів, окремих громадян з ціллю відшукування та вилучення прихованих доказів злочину, документів, цінностей, отриманих у результаті злочинної діяльності, а також розшукуваних осіб, трупів [4]. Відповідно до КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, а також у ряді передбачених випадків. Докази, отримані в результаті проведення обшуку фіксуються в протоколі слідчої дії та за допомогою технічних засобів фіксації, результати застосування яких долучаються до нього у вигляді додатків.

Огляд (зокрема місця події; трупа; речей та документів) полягає у фіксації на місці (у речах та документах, а також трупі тощо) доказової інформації. На прикладі огляду місця події, що без перебільшення є найбільш розповсюдженою слідчою дією, визначимо основні її особливості. Відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України для виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [3]. Як зазначає Є.П. Іщенко та представники його школи, ця слідча дія полягає в дослідженні обстановки на місці події способом безпосереднього сприйняття з використанням науково-технічних засобів та направлена, крім вищезазначеного, на вивчення, фіксацію та вилучення матеріальних об'єктів (речових доказів). Головна мета огляду – дослідження обстановки місця події, виявлення й фіксація слідів події та встановлення її механізму. Огляд місця події є невідкладною звичай початковою та незамінною слідчою дією [8]. За її результатами отримуються не лише докази, але визначається й дальший хід розслідування, необхідність проведення інших слідчих дій. Хід огляду місця події фіксується в протоколі, а також за допомогою фото-, відеотехніки, за результатами використання яких виготовляються певні додатки до протоколу.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України для перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести *слідчий експеримент* способом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення потрібних дослідів чи випробувань [3]. А.Г. Філіппов звертає увагу на те, що зазначена слідча дія полягає в проведенні дослідів в умовах, максимально подібних до тих, у яких було вчинене злочинне діяння, у цілях перевірки та уточнення об'єктивної можливості існування окремих обставин, що підлягають доказуванню [8]. Водночас зауважимо, що на практиці зазвичай слідчий експеримент зводиться до проведення його способом відтворення обстановки й обставин події, фіксується в протоколі та за допомогою технічних засобів фіксації.

Освідування особи полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Хід освідування також фіксується в протоколі й за аналогією є досить подібним до огляду слідчою дією. На нашу думку, є досить спірною норма КПК, за якою підставою проведення освідування встановлена наявність відповідної постанови прокурора, адже аналогічним чином слідчий за своїм власним переконанням відповідно до інших вимог може провести відповідну слідчу дію.

Статтю 242 КПК України визначено, що *експертиза* проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Стаття містить перелік обов'язкових випадків, у яких слідчий, прокурор повинен призначити експертизу. Уважаємо, що доцільним є доповнення ч. 2 ст. 242 КПК України пунктом, яким визначається за потрібне призначення експертизи слідчим, прокурором для встановлення суми заподіяної матеріальної та моральної шкоди, адже в ряді випадків це є невідомим затягування процесу досудового розслідування, коли зокрема заподіяння матеріальної шкоди й без експертизи підтверджується наявними доказами (наявність відомостей про викрадення нової речі зі встановленою вартістю, оцінка заподіяної шкоди за ціною матеріалу зі встановленою вагою чи іншими параметрами, тощо). Експертиза на етапі досудового розслідування призначається відповідною постановою слідчого, прокурора й проводиться експертом відповідної категорії, заздалегідь попередженням про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, який проводить відповідне дослідження, за результатами якого складає висновок.

Незрозумілим в умовах перебудови вітчизняної системи кримінального процесу за європейськими стандартами залишається існування в рамках досудового розслідування *інституту понять*, який як елемент є невід'ємною частиною ряду слідчих дій. Адже слідчий, прокурор і так фактично з усіх боків обмежені рамками кримінальної відповідальності за прийняті рішення та вчиненні дії, тобто несуть персональну

відповідальність за них. Водночас існування вищевказаного правового інституту не виключає можливості залучення як понятих саме зацікавлених осіб, адже процес перевірки цього майже завжди зводиться до мінімуму, а в деяких випадках узагалі неможливий (проведення слідчої дії в пізній час доби через необхідність, у віддаленій від населених пунктів місцевості тощо). Крім того, залучення понятих давно змінило своє початкове призначення. Так, незважаючи на своє даліше широке застосування, «Зводом законів Російської імперії» установлювалося, що поняті залучалися до допиту для захисту допитуваних від насильства й неправильного запису їх показань, адже факти насильства над допитуваними стали на той час досить масштабним явищем.

Висновки. Таким чином, основними засобами для збирання доказової інформації в кримінальному процесі на стадії досудового розслідування є проведення слідчих (розшукових) дій. Для удосконалення інституту доказування в кримінальному процесі доцільно запровадити заходи щодо спрощення процедур проведення низки слідчих дій та спрощення процесу отримання дозволів, якщо це закріплено, на них; перегляду інституту понятих у вітчизняному кримінальному процесі та особливостей їх залучення; сприяння більш широкому застосуванню досягнень науково-технічного прогресу.

На підставі аналізу положень окремих норм КПК України пропонується:

- доповнити частину другу статті 470 КПК у такій редакції: *«неповідомлення підозрюваним або обвинуваченим про участь інших осіб під час учинення або підготовки ним кримінального правопорушення виключає можливість укладення угод про визнання винуватості».*

- доповнити редакцію статті 228 КПК України десятою частиною такого змісту: *«Учинення будь-яких дій особою, яка пред'являється для впізнання, спрямованих на перешкодження або ухилення цьому, не є підставою для зупинення або переривання слідчої (розшукової) дії та не може вважатися підставою для спростування отриманих результатів».*

Уважаємо, наведені пропозиції безпосередньо спрямовані на оптимізацію та покращання діяльності слідчого в частині збирання, перевірки та оцінки доказів під час досудового розслідування.

Використані джерела:

1. Конституція України // Відомості Верховної ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141. Офіційний сайт Верховної Ради України// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Кримінальний кодекс України: Закон України/ зі змінами та доповненнями/ Офіційний сайт ВРУ// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України / зі змінами та доповненнями/ Офіційний сайт ВРУ// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> .

4. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки

Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 990 с.

5. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И.Е. Быховский – М., 1976. – 32 с.

6. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес України: [підруч.] / за ред. Грошевого Ю.М., Капліної О. В. – Х.: Право. 2010. – 607 с.

7. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. – М.: Юрид. лит., 1965. – 367 с.

8. Ищенко Е.П. Криминалистика / Ищенко Е.П., Филиппов А.Г. / учебник / 2013 – 798 с.

9. Кіпращ І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій / І.С. Кіпращ // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, №2 – 2013 – С. 275 - 285

10. Криміналістика: підручник / за ред. професорів А.Г. Філіпова, А.Ф. Волинського. – М.:Спарк, 1999 р. – 485с.

11. Кримінальний процес [текст]: підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 554 с.

12. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / Ларин А. М. – М.: Юрид. лит., 1966. – 156 с.

13. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания / Лузгин И.М. – М.: Юрид. лит., 1969. – 176 с.

14. Міхеснко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: [підруч.] / Міхеснко М.М., Нор В.Т.,Шибіко В.П. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К.: Либідь, 1999. – 534 с.

15. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій: [навч. посіб.] / [Горбачов В. П., Шаповалова Л.І., Шульга А. О. та ін.]; за ред. Горбачова В.П. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2012. – 364 с.

16. Скригонюк М.І. Криміналістика : підручник . – К. : Атіка, 2005. – 496 с.

17. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: [підруч.] / Тертишник В. М. – [4-те вид., доп. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.

18. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України: [підруч.] / Удалова Л.Д. – К.: Вид. Паливода А.В., 2007. – 352 с.

19. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / Шейфер С. А. – Самара: Самарский ун-т, 2004. – 225 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2017

Лазарев В. А. Некоторые проблемные аспекты сбора и проверки доказательств в процессе проведения следственных (розыскных) действий

Статья посвящена особенностям процесса доказывания путем проведения отдельных следственных (розыскных) действий. Проанализированы мнения ученых и практиков касаясь этой сферы процессуальной деятельности. Приводится система следственных (розыскных) действий и освещается их доказательственное значение в уголовном производстве. Аргументируется необходимость усовершенствования института доказывания в уголовном процессе и внедрения мер упрощения процедур получения разрешений на проведение отдельных следственных (розыскных) действий. Приводятся тезисы о необходимости пересмотра института понятий в отечественном

законодавство. Обосновується необхідність спосібствованію более широкому примененію достижений научно-технического прогресса.

Автором сформированы предложения, направленные на оптимизацию и усовершенствование деятельности следователя в части сбора, проверки и оценки доказательств во время досудебного расследования.

Ключевые слова: *доказательства, доказывание, следственные (розыскные) действия, уголовное производство, досудебное расследование.*

Lazaryev V. Some Problematic Aspects of Collecting and Verifying Evidences in the course of Carrying Out Investigations

The article is devoted to the peculiarities of the evidence process by the way of some investigative (searching) actions. The opinions of scientists and practitioners regarding to this sphere of process activities were analyzed. The system of investigative (searching) actions is given and showed its proof in criminal proceedings. Argument the necessity of improving the institute of proving in criminal process and inputting measures concerning simplifying the procedure of getting permission for taking some investigative (searching) actions. The thesis about expediency of reviewing the institution of understood in domestic legislation is given. A need to promote the wider application of scientific and technical progress is given.

On the basis of analyzing of the provisions of certain norms of the CPC of Ukraine proposed:

– add part two of the article 470 of the CPC in the next addition: “failure to inform the suspect or accused of the participation of other persons in the commission or preparing of a criminal offense excludes the possibility of concluding agreements on the recognition of a guilt”;

– add the editing of the article 228 of the CPC with the tenth part with the next content: “the commission of any action by a person who is identified for identification, aimed at preventing or avoiding the thief, is not a ground for suspending or interrupting an investigative (searching) action and can’t be considered as a ground for refuting the results obtained”.

The author has formed series of proposals aimed to optimizing and improving the investigator’s activities in part of collecting, checking and evaluating evidence during the pretrial investigation.

Key words: *evidence, proving, investigation (searching) actions, criminal proceedings, pretrial investigation.*

УДК 343:132

В. І. Левін

ЖИТЛО ЧИ ІНШЕ ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЯК ОБ’ЄКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті здійснено теоретичне та законодавче тлумачення понять житла чи іншого володіння особи як об’єктів проведення обшуку в кримінальному провадженні. Звернено увагу на окремі проблемні питання законодавчого унормування цих дефініцій, що на практиці призводить до труднощів під час проведення обшуку.

Ключові слова: *обшук, житло, інше володіння особи, практика Європейського суду з прав людини, тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожна людина має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. З огляду на це в ст. 30 Основного закону закріплено вимогу, згідно з якою кожному гарантується недоторканність житла, а отже й проникнення до житла чи іншого володіння, проведення в них огляду чи обшуку допускається лише за вмотивованим рішенням суду або в невідкладних випадках. Вважаємо, що саме від одностайного праворозуміння указаних понять залежить і правова допустимість порушення прав, свобод та законних інтересів особи при проведенні обшуку. Зважаючи на це, чітке визначення правової дефініції «житло» чи «інше володіння» має не тільки доктринальне, а й прикладне значення, що зумовлює потребу подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, питання, що стосуються визначення дефініцій житла чи іншого володіння особи, зокрема як об'єктів проведення обшуку, завжди були в центрі уваги науки кримінального процесу. Цим питанням присвятили праці С. А. Альперт, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, М. М. Михеско, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова та багато інших. Проте після набрання чинності КПК України 2012 року це питання дістало новий вектор свого дослідження, адже на законодавчому рівні було визначено зазначені поняття. Що ж до практичної площини, то й на сьогодні існують проблеми, і саме це вимушує нас звернутися до доктринального рівня її вирішення.

Формування цілей. Метою статті є з'ясування понять «житло» чи «інше володіння» в контексті останніх законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих досягнень науки кримінального процесу, зважаючи на гострі дискусії учених з приводу визначення понять «житло» та «інше володіння особи», можна вважати їх законодавче закріплення, дефініції яких, здебільшого, виписані з урахуванням теоретичних напрацювань і практики Європейського суду з прав людини. Проте навіть їх законодавче закріплення не поклато край дискусії, що обумовлює потребу проведення аналізу цих базових для обшуку термінів.

До прийняття чинного КПК України 2012 року поняття «житло» та «інше володіння особи» визначалися Постановою Пленуму ВСУ від 28.03.2008 № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства». Так, відповідно до п. 11 цієї Постанови під житлом треба розуміти: 1) особистий будинок з усіма приміщеннями, призначеними для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду й використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке

інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо).

Як «інше володіння» слід розуміти такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути й зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності). Це можуть бути, зокрема, земельна ділянка, сарай, гараж, інші господарські будівлі та інші будівлі побутового, виробничого та іншого призначення, камера сховища вокзалу (аеропорту), індивідуальний банківський сейф, автомобіль тощо [1].

Для правильного розуміння наведених вище понять слід зазначити, що гарантуванню державою підлягають передусім права та законні інтереси фізичних осіб щодо проживання [2]. Цей висновок підтверджується й пунктом 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [3], згідно з яким гарантована статтею 30 Конституції України недоторканність житла визнається невід'ємним правом саме особи; дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи надається тільки судом.

Проте згідно з вимогами ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [4] судам потрібно враховувати те, що відповідно до практики ЄСПЛ поняття «житло» в трактуванні положень п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення. Аналогічна рекомендація судам дається в п. 11 указаної Постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2.

Як зазначили О. Капліна та А. Дроздов, позиція ж ЄСПЛ щодо визначення сфери дії поняття «житло» обґрунтована неможливістю чіткого розмежування житлових і службових приміщень, оскільки «вести діяльність, яку можна віднести до професійної або ділової, можна з таким же успіхом і зі свого місця проживання, і навпаки, можна займатися справами, які не відносяться до професійної сфери, в офісі або комерційних службових приміщеннях» [2]. Тож у низці рішень ЄСПЛ (справа «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 року [5], «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» від 16 квітня 2002 року [6], «Німці проти Німеччини» від 16 грудня 1992 року [7], «Чапелл проти Сполученого Королівства» від 30 березня 1989 року [8]) зазначено, що слово «житло» потрібно тлумачити як таке, що означає також зареєстрований офіс компанії, керованої приватною особою, і зареєстрований офіс юридичної особи, філії та інших ділових приміщень.

Логічний аналіз словосполучення «інше володіння особи», яке використовується в чинному КПК України, дозволяє дійти висновку, що воно вживається в нерозривному поєднанні зі словом «житло», утворюючи єдине словосполучення «житло чи інше володіння». Щодо цього слід погодитися з тими науковцями, які вважають, що для правильного розуміння цих понять і однозначного висновку про процедуру підготовчих

дій для проведення законного обшуку потрібно однозначно вирішити, чи можна поділити словосполучення «житло» – «інше володіння» на складові, чи воно є єдиним цілим і його частини супідрядні між собою. Якщо вважати, що слово «житло» є визначальним (родовим), а «інше володіння» надає родовому поняттю додаткових ознак, то в цьому випадку в понятті «житло чи інше володіння особи» логічний акцент буде зроблено на слові «житло», тобто приміщення, постійно або тимчасово пристосоване для житла, а під словосполученням «інше володіння» можна мати на увазі приміщення або споруди, що не належать до житлового фонду, але використовуються для тимчасового проживання або роботи й такі, що перебувають у володінні особи. Інший результат у процесі тлумачення отримуємо при спробі розкласти словосполучення «житло або інше володіння особи» на несупідрядні поняття, розділені між собою розділовим, таким, що виражає взаємовиключні відносини, сполучником «або». У такому разі обсяг цих понять істотно зміниться, і під «іншим володінням» можна розуміти досить широкий перелік об'єктів природного походження або штучно створених, які за своїми властивостями дозволяють туди проникнути й захвати певні предмети, речі, цінності. При такому підході висновки особи, яка тлумачить закон, будуть абсолютно інші, ніж у першому описаному випадку [9, с. 211-212].

До тієї ж думки при доктринальному тлумаченні вказаних понять схилився й В. Маляренко, який під «іншим володінням особи» пропонував розуміти всі приміщення, крім житла, які належать особі; усі речі, які належать особі й знаходяться в житлі чи поза житлом; землю, воду, ліс та інші насадження, худобу, птицю, транспортні засоби та будь-яке інше майно, що належить особі [8, с. 83]. Як убачається, саме такий вектор тлумачення обрав і Пленум ВСУ у Постанові від 28 березня 2008 року № 2. Проте таке тлумачення поняття житла та іншого володіння особи не поклато край дискусії, оскільки, як уже зазначалось, відповідно до практики ЄСПЛ поняття «житло» охоплює не лише житло фізичних осіб, а й може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення.

З практичної точки зору позитивним надбанням можна вважати використання законодавцем широкого значення терміна «житло», під яким розуміється будь-яке приміщення, що знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Така термінологія дозволяє нібито уникнути непорозумінь за наявності нагальної потреби в проведенні обшуку в приміщеннях, не віднесених до житлового фонду, а саме: номери готелів, дачі, каюти, купе поїздів тощо, проте деякі труднощі виникають при тлумаченні терміна «інше володіння особи», оскільки, виходячи з тексту положення, іншим володінням особи є транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [11, с. 9].

Таким чином, на відміну від зазначеної Постанови Пленуму ВСУ від 28.03.2008 № 2, відповідно до якої камери сховища вокзалу (аеропорту), індивідуальний банківський сейф слід відносити до категорії «інше володіння особи», за чинним КПК індивідуальні сейфи, камери схову (вокзалу, аеропорту) до житла віднести неможливо, але й до іншого володіння, виходячи з визначення, теж не відносяться, оскільки ані сейф, ані камера схову не є приміщенням чи будівлею.

Зважаючи ж на те, що тлумачення термінів «житло» та «інше володіння особи» в постанові Пленуму ВСУ від 28.03.2008 № 2 стосувалося ст. 177 КПК України 1960 р. (утратив чинність), то виникає питання, чи можна застосувати цю Постанову стосовно чинного КПК 2012 року. Якщо так, тоді наявне протиріччя між Постановою Пленуму ВСУ від 28.03.2008 № 2 та чинним КПК України щодо розуміння поняття «житло та інше володіння». Уважаємо, що на сьогодні в практичній площині слід застосовувати лише положення чинного КПК України, а рекомендації, викладені у вказаній Постанові Пленуму ВСУ, можуть бути застосовані лише в тому разі, якщо вони не суперечать КПК України.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна зауважити, що законодавче закріплення термінів «житло» та «інше володіння особи» є позитивним надбанням, проте наявність прогалин у визначенні «іншого володіння особи» створює загрозу неможливості застосування положень під час проведення обшуку в індивідуальних сейфах та камерах схову, що, безумовно, потребує свого подальшого законодавчого врегулювання. До того ж більш логічно з точки зору архітекtonіки побудови КПК України визначення понять «житло» та «інше володіння особи» закріпити в ст. 3 КПК України, де й, власне, подано визначення основних термінів.

Використані джерела:

1. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2. URI: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>.

2. Каплина О., Дроздов А. Основания проведения осмотра или обыска жилища. URI: <https://chuguevsovnet.ru/pravo-i-zakon/1928-v-kakih-sluchayah-u-vas-mogut-provesti-obysk.html>.

3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URI: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

5. Рішення Європейського суду з прав людини від 28.04.2005 у справі «Бук проти Німеччини» (заява № 41604/98). URI: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/3b61f6bc6ff9a28ec22574f6005436c3?OpenDocument>.

6. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.04.2002 у справі «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» (заява № 37971/97). URI: <http://www.eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>.

7. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.12.1992 р. у справі «Німітц проти Німеччини» (заява № 13710/88). URI: <http://old.lawru.info/base63/part2/d63ru2253.htm>.

8. Рішення Європейського суду з прав людини від 30.03.1989 р. у справі «Чапелл проти Сполученого Королівства» (заява № 10461/83). URI: http://www.coe.kiev.ua/putivnn/f_013.htm.

9. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: Монографія. Харків: Право, 2008. 296 с.

10. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: навч. посіб.: Вибрані наукові праці. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 599 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2017

Левин В. И. Жилье или другое владение лица как объекты проведения обыска в уголовном производстве

В статье осуществлено теоретическое и законодательное толкование понятий жилья или иного владения лица как объектов проведения обыска в уголовном производстве. Обращено внимание на отдельные проблемные вопросы законодательного нормирования этих дефиниций, что на практике приводит к трудностям при проведении обыска.

Ключевые слова: *обыск, жилье, другое владение лица, практика Европейского суда по правам человека, временное ограничение конституционных прав и свобод человека.*

Levin V. Housing or Other Person's Possessions as the Objects of the Search in Criminal Lawsuit

The article provides theoretical and legislative interpretation of the concepts of housing or other possession of a person as objects of search in criminal proceedings. A particularly important achievement of the science of the criminal process in the light of the sharp discussions of scholars regarding the definition of the concepts «dwelling» and «other possession of a person» can be considered their legislative consolidation, the definitions of which, basically, are written taking into account the theoretical developments and the practice of the European Court of Human Rights. However, even the legislative consolidation of these terms did not put an end to the discussion on this issue, which necessitates an analysis of these time-base searches.

However, in part 2 of Article 234 of Criminal Procedure Code of Ukraine, it is noted that the search is based on decision of the investigating judge. The rules for the search are defined by the provisions of the article 236 of Criminal Procedure Code of Ukraine.

Also considering the inspection as an independent investigative action (Article 237 of Criminal Procedure Code of Ukraine), the legislator says only that the inspection of housing or other property is under the rules envisaged for the search of a dwelling or other property.

In order to resolve this situation, it would be advisable to fix legally the possibility of inspection of scene in a dwelling or other property without the approval of investigating judge and also make changes to the Criminal Procedure Code, clearly

anticipating with the consent of the owner of an overview of housing or other property may be carried out without appealing to the court.

Equally important is the proper settlement of the issues related to the proceedings, including enforcement actions in the home or other person's property. Such investigative (detective) effect is a search that has similarities with investigative review.

Key words: *search, dwelling or other private property of a person, the practice of the European Court of Human Rights, temporary restriction of constitutional human rights and freedoms.*

УДК 343.76

М. С. Одарченко

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРАНТІЙ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено визначенню стану наукового дослідження гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції. Визначено, що значний інтерес учених до теми забезпечення гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції виражається у вигляді великої кількості дисертаційних досліджень, проведених у різних сферах юридичної науки, зокрема у сфері кримінального процесу, адміністративного права та адміністративної діяльності, оперативно-розшукової діяльності. Розглянуто наукові дослідження, присвячені висвітленню проблемних аспектів забезпечення законності правоохоронними органами, зокрема кримінальною поліцією при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. Зазначено, що потребує дослідження та переосмислення напрацьований теоретично-емпіричний матеріал, а також вироблення нових способів удосконалення гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції на монографічному рівні.

Ключові слова: *законність, оперативно-розшукова діяльність, кримінальна поліція.*

Постановка проблеми. Діяльність підрозділів Національної поліції України базується передусім на забезпеченні гарантій законності такої діяльності. Указане обумовлено тим, що правоохоронні органи не «усевладні», а обмежені законодавчими рамками. Так, Конституцією України та Законами України визначено основи правового статусу всіх учасників правоохоронної діяльності, їх повноваження та обов'язки. Тобто сучасний стан правоохоронної діяльності, зокрема підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України неможливо уявити без чіткого законодавчого визначення прав та обов'язків усіх учасників оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, які ґрунтуються на принципах свободи, рівності, та мають універсальний характер. Однак аналіз практичної діяльності підрозділів Національної поліції, зокрема кримінальної поліції, свідчить про наявність окремих порушень чинного законодавства при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Про це, зокрема, свідчить інформація Уповноваженого з прав людини при Президентові України, у якій йдеться про низку порушень прав та

свобод людини в діяльності органів поліції та прокуратури, зосібна: незаконні затримання осіб за підозрою у вчиненні злочинів без ухвали слідчого судді та суду; маніпуляції із часом фактичного затримання; порушення, які впливають на дотримання прав людини при складенні процесуальних документів; порушення при призначенні строку тримання під вартою внаслідок маніпуляцій із часом затримання; порушення права на захист. Виявлено також факти, що вказують на ознаки порушення прав людини й з боку суддів, які вирішуючи питання про обрання затриманій особі запобіжного заходу, неналежним чином реагують на незаконні затримання та інші порушення прав людини з боку правоохоронців [1].

Основною причиною виникнення проблем у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина є неефективне налагодження комунікацій або неналежне розуміння поставлених завдань. У деяких випадках до цього призводить небажання співпрацювати для налагодження порозуміння. Ураховуючи вказане, вважаємо за доцільне визначити стан дослідження гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції у науковій площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Указане й обумовило значний інтерес учених до теми забезпечення гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції у вигляді дисертаційних досліджень, проведених у різних сферах юридичної науки, зокрема:

1) у сфері кримінального процесу слід відмітити дисертаційні дослідження А.Н.Ахпанова на тему: «Обеспечение прав и законных интересов личности при применении органами дознания мер процессуального принуждения» та Я.С.Заворотнього на тему: «Забезпечення прав і законних інтересів осіб, узятих під захист у ході кримінального провадження»;

2) з точки зору адміністративного права та адміністративної діяльності варто відмітити дисертаційні дослідження О.О. Гляшко на тему: «Адміністративно-правові питання відомчого контролю та прокурорського нагляду за законністю діяльності служб та підрозділів ОВС» та Е.А.Черенкова на тему: «Обеспечение социалистической законности при применении мер воздействия за административные правонарушения»;

3) висвітленню проблемних аспектів забезпечення законності правоохоронними органами, зокрема кримінальною поліцією, при здійсненні оперативно-розшукової діяльності були присвячені дисертаційні дослідження П.М. Кузьменка на тему: «Правове обмеження особистих конституційних прав і свобод людини і громадянина в оперативно-розшуковій діяльності Служби безпеки України», М.Й. Курочки на тему: «Законність в оперативно-розшуковій діяльності та прокурорський нагляд за її дотриманням», А.П.Огородника на тему: «Дотримання прав і свобод людини та законності в оперативно-розшуковій діяльності МВС України», С.М. Піскуна на тему: «Прокурорський нагляд за дотриманням законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України»), В.Л. Соколкіна на тему: «Теоретико-прикладні засади прокурорського нагляду за дотриманням

законності при провадженні оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ на залізничному транспорті», О.В. Федосової на тему: «Забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ», О.Ю.Шевчука на тему: «Принципи оперативно-розшукової діяльності».

Зважаючи на поставлені в статті завдання, вважаємо за доцільне розглянути більш детально наукові дослідження, присвячені висвітленню проблемних аспектів забезпечення законності правоохоронними органами, зокрема кримінальною поліцією при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Формування цілей. Метою статті є визначення стану наукового дослідження гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. Розвиваючи думки вищевказаних учених, молоде покоління науковців у сфері ОРД доходить висновку, що на сучасному етапі розвитку країни особливого значення набули питання розробки та впровадження єдиної державної системи гарантій прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності. Тому не є дивним, що сьогодні серед фахівців у сфері ОРД питання законності розглядається під час дослідження різноманітних аспектів ОРД. Так, С.М. Піскун, досліджуючи теоретико-правові та організаційно-тактичні основи прокурорського нагляду за дотриманням законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС визначає, що причини та умови, з якими передусім пов'язані порушення законності під час застосування оперативно-розшукових заходів та запропоновані конкретні пропозиції до чинного законодавства, спрямовані на ефективне вирішення досліджуваних питань. Однак, на думку С.М. Піскуна, питання, пов'язані з прокурорським наглядом за додержанням законності під час здійснення ОРД підрозділами кримінальної поліції, залишилися поза увагою науковців і потребують дальшого дослідження [2, с. 79]. Аналогічним є висновок авторського колективу монографічного дослідження «Прокурорський нагляд в Україні» (М.Й. Курочки, П.М. Каркача), які значну частину праці присвятили саме окресленому питанню [3].

Водночас О. В. Негодченко, розглядаючи питання організаційно-правових засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини зазначає, що за сучасних умов ефективне забезпечення прав і свобод людини в правоохоронній діяльності правоохоронних органів вимагає концептуально нових підходів, що обумовлюють докорінні зміни організаційно-правових засад функціонування органів внутрішніх справ, зокрема гуманізацію діяльності міліції та підвищення її авторитету, побудову відносин між міліцією й народом на засадах партнерства, удосконалення форм, методів і засобів забезпечення прав і свобод людини тощо. Необхідність суттєвого підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері потребує ґрунтовного й послідовного наукового аналізу її організаційно-правових засад [4].

Принагідно зазначимо, що окремої уваги заслуговують дослідження О.В. Федосової та Н.О. Гольдберг [5; 6]. Так, з точки зору досліджуваного питання О.В. Федосова наголошує, що права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тому держава відповідальна перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення її прав і свобод є обов'язком держави. Реалізуючи це конституційне положення, весь державний апарат і недержавні формування повинні, з огляду на свій правовий статус, утілювати їх у повсякденному житті суспільства. Не стоять осторонь і правоохоронні органи, які згідно із чинним законодавством повинні гарантувати громадянам України й усім, хто перебуває на її території тимчасово, забезпечення відповідних умов реалізації їх прав і свобод. Отже, гарантувати їх використання означає забезпечувати сприятливі умови, за яких закріплений у законі статус людини й громадянина, набуває не лише юридичного, але й фактичного змісту для кожної особистості. Гарантії є тим ланцюгом, що з'єднує правомірні прагнення особи з їх утіленням у життя. Таким чином, держава має гарантувати основні права, свободи людини, що означає забезпечувати належні умови для користування ними, а також захищати їх від правопорушень [5].

Н.О. Гольдберг під час розгляду питання забезпечення конституційних прав і свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, дослідив теоретичні та організаційно-тактичні засади забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та дійдемо висновків, які відповідають змістовним ознакам наукової новизни роботи. Зокрема вперше на підставі узагальнення міжнародного досвіду забезпечення прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій надано авторські пропозиції з його впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів України. Зокрема досліджено та проаналізовано кримінально-процесуальне законодавство ФРН, Англії, Південно-Африканської Республіки, США, Японії, щодо застосування відповідними органами розслідування перелічених країн негласних заходів, які обмежують конституційні права громадян, що дало змогу говорити про те, що міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод громадян при проведенні негласних заходів служили й продовжують служити загальним стандартом при розробці державної політики у сфері кримінального провадження. У роботі підкреслюється, що саме Німеччина є єдиною країною, чинні норми якої про прослуховування телефонних розмов були схвалені Європейським судом з прав людини. Тобто, один з результатів проведеного дослідження є те, що правовий аналіз законодавств низки зарубіжних країн дозволяє стверджувати, що розвинені країни світової спільноти, незважаючи на відмінність пануючих правових систем, в цілому, в питаннях забезпечення прав та свобод громадян дотримуються єдиних принципів, стандартів і підходів, які дають змогу говорити про правомірність проведення негласних дій, а саме: 1) негласні дії проводяться на підставі законодавчих актів, які є

доступними для загального користування. Таким чином, особи, щодо яких проводять зазначені дії, можуть мати можливість переконатися в законності та правомірності їх проведення; 2) у законодавстві країн передбачено вичерпний перелік злочинів, при наявності яких можливо проводити негласні дії, тим самим обмежуючи права громадян; 3) фактичною підставою проведення зазначених дій є наявна підозра щодо особи у вчиненні тяжкого злочину; 4) обмеження прав громадян через проведення негласних дій можливе на підставі клопотання певної посадової особи, яка визначена законодавством; 5) негласні дії проводяться лише з дозволу судді; 6) стосовно негласної дії щодо прослуховування існують певні обмеження, а саме: у дозволі суду зазначається період, протягом якого діє дозвіл; 7) законодавством передбачаються обставини, за якими інформація, яка отримується, повинна бути знищена; 8) визначена заборона компетентним органам розповсюджувати інформацію, яка була зібрана [6].

Водночас окремі проблеми цієї теми розглянуто в працях О.М. Бандурки, В.Л. Грохольського, І.П. Козаченка, Ю.Ф. Кравченка, Д.Й. Никифорчука, В.Д. Пчолкіна, М.В. Стащака, І.В. Сервецького та ін., які пов'язують проблемні питання забезпечення прав і свобод людини й громадянина в ОРД з потребою законодавчого закріплення повного переліку та меж застосування оперативного-розшукових заходів. Вони вважають, що для теоретиків чітко визначення поняття оперативного-розшукових заходів дасть можливість з'ясувати їх суть, правову природу, класифікувати їх за певними ознаками, обґрунтувати доцільність їх застосування. Стосовно практичних працівників оперативних підрозділів ОВС наявність невирішених проблемних питань застосування оперативного-розшукових заходів може призвести до порушень законності прав і свобод людини, перевищення або обмеження повноважень, що знижує ефективність діяльності оперативного працівника, а це, своєю чергою, знижує ефективність боротьби з особливо небезпечними та тяжкими злочинами. Отже, у процесі застосування оперативного-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані врахувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства [7, с. 92-97; 8, с. 445-447; 9, с. 8-9].

Важливість забезпечення прав і свобод людини обумовлено вимогами Конституції України, які, на думку О.М. Бандурки, проявляються в тому, що життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека особи визнаються найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини, їх гарантії складають зміст і цілі державної діяльності. Держава Україна відповідає перед людиною за діяльність органів державної влади. Ствердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У цьому контексті вчений досліджує питання правового регулювання, докладно аналізує правову основу оперативного-розшукової діяльності [10].

Водночас вищевказаний учений визначає, що суттєвою ознакою правоохоронної діяльності є те, що застосовувані в процесі її здійснення юридичні заходи повинні неухильно відповідати закону або іншим правовим актам, прийнятих на основі закону. Тільки на їх основі

допускається застосування конкретних заходів впливу й чітко визначається їх міра та зміст. Також О.М. Бандурка приділяє увагу тому, що в оперативно-розшуковій діяльності права й свободи людини й громадянина можуть бути обмежені відповідно до закону тільки в тій мірі, у якій це потрібно для захисту основ конституційного ладу, державного устрою, моралі, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони й безпеки держави. Водночас кожному громадянину, права й свободи якого обмежуються на підставі закону, Конституція гарантує судовий захист і не допускає фізичного й морального приниження честі та гідності й недоторканності особи [10].

Свою чергою І.П. Козаченко, з точки зору механізму реалізації нормативно-правових актів передусім Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вивчає проблемні питання правовідносин і законності в оперативно-розшуковій діяльності [11, с. 49-53]. Учений акцентує на тому, що найбільш проблемним питанням є дотримання прав і свобод людини в проведених оперативно-розшукових заходів, які обмежують конституційні права особи.

Важливо, що велика кількість вітчизняних фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, розглядаючи питання гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, відштовхується від принципів ОРД. Так, наприклад, В.Л. Грохольський [12; 13, с. 29-35] розглядає систему принципів оперативно-розшукової діяльності та акцентує увагу на тому, що системність принципів оперативно-розшукової діяльності передбачає їх відповідність Конституції України й чинному оперативно-розшуковому законодавству. Схема принципів оперативно-розшукової діяльності, як уважає автор, така: конституційні, загальні (організаційно-управлінські) і спеціальні, зауважуючи при цьому, що одним з найбільш важливих конституційних положень у процесі реалізації принципу верховенства права є утвердження й забезпечення прав і свобод людини, які захищаються судом. У своїх роботах він розглядає питання запровадження єдиної державної системи гарантій прав і свобод людини, їх захисту в оперативно-розшуковій діяльності на основі конституційних принципів.

Аналізуючи положення вищеназваних праць учених зроблено умовивід, що здебільшого в них розглядалися такі питання, як:

- прокурорський нагляд за законністю при здійсненні ОРД;
- забезпечення прав та свобод людини при здійсненні адміністративної, кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності;
- законність як різновид принципів оперативно-розшукової діяльності.

Тобто, урахувавши докорінні зміни в кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві, а також появі таких суб'єктів як підрозділи Національної поліції, можна констатувати, що питання гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції в реаліях сьогодення ще не достатньо досліджено, зокрема залишилися не висвітленими питання щодо:

- міжнародного досвіду забезпечення законності при здійсненні ОРД;

- сучасних шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції;

- організації дотримання гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції.

Висновки. Ураховуючи вказане, доходимо висновку, що потребує дослідження та переосмислення напрацьованих теоретично-емпіричних матеріалів, а також вироблення нових способів удосконалення гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції на монографічному рівні.

Використані джерела:

1. Прес-релізи Уповноваженого Верховної ради з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/press-office/pr/>

2. Піскун С. М. Прокурорський нагляд за додержанням законності в діяльності органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю (теоретичний аспект) / Піскун С. М. // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 21. – С. 78–82.

3. Курочка М.І. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / М.І. Курочка, П.М. Каркач / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; [за ред. проф. Е.О. Дідоренка]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 424 с.

4. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України : монографія / Негодченко О. В. – Д. : Поліграфіст, 2002. – 416 с.

5. Федосова О.В. Забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, ОРД» / О.В.Федосова . - Дніпропетровськ, 2009 . - 20с.

6. Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав і свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гольдберг Наталя Олександрівна. – Х., 2017. – 263 с.

7. Никифорчук Д. Й. Контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів / Никифорчук Д. Й. // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 1. – Ч. 2. – С. 92–97.

8. Пчолкін В. Д. Теоретико-правові проблеми оперативно-розшукової діяльності в Україні / Пчолкін В. Д. // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. – Х. : Пра-во, 2008. – С. 431–449.

9. Сервецький І. В. Проблеми теорії оперативно-розшукових заходів / Сервецький І. В. // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 3. – Ч. II. – С. 51–59.

10. Бандурка О. М. Права і свободи людини та громадянина, судовий їх захист / О. М. Бандурка, О. А. Пушкін // Концепція розвитку законодавства України : матеріали наук.- практ. конф. (Київ, травень 1996 рік) / за ред. В. Ф. Опришка. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 17–23.

11. Козаченко І. П. Проблеми правових відносин і законності в оперативно-розшуковій діяльності / Козаченко І. П. // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 3. – С. 49–53.

12. Грохольський В. Л. Система принципів оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук : 21.00.06 / В. Л. Грохольський ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с.

13. Грохольський В. Л. Реалізація й дотримання конституційних принципів в оперативно-розшуковій діяльності / Грохольський В. Л. // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 3. – С. 29–35

Стаття надійшла до редколегії 02.07.2017

Одарченко М. С. Состояние научного исследования гарантий законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности подразделениями криминальной полиции

Статья посвящена определению состояния научных исследования гарантий законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности подразделениями криминальной полиции. Так, автором определяется, что значительный интерес ученых к тематике обеспечения гарантии законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности подразделениями криминальной полиции выражается в виде большого количества диссертационных исследований, проведенных в различных сферах юридической науки, в частности в сфере уголовного процесса, административного права и административной деятельности оперативно-розыскной деятельности. Однако, несмотря на предмет, автором подробно рассмотрены научные исследования, посвященные освещению проблемных аспектов обеспечения законности правоохранительными органами, в частности уголовной полицией, при осуществлении оперативно-розыскной деятельности и определяется, что существует необходимость исследования и переосмысления наработанного теоретико-эмпирического материала, а также выработки новых путей совершенствование гарантий законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности подразделениями криминальной полиции на монографическом уровне.

Ключевые слова: *законность, оперативно-розыскная деятельность, криминальная полиция.*

Odarchenko M. The State of Scientific Studying Guarantees of Legality During Carrying out the Operative-Search Activity by Units of Criminal Police

The article is devoted to the determination of the state of the study of guarantees of legality during the conduct of operational-search activities by units of the criminal police, in the scientific plane. Thus, the author determines that the considerable interest of scientists in the subject of providing a guarantee of legality during the conduct of operational and investigative activities by units of the criminal police is expressed in the form of a large number of dissertation research conducted in various spheres of legal science, in particular in the field of criminal process, administrative law and administrative activity , Operative-search activity. However, taking into account the subject, the author analyzes in detail the scientific research devoted to covering the problematic aspects of ensuring lawfulness by law enforcement agencies, in particular the criminal police, in carrying out operative-search activities, and it is determined that, in most cases, the following questions were considered in the writings of the scientists as:

- prosecutor's supervision of legality in the implementation of ODA;

- provision of human rights and freedoms in the course of administrative, criminal procedural and operational-search activities;

- legality as a kind of principles of operative-search activity.

That is, taking into account the fundamental changes in the criminal procedural and investigative legislation, as well as the emergence of such entities as units of the national police, the author states that the issue of guarantees of legality during the conduct of operational search activities by the units of the criminal police in the realities of the present is not yet sufficiently investigated. , In particular, the issues left unclear were:

- international experience in ensuring legality in the implementation of ODA;

- modern ways to improve the legal regulation of guarantees of legality during the conduct of operational-search activities by units of the criminal police;

- organization of compliance with the guarantees of legality during the conduct of operational and investigative activities by units of the criminal police.

As the conclusion of the study, it is stated that there is a need for research and rethinking of the developed theoretical empirical material, as well as the development of new ways of improving the guarantees of legality during the conduct of operational search activities by units of the criminal police, at the monographic level.

Key words: *legality, operative-search activity, criminal police unit.*

УДК 343.98.06 (477)

С. В. Пеньков

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті зроблено спробу дослідити стан правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності. Проаналізовано правові акти, що регулюють використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності та виокремлено основні положення таких актів, що безпосередньо присвячені досліджуваному питанню. Надано власне визначення «правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності».

Ключові слова: *правове регулювання, засоби оперативно-розшукової діяльності, протидія, злочинність.*

Постановка проблеми. Аналіз емпіричних даних та офіційної статистики правоохоронних органів щодо кількості вчинених тяжких та особливо тяжких злочинів свідчить про наявність позитивної до зростання динаміки. Указане обумовлює потребу вдосконалення правоохоронцями своїх навиків, оперативної майстерності в процесі використання засобів оперативно-розшукової діяльності. Аналіз юридичної літератури свідчить, що після останніх змін у кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві (особливо після прийняття Закону України «Про Національну поліцію» [1]), науковцями та практиками питання правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності ще не було предметом комплексного дослідження. Ураховуючи вказане, вважаємо за доцільне розглянути окреслене питання на рівні цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що різні аспекти використання оперативно-розшукових засобів при протидії злочинності © Пеньков С. В., 2017

досліджували такі учені, як В.Є. Боднар, І.П.Бондаренко, М.Г. Варич, Л.Ф. Гула, О.Ф. Долженков, В.М.Євдокимов, М.О. Живко, В.П.Захаров, А.А. Кисельов, М.Я. Маньковський, В.В. Матвійчук, А.В. Мовчан, А.С. Морозов, Д.Й.Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, Л.П.Скалозуб, Л.Г. Титаренко, Н.Є. Филиппенко, В.В.Шендрік, О.І. Якимець та ін. Однак, безумовно, констатуючи значний науковий внесок вищезазначених учених, можна резюмувати, що останні законодавчі зміни потребують перегляду теоретичної положень щодо правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності.

Формування цілей. Метою статті є визначення особливості нормативно-правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Узагалі, як зазначає Т.В. Вінакова, на сьогодні в юридичній літературі існує декілька протилежних підходів до вирішення питань, пов'язаних з нормативно-правовим регулюванням оперативно-розшукової діяльності [2, с. 56]. Тому, на нашу думку, доцільно передусім визначитися зі змістом дефініції «правове регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності».

Аналіз юридичної літератури свідчить, що серед фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності немає єдиного розуміння змісту дефініції «правове регулювання». Скажімо, аналізуючи це питання в розрізі застосування оперативно-профілактичних заходів, Н.Є. Філіппенко вважає, що це сукупність норм, викладених у законах і підзаконних нормативних актах, що створюють правові передумови для здійснення оперативно-розшукової профілактики, або безпосередньо регламентують правові, організаційні й тактичні основи такої діяльності [3, с. 9].

Є.О. Железов зазначає, що правова основа діяльності по розкриттю злочинів – це сукупність норм, що регламентують оперативно-розшукову та дідзнанську роботу співробітників карного розшуку, їх права та обов'язки, визначає гарантії законності в цій діяльності, а також соціальний і правовий захист співробітників та осіб, які заохочуються до виконання завдань щодо розкриття злочинів. Правову основу діяльності щодо розкриття злочинів складають Конституція України, Закони України, Укази президента України, Постанови Кабінету Міністрів України з питань боротьби із злочинністю, а також міжнародно-правові угоди, учасником яких є Україна [4, с. 86].

Я.О. Морозова, вивчаючи питання протидії підрозділами карного розшуку злочинам минулих років, визначає правове регулювання означених суб'єктів як окреслену діяльність, що базується на ієрхічності нормативно-правових актів, що становлять вітчизняне законодавство [5, с. 46].

Водночас цікавою є думка авторського колективу навчального посібника «Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ (особлива частина)» курс лекцій: у 2 частинах» (авторський колектив: В.О. Черков, О.М. Чистолінов, А.О. Михайличенко та ін.) про те, що правова основа цього виду державно-правової діяльності розглядається як сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, у рамках яких вона

починається, розвивається та припиняється, й, відповідно, у рамках яких можуть і повинні діяти всі суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та інші суб'єкти, які потрапляють або залучаються у сферу оперативно-розшукової діяльності [6, с. 37].

Однак для того, щоб сформулювати визначення дефініції «правове регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності» треба визначитися, що входить до засобів оперативно-розшукової діяльності. Загально визнано, що в теорії оперативно-розшукової діяльності під засобами оперативно-розшукової діяльності слід розуміти сукупність об'єктів, що застосовуються в оперативно-розшуковій практиці. До недавнього часу в загальному вигляді до засобів оперативно-розшукової діяльності було віднесено різноманітні засоби оперативної техніки, оперативно-розшукові обліки, а також службово-розшукові собаки. Однак після прийняття Закону України «Про Національну поліцію» указаний перелік зазнав певних змін, оскільки до нього додали службових коней [1]. Таким чином, сьогодні обґрунтовано можна мовити про можливість використання службових тварин, а не лише службових собак.

Отже, аналізуючи наведене, можна резюмувати, що правове регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності – сукупність нормативно-правових актів (законних та підзаконних), які безпосередньо або опосередковано регулюють процес використання оперативної техніки, оперативно-розшукових обліків та службових тварин.

Ураховуючи вказане, вважаємо доцільним розглянути, які ж нормативно-правові акти відносяться до правової основи використання засобів оперативно-розшукової діяльності при протидії злочинності. Узагалі, у теорії оперативно-розшукової діяльності існує декілька думок щодо рівня правових актів, регулюють те чи інше питання. Аналізуючи наукові дослідження у сфері оперативно-розшукової діяльності, можна резюмувати, що деякі автори вважають, що правове регулювання будь-якої правозастосовної діяльності, зокрема й оперативно-розшукової, засноване тільки на законодавчих актах держави. Відомчі нормативні акти не створюють правової основи регулювання оперативно-розшукової діяльності, оскільки вони містять не нові правові норми, а визначають механізм застосування чинних правових норм, затверджених вищими органами державної влади [7, с. 62]. Так, наприклад, В.Л. Регульський визначає, що джерелами правового регулювання оперативно-розшукової діяльності є тільки законодавчі акти, тому що процес правового регулювання пов'язаний зі збереженням принципу законності, і передбачає перш за все порушення на законодавчому рівні [8, с.18]. Майже аналогічні думки простежуються в працях О.М. Бандурка, І.П. Козаченко та ін. [7; 9]. Водночас інша частина українських науковців наполягає на необхідності віднесення до правової основи ОРД і підзаконних нормативних актів, оскільки їх взаємопов'язана сукупність і визначає правову основу ОРД. Наприклад, О.Ф. Долженков та

А.Ф. Думко виділяють три основні групи норм, що складають нормативно-правове регулювання залежно від їхньої юридичної чинності: закони й інші нормативні акти, прийняті законодавчими органами влади; підзаконні правові акти вищих виконавчо-розпорядничьких органів держави; відомчі підзаконні правові акти (накази, положення, настанови, інструкції) [10, с. 10]. Аналогічної думки також дотримуються й інші фахівці у сфері оперативно-розшукової діяльності, зокрема Т.А. Вінакова, О.Ю. Зуєв, М.В. Стащак, К.В. Шахова, В.В. Шендрик та ін.

Водночас згідно з положеннями ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, указаний Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну пенітенціарну службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду й правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди й договори, учасником яких є Україна [11]. Тому ми також підтримуємо думку, що до правових актів, які регулюють процес використання засобів оперативно-розшукової діяльності при протидії злочинності відносяться такі:

1. Конституція України.

2. Нормативно-правові акти міжнародного співробітництва, що є частиною національного законодавства, зокрема:

- Загальна декларація прав людини, що регламентує основні права будь-якої людини на землі й на вимогах якої ґрунтується більшість законодавств світових держав, протоколів глав силових структур України про взаємодію з іншими державами в проведенні спільних заходів протидії злочинності;

- Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950).

3. Закони України, зокрема й кодифіковані:

- Кримінальний кодекс України. Визначається відповідальність працівників оперативних підрозділів щодо неправомірного використання засобів оперативно-розшукової діяльності;

- Кримінальний процесуальний кодекс України. Положення якого закріплюють порядок та процесуальне значення засобів оперативно-розшукової діяльності при проведенні негласних слідчих розшукових дій під час досудового розслідування:

- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема положеннями ст. 8 «Права оперативних підрозділів» визначено можливість використання вказаними суб'єктами засобів оперативно-розшукової діяльності при виявленні, попередженні, також оперативно-розшуковому забезпеченні досудового розслідування для протидії злочинності;

– Закон України «Про Національну поліцію». Так, наприклад статтею 42 указанного нормативно-правового акта визначається, що для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати спеціальні засоби, зокрема службових собак, а також спеціальну техніку. Водночас ст. 26 «Формування інформаційних ресурсів поліцією» визначає, що поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, тобто є правовою основою створення оперативних обліків як різновиду засобів оперативно-розшукової діяльності [1].

– Закон України «Про захист персональних даних», зокрема визначає правовому основу використання та наповнення оперативних обліків.

4. Підзаконні нормативно-правові акти: міжвідомчі та відомчі інструкції, накази, розпорядження. Однак, урахувавши одну з головних відмінностей оперативно-розшукової діяльності від інших – таємність, до вказаної групи також входять і нормативно-правові акти закритого характеру. Узагалі, до вказаної групи можна віднести такі нормативно-правові акти, як:

– Настанову з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 20.07.2012 № 640;

– Статут патрульно-постової служби міліції України, затверджений наказом МВС України від 28.07.1994 № 404 (чинний до 31.12.2016 відповідно до Прикінцевих положень Закону України «Про Національну поліцію»);

– Положення про патрульну службу МВС, затверджене наказом МВС України від 02.07.2015 № 796;

– Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральна прокуратура України, МВС України, Служба безпеки України, Адміністрація Держжордонслужби, Мінфін України, Мін'юст України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

Безумовно, це неповний список правових актів, що регулюють процес правового регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності.

Висновки. Отже, урахувавши викладене, можна резюмувати, що правове регулювання використання засобів оперативно-розшукової діяльності під час протидії злочинності - це сукупність нормативно-правових актів (законних та підзаконних), які безпосередньо або опосередковано регулюють процес використання оперативної техніки, оперативно-розшукових обліків та службових тварин.

Використані джерела:

1. Про національну поліцію [Електронний ресурс] : закон України від 02. 07. 2015 р. № № 580-VIII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/257729> – Назва з екрана.

2. Вінакова Т. А. Протидія підрозділами карного розшуку придбаванню майна, одержаного злочинним шляхом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, судово-медична експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Т. А. Вінакова – Х., 2015. – 20 с.

3. Філіпенко Н.Є. Діяльність оперативних підрозділів пенітенціарних установ щодо профілактики правопорушень серед жінок, які відбувають покарання. Автореф... дис. канд. юрид. наук. 21.07.04 – оперативно-розшукова діяльність, Х. :НУВС, 2002.- 19

4. Железов Є.О. Правова основа, суть і значення розкриття злочинів підрозділами карного розшуку // Вісник Університету внутрішніх справ. Спецвипуск № 1. – Харків, 1999

5. Морозова Я.О. Розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів минулих років підрозділами карного розшуку : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Морозова Яна Олексіївна. – Львів, 2012. – 261 с.

6. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ (особлива частина) : курс лекцій: у 2 ч. / В.О. Черков, О.М. Чистолінов, А.О. Михайличенко та ін. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – Ч. 1. – 226 с.

7. Козаченко І.П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Львів : ЛПВС при НАВСУ, 1999. – 219 с.

8. Регульський В.Л. Оперативно-розшукова діяльність: правові та організаційні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В.Л. Регульський. – Київ, 1997. – 27 с.

9. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Ч. 1 / О.М. Бандурка. – Х. : Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

10. Долженков О.Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О.Ф. Долженков, А.Ф. Думко, І.П. Козаченко. – Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2000. – 134 с.

11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року. – № 2135-ХІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2017

Пеньков С.В. Правовое регулирование использования средств оперативно-розыскной деятельности при противодействии преступности

В статье сделана попытка исследовать состояние правового регулирования использования средств оперативно-розыскной деятельности при противодействии преступности. Проанализированы правовые акты, регулирующие использование средств оперативно-розыскной деятельности при противодействии преступности и выделены основные положения таких актов, непосредственно посвященные изучаемому вопросу. В результате проведенного исследования автором предоставлено собственное определение «правового регулирования использования средств оперативно-розыскной деятельности при противодействии преступности».

Ключевые слова: *правовое регулирование, средства оперативно-розыскной деятельности, противодействие, преступность.*

Penkov S. Legal Regulation of Using Means of Operational and Investigative Activities During Counteraction to Crime

The article attempts to investigate the state of legal regulation of the use of means of operational-search activity in counteracting crime.

The analysis of legal literature showed that since the recent changes in the criminal procedural and investigative legislation (especially after the adoption of the Law of Ukraine "On National Police"), scientists and practitioners, the issue of legal regulation of the use of means of operational and investigative activities has not yet been the subject of a comprehensive study.

The legal acts regulating the use of operational and investigative activities during counteraction to crime are analyzed, and the basic provisions of such acts, which are directly devoted to the investigated issue, are outlined.

In the course of studying the subject of the article it is grounded that today it is advisable to speak about the possibility of using official animals, and not only official dogs.

The author supported the opinion of the scholars that the legal acts regulating the use of the means of operational and investigative activities in counteracting crime are the Constitution of Ukraine, the normative and legal acts of international co-operation, which are part of the national legislation, the laws of Ukraine, including the codified, as well as subordinate legal acts. At the same time, it is stressed that this is a non-exhaustive list of legal acts regulating the process of legal regulation of the use of means of operational and investigative activities in counteracting crime.

As a result of the study, the author provided his own definition of "legal regulation of the use of means of operational and investigative activities in counteracting crime", which suggests to understand a set of legal acts (legal and subordinate) that directly or indirectly regulate the use of operational equipment, operational- Search records and official animals.

Key words: legal regulation, the means of operational activities, combating crime.

УДК 343.985

В. С. Перлін

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ПРИСВОЄННЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ АБО ЗВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ

У статті визначено сутність, значення та місце обставин, що підлягають з'ясуванню, у методиці розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи; розкрито зміст наведених обставин.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, криміналістична методика, предмет доказування, систематизація.

Постановка проблеми. Розслідуючи самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, слідчий насамперед має вирішити завдання щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений,

жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а також щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1]. Для цього під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень слідчому потрібно правильно визначити стратегічні й тактичні завдання такого розслідування, а також криміналістичні засоби їх вирішення. Тільки за таких умов досудове розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи буде ефективним. З огляду на це особливої актуальності набуває питання про визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування названих злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, зміст і значення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування злочинів, неодноразово досліджували такі вчені, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Малярова, В. О. Образцов, О. В. Одерій, О. В. Пчеліна, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, В. Г. Танасевич, В. В. Тищенко, О. О. Хмиров, С. Н. Чурилов, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та інші. Проте значна кількість питань й на сьогодні залишаються спірними, а то й цілком не вирішеними. Зокрема, відсутні комплексні дослідження щодо визначення сутності, значення та місця обставин, що підлягають з'ясуванню, у методиці розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. Також відсутні наукові напрацювання з розкриття змісту вказаних обставин.

Формування цілей. Метою представленого дослідження є формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, під час розслідування згаданих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Законодавець, визначаючи основні засади доказування, у ч. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) чітко закріпив, що доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. До того ж у ч. 1 зазначеної статті наводиться перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Зокрема, це: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до

вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [1].

З вищенаведеного убачається, що на законодавчому рівні зроблено спробу надати вичерпний перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Проте зміст цих обставин доповнюється положеннями ст. ст. 485, 505 КПК України [1]. Отже, вважаємо за потрібне в ч. 1 ст. 91 КПК України вказати на невичерпність запропонованих обставин.

Більше того, зауважимо, що законодавець використовує термін «обставини, що підлягають доказуванню». Це пояснюється тим, що кримінальне провадження полягає не лише й не тільки в зборі важливої для досудового розслідування та судового розгляду інформації, а й у потребі підтвердити її відповідними доказами – тим самим надаючи їй статусу доказової інформації. Тобто вказані обставини завжди конкретні й потребують доказування [2, с. 38-42].

Водночас зазначимо, що в криміналістичній науці найчастіше використовують інші терміносполучення для позначення таких обставин – «обставини, що підлягають встановленню», «обставини, що підлягають з'ясуванню». За змістовним навантаженням ці терміни є синонімічними. Погоджуючись з О. В. Пчеліною, вважаємо доречним використовувати поняття «обставини, що підлягають з'ясуванню», оскільки вказані обставини не лише потрібно визначити, розпізнати за певними ознаками, а й виявити, розкрити як що-небудь досить часто приховане [3, с. 280]. До того ж зазначені обставини обумовлюються предметом доказування, закріпленим у чинному кримінальному процесуальному законодавстві, та конкретним складом злочину, визначеним положеннями кримінального закону.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, є невід'ємним елементом відповідної криміналістичної методики. Вони дозволяють визначити основні напрями розслідування. Адже, як слушно зауважує М. Ю. Тарасов, зазначені обставини орієнтовані на ознаки, характерні для конкретного складу злочину. Ці ознаки, своєю чергою, дозволяють розмежувати різні склади злочину між собою [4, с. 17]. Отже, встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню, має суттєве значення для побудови методики розслідування злочинів, оскільки сприяє розв'язанню проблем криміналістичного характеру, зокрема, дослідженню механізму й обстановки злочину, ролі кожного з його учасників, спрямованості слідчих версій, визначенню відповідних завдань розслідування [5, с. 30]. Тож беззаперечним, на нашу думку, є твердження стосовно того, що знання обставин, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні, дозволяє конструювати (моделювати) саму діяльність з розслідування злочину,

надаючи йому потрібну цілеспрямованість, указуючи на кінцеві цілі розслідування, правильну кримінально-правову кваліфікацію, забезпечуючи його повноту, всебічність і неупередженість [6, с. 71-72; 7, с. 11].

Виходячи з цього, цілком погоджуємося з необхідністю включення до структури методики розслідування положень, що містять інформацію про те, які обставини встановлюються в усіх випадках дослідження певних подій, розслідування тих видів діянь, що входять як елементи до відповідної криміналістично подібної групи, як організовується та здійснюється робота з їх виявлення та доказування, як потрібно діяти слідчому в умовах типових для цієї категорії справ ситуацій [8, с. 376-377]. При цьому розділяємо позицію, згідно з якою обставини, що підлягають з'ясуванню, варто виокремлювати серед структурних елементів окремої методики розслідування злочинів.

Убачається неможливим формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, без попередньої їх систематизації. Остання водночас сприяє правильній орієнтації слідчого у визначенні предмета й меж доказування в процесі розслідування певних злочинів, вибору правильного напрямку пошуку доказів, чіткому плануванню розслідування та забезпеченню потрібної всебічності дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом [9, с. 90; 10, с. 175]. З огляду на це пропонуємо систематизувати обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень, з урахуванням законодавчо закріплених положень щодо визначення предмета доказування в кримінальному провадженні, описаного в кримінальному законі складу злочину, а також механізму їх скоєння. Зокрема, поділяємо думку О. В. Одерія про доцільність виокремлювати три групи обставин, що підлягають з'ясуванню: обставини, пов'язані з подією злочину; обставини, пов'язані з особою злочинця; інші обставини [11, с. 17].

До обставин, пов'язаних з подією злочину, відносимо час, місце й обстановку вчинення злочину (зокрема тривалість і черговість протиправних діянь); способи вчинення злочину (насамперед йдеться про наявність технології протиправної діяльності та місце в ній самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи; факт учинення основного злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння з використанням самовільно присвоєних владних повноважень або звання службової особи; способи його підготовки, безпосереднього вчинення й приховування; обумовленість способів учинення основного суспільно небезпечного діяння характером присвоєних владних повноважень або звання службової особи); знаряддя та засоби, що використовувалися злочинцями для досягнення злочинної мети (їх вид, походження, способи застосування й приховування); сліди злочину; вид, характер і походження предмета злочину; вид і характер завданих злочинним збитків.

З'ясовуючи обставини, пов'язані з особою злочинця, потрібно встановити відомості про особу підозрюваного (соціальний статус особи;

наявність співучасників, їх кількість і розподіл ролей між ними; обізнаність злочинця з обсягом присвоєних владних повноважень або можливостей, що випливають з присвоєного статусу службової особи, зі специфікою діяльності такої особи, а також службовою атрибутикою); форму вини; спільність мети для всієї сукупності протиправних діянь, зокрема наявність наміру присвоєння владних повноважень або звання службової особи для полегшення вчинення та/або приховування основного суспільно небезпечного діяння; мотиви.

Серед інших обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, варто виокремити відомості про особу потерпілого (персональні дані, вид і характер його діяльності); наявність в особі підозрюваного засобів, необхідних і достатніх для відшкодування завданих збитків і процесуальних витрат; обставини, що впливають на обрання виду та міри покарання або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Висновки. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи є обов'язковим структурним елементом відповідної криміналістичної методики, встановлення яких дозволить слідчому зорієнтуватися в конкретній слідчій ситуації, спланувати свою діяльність, правильно обравши напрям розслідування та засоби й методи його провадження.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

2. Бурданова В. С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важный элемент частных криминалистических методик / В. С. Бурданова // Вестник криминалистики. – 2001. – Выпуск 2. – С. 38-42.

3. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Оксана Василівна Пчеліна. – Х., 2017. – 568 с.

4. Тарасов М. Ю. Расследование уголовных дел об убийствах : процессуальные и криминалистические вопросы : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс ; криминалистика и судебная экспертиза ; оперативно-розыскная деятельность» / М. Ю. Тарасов. – М., 2003. – 25 с.

5. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. В. Тіщенко. – Х., 2003. – 51 с.

6. Дмитрієва Л. В. Методика розслідування звалтувань, вчинених неповнолітніми : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Лариса Василівна Дмитрієва. – Х., 2017. – 225 с.

7. Кириленко Н. Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Н. Ю. Кириленко. – О., 2013. – 20 с.

8. Образцов В. А. Криміналістика : [учебник] / Под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрид. лит., 1995. – 592 с.

9. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків / В. О. Малярова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3 (62). – С. 88-97.

10. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : теорія та практика : [монографія] / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова / В. О. Малярова. – Харків : Діса плюс, 2013. – 422 с.

11. Одерій О. В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / О. В. Одерій. – Харків, 2015. – 40 с

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2017

Перлин В. С. Обстоятельства, подлежащие выяснению при расследовании самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица

В статье определяются сущность, значение и место обстоятельств, подлежащих выяснению, в методике расследования самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица. Раскрывается содержание приведенных обстоятельств.

Ключевые слова: *обстоятельства, подлежащие выяснению, самовольное присвоение властных полномочий или звания должностного лица, криминалистическая методика, предмет доказывания, систематизация.*

Perlin V. Circumstances which Must Be Clarified during Investigation of Unauthorized Assignment of the Authority or Rank of an Official Personality

In this article, we define the essence, significance and place of the circumstances to be clarified in the methods of investigating the unauthorized assignment of authority or rank of official. It is proposed to distinguish the circumstances to be clarified among the structural elements of the appropriate criminalistics methods of investigation of such crimes. The author points out the need to systematize the circumstances to be clarified during the investigation of the said criminal offenses considering the legally established the subject of proof in the criminal proceedings, described in the criminal law of the composition of the crime and the mechanism of their commission. The author suggests to distinguish three groups of circumstances to be clarified: circumstances connected with the event of crime (time, place and situation of the crime; methods of committing a crime; tools and means used by criminals to achieve a criminal purpose; traces of a crime; a kind, the nature and origin of the subject of crime; the kind and nature of the damage caused by the crime); circumstances related to the person of the offender (information about the identity of the suspect; the guilty; common purpose for the whole set of unlawful acts, including the existence of the intention to confer

authority or the rank of official to facilitate the commission and/or concealment of the main socially dangerous act; the motives); other circumstances (information about the person of the victim; availability of suspect means, necessary and sufficient for compensation of damages and procedural expenses; circumstances affecting the choice of form and the amount of punishment or the grounds for the closure of criminal proceedings; the circumstances which are the basis for dismissal from criminal liability or punishment). It will allow the investigator to predict his activities. To ensure timely clarification of the above circumstances, it is appropriate to organize the process of investigating the unauthorized assignment of authority or the rank of official. Among these activities, a special place is assigned to the planning of the investigation.

Key words: *circumstances to be clarified, unauthorized assignment of authority or rank of official, criminalistics methods of investigation, subject of proof, systematization.*

УДК 343.98

Т. І. Савчук

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджено поняття та елементи механізму злочину. Визначено механізм корупційних злочинів, який являє собою комплекс процесів узасодії його елементів, що утворюють відповідні слідові зміни в матеріальному та нематеріальному середовищі. Указано, що особливості механізму корупційних злочинів обумовлені специфікою сфери діяльності, кваліфікованістю злочинців, комплексним характером корупційних злочинів і злочинів корупційної спрямованості, які складають технології злочинного збагачення.

Ключові слова: *корупційні злочини, механізм злочину, елементи механізму злочину, технології злочинного збагачення.*

Постановка проблеми. За час незалежності в Україні значно зросла кількість корупційних правопорушень. За останні десятиліття українське суспільство зазнало значних змін, які спричинили сплеск корупції, що стала на перешкоді демократизації та інтеграції нашої держави до європейського простору. Це викликало потребу криміналізації окремих корупційних проявів, які мають ознаки злочинів, та введення поняття «корупційний злочин». Механізми вчинення вказаних злочинів досить різноманітні й постійно трансформуються та залежать від сфери, у якій вчиняється корупційний злочин. Останнім часом механізм вчинення таких злочинів зазнав суттєвих змін, пов'язаних зі змінами в житті суспільства та проведенням на території держави антитерористичної операції. Як цілком справедливо зазначає О.В. Челишева, саме знання механізму злочину як цілісної системи обставин, процесів та факторів, які обумовлюють особливості відображення злочину, появу матеріальних і нематеріальних слідів, забезпечує цілеспрямоване висунення версій, планування розслідування, а в підсумку – найбільш повне встановлення та дослідження обставин, які підлягають доказуванню, допомагає встановленню об'єктивної істини в справі [1, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з поняттям «механізм злочину», його структурою, були предметом

дослідження таких учених, як: Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, В.Ф. Єрмолович, С.М. Зав'ялов, Г.Г. Зуйков, О.Н. Колесниченко, В.П. Корж, А.М. Кустов, Г.А. Матусовський, В.А. Овечкін, О.В. Челишева та інші. У їхніх працях сформульовано низку принципово важливих положень.

Але досі залишаються невирішені та дискусійні питання, пов'язані з неоднозначністю трактування механізму злочину та визначення його структури. Окрім того, у криміналістичній літературі відсутні дослідження щодо особливостей механізму корупційних злочинів

Формування цілей. Метою статті є визначення на основі аналізу наукових досліджень та слідчої і судової практик особливостей механізму корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Криміналістика досліджує злочин насамперед як динамічне явище, тобто його дійовий аспект. Злочин у дійовому плані, як указує М.В. Салтевський - це динамічна система, що містить різні форми взаємодії об'єктів живої і неживої природи [2, с. 16]. Отже, механізм злочину являє собою послідовну низку процесів взаємодії, які залишають свої сліди в довколишньому середовищі. У літературі викладено різні поняття механізму злочину. До прикладу, В.К. Гавло вважає, що механізм злочину – це система елементів криміналістичної характеристики, що взаємодіє та відображає процес вчинення, утворення слідів, що мають значення для встановлення істини в справі [3, с. 191]. М.П. Яблоков визначає механізм злочину як систему даних, яка в основному, описує часовий та динамічний порядок зв'язку окремих етапів, обставин, факторів підготовки, вчинення й приховання слідів злочину, які дозволяють відтворити картину процесу його вчинення. Інформація, що міститься в даних про механізм злочину, характеризує послідовну, технологічну сторону злочинного діяння [4, с. 50]. Р.С. Белкін розглядає механізм злочину як складну динамічну систему, що визначає зміст злочинної діяльності [5, с. 117].

На наш погляд, найбільш точно в криміналістичному сенсі розкриває поняття механізму злочину А.М. Кустов, який визначає його як систему процесів взаємодії як прямих, так і непрямих учасників злочину між собою та з матеріальним середовищем, пов'язаних з використанням відповідних знарядь, засобів та інших елементів обстановки, що закономірно обумовлюють виникнення криміналістично значимої інформації про злочин, його учасників і результат. Кожен окремий процес цієї системи передбачає наявність інших процесів або виступає фактором, що їх спонукає, надаючи всій системі динамічний характер [6, с. 9].

У криміналістиці не визначено усталеної думки щодо структурної побудови механізму злочину. Механізм вчинення злочину складається з певних елементів, що взаємопов'язані між собою та які взаємообумовлюють один одного. Так, наприклад, В.А. Образцов відніс до елементів механізму злочину, що взаємодіють, по-перше, злочинця та предмет посягання (як ланку взаємодії людина – річ); по-друге, знаряддя та інші матеріально фіксовані засоби досягнення злочинного результату (транспорт злочинця, технічні пристрої тощо); по-третє, елементи обстановки на місці приготування до

вчинення злочину, на місці його вчинення, приховання та в іншому матеріальному середовищі; по-четверте, поведінку злочинця [7, с. 15].

Іншу позицію займає Р.С. Белкін, виділивши в структурі механізму злочину такі елементи: суб'єкт злочину; ставлення суб'єкта злочину до своїх дій, наслідків цих дій та співучасників злочину; предмет посягання; спосіб злочину; злочинний результат; обстановка злочину; поведінка і дії осіб, які стали випадково учасниками події; обставини, що сприяли й перешкождали злочинній діяльності; зв'язки між діями (способом злочину) та злочинним результатом, а також між учасниками події [8, с. 120].

Вважаємо, що найбільш обґрунтовано сукупність елементів механізму злочину визначив А.М. Кустов. Автор дотримується думки, що основними елементами в структурі механізму злочину є:

- 1) діяльність суб'єкта злочинної події;
- 2) комплекс дій і вчинків жертви;
- 3) комплекс дій інших осіб, не безпосередньо пов'язаних зі злочинною подією;
- 4) окремі елементи обстановки, використані учасниками злочинного посягання [6, с. 7-12].

Автор, на відміну від інших, розглядає не окремішньо дії учасників, а комплекси цих дій, що дозволяє послідовно охарактеризувати розвиток механізму злочину. Як будь-яка система, механізм злочину формується та функціонує під впливом певних закономірностей. У межах криміналістичного дослідження такими закономірностями є: виникнення та розвиток зв'язків і відносин усередині механізму злочину; формування та реалізація способу злочину; виникнення та протікання пов'язаних зі злочинним явищем до та після кримінального порядку, які мають значення для слідчої, судової, оперативно-розшукової та експертної практики [5, с. 117]. Уявляється, що дослідження цих закономірностей при розслідуванні злочинів буде підставою для висунення версій і визначення певного напрямку всього розслідування.

Механізм корупційних злочинів досить складний. Його специфіка визначається як особою злочинця, так й особливостями сфери діяльності, у якій вчиняється злочин. При визначенні механізму корупційних злочинів варто підтримати позицію А.М. Кустова щодо того, що їх механізм включає не поодинокі дії учасників злочину, а комплекс таких дій, спрямованих на досягнення злочинної мети.

Під час дослідження механізму корупційних злочинів потрібно звернутися до механізму корупції взагалі. Так, Ю.І. Кулагін вказує, що механізм корупції може передбачати два варіанти корумпованої поведінки, за умови яких в одному випадку має місце взаємодія двох суб'єктів, що ґрунтується на принципі «ти мені - я тобі», яка своєю чергою також може характеризуватися двома ситуаціями: 1) взаємодія суб'єктів корупційних відносин здійснюється на матеріальній основі, коли суб'єкт, наділений владними (службовими) повноваженнями, за матеріальну винагороду вчиняє на користь особи, яка надає цю винагороду, певні дії з використанням

наданої йому влади чи посадових повноважень або утримується від вчинення певних дій, які він міг чи зобов'язаний був у цій ситуації вчинити з використанням влади чи посадових повноважень; 2) узаємодія суб'єктів корупційних відносин здійснюється на вигідних для обох сторін умовах, які не обумовлюються безпосередньою матеріальною винагородою. Другий варіант корумпованої поведінки, як уже зазначалося вище, полягає в тому, що суб'єкт корупції задовольняє свій особистий інтерес чи інтерес іншої особи (осіб) за допомогою використання наданої їй влади чи посадових повноважень без узаємодії з іншими особами (узаємодія можлива лише в межах співучасті у вчиненні злочину). Обидва ж варіанти об'єднує те, що як у першому, так і в другому випадках, суб'єкт корупційних діянь задовольняє свій особистий інтерес чи інтерес третіх осіб за допомогою неправомірного використання офіційно наданих йому влади або посадових (службових) повноважень [9, с. 14].

Характеризуючи механізм корупційних злочинів, потрібно враховувати особливості сфери, у якій вчиняється вказаний злочин. Адже саме сфера діяльності визначає специфіку особи злочинця й обраного ним виду корупційного правопорушення та способу його вчинення, що впливає на характеристику обстановки злочину з її часовими, просторовими характеристиками та слідовою картиною.

Крім того, як показує практика, корупційні злочини не вчиняються поодинокі, а зазвичай складають комплекс взаємопов'язаних злочинів. Одні з таких злочинів безпосередньо спрямовані на отримання злочинних доходів, а інші – забезпечують вчинення попередніх, містять елементи підготовки до їх вчинення або приховують їх. Тому очевидно, що такий вид злочинності характеризується не розрізненими злочинами, а масштабними злочинними технологіями, основаними на стійких корумпованих зв'язках, які проникають в економіку й фінансову систему та впливають на політику держави в цілому. Таким чином, при дослідженні механізму вчинення корупційних злочинів прослідковується тенденція використання злочинцями так званих технологій злочинного збагачення.

Так, примітка до ст. 45 КК України вказує, що корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 3641, 3652, 368-369 КК України [10]. Проте очевидно, що це не весь перелік зловживань, вчинення яких пов'язано з корупцією. Адже технології злочинної діяльності містять у своєму складі не лише вказані вище злочини, але й низку інших. Наприклад, деякі інші злочини проти власності, у сфері господарської діяльності, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, злочини проти правосуддя тощо. Тому при дослідженні вказаних злочинів доцільно говорити не лише про корупційні злочини, а й низку інших злочинів корупційної спрямованості, які задіяні в технологіях злочинного збагачення.

Висновки. Отже, механізм злочину – це послідовний (поетапний) ряд процесів взаємодії його елементів між собою, у результаті яких проявляються

сліди-відображення, що містять криміналістично значиму інформацію про сам злочин та його учасників. Механізм корупційних злочинів обумовлений специфікою сфери діяльності, у якій вони вчиняються, та являє собою комплекс процесів взаємодії його елементів, що утворюють відповідні слідові зміни в матеріальному та нематеріальному середовищі. Він характеризується кваліфікованістю злочинців, комплексним характером корупційних злочинів і злочинів корупційної спрямованості, які складають технології злочинного збагачення, а також їх латентністю.

Використані джерела:

1. Чельшева О. В. Механизм преступления – понятие и значение для криминалистических исследований / О. В. Чельшева // Вестн. криминалистики. – 2006. – Вып. 4 (20) – С. 15–19.
2. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.
3. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск : Томский ун-т, 1985. – 340 с.
4. Криминалістика : [учеб. для вузов] / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : БЕК, 1995. – 708 с.
5. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
6. Кустов А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. / А. М. Кустов ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Акад. МВД России, 1997. – 228 с.
7. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования : учеб. пособие для вузов / под ред. В. А. Образцова. – М. : Высш. шк., 1992. – 351 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3т. Т.1. Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.
9. Кулагін Ю. І. Корупція та шляхи її подолання в Україні / Ю. І. Кулагін // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : наук. зб. – Вип. 7. – [Б. м. : б. в.], 2005. – С. 12–16.
10. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131 ; з останніми змінами, внесеними Законом від 13.07.2017 № 2136-VIII, ВВР, 2017, № 35, ст.376.

Стаття надійшла до редколегії 01.08.2017

Савчук Т. И. Особенности механизма совершения коррупционных преступлений

В статье исследовано понятие и элементы механизма преступления. Определено механизм коррупционных преступлений, который представляет собой комплекс процессов взаимодействия его элементов, образующих соответствующие следовые изменения в материальной и нематериальной среде. Указано, что особенности механизма коррупционных преступлений обусловлены спецификой сферы деятельности, квалифицированностью преступников, комплексным характером коррупционных преступлений и

преступлений корупційної направленості, складаючих технології преступного обогачення.

Ключевые слова: *корупційні преступления, механізм преступления, елементи механізму преступления, технології преступного обогачення.*

Savchuk T. Peculiarities of the Mechanism of Committing Corruption Crimes

The article outlines the relevance of the topic of research, which is determined by the fact that during the period of independence in Ukraine, the number of corruption offenses has increased significantly. This caused the need to criminalize certain corruption manifestations, which have signs of crime and the introduction of the concept of "corruption crime". Recently, the mechanism of committing such crimes has undergone significant changes that are associated with changes in the life of society and the conduct of anti-terrorist operations in the territory of the state.

The concept and elements of the crime mechanism are investigated. The mechanism of corruption crimes is determined. It is indicated that it is due to the specifics of the sphere of activity in which such crimes are committed and represents a complex of processes of interaction of its elements, which form the corresponding trace changes in the material and non-material environment.

It is specified that this kind of crime is characterized by not isolated crimes, but by large-scale criminal technologies based on stable corrupt connections that penetrate into the economy and financial system and influence the policy of the state as a whole. Thus, when investigating the mechanism of committing corruption crimes, the tendency of the use of so-called technologies of criminal enrichment is used by criminals.

It is noted that in the investigation of these crimes it is expedient to speak not only about corruption crimes, but also a number of other crimes, corruption orientation, which are involved in technologies of criminal enrichment.

It is proved that the mechanism of corruption crimes is characterized by the qualification of criminals, latency, complex nature of corruption crimes and corruptive crimes, which constitute the technologies of criminal enrichment.

Key words: *corruption crimes, mechanism of crime, elements of the mechanism of the crime, technology of criminal enrichment.*

УДК 343.98

Ж. В. Удовенко

ДОТРИМАННЯ ЗАСАДИ НЕВТРУЧАННЯ В ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Статтю присвячено нагальним питанням, пов'язаним з гарантіями невторчання в особисте й сімейне життя та проблемам їх реалізації в кримінальному провадженні України. На підставі аналізу теорії пізнання проаналізовано положення щодо дотримання прав і свобод людини під час проведення допиту як слідчої (розшукової) дії. Звернено увагу й обґрунтовано положення щодо імунітету свідка під час допиту священника за обставинами довірчого спілкування віруючих зі служителями культу.

Ключові слова: *кримінальне провадження, допит, кримінальні процесуальні гарантії, імунітет свідка, права і свободи.*

Постановка проблеми. Дотримання прав людини в практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень усе ще, на жаль, не стало неодмінною умовою діяльності працівників органів досудового розслідування. Хоча метою процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування є недопущення жодного випадку порушення прав людини, досить нелегко негайно й абсолютно усунути випадки порушень прав людини під час цієї специфічної діяльності. Причин цьому може бути декілька, оскільки уповноважена службова особа приймає важливі процесуальні рішення в умовах обмеженого часу, коли необхідних фактичних даних ще поки недостатньо та існує нагальна потреба їх збирання, перевірки й оцінки. Попри ці обставини, зменшення рівня порушення прав людини до певного мінімального рівня – це завдання, що жодним чином не втрачає своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження розглянутих питань, а також окремих аспектів проведення допиту внесли Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, В. К. Весельський, Ю. М. Грошевий, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михєєнко, М. А. Погорєцький, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько та інші. Ці питання розглядали у працях фахівці країн ближнього зарубіжжя: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, В. О. Гавріков, Н. І. Долженко, Ю. Г. Корухов, Є. Є. Подголін, О. Р. Росинська, О. Г. Філіпов, С. А. Шейфер та інші.

Водночас у роботах зазначених авторів здебільшого звернено увагу на охорону прав і свобод громадянина, їх поняття та завдання, а ступінь можливого втручання в особисте й сімейне життя з боку держави для досягнення мети кримінального провадження висвітлено недостатньо повно й детально.

Формування цілей. Метою статті є дослідження дії засади невтручання в приватне життя в кримінальному провадженні України, узагальнення виявлених проблем і розробка науково-обґрунтованих рекомендацій з удосконалення процесуальних норм, що утворюють систему гарантій забезпечення права особи на невтручання в її особисте та сімейне життя під час проведення допиту як слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Обмеження права особи на недоторканність її особистого й сімейного життя під час розслідування кримінального правопорушення можливе не лише щодо таких учасників кримінального провадження, як підозрюваний, потерпілий чи свідок. До осіб, відомості про приватне життя яких знаходяться під загрозою розголошення, належать також їхні близькі родичі та члени сім'ї, а також інші особи, які не володіють визначеним процесуальним статусом, але залучені до процесу розслідування в іншій якості.

На початковому етапі досудового розслідування допит особи, затриманої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, спрямований насамперед на встановлення факту чи спростування її причетності до злочинної події або як безпосереднього її учасника, або як

особи, яка має опосередкований зв'язок з цією подією. Під час проведення допиту важливо, з одного боку, отримати повні й достовірні фактичні дані про обставини події для захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а з іншого, – уміти ставити запитання таким чином, щоб отримані відомості про обставини особистого й сімейного життя, повідомлені допитуваними особами, не були сприйняті ними як намагання слідчого в такий спосіб посягати на їхні права, гарантовані статтею 32 Конституції України.

Потреба проведення допиту підозрюваного як специфічної слідчої (розшукової) дії, під час якої значно збільшується ризик втручання в особисте й сімейне життя, існує після затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, або після вручення їй повідомлення про підозру. Водночас узагальнені результати проведеного нами дослідження свідчать, що допит особи в разі її затримання був проведений у 71 % випадків, а у 29 % випадків затримана особа не була офіційно допитана після її затримання.

У чинному КПК України зазначене питання є не врегульованим. У частині 2 статті 40 цього Кодексу лише зазначено про повноваження слідчого, зокрема, проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії (пункт 2 вказаної процесуальної норми), повідомляти за погодженням з прокурором особі про підозру (пункт 6), здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом (пункт 9). Про потребу проведення допиту підозрюваного відразу після його затримання не йдеться в частині 3 статті 42, статтях 207–213, частині 2 статті 520, частині 1 статті 522, а в статті 224 КПК України врегульовано лише загальні питання проведення допиту безвідносно до процесуального статусу особи. Заразом потреба вручення повідомлення про підозру протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання чітко визначена в частині 3 статті 278 КПК України. Тож констатуємо непослідовність законодавця в унормуванні цього питання, оскільки й повідомлення про підозру, і затримання особи є умовами визнання її підозрюваною, що надає їй можливість набути специфічні процесуальні права, спрямовані на захист її інтересів. Реалізувати свої права, передбачені частиною 3 статті 42 КПК України, підозрюваний може, зокрема, під час допиту.

З огляду на зазначене, пропонуємо вказану норму доповнити пунктом 21 такого змісту: «бути допитаним за обставинами вчинення кримінального правопорушення негайно, але не пізніше двадцяти чотирьох годин після повідомлення про підозру чи затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення». На нашу думку, це слід законодавчо закріпити для надання підозрюваному реальної можливості реалізувати надані йому процесуальні права – давати показання, подавати докази, брати участь у проведенні процесуальних дій.

Суб'єктами проведення допиту після затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до положень КПК України є слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор. Слід зазначити, що згідно з частинами 1, 2 статті 41 КПК України,

працівники оперативних підрозділів також мають право здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема й допит затриманої особи в кримінальному провадженні, але лише за письмовим дорученням слідчого або прокурора. Порушення суб'єктного складу проведення допиту найчастіше має місце під час неофіційного спілкування із затриманою особою без роз'яснення її процесуальних прав і складання протоколу допиту. Допит, проведений оперативним працівником без письмового доручення слідчого чи прокурора, або проведений поза межами такого доручення, також є грубим порушенням чинного законодавства.

Закон не встановлює обов'язку службових осіб (слідчого, прокурора, оперативного працівника), які здійснюють процесуальні дії в кримінальному провадженні, пред'являти затриманій особі документи, що підтверджують їхні повноваження. Водночас затриманий, який набув статусу підозрюваного, або його захисник мають право знати, хто саме з числа зазначених службових осіб насправді проводить допит підозрюваного. Це надасть йому можливість реалізувати свої процесуальні права, передбачені, зокрема, у пунктах 6, 8–10 частини 3 статті 42 КПК України.

Відповідно до частини 3 статті 104 КПК України особа, яка проводить допит, повинна зазначити в протоколі, серед іншого, про всіх осіб, присутніх під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання). Проте непоодинокими є випадки, коли окремих працівників (зокрема, конвоїрів затриманої особи), які можуть бути присутніми під час допиту, не вносять до протоколу, що фактично дає змогу бути присутніми під час допиту оперативним працівникам, які не є особами, які допитують, і чинити тиск та додатковий психологічний вплив на затриману особу. Підтвердженням цього є випадки, зафіксовані під час проведеного нами дослідження. Скажімо, встановлено факти переконання затриманого особою без форменого одягу щодо необхідності співпраці зі слідчим і правоохоронцями та зізнання у вчиненні кримінального правопорушення, що можуть мати вирішальне значення для майбутнього можливого пом'якшення покарання. На це слідчий додавав, що згідно з КПК України затриманий може взагалі нічого не говорити, але при цьому має пам'ятати, що слідчий буде характеризувати особу в суді, і небажання затриманого говорити буде свідчити про відсутність його каяття у вчиненні кримінального правопорушення.

Щодо часу й тривалості допиту, то він як слідча (розшукова) дія відповідно до частини 4 статті 223 КПК України повинен проводитися, зазвичай, у денний час – з 6 до 22 години. Згідно з частиною 2 статті 224 цього Кодексу допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день. Допит неповнолітніх осіб відповідно до статті 226 КПК не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Водночас, зважаючи на той факт, що тривалість перерви законодавчо не визначена, уважаємо, що вона має становити не менше 20 хвилин кожні дві години для того, щоб особа встигла

вийти на повітря, прийняти їжу чи ліки, сходити до туалету, випалити цигарку, зробити необхідні дзвінки тощо.

Наразі в КПК України відсутня норма про те, що допитуваній особі надають спочатку можливість вільної розповіді, а потім ставлять запитання. Такий підхід законодавця дозволяє слідчому самому обирати лінію поведінки під час спілкування на допиті, зокрема визначати, які питання та в якій послідовності оптимальніше й доцільніше ставити допитуваній особі.

У законі відсутній обов'язок слідчого з'ясувати ставлення затриманої особи до висунутої їй підозри (підстав затримання), тобто – чи визнає особа свою участь у вчиненні правопорушення та свою вину, чи ні, а якщо визнає частково, то в якій саме частині. Така невизначеність може надавати додаткові можливості «маніпулювання» отриманою інформацією як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту. Нормативно врегульовано лише найзагальніші моменти тактики проведення допиту, абсолютна більшість яких стосується його організаційно-технічних аспектів (за винятком унормування в частині 9 статті 224 КПК України одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб). Зокрема, відповідно до статті 224 КПК України перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту; за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно; за письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Тактика допиту особи ґрунтується з урахуванням окремих застережень загального характеру щодо дотримання загальних засад кримінального провадження. Серед заборон щодо здійснення впливу на допитувану особу основними є такі: пряма заборона фізичного впливу (примусу) давати показання через застосування фізичної сили й різноманітних технічних засобів знущань і катувань; заборона психологічного впливу способом будь-яких погроз, залякувань, обіцянок звільнення від покарання, заміни одного виду запобіжного заходу іншим, неправомірна відмова в наданні правової чи медичної допомоги тощо; введення в оману щодо обставин події вчиненого правопорушення та складу його учасників; умисна фальсифікація наявної в органах досудового розслідування інформації (показань інших осіб, предметів, документів, знарядь вчинення злочину) щодо розслідуваного правопорушення; формулювання й постановка під час допиту запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї тощо.

Сукупність правил про безумовне або обмежене звільнення деяких осіб від обов'язку свідчити в теорії кримінального процесу одержало назву «іmunітет свідка» або «свідоцький іmunітет» [1, с. 47]. Донедавна правові норми, що внормовували розглядувані питання, у законодавстві не були систематизовані. Розгалуженість цих норм у різних законодавчих актах істотно ускладнювала їхнє застосування.

З огляду на зазначене, вважаємо за потрібне висловити низку зауважень щодо іmunітету свідка, яким є священник. Правила про іmunітет такого свідка містяться в низці галузевих законів. Скажімо, у частині 5 статті 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року

передбачено, що «ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих» [2].

Порушення таємниці сповіді призводить до обмеження прав і законних інтересів особи, яка покалася. Таємницю сповіді, встановлену в КПК України, безумовно, потрібно розглядати як істотну гарантію невтручання в особисте й сімейне життя віруючих. Тож нагальною є потреба розробки процесуального механізму її гарантування.

Як зазначає В. Бородчук, сповідь практикується в православній, греко-католицькій і римо-католицькій церквах. Але в Україні існує безліч інших релігійних конфесій. Таким чином, навмисно чи несвідомо, захищаються цією нормою лише деякі з існуючих конфесій і де-факто ставлять їх у привілейоване становище [3, с. 7].

Слід проте мати на увазі, що протестантизм, на відміну від православ'я та католицизму, не визнає містичного змісту церковних таїнств. У більшості протестантських течій здійснюють лише хрещення та причастя, які розглядають як символічні обряди, що не відрізняють від решти інших. Уявляється, якщо священнослужитель відмовляється від дачі показань, посилаючись на таємницю сповіді, суд не повинен розцінювати таку відмову як правомірну, якщо не йдеться про таємницю сповіді в сповідуваній ним релігії. Ми підтримуємо точку зору С. Г. Волкотруба та Р. Баштеги, що покласти на особу обов'язок доводити те, на що вона має гарантоване законом право, неетично [4, с. 346; 5, с. 86]. Тож вирішувати це питання слід в кожному конкретному випадку з огляду на особливості релігійних канонів для того, щоб під виглядом таємниці сповіді священнослужителі не обрuntuговували їхню ухиленню від надання показань як свідків.

У пункті 5 частини 2 статті 65 КПК України йдеться також про те, що священнослужителі можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості. Вважаємо, що це положення процесуального закону є втручанням держави в справи церкви, оскільки канонічне право забороняє священнослужителям оприлюднювати інформацію, яку вони почули при сповіді. Згідно з Духовним Регламентом священник за відкриття гріхів, які він почув на сповіді, може бути позбавлений сану [6]. Таким чином, він за жодних обставин не може бути звільнений від обов'язку зберігати таємницю сповіді. Щодо цього Р. Баштега цілком слушно зазначає, що з пункту 5 частини 2 статті 65 КПК України слід виключити вказівку про можливість звільнення священнослужителів від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості. Якщо ж священнослужитель сам виявить бажання дати показання про обставини, які стали йому відомі під час сповіді, то в цьому випадку слідчий не повинен допитувати його як свідка, оскільки такі показання не матимуть сили доказів [5, с. 87].

Отже, є всі підстави стверджувати, що вказані категорії осіб у деяких випадках не можуть бути джерелами інформації, оскільки через свою діяльність зобов'язані зберігати повідомлену їм таємницю. Для більш ефективного правозастосування імунітету свідка та посилення охорони

особистого й сімейного життя існує нагальна потреба в низці законодавчих змін з цього питання.

Водночас існує переконання, що для таких осіб повинна існувати заборона отримання інформації в будь-який інший спосіб: відібрання пояснень, зняття інформації з каналів зв'язку, візуальне спостереження тощо. Хоча, з іншого боку, така позиція відповідає положенням статті 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де зазначено, що забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їх пацієнтом чи клієнтом [7].

Отже, розгалуженість норм по різних законодавчих актах істотно ускладнила застосування правил про отримання під час допиту відомостей, що стосуються особистого й сімейного життя. Хоча в частині 2 статті 65 КПК України зроблено спробу впорядкувати зазначені норми, проте низка законодавчих неточностей донині не лише ускладнює здійснення кримінального провадження, а й суттєво впливає на гарантію права людини на її особисте життя.

Висновки. Права та свободи людини і громадянина, навіть ті, що є природними й закріплені в Конституції України, не є безмежними. Їх обмеження може бути у випадках, передбачених законом і мати тимчасовий, винятковий характер, коли без такого обмеження не можуть бути захищені права й свободи інших людей, інтереси суспільства та держави. Будь-яке обмеження конституційних прав людини і громадянина має місце лише за наявності процесуального документа, який його обґрунтовує, а також мати легітимну ціль та бути потрібним для суспільства. Загальним критерієм для встановлення балансу між конкуруючими інтересами є дотримання пропорційності під час таких обмежень. Будь-яке втручання повинно бути вибірковим і не перетворюватись у систематичність.

Використані джерела:

1. Смолькова І. В. Тайна и уголовно-процессуальный закон / І. В. Смолькова. – М. : Луч, 1997. – 100 с.
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – С. 283.
3. Бородчук В. Яким бути Кримінальному кодексу України / В. Бородчук // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 62-63. – С. 7-8.
4. Волкотруб С. Г. Імунітет свідків і захист довірених відомостей у кримінальному процесі / С. Г. Волкотруб // Держава і право. – 2002. – Вип. 16. – С. 342-346.
5. Баштега Р. Охорона таємниці сповіді у кримінальному судочинстві / Р. Баштега // Право України. – 2004. – № 6. – С. 86-87.
6. Полный православный богословский энциклопедический словарь в 2-х томах. СПб: Издательство П. П. Соинина. Т. 2, столбцы 1827 и 2141.
7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – С. 303.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2017

Удовенко Ж. В. Соблюдения принципа невмешательства в частную жизнь во время проведения допроса

Статья посвящена актуальным вопросам, связанным с гарантиями невмешательства в личную и семейную жизнь и проблемам их реализации в уголовном производстве Украины. На основании анализа теории познания проанализированы положения по соблюдению прав и свобод человека во время допроса как следственного (розыскного) действия. Обращено внимание и обосновано положение об иммунитете свидетеля во время допроса священника по обстоятельствам доверительного общения верующих со служителями культа.

Ключевые слова: *уголовное производство, допрос, уголовные процессуальные гарантии, иммунитет свидетеля, права и свободы.*

Udoenko Z. Holding of the Principle of Non-interference into the Private Life During Interrogation

Unfortunately, the observance of human rights in the practice of investigating criminal offenses has, unfortunately, not become an indispensable condition for the work of the organs of pre-trial investigation. Although the purpose of procedural activities at the pre-trial stage is to prevent any violation of human rights, it is difficult to immediately and completely eliminate cases of human rights violations during this specific activity. There may be several reasons for this, as an authorized officer makes important procedural decisions within a limited time frame, in the absence of the necessary information. Despite these circumstances, reducing the level of human rights violations to a certain minimum level is a task that in no way loses its relevance.

The article is devoted to topical issues related to guarantees of non-interference in personal and family life and problems of their implementation in the criminal production of Ukraine, taking into account generally recognized principles. Based on the analysis of the provisions of the theory of knowledge, the provisions on the observance of human rights and freedoms during interrogation as an investigative action are analyzed. The provision on immunity of the witness of the priest is justified.

The purpose of this article is to study the issue of determining the institution of non-interference in private and family life in the criminal proceedings of Ukraine, generalizing the problems identified and developing scientifically substantiated recommendations for the improvement of criminal procedural legislation on the system of guarantees of ensuring the right of a person to non-interference in her personal and family life during interviewing.

Key words: *criminal proceedings, interrogation, criminal procedural guarantees, witness immunity, rights and freedoms.*

УДК 343.985

Р. М. Шехавцов

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОБЛЕМНИХ
СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ**

У статті на підставі критичного аналізу визначень проблемних слідчих ситуацій, з урахуванням особливостей кримінальної процесуальної діяльності з досудового розслідування злочинів за КПК України 2012 року, виділено умови, що впливають на формування проблемних слідчих ситуацій, які виникають під

час досудового розслідування злочинів, ознаки, за якими здійснено класифікацію типових проблемних слідчих ситуацій та запропоновано їх визначення.

Ключові слова: *слідча ситуація; проблема; інформаційна невизначеність; протидія розслідуванню злочинів; проблемна слідча ситуація.*

Постановка проблеми. У теорії кримінального процесу та криміналістики поняття кримінальної процесуальної діяльності та її прояву у формі розслідування злочину пов'язане передусім з формуванням уявлень про зміст та сутність її пошуково-пізнавальної складової. Така діяльність як процес пізнання механізму вчинення злочину здебільшого пов'язане з величезним зосередженням інтелектуальних та фізичних сил і можливостей, напрями концентрації яких, як слушно зазначає І.М. Лузгін, спрямовані на встановлення обставин, що характеризують злочин і підлягають доказуванню [1, с. 24]. По суті кожне розслідування являє собою змістовно складний, внутрішньо та зовнішньо суперечливий пошуково-пізнавальний процес, з'ясування сутності якого має вкрай важливе методологічне значення для вироблення не тільки наукових рекомендацій щодо розслідування окремих різновидів злочинів, але й критичного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства на предмет його відповідності потребам вирішення складних пошуково-пізнавальних завдань, які стають перед слідчою практикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії криміналістики наукова розробка питань проблемності пізнання обставин події злочину та встановлення осіб, причетних до неї, під час досудового розслідування злочинів відбувається в рамках низки окремих криміналістичних теорій та вчень, до числа яких поряд з криміналістичними теоріями ідентифікації, діагностики, моделювання, прогнозування, спілкування та вченнями про фіксацію доказів, негативні обставини, протидію розслідуванню злочинів та способи її подолання та іншими входить й теорія слідчих ситуацій. Суттєвий внесок у розробку останньої внесли своїми працями О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, А.В. Дулов, В.А. Журавель, М.О. Селіванов, О.М. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков та багато інших науковців.

У роботах цих та багатьох інших учених-криміналістів спостерігається неоднозначність підходів до розуміння змісту та сутності визначення умов, які формують складні в пошуково-пізнавальному плані ситуації здійснення досудового розслідування злочинів, а також способів використання цих узагальнень у криміналістичному забезпеченні кримінальної процесуальної діяльності органів досудового розслідування. Зміни кримінального процесуального законодавства, що відбулися у 2012 році, а також накопичений на сьогодні досвід здійснення досудового розслідування спонукає до критичного перегляду наявного наукового доробку, накопиченого в рамках криміналістичної теорії слідчих ситуацій, на предмет відповідності існуючих концептів проблемних слідчих ситуацій потребам сучасної слідчої практики

Формування цілей. Виходячи з наведеного, метою статті є на підставі критичного аналізу визначень проблемних слідчих ситуацій з урахуванням особливостей кримінальної процесуальної діяльності з досудового розслідування злочинів за КПК України 2012 року дати характеристику сучасних проблемних слідчих ситуацій, що виникають під час досудового розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення слідчої практики й описи змісту розслідування злочинів різними авторами дають підстави для висновку про те, що цей вид практичної діяльності, гіпотетичну основу якого складає своєрідний процес пізнання, за своєю суттю має характер боротьби (розумової, емоційної, мотиваційної тощо), з одного боку, уповноважених законом осіб, а з іншого – злочинців, їх організованих утворень та інших зацікавлених у справі осіб. Зароджуючись ще в ході підготовки до вчинення злочину, вона зростає, відбиваючись на формуванні слідчих ситуацій не тільки на початковому, але й на наступному етапі розслідування.

Окрім дослідження слідчої практики, узагальнення їх результатів привели у вітчизняній криміналістиці до формування в 70-х роках ХХ століття загальноновизнаного підходу до розуміння розслідування злочинів як ситуаційно залежного пошуково-пізнавального процесу [2, с. 209, 226 – 227, 231; 3, с. 154-155; 4, с. 214; 5, с. 43; 6, с. 168-170; 7, с. 28-29; 8, с. 157; 9, с. 52-53]. Ситуаційна залежність пошуково-пізнавальної діяльності осіб, які здійснюють розслідування злочинів, стала одержувати своє відображення в спеціальній літературі через потребу забезпечити найбільш повне описання максимально можливої кількості комбінацій умов, що виникають на певних етапах розслідування злочину, та їх впливу на вибір тактики проведення окремих слідчих дій і методикою розслідування злочину загалом.

На сьогодні в теорії криміналістики можна виділити два напрями формування уявлень про слідчу ситуацію. Перший, на становлення якого істотно вплинув Р.С. Белкін, полягає в розумінні слідчої ситуації як сукупності умов, у яких у цей момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, у якій протікає процес доказування [10, с. 14-15]. Засновником другого є Л.Я. Драпкін, який визначав слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення по кримінальній справі, зв'язки й відносини між ними, а також між учасниками процесу розслідування, що наступили, чи можливі результати дій сторін [11, с. 28-29].

Як видається, найбільш прийнятною є позиція, сформульована Р.С. Белкіним, що дозволяє з достатньою повнотою при дослідженні особливостей розслідування окремих видів злочинів виявляти й описувати не тільки співвідношення результатів дій осіб, які вчинили злочин, потерпілих, свідків, співробітників оперативних підрозділів, слідчого, слідчого судді та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, на певний момент досудового розслідування, можливості по здійсненню тих чи інших дій цими особами, але й чинники, що впливають на їхню поведінку, ступінь ефективності дій, що обираються ними. Однак не

можна залишати без уваги й так званий інформаційний підхід до розуміння сутності слідчої ситуації, тому що він звертає нас до особи, яка розслідує злочин, до того, що в кінцевому рахунку обстановка, у якій протікає розслідування, тобто слідча ситуація, оцінюється нею й на основі цього визначаються конкретні завдання, що стоять перед слідством на певний момент розслідування, і засоби їхнього вирішення.

Якщо умовно представити процес розслідування конкретного злочину як сукупність слідчих ситуацій, що змінюють одна одну, то перед слідчим можуть виникати різні за ступенем своєї складності пізнавальні задачі, зумовлені слідчою ситуацією, що сформувалася на цей момент розслідування конкретного злочину. Тобто не завжди перед особою, яка розслідує злочин, виникають складні пізнавальні задачі (наприклад, ніякої складності у встановленні обставин події злочину не представляє ситуація затримання злочинця на місці злочину за наявності свідків-очевидців, що дають правдиві свідчення). Це свого часу привело Л.Я. Драпкіна до поділу слідчих ситуацій, залежно від поінформованості слідчого про обставини події злочину й обстановку його розслідування, на прості і складні [11, с. 27-46]. До складних слідчих ситуацій він відніс проблемні й конфліктні слідчі ситуації. Під проблемною ситуацією Л.Я. Драпкін розумів протиріччя між знанням і незнанням, своєрідне, специфічне співвідношення між відомим і невідомим у справі, коли шукане не дано, але перебуває в тому чи іншому можливому зв'язку з уже установленими фактами, що якоюсь мірою обмежують і направляють пошук інформаційних і тактичних рішень [11, с. 31]. Конфліктна слідча ситуація, за його визначенням, це особливий стан системи міжособистісних відносин двох чи більше учасників кримінального провадження, інтереси яких не збігаються і які прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, що виникла стосовно планів сторони, що суперничає [11, с. 7]. Зіставляючи значеннєвий зміст понять проблемної й конфліктної слідчої ситуації Р.С. Белкін правильно зазначив, що визначена по Л.Я. Драпкіну ситуація як конфліктна несе в собі інформаційну невизначеність, тобто за своєю суттю є проблемною [13, с. 633].

Незважаючи на недоліки, що відмічаються в літературі, класифікація слідчих ситуацій Л.Я. Драпкіна відіграє важливу роль у формуванні уявлень про різновиди проявів слідчих ситуацій при розслідуванні конкретних злочинів.

На нашу думку, як підставу для класифікації слідчих ситуацій потрібно обрати ступінь складності пізнавальних задач, що виникають перед особою, яка розслідує злочин. За зазначеною підставою можна виділити прості й проблемні слідчі ситуації.

Найбільший науковий і практичний інтерес становлять проблемні слідчі ситуації й особливості здійснення пошуково-пізнавальних дій осіб, які розслідують злочини, залежно від них.

Проблемність ситуації розслідування злочину додає сукупність умов, що сформувалися на момент її оцінки особою, яка розслідує злочин. При цьому ці умови специфічні для досудового розслідування. До умов, що

формують проблемну слідчу ситуацію під час досудового розслідування, відносяться:

- відсутність чи брак відомостей про джерела інформації, що має доказове значення;
- неможливість скористатися наявною інформацією про обставини події злочину в певний момент без розголошення джерел її одержання, які потрібно залишити в таємниці від підозрюваного;
- протидія розслідуванню злочину з боку зацікавлених осіб;
- відсутність належних науково-технічних засобів для фіксації доказів при проведенні конкретної слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії;
- відсутність чи брак досвіду у слідчого по розслідуванню злочину в ситуації, що сформувалася;
- ступінь загальної завантаженості слідчого (кількість, складність та строки досудового розслідування, що залишилися по інших кримінальних провадженнях та які перебувають у його провадженні).

Залежно від поєднання перерахованих умов проблемні слідчі ситуації можна розділити на:

- ситуації інформаційної невизначеності про обставини події злочину;
- ситуації протидії розслідуванню злочину.

Ситуація інформаційної невизначеності про обставини події злочину – це ситуація, що характеризується об'єктивно обумовленою відсутністю даних про джерела інформації, що має доказове значення, або в якій зібрані дані про злочин на певний момент розслідування не можуть бути однозначно оцінені як такі, що підтверджують причетність конкретних осіб до події злочину й вимагають перевірки. Істотний вплив на формування ситуацій інформаційної невизначеності чинять:

- умови місця, час учинення злочину, погодні умови, способи вчинення злочину, що негативно впливають на формування матеріальних та ідеальних слідів-відображень події злочину (наприклад, пізній час доби, погана освітленість місця злочину, що вплинули на повноту сприйняття свідками дій злочинців, далека відстань місця злочину від населених пунктів тощо);
- умови місця вчинення злочину, час, що минув з моменту вчинення злочину до моменту, коли про нього стало відомо правоохоронним органам, погодні умови, що впливають на збереження наявних слідів злочину;
- ненавмисні дії осіб, які виявили злочин, по зміні обстановки на місці події, пошкодженню або знищенню його слідів;
- відсутність можливостей щодо отримання інформації про обставини вчинення злочину через проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- непрофесійні дії працівників правоохоронних органів із фіксації та збереження слідів та знарядь злочину;
- виявлення негативних обставин, протиріч, які потребують як самостійного гіпотетичного всебічного дослідження, так і у взаємозв'язку з іншими встановленими обставинами справи.

На відміну від ситуації інформаційної невизначеності про обставини події злочину, яка умовно носить об'єктивний характер, тобто незалежний від умисної діяльності зацікавлених у результатах розслідування осіб щодо перешкоджання встановленню обставин події злочину, ситуація протидії розслідуванню злочину – це ситуація взаємодії особи, яка розслідує злочин та особи, яка протидіє встановленню обставин події злочину. Основними рисами ситуації протидії розслідуванню є: 1) протилежні інтереси й цілі в осіб, які беруть участь у розслідуванні кримінальної справи; 2) відсутність інформації про майбутні дії взаємодіючих сторін.

На формування ситуації протидії розслідуванню впливає сукупність об'єктивних, що дають уявлення про інформаційну обстановку процесу розслідування, і суб'єктивних, що характеризують його учасників, елементів.

Як об'єктивні елементи ситуації протидії розслідуванню виступають:

- наявні докази в справі про обставини розслідуваної події як здобуті під час кримінального провадження, так і під час проведення оперативно-розшукових заходів у визначеному КПК України порядку;

- наявність відомостей про вплив, що мав місце або чиниться, на фізичних осіб чи на предмети матеріального світу, які є джерелами інформації, що має доказове значення, або про наміри осіб зробити такий вплив;

- можливість отримання, через проведення негласних слідчих (розшукових) дій, інформації про протидію розслідуванню злочину та набуття нею статусу доказів по кримінальному провадженню;

- організаційні та матеріально-технічні можливості по виявленню, нейтралізації або попередженню конкретних способів протидії.

Суб'єктивними елементами є:

- особливості суб'єкта протидії розслідуванню – чи це одна особа, група осіб, ОЗУ, посадова особа органів державної влади тощо, особливості характеру осіб, що чинять протидію, мотиваційні особливості пояснення їхніх дій;

- наявність життєвого досвіду й правових знань у цих осіб, що забезпечує динамічність та активність протидії;

- обраний особою спосіб протидії та об'єкт впливу;

- особливості характеру слідчого (співробітника оперативного підрозділу), що долає протидію, рівень його професійної підготовки, наявність досвіду по розслідуванню злочинів в ситуаціях протидії йому;

- характер конфліктних взаємин між особою, яка розслідує злочин, і особою йому протидіючою (має місце конфлікт зі строгим суперництвом, що виключає можливість сприйняття протидіючою особою інформації, що виходить від слідчого, тобто психологічний вплив на нього, чи конфлікт з нестрогим суперництвом, який сприяє такому впливу, спрямованому на вирішення конфлікту, тобто на припинення протидії розслідуванню злочину).

Висновки. Таким чином, проблемну ситуацію можна визначити як систему умов, що впливають на формування обстановки інформаційної невизначеності про обставини події злочину й причетних до нього осіб чи конфлікту між учасниками розслідування конкретного злочину, що породжують у результаті їхньої оцінки особою, яка розслідує злочин, складні пізнавальні задачі, рішення яких потребує від неї додаткового осмислення її

змісту, чинників виникнення й ретельної підготовки до проведення відповідних процесуальних дій (наприклад, контролю за вчиненням злочину, аудіо-, відеоконтролю особи, спостереження за особою, затримання особи, допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, слідчого експерименту, обшуку, експертизи тощо).

Використані джерела:

1. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования [Текст] / И.М. Лузгин. – М.: Юридическая литература, 1973. – 216 с.
2. Винберг А.И. Криминалистика [Текст] / А.И. Винберг, Б.М. Шавер . – М., 1949. – 250 с.
3. Васильев А.Н. Планирование расследования преступлений [Текст] / А.Н. Васильев, Г.Н. Мудьюгин, Н.А. Якубович. – М., 1957. – 199 с.
4. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений [Текст] : дис... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Алексей Никифорович Колесниченко. – Х., 1967. – 666 с.
5. Васильев А.Н. Следственная тактика [Текст] / А.Н. Васильев. – М., 1976. – 197 с.
6. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений [Текст] / И.Ф. Герасимов. – Свердловск., 1976. – 184 с.
7. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций [Текст] / Л.Я. Драпкин // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 26-44.
8. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений [Текст] / В.И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения): Материалы научн.-практич. конф. – М., 1976. – С. 155-159.
9. Селиванов Н.А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования [Текст] / Н.А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1985. – № 7. – С. 52 – 55.
10. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методические проблемы советской криминалистики [Текст] / Р.С. Белкин. – М., 1970. – 130 с.
11. Драпкин Л.Я. Понятие и классификация следственных ситуаций [Текст] // Следственные ситуации и раскрытие преступлений. – Свердловск., 1975. – С. 28 – 29.
12. Драпкин Л.Я. Разрешение проблемных ситуаций в процессе расследования [Текст] : Учебное пособие. – Свердловск, 1985. – 128 с.
13. Белкин Р.С. Курс криминалистики [Текст] / Р.С. Белкин. – третье издание, дополненное. – М.: Закон и право, 2001. – 837 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2017

Шехавцов Р.М. Общая характеристика проблемных следственных ситуаций, возникающих в ходе досудебного расследования преступлений

В статье на основании критического анализа определенных проблемных следственных ситуаций, с учетом особенностей уголовной процессуальной деятельности по досудебному расследованию преступлений по УПК Украины 2012 года, выделены условия, влияющие на формирование проблемных следственных ситуаций, возникающих во время досудебного расследования

преступлений, признаки, по которым осуществлена классификация типичных проблемных следственных ситуаций и предложены их определения.

Ключевые слова: следственная ситуация; проблема; информационная неопределенность; противодействие расследованию преступлений; проблемная следственная ситуация.

Shehvtsov R. General Characteristic of Problematic Investigative Situations that Arise During Pre-trial Investigation of Crimes

In the article, on the basis of a critical analysis of the definitions of problematic investigative situations, taking into account the peculiarities of criminal procedural activities in the pre-trial investigation of crimes for the CPC of Ukraine in 2012, the conditions affecting the formation of problematic investigative situations that arise during the pre-trial investigation of crimes are identified. In particular, the conditions forming the problematic investigative situation during the pre-trial investigation include the absence or lack of information about the sources of information that has probative value, the inability to use available information about the circumstances of the crime at a certain point without disclosing the sources of its receipt, which are necessary To keep secret from the suspect, to counteract the investigation of an offense by interested persons, the lack of appropriate scientific and technical means for fixing evidence in the conduct of a specific investigative (search) or The absence of or lack of experience with the investigating officer in investigating the crime in the resulting situation, the extent of the general capacity of the investigator (the number, complexity and timing of the pre-trial investigation remaining in other criminal proceedings that are in his proceedings). Depending on the combination of these conditions, probation investigation situations are proposed to be divided into situations of information uncertainty about the circumstances of the crime and the situation of counteraction to the investigation of the crime. The situation of information uncertainty about the circumstances of a crime is a situation characterized by an objectively due lack of data on sources of information that has probative value, or in which the collected data about a crime at a certain moment in the investigation can not be uniquely assessed as confirmatory the involvement of specific individuals in the crime and require their verification. The situation of counteraction to the investigation of a crime is a situation of interaction of the person investigating the crime and the person who opposes the establishment of the circumstances of the crime. As a result, the problem situation is defined as a system of conditions influencing the formation of the situation of information uncertainty about the circumstances of the crime and the persons involved in it or the conflict between participants in the investigation of a particular crime, arising as a result of their assessment by a person investigating a crime, complex cognitive tasks, the decisions of which require from it an additional comprehension of its content, factors of origin and careful preparation for the conduct of the corresponding procedural actions.

Key words: investigation situation; problem; information uncertainty; counteraction to the investigation of crimes; problematic investigative situation.

РОЗДІЛ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 378:34:340.12:303

О. М. Литвинов

ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ЮРИСТІВ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ З ПОЛЕМІЧНИМИ ЗАУВАЖЕННЯМИ ТА ДЕЯКИМИ КОНКРЕТНИМИ ПРОПОЗИЦІЯМИ

Розглядаються педагогічний, світоглядний та професійний ракурси процесу викладання філософії. Головну увагу приділено лекціям і семінарам з урахуванням форм навчання (стаціонарна і заочна). Пропонуються методи роботи, що їх було апробовано в процесі викладання в юридичному виші курсів «Філософія», «Філософія права» та ін. Видами проведення занять, де запропоновано нові методичні прийоми, є лекція-полілог і ауто-семінар. Пропонується розглядати їх як засоби переходу від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відношень у навчальному процесі. Ці види навчальної роботи в методичному плані передбачають навчально-ділові ігри, а також участь у обговоренні навчального матеріалу всіма присутніми й оцінку знань як заохочення їхньої активності. Об'єктивність оцінок забезпечується публічністю та демократичністю обговорення. Головною етичною складовою є прозора система оцінок, що виключає фальсифікацію, професійною (юридичною) – формування навичок формулювання питань та відповідей на них.

Ключові слова: *філософія, філософія права, підготовка юристів, методика викладання філософії, лекція-полілог, ауто-семінар.*

Постановка проблеми. Питання викладання будь-якої неспеціальної дисципліни для майбутніх спеціалістів будь-якого фаху має безліч нюансів методичного плану, але курс філософії є певною мірою особливим або, як мінімум, не «будь-яким». І справа тут не в обов'язковому пістеті ідеологічного характеру, що було притаманним викладанню низки навчальних дисциплін, де акцентувалися світоглядні питання в наперед визначеному напрямку (у радянські часи крім циклу філософських дисциплін це «Історія КПРС», «Політекономія соціалізму» тощо), а в тому значенні, яке має філософське знання та філософський спосіб мислення в історії культури. Сьогодні доводити значення філософії в структурі й змісті вищої освіти є зайвим, філософський, насамперед як критичний спосіб мислення має сприяти подоланню тієї прикрої ситуації, коли панування буденної, тобто, примітивізованої і міфологізованої свідомості тисне на прийняття рішень, що стосуються життя багатьох людей. Значною мірою, якщо стосовно професії юриста, має йтися і про подолання ставлення до неї як до способу обслуговування виключно або насамперед представників влади, рудименти якого ще досить потужно впливають на функціонування судових і правоохоронних органів у країнах, де держава не набула сучасного інструментального характеру, тобто не є правовою. Іншими словами, де у філософсько-логічному сенсі ще не відбувся розподіл загального і

приватного в процесі функціонування державних (загальних) інституцій, насамперед у сферах і ситуаціях, коли споглядаються перетини або навіть зіткнення інтересів.

Актуальність теми цієї статті можна сформулювати як необхідність наближення високого ступеня абстрактності філософського мислення до вирішення конкретних завдань підготовки майбутніх юристів

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викладання філософії, як і інших філософських дисциплін, є і залишається темою багатьох дискусій, насамперед філософів права, у тому числі й вітчизняних. Різноманітність підходів до цих питань пов'язана й з процесами наближення форм і методів навчання в українських вишах до світових стандартів, зокрема в межах Болонської системи. Цих питань у своїх працях торкалися О. Балинська, О. Бандура, В. Вовк, О. Гришук, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, М. Козюбра, М. Костицький, С. Максимов, П. Рабінович, Б. Розовський, О. Скакун, С. Сливка, О. Стомба, О. Тихомиров та інші науковці – викладачі юридичних вищих навчальних закладів. Але конкретні форми та методи занять з філософії та філософських дисциплін з точки зору використання їх евристичних можливостей для розвитку професійних умінь і навичок не розглядалися. Певними попередніми кроками в цьому напрямку є розвідки автора цих рядків, що їх було надруковано в данному виданні [1; 2].

Формування цілей. Тому метою статті є аналіз деяких способів осягнення філософських знань і філософського способу мислення як уже знань, умінь і навичок суто професійної юридичної спрямованості та пропозиція їх можливого розвитку і вдосконалення. Ці способи подаються у вигляді методичних розробок у межах стандартних форм занять у вищих навчальних закладах, насамперед лекцій і семінарів.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначено, головною проблемою в професійній діяльності представників антропоспрямованих спеціальностей (спеціалістів, що безпосередньо працюють з іншими людьми) є постійний тиск буденної свідомості на прийняття рішень у різних сферах життя, включаючи й правову. Це означає насамперед редукування існуючих проблем до більш простих форм актуалізації, як правило через спрощення формулювань. Іншим боком такого стану речей є підміна (чи то свідомо, чи то несвідомо) логіки міркувань іншою категоріальною спрямованістю, наприклад, коли питання економічні вирішують (намагаються вирішити) у спосіб політичний, питання політичні – у спосіб адміністративний, адміністративні – у спосіб інший (але не адміністративний), правові – те ж саме, тут превалюють підходи політичні тощо. Цей фактичний безлад значною мірою викликаний неякісною освітою, якщо такою вважати здатність (уміння) адекватно реагувати на виклики (проблеми) у певній сфері діяльності. Про аспект кримінальний як такий, що з необхідністю супроводжує зазначені логічні «зсуви» в бік задоволення чийось інтересів ми вже свого часу зазначали [3, с. 101-104]

Діяльність у сфері правовій потребує визначених знань та умінь, досить значна частина яких є більш загальними, ніж то вимагає вивчення спеціальних юридичних навчальних дисциплін, серед них ми зосередимося

перш за все на питаннях (запитаннях) і відповідях. Певною мірою це уміння є універсальним у сфері людського спілкування, але для юридичної сфери, втім, воно має значення особливе, оскільки від адекватності (точності/неточності) постановки питання та відповіді на нього надто часто залежить якість рішень аж до долі конкретної людини. Це витікає також і зі значення можливих помилок у дрібницях (наприклад оформлення документів тощо), що має величезне значення в юридичній практиці.

Ми можемо говорити про комунікативні навички в цілому, включаючи й етичні та навіть естетичні аспекти проблеми (а також риторичку) як питання і загальної, і професійної культури, але це потребує спеціальної розвідки. У методологічному плані ці проблеми стосовно їх значущості для правознавства досить широко обговорювалися, включаючи й вітчизняну філософсько-правову думку [4]. Акцентування уваги на проблемі «питання – відповідь», як на наш погляд, виокремлює очевидне смислове ядро цієї проблеми, а звернення саме до курсу філософії зумовлене не тільки відомим змістовним наповненням та рівнем абстракції, а й тим, що це є дисципліна початкового етапу навчання у вищих навчальних закладах, де певною мірою простежується становлення наукового стилю мислення як еволюція людської свідомості, звісно, у бік ускладнення та предметної диференціації знання про світ.

Звичайна академічна лекція є результатом тривалого розвитку мистецтва передачі знань і досвіду від одного покоління до іншого, наступного. Початковим поштовхом була спрямованість педагогічного процесу як такого (нагадаємо, що етимологічно педагог – це той, хто веде за руку дитину в потрібному з точки зору дорослої людини напрямку), що відбувається за нормами передачі досвіду та знань, виробленими в стародавньому світі, особливістю якого був погляд в майбутнє як повернення до минулого. Тобто, йдеться про закладену з самого початку парадигму педагогіки як суб'єкт-об'єктних відношень, де активний суб'єкт (учитель) наставляє в згаданому потрібному напрямку переважно пасивного об'єкта (учня), вимагаючи відтворення знань як наданої інформації (світоглядні аспекти – темпоральне поєднання минулого, поточного й майбутнього, а також, як один з наслідків, внутрішня впевненість чи то навіть переконання в негативній цінності нового як такого). Відома аналогія з посудиною, що наповнюється, є досить вдалим образом. Це культурно відбивало стан відношень у традиційному суспільстві, включаючи й архетип ставлення до нового як до невідомого, а значить ворожого. Досягнення через набуття нового знання, особливо з античного періоду, мали різні причини, але, що слід підкреслити, були пов'язані з «любов'ю до мудрості», тобто філософією. Подальший культурний розвиток, насамперед у західному ареалі культур у бік персоналізації буття, що знайшло відображення і в праві (рівні права кожної людини), викликав необхідність змін і в способах передачі знань наступним поколінням, враховуючи й ставлення до нового. Практичного аспекту цього не торкаємося як очевидного.

Цей над-стислий екскурс в історію з культурологічних позицій є необхідним з точки зору пропозицій подолання деяких сталих канонів академічної лекції, що відбивають застарілий на сьогодні погляд на процес навчання як втілення суб'єкт-об'єктних відносин, де той, кого навчають, розглядався як пасивний об'єкт, а той, хто навчає, відповідно, як активний суб'єкт. Іншим моментом може бути те, що вимагає саме професійна підготовка майбутніх юристів, про що йшлося з початку цього тексту. Подолання деяких (зазначеної якості та спрямованості) канонів академічної лекції як спроба відтворити діалог (фактично полілог) на кшталт філософської бесіди учителя з учнями не як його повчання, а як спільний пошук відповіді на питання, що витікають із загальної постановки тієї чи іншої проблеми (визначеної як тема лекції), дозволяє вирішити низку завдань. Ці завдання мають як педагогічно-розвиваючий характер, так і суто професійний, часто перший та другий разом. Так, активізується увага, формується здатність швидко та продуктивного виокремлення головного в почутому матеріалі, відповідно розрізнення суттєвого та несуттєвого й побудування наступного розвитку думки в певному визначеному напрямку за допомогою сформульованого запитання. Саме формулювання запитання в стислий термін вимагає не тільки концентрації уваги, а й навичок якомога стислого вираження. Пропонується, як певний додаток психологічного характеру, установка на подолання остраху помилок при формулюванні як запитання, так і відповіді: за декілька помилкових спроб виставляється мінімальна позитивна оцінка як заохочення пізнавальної активності.

Яким чином відбувається оновлення лекції як сталої академічної форми навчання? Звісно, не йдеться про відкидання стандартних вимог до неї та заміни імітацією таких собі «сократівських бесід», хоча загальний підхід і методичні прийоми, про які свідчать діалоги Платона, тобто його твори, можуть бути зразками і для сучасних занять. Тим більше, що вони досить широко використовуються в сучасних університетах як країн Заходу, так і Сходу. Пропонується імплементація в процес викладання деяких методичних прийомів, які сприяють розвитку вищезазначених та деяких інших умінь та здатностей, і які є необхідними в професійній діяльності та водночас бажаними і в повсякденному житті, насамперед його громадянської складової.

Таким чином лекція-полілог передбачає активну участь у обговоренні навчального матеріалу всіма присутніми й отримання оцінок безпосередньо на занятті як заохочення найбільш активних учасників створеного ними ж дискурсу. Як показала практика проведення таких занять, додатковим стимулом виступають миттєві навчально-ділові ігри, де їхня раптовість та іноді несподіваність є додатковим стимулом для підтримання необхідного ступеня концентрації уваги. Об'єктивність оцінок забезпечується публічністю та демократичністю цієї процедури, тобто можливістю участі в ній будь-кого з присутніх, головним критерієм є доказовість аргументації та переконливість виступу, обов'язково лагідного.

З такою лекцією-полілогом можливо органічно поєднати ауто-семінар, спосіб проведення якого в методичному плані є одним із способів подолання

класно-урочної системи занять, до якої надто часто вдаються навіть у вишах, як мінімум епізодично. Додатковим чинником, що посилює його педагогічний вплив, є рейтингова система оцінки знань, яка значно ускладнює його проведення, але пропорційно ускладненню й посилює його ефективність. Якщо семінар тлумачити як універсальну форму обговорення проблем, то участь у них не тільки значно активізує пізнавальну діяльність курсантів і студентів, а й сприяє формуванню професійних якостей, таких, як уміння формулювати проблему, яка має бути вирішеною в правовий спосіб тощо. Обов'язкова участь у роботі цих семінарів усіх присутніх і заохочення активної праці у вигляді не тільки відповідей на питання, виступів, а й надання запитань, уточнень і доповнень стає певною постійно діючою лабораторією з дослідження комунікативних умінь і навичок та розвитку їх у професійному напрямку. Але останнє – це є прикладний аспект у впровадженні такого типу занять, тобто активізованого в його персоналістичній складовій, є й інші аспекти, найважливішим з яких виглядає такий, що сприяє формуванню громадянської свідомості через той комплекс методичних інструментів, який надає комунікативний підхід самого процесу навчання та рейтингова система оцінки знань. Ключове значення запитання та відповіді (тобто точного запитання відповідно змісту обговорюваного матеріалу та точної відповіді на конкретне запитання) сприяє й таким розумовим якостям загального і спеціального (професійного) характеру, як розвиток уміння надавати визначення, починаючи з найпростіших предметів (речей, процесів, явищ тощо) оточуючого світу на кшталт «столу» чи то «води». У такому випадку виявляється не тільки суто пізнавальна значущість історико-філософських знань (у даному випадку, звичайно, йдеться про хрестоматійно відоме Фалесове «Усе – з води»), а й значення складного мисленевого процесу створення понять. Цей процес фактично є пропедевтичним стосовно операціональних моментів мислення, наприклад, у випадках кваліфікації злочинів, що стає додатковим стимулом у осягненні змістовного матеріалу курсу філософії, а й показує безпосередній зв'язок із логікою та психологічними дисциплінами, також стає зрозумілою значущість соціально-гуманітарних дисциплін для дисциплін юридичних. Іншими словами, професійно спрямованими стають дисципліни навчального плану.

Структурно ауто-семінар не відрізняється від того, що є обов'язковими вимогами до цього виду занять, можна сказати, що це не є можливим і з суто формально-методичної точки зору. Тобто, заняття відбувається згідно відповідним чином затвердженого плану з необхідним і також затвердженим методичним забезпеченням. Але змістовно воно наповнюється елементами суб'єктивної (персональної) активності, що набуває професійної спрямованості, чому сприяє й залучення знань, набутих з інших дисциплін («міжпредметні зв'язки»). Участь кожного присутнього на занятті в оцінюванні своєї роботи на семінарі й роботи інших сприяє не тільки прозорості оцінок, а й формуванню почуття відповідальності за рішення, що приймається.

Висновки. Головні висновки можна коротко сформулювати наступним чином.

1. Історія філософії як конкретні тексти, що їх мають досягнути майбутні юристи в процесі набуття вищої освіти, надає приклади педагогічного підходу та методичних прийомів, які дозволяють розвивати існуючі сьогодні форми проведення занять у бік від суб'єкт-об'єктних відносин у навчальному процесі до суб'єкт-суб'єктних, що дозволяє активізувати пізнавальну діяльність.

2. Лекція-полілог базується як на історично апробованих способах трансляції знання та розвитку інтелектуальних здібностей тих, хто навчається, так і на досягненнях сучасної педагогіки, що спирається на персоналістичні орієнтири та культурні досягнення, що орієнтуються на активну взаємодію з суб'єктами навчання.

3. Ауто-семинар авторизована форма навчального заняття сприяє формуванню професійних умінь і навичок юриста, насамперед через цілеспрямований вплив на формування їх як досягнення та освоєння діалогічної взаємодії «запитання – відповідь».

4. Лекція-полілог і ауто-семинар сприяють також подоланню можливим проявам необ'єктивності в оцінці знань та фальсифікації формальної фіксації результатів навчання, що дозволяє говорити про значний позитивний морально-правовий потенціал цих видів занять у процесі підготовки юристів, здатних працювати в умовах демократичної правової держави.

Стаття є стислим вступом до обґрунтування нових методів у викладанні неспеціальних дисциплін (у даному випадку філософії) майбутнім юристам, більш докладне висвітлення яких планується в наступних публікаціях на сторінках цього часопису.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Аутосеминар за рейтинговою системою з навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» (із досвіду викладання в юридичному навчальному закладі) / О. М. Литвинов // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : Матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії. – К.: Стилос, 2005. – С. 236–238.

2. Литвинов О. М. Про проблему формування правової свідомості у процесі підготовки сучасного юриста (методологічні та методичні аспекти) / О. М. Литвинов, В. С. Найда // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – Вип. 3: у двох частинах. – Ч. I. – С. 250–256.

3. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. – Луганськ: Янтар, 2014. – 800 с.

4. Максимов С. І. Моделі осмислення правової реальності в контексті комунікативної парадигми права // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1-2. – С. 291–303.

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2017

Литвинов А. Н. Философия для юристов: методические аспекты проблемы преподавания с полемическими замечаниями и некоторыми конкретными предложениями

Рассматриваются педагогический, мировоззренческий и профессиональный ракурсы процесса преподавания философии. Главное внимание уделено лекциям и семинарам с учетом форм обучения (стационарная и заочная). Предлагаются методы работы, апробированные в процессе преподавания в юридическом вузе курсов «Философия», «Философия права» и др. Видами проведения занятий, где предложены новые методические приемы, являются лекция-полилог и ауто-семинар. Предлагается рассматривать их как способы перехода от субъект-объектных к субъект-субъектным отношениям в учебном процессе. Эти виды учебной работы в методическом плане предполагают участие в обсуждении учебного материала всеми присутствующими и оценку знаний как поощрение их активности, а также учебно-деловые игры. Объективность оценок обеспечивается публичностью и демократичностью обсуждения. Главной этической составляющей является прозрачная система оценок, исключая фальсификацию, профессиональной (юридической) – формирование навыков формулирования вопросов и ответов на них.

Ключевые слова: философия, философия права, подготовка юристов, методика преподавания философии, лекция-полилог, ауто-семинар.

Lytvynov O. Philosophy for Lawyers: Methodological Aspects of the Teaching Problem with Polemical Remarks and some Specific Proposals

The pedagogical foreshortening, as well as foreshortening ideological and professional of the process of teaching philosophy are considered. The main attention is paid to lectures and seminars taking into account the forms of training (stationary and correspondence). The connection between the methodical and methodological problems of the teaching process is emphasized, which is of particular importance in philosophical courses. Methods of work are proposed that are based on the world experience and on the author's personal experience (the courses "Philosophy", "History of Studies on Law and the State", "Philosophy of Law", etc., tested during the teaching in the law school).

A professionally focused foreshortening of problem solving presupposes focusing on the knowledge and skills necessary for lawyers. The world view foreshortening assumes an accentuation of attention on questions of practical philosophy, overcoming of ordinary level of consciousness by development of ability of independent judgment. The pedagogical foreshortening implies the rejection of subject-object relations in the educational process and the individualization of instruction. The types of classes where new methods are offered are a lecture-polylogue and an auto-seminar. The author offers to consider them as ways of transition to subject-subject relations in the educational process. The goal is the formation of the legal consciousness of the lawyer through the development of rational structures of consciousness, as well as the rationale for the educational discourse in assessing the level of knowledge.

Lecture-polylogue involves participation in the discussion of the educational material by those present students and assessment of knowledge as encouragement of their activity, as well as educational and business games. Objectivity of assessments is provided by publicity and democracy (the possibility of participation in the evaluation of anyone present, the main criterion is the evidence of argumentation).

The auto-seminar in the methodical plan is one of the ways to overcome the class-lesson system of studies and the rating system of knowledge assessment. The seminar is understood as a universal form of discussion of problems. One of the methodical methods is the compulsory participation of all present in all types of work and also the encouraging of the best students. The main ethical component is a transparent system of assessments that excludes falsification, a professional component - the formation of skills in the formulation of questions and answers to them.

Key words: *philosophy, philosophy of law, training of lawyers, methodology of teaching philosophy, lecture-polylogue, auto-seminar.*

РОЗДІЛ VII. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Б. Г. Розовский

ПОСЛОВИЦЫ ТОЖЕ УСТАРЕВАЮТ

В ФРГ существует высокая награда – «Саксонский орден благодарения», которого удостоиваются лучшие люди в политике, культуре и спорте. Надпись на ордене гласит: «Для тех, кто плывет против течения». Полагаю, такой девиз должен стоять во главе науки, в том числе и юридической. Но здесь парадокс: плыть против течения ныне надо вынуждено, ибо усилиями псевдолибералов за последнее время подавляющаяся масса воды в юридических реках вопреки истории потекла вспять. Главный итог – *в праве человек ныне фактически противопоставлен обществу*. (Маргарет Тетчер даже заявляла: «Такой вещи, как общество, не существует. Есть отдельные мужчины, отдельные женщины, и есть семьи»). Причина – завуалированная мнимым равенством сверхабсолютизация прав и свобод отдельного человека и гражданина при почти полном забвении его обязанностей перед обществом. Человек находится в некоем доме-крепости, его частная (и не только) жизнь закрыта от посторонних глаз законодательными замками и решетками, проникнуть через которые сложно даже правоохранительным органам.

В далекие времена человек сам выяснял отношения с обидчиком на правах кровной мести. Но при необходимости помощь ему оказывало племя. Каждый соплеменник *обязан* был оказать эту услугу. *Государство, со своим повелением, приняло на себя обязанность найти и наказать обидчика, фактически выведя из этого процесса «племя» в лице рядовых граждан*. Ныне дело дошло до того, что в ряде государств лица, оказавшие помощь в розыске и изобличении преступника, в обязательном порядке получают денежное вознаграждение. В Украине стали появляться разовые обращения правоохранительных органов за помощью на тех же условиях.

Объективности ради, следует отметить, что уровень культуры населения в противодействии преступности не одинаков в разных государствах. Более того, даже в рамках одного государства существенно рознятся бескомпромиссные формы такого участия. Так, в ФРГ, в Нижней Саксонии, была изнасилована 27-летняя девушка. Полиция призвала всех мужчин в округе пройти тест на ДНК, в итоге его сделали почти 2400 местных жителей. Согласно полученным результатам несколько человек из сдавших тест являлись родственниками преступника. Впоследствии правоохранительные органы нашли насильника. Им оказался 16-летний подросток, чьи отец и дядя сделали тест. Суд в итоге признал парня виновным.

Понятно, повсеместное распространение подобной практики – это реальный путь к сокращению преступности и повышению эффективности борьбы с ней. Однако небо не безоблачно. Адвокаты подсудимого

потребовали, чтобы действия полиции признали незаконными, так как сам юноша не собирался проходить тест. Верховный суд согласился, что полиция не имела права привлекать подростка в качестве подозреваемого на основании тестов ДНК его родственников. Тем не менее, судьи решили: раз до сих пор нет четкой юридической трактовки этого вопроса, то ошибка полиции не может считаться нарушением закона. Таким образом, приговор насильнику остаётся в силе.

Но в той же Германии много лет тому санкционировать установку радаров на дорогах для соблюдения водителями правил движения вынужден был Бундестаг. Кто может доходчиво объяснить, чем мешает водителю автомобиля установленный на автотрассе радар? Он что, препятствует размять затекшие ноги на остановке, даже заняться любовными утехами? Да нет, никого не интересует, что делает водитель на остановке, радар вообще не способен снять такую информацию. Его задача только отслеживать скорость и соблюдение правил движения транспорта. Тем не менее, с пеной у рта требовали, а в Украине и сейчас периодически выдвигают требования, чтобы о работе радара водитель был предупрежден, для этого необходимо установить соответствующий знак. Зачем? Чтобы на этом участке дороги соблюдались правила дорожного движения, а дальше – соревнуйся с ветром? Изобрели довод: радар с предупреждающим знаком в качестве профилактики устанавливать на опасных участках дороги. Но на дорогах в принципе нет и быть не может не опасных участков. Абсурд, право на не существующую свободу.

Казалось, прошло много времени и радары завоевали свое место на автотрассах. Но только установленные стационарно. Скорее всего, многие водители запомнили место их расположения и соблюдают правила движения в этих узких границах. Для повышения контроля разработаны и используются передвижные камеры фотовидеофиксации нарушений ПДД. В результате ситуация опять обострилась. В Саратовской области автомобилисты начали бить обслуживающих их операторов и выводить комплексы из строя. Водителей возмущает, что передвижные видеокomплексы выставляются при отсутствии дорожного знака о ведущем видеонаблюдении, а сама съемка, как считают автовладельцы, ведется скрытно.

Однако по действующему ГОСТу информационный знак в местах установки передвижных видеокамер не требуется. Он в обязательном порядке размещается только в местах установки стационарных видеокамер. Уже сложилась соответствующая судебная практика, которая это подтверждает. Главное – правила должны выполняться водителями независимо от того, присутствует такой знак или нет. Сейчас на дорогах области работает 40 видеокамер, из которых 13 - передвижные. В результате количество выявленных нарушений выросло в четыре раза: с 324 тысяч в 2015 году до 1,307 миллиона с начала текущего года.

Приведенные цифры не могут не пугать: соток видеокамер в масштабе области – это капля в море, а результат! Начнем мы когда-то ценить свою жизнь и здоровье?!

История с видеокерами имеет продолжение и в ФРГ. Ныне на крупном узлом вокзале Зюдкройц в центре Берлина с участием добровольцев тестируется программное обеспечение для биометрического распознавания лиц. С помощью новой техники власти ФРГ надеются оптимизировать поиск опасных преступников. Умные алгоритмы должны "узнавать" преступников не только с солнечными очками на носу, но и в шапках или платках. Впервые в мире программное обеспечение тестируется на столь большом вокзале, как берлинский, где ежедневно проходит около 160 тысяч человек. Пока что подобные системы применялись лишь на стадионах и во время крупных мероприятий. Общая стоимость эксперимента - 150 тысяч евро.

Защитники безопасности личных данных высказывают сомнения в правомерности эксплуатации этой системы. По их мнению, в отличие от уже существующего повсюду видеонаблюдения новая система даст возможность сиюминутной идентификации граждан и создания маршрута их передвижения. Кроме того, биометрическое распознавание таит опасность злоупотребления в случае, если данные попадут в руки преступников.

Министр внутренних дел Германии Томас де Мезер в ответ на прозвучавшую критику подчеркнул, что все видеозаписи будут удаляться через некоторое время. По его словам, видеонаблюдение важно для расследования совершенных преступлений. Данные не причастных к ним граждан обнародоваться и сохраняться не будут. Показательны предпринятые меры. При входе на вокзал со стороны автобусных остановок каждого пассажира встречает специальная разметка. Белая - там, где можно пройти без страха быть опознанными, синяя - только для тех, кто согласен попасть в поле зрения трех из 77 камер наблюдения, установленных на вокзале. В проекте участвуют около трехсот человек, добровольно согласившихся предоставить свое лицо для полицейской базы данных.

Можно представить реакцию определенной части населения, если система будет введена в действие¹. Но неодолимость тенденции просматривается. В Лондоне, по подсчетам специалистов, на каждого жителя приходится по камере наблюдения. И благодаря этому, отмечают эксперты, уровень преступности снизился на 80%. Во Франции пошли дальше и решили устанавливать камеры в общественном транспорте. В Сингапуре «гаишников» на дорогах не видно. Нарушения фиксируются видеокерами (системы наблюдения в Сингапуре повсюду, а метро ими увешано, как китайский рынок фонариками). Уведомления о штрафе приходят почтой.

Графства и отдельные округа в США имеют полицейский департамент. Они внедряют систему автоматического мониторинга приезда машин, которые никогда туда раньше не приезжали. Для этого есть тотальная система регистрации через камеру, распознавание номера. Если в город

¹ Возможность повсеместной установки системы зависит от результата ее тестирования и проверки законодательно-правовых оснований. Поэтому пока нельзя с точностью сказать, будет ли она и когда введена в эксплуатацию. В Украине подобные процедуры тестирования отсутствуют.

заезжает машина и в течение часа не выезжает (машина, которая ни разу здесь не была), то приезжает полицейская машина, останавливает водителя и обязательно с ним поговорит.

Есть надежда на общегосударственную реализацию новации, внедряемой в Украине в Донецкой области. Создаваемая там новая глобальная система безопасности будет базироваться на видеонаблюдении, принципиальным отличием которой от обычных систем реагирования, ныне существующих в Украине, является мощный аналитический блок. Он будет обеспечивать распознавание объектов, поиск соответствий по внутренним базам и всемирной сети и т.п. Система способна идентифицировать похищенные автомобили, распознать номер, марку, модель, цвет автомобиля. Она обнаружит машину, на которой установлен номер от другого авто. Также UASC будет осуществлять детекцию нетипичного движения транспорта, например, движение автомобиля на красный свет, пересечение двойной полосы, выезд на встречную полосу, что очень актуально для обеспечения безопасности на дорогах.

Система будет реагировать на яркие вспышки, например, взрывы, поломки на электролиниях, аварийные ситуации с городским электротранспортом, препятствия на автодорогах, порывы систем водоснабжения, что будет важным для коммунальной сферы. Система полностью анализирует весь дорожный трафик. Если возникает скопление автомобилей, она способна информировать городские службы об осложнениях дорожной обстановки. В дальнейшем ее можно интегрировать в систему управления светофорами для мгновенного создания в таких случаях зеленых коридоров.

Также система будет реагировать на громкие звуки: выстрелы, удары и так далее. Сигнал тревоги мгновенно поступит в полицию. В случае возникновения чрезвычайных ситуаций природного или техногенного характера система позволяет оповестить население об опасности, при условии установки на камерах дополнительных громкоговорителей. Аналитические функции центра будут отвечать самым современным требованиям обеспечения безопасности.

Выходит на новый уровень распознавание лиц. Даже попытка изменить внешность (очки, усы, борода) существенно не повлияет на идентификацию личности. Система сама будет искать совпадения по всем возможным базам, соцсетям, видео- и фотобанкам. Таким же образом полиция будет получать информацию и по транспорту. Система будет работать на распознавание автомобильного номера, сверку его с базами похищенных автомобилей, с базой официально зарегистрированных владельцев, осуществлять проверку авто через открытые источники. В итоге, полицейские будут получать полную, структурированную информацию о человеке или транспортном средстве.

Сейчас IT-специалисты работают над тем, чтобы программа распознавала не только людей или транспорт, но и предметы. Кроме того, в работе центра применяется современная разработка структурированной базы данных, которая позволяет за доли секунды осуществлять поиск информации в большом массиве видеоинформации - более тысячи

терабайт. Ныне несколько камер и отдельные направления программного обеспечения работают в тестовом режиме. Например, только на трех камерах, усиановленных в Мариуполе, уже зарегистрировано и распознано 309 тысяч номерных знаков автомобилей. И это принципиально новый анализ. Существующая система "Рубеж" способна лишь проверить номер автомобиля по базам розыска. Система UASC же будет анализировать все параметры объекта - номер, марку, цвет, модель, другую важную информацию [1].

Однако «затемненных закоулков» еще достаточно. По сообщениям в интернете, за 8 месяцев 2017 года в Украине суды вынесли более 70 приговоров скупщикам и продавцам скрытых видеокамер и микрофонов. За последние два года стали выявлять больше фактов негласного снятия информации теми людьми, у кого по закону на это нет права. Выявлялись целые передвижные станции для прослушивания граждан. Комментарий журналисты не дают. Однако некоторые приводимые примеры в очередной раз свидетельствуют об алогичности действующего в этой части законодательства. Так, в Вольнской области, по данным следствия, группа местных жителей подозревается в том, что под видом активистов с помощью "жучков" тайно следила за местными политиками, собирая на них компромат по заказу третьих лиц. Закон нарушен. Но неужели не очевиден интерес избирателей иметь объективную оценку информации, которую политики и хозяйствующие боссы используют в ходе конкурентной борьбы?

Более показателен другой случай. В кабинетах сотрудников предприятия, которое занимается извлечением драгметаллов из нерабочей электротехники, были выявлены установленные скрытые микрофоны и видеокамеры. Гражданин, установивший "жучки", таким образом пытался собрать информацию о коллегах, которые, по его мнению, могли заниматься воровством. Однако собрать ее не успел, так как был задержан.

Большая часть приговоров вынесена судами в 2017 г. скупщикам и продавцам скрытых видеокамер и микрофонов. Об их социальной «эффективности» можно судить на элементарном примере: студент, записавший скрытым микрофоном требования взятки за положительную оценку на экзамене, получит судимость, а преподаватель уйдет от ответственности, ибо информация о взятке получена незаконным способом.

Родители первоклассников дискутируют в соцсетях — законно ли использовать смарт-часы с GPS, которые в связке с мобильным телефоном позволяют отслеживать и прослушивать ребенка в режиме реального времени. Однако точно так же родители могут слышать и учителя — как он ведет уроки и корректно ли общается с детками. "Наша учительница попросила не надевать детям эти часы, так как там есть функция скрытого прослушивания. Вроде бы это указание дал директор. Говорит, что это подсудное дело", — написала в соцсети одна мама школьника. В СБУ нам заявили, что затрудняются оперативно ответить, являются ли подобные часы незаконными. Виталий Гриб, один из юристов, изучающих этот вопрос, нам ответил, что подобные устройства являются средствами коммуникации и их целевое предназначение — не прослушивание, поэтому привлечь родителей к

ответственности за подобные "шалости" будет непросто [2]. Комментарии излишни.

Искусственные тупики создаются даже там, где правоохранительные органы пытаются использовать информацию, находящуюся в открытом доступе. Так, утверждается: «Не вызывает сомнений, что с развитием технологий сбора Big Data из всех возможных источников проблемы защиты прав личности на неприкосновенность частной жизни будут только усугубляться. Попадая в Интернет, сведения о частной жизни лица выходят из-под контроля субъекта распространения, могут массово дублироваться на многочисленных информационных ресурсах и храниться там неограниченно долго. Однако в условиях повышенной информационной прозрачности, создаваемой накоплением и неконтролируемым дублированием в Интернете информации о гражданах, полное сохранение тайны их личной жизни обеспечить практически не реально. Большинство из нас, не задумываясь об этом, постоянно оставляют цифровые следы своей сетевой активности. Естественно, расширение возможных форм «электронного» контроля за гражданами и отслеживания их социальной активности со стороны правоохранительных органов резко обостряет задачу поиска оптимального соотношения между интересами личности и общества. В связи с этим полномочия полиции по мониторингу персональных данных граждан, контроля за электронной перепиской разрабатываемых лиц, автоматизированному сбору и анализу разрозненных сведений об их поведении, связях, интересах, финансовых операциях, местонахождении и перемещениях, формированию «электронного досье» должны быть четко регламентированы в соответствующих нормативных правовых актах» [3, с. 65].

Вот уж по истине: информация лежит на поверхности, любой рядовой гражданин может с ней ознакомиться и использовать по своему усмотрению, а для применения ее в целях предупреждения и борьбы с преступностью правоохранительными органами необходимо специальное законодательное предписание.

В США данные обо всех преступниках, когда-либо совершивших сексуальные преступления, являются общедоступными. Любой житель страны имеет право узнать, живут ли педофилы, растлители и насильники поблизости его дома или работы. На специальных сайтах публикуются имена, фотографии и адреса лиц, ранее осужденных за изнасилование, совращение малолетних и другие преступления. В Великобритании с 2006 года действует приказ Министра внутренних дел Джона Рейда, согласно которому педофилы, проживающие рядом со школами, должны сменить место жительства. В Украине ничего подобного не существует. О том, что рядом с вами проживает педофил, можно узнать только после того, как с вашим ребенком случится беда.

Шанхайская полиция решила на отчаянные мероприятия, а все для того, чтобы укротить нарушителей правил дорожного движения. Отныне фотографии и видеозаписи их антиобщественного поведения будут публиковать в газетах и транслировать по телевидению. Для этого самые оживленные перекрестки мегаполиса будут находиться под видеонадзором.

Полиция надеется, что моральный аспект наказания окажется весомее, чем штрафы: стыд перед родственниками и друзьями, которые увидели нарушителя на «доске позора», вынудит граждан не повторять таких поступков в будущем. Однако инициатива автоинспекции повлекла в Китае волну возмущения. Юристы и общественные деятели считают, что «воспитание стыдом», во-первых, нарушает право человека на конфиденциальность личной информации, а во-вторых, непропорционально суровое по сравнению с нарушением ПДД.

Как видим, аgravированная защита прав личности не имеет географических границ. Наметившийся прогресс пока носит локальный характер, не затрагивает многие ключевые вопросы процессуальной регламентации форм и методов правоохранительной деятельности. По совершенно справедливой оценке одного из ведущих криминологов В.В. Лунеева, «преступность после мировых войн и возможных глобальных катастроф стала главной угрозой современности. Темпы ее прироста выше темпов прироста населения. Преступность качественно совершенствуется, увеличивается общественная опасность и причиненный ею ущерб. Законодательная регламентация процессуальных основ борьбы с преступностью происходит с избирательным запаздыванием. Действенные законопроекты отвергаются, проваливаются по демагогическим мотивам защиты частной жизни и прав человека. Для убедительности они подкрепляются пугалом «37-го года». Общество годами бросает в дискуссии об этом, объективно давая возможность политической, экономической и правящей элите безнаказанно совершать тяжкие преступления...

Первое, о чем задумались власть имущие после смерти диктатора Сталина, – пишет В.В. Лунеев, – это освобождение от законного контроля правоохранительных органов. Они добились этого, и их разложение еще в советское время стало почти всеобщим. С тех пор они эту привилегию не уступают... Элитарные организованные и коррумпированные преступные группы, формирования и сообщества на пушечный выстрел не подпускают к себе органы правоохраны...

Исповедующие абсолютный либерализм теоретики противопоставляют гуманность правосудия его эффективности, активную защиту прав преступников насущным правам их жертв, хотя эти понятия в уголовном процессе неразделимы. При таком подходе, и при тоталитаризме, и при либерализме общество попадает в криминальный капкан.

В.В. Лунеев приводит, как он называет, школьный пример. «Предположим, что в нашем зале похищен ценнейший предмет. Есть два крайних подхода к его нахождению: первый – всех обыскать, найти предмет и виновного. Метод эффективен, но незаконен. Второй – после длительной последовательной проверки возбудить уголовное дело, установить основную массу присутствующих в зале, в течение многих месяцев, а иногда и лет подозревать каждого, всех по несколько раз допросить, для разрешения противоречий провести необходимые очные ставки, следственные

эксперименты, экспертизы и завершить дело ничем. Бесполезно, дорого, но законно. Где выход?» [4, с. 106-109].

Существует притча: «Один человек попал в Ад. Он увидел там большую залу, полную злых, умирающих от голода людей. Посреди залы стоял большой котел, полный еды. К руке каждого человека была привязана большая ложка на длинной ручке, с метр длиной, и человек мог достать еду из котла, но не мог положить ее себе в рот. Но как только еда падала на землю, она исчезала. И люди бродили по залу, голодные, злые и вечно умирающие от голода. Потом человек попал в Рай. И в большой зале он увидел много людей, довольных, веселых и радостных. Посреди залы стоял большой котел, полный еды. К руке каждого человека была привязана большая ложка на длинной ручке в метр длиной, и человек мог достать еду из котла, но не мог положить ее себе в рот. И люди плясали, танцевали и радовались друг другу. В чем же разница? В Раю люди кормили друг друга». Если распространить данную притчу на проблему участия и взаимопомощи современных граждан в борьбе с преступностью, а в широком плане - в организации системы хозяйствования и всего общества, то закономерен вопрос: в аду или раю мы сегодня живем?

Е. Евтушенко в одном из выступлений на вопрос, который ему задали, сказал, что для ответа на него нужно написать маленькую тетрадочку. На вопрос В.В. Лунеева философы и правоведы - защитники интересов граждан - написали горы статей и книг. Но признанного ответа, как не было, так и нет. Не погружаясь в философские глубины, попытаюсь найти ключ к нему на примере из моей былой следственной практики.

В конце 60-х годов мне в составе следственной группы Прокуратуры СССР пришлось участвовать в расследовании убийства двух студентов Энергетического института. Орудие убийства - кусок ржавой водопроводной трубы. На разрозненных, отдаленных друг от друга микроскопических (почти в буквальном смысле) участках не окисленного металла просматривались следы папиллярных узоров пальца руки человека. Заключение эксперта безоговорочно: след для идентификации не пригоден. Пошли на эксперимент - попросили молодых экспертов (потом, когда дело пошло, подключились корифеи) создать модель возможных вариантов папиллярных узоров пальца преступника по имеющимся следам. Работа была ювелирной, но в конечном итоге удалось сделать репродукцию следа, относительно пригодного для идентификации.

Убийство было совершено на чердаке института и, естественно, основная версия - убийца студент или сотрудник вуза. При их допросе присутствовал эксперт-криминалист и под благовидным предлогом (А что это у вас за царапина на руке? Можно посмотреть, что это у вас за пятнышко?) изучал папиллярные узоры на пальцах. Где-то после двадцатого допроса к следователям пришла делегация студентов и попросила раскрыть тайну таких осмотров. Просьба была удовлетворена. В тот же день по инициативе осмотров было проведено общестуденческое собрание, на котором постановили: «Честному человеку нечего бояться! Все студенты добровольно идут на дактилоскопирование».

Как оказалось, убийцы среди студентов и сотрудников института не было. Поиск виновного своевременно переклочили на абитуриентов, сдававших в то время документы для поступления на учебу, среди них он и был выявлен. Не нужно объяснять, какую помощь в раскрытии преступления оказала инициатива студентов-активистов.

Очень хотелось, чтобы девиз былых студентов: «Честному человеку нечего бояться правоохранительных органов!» был доминирующим в оценке прав и свобод граждан в контексте борьбы с преступностью. Это неизбежные издержки и их, безусловно, необходимо минимизировать в пределах разумного. Нельзя соблюдение прав и свобод граждан противопоставлять задаче раскрытия преступления и изобличения виновного. Это задачи равнозначные. Поиски решения вне этой - называйте ее диалектической или иной - взаимосвязи заведомо обречены на провал.

Мы не оценили истинную природу того общества, свидетелями, а не полноценными участниками рождения которого мы являемся - общества информационного. О нем пишут многие и много. Но главное пока остается за кадром: информационное общество должно стать - и уже становится - синонимом открытого общества. Здесь констатирую не парадокс, а очевидную реальность: информационные технологии неминуемо приближат современное общество по степени открытости к первобытному племени, где все знали всё друг о друге и все жизненно важные задачи решали сообща. Не надо ужасаться, это не конец истории, а закономерное исправление трагической ошибки случившегося ее искривления.

Два, ныне являющихся общепризнанными, постулата: «Человек - существо общественное» и «Мой дом - моя крепость» противоречивы в основе. Человек вне общества при любой технической вооруженности - пылинка. В религии и истории изгнание за пределы общества, считавшееся тягчайшим наказанием, было равнозначно смерти. И сейчас мы планируем освоение Марса не в одиночку, а путем создания там ячейки общества.

Никуда не денешься, такова эволюция: общество формирует личность. Если это осознать в полной мере, то общество объективно должно быть открытым. Взаимопомощь и взаимоконтроль - два стержня, его пронизывающие. Совсем недавно, по историческим меркам, в Голландии на окнах домов запрещалось иметь занавески. Значительная часть мужчин там были мореходами. Когда они уходили в плавание, остальные следили за нравственностью ожидающих их супруг.

Не требуется разъяснять, что речь здесь не сводится к физической открытости. На всём протяжении история движется зигзагами. И исправляем отступления от генеральной линии развития испытанным методом: чтобы выпрямить палку, ее надо выгнуть в другую сторону. Ныне - это идея необузданного приоритета прав и свобод личности. Баланс интересов человека и общества соблюдать надо. Но именно баланс, а не ставить одно впереди другого. И не исправлять допущенные ошибки путем шарахания в противоположную сторону.

Для воплощения его в плоть потребуется реформация всей существующей системы права. Применительно к приведенному

В.В. Лунеевым примеру первый шаг – это упрощение требований к проведению обысков и оперативно-розыскных действий. Обыск допустимо произвести у всех, находившихся в помещении, откуда похищен ценный предмет, несмотря на отсутствие прямых улик в причастности к преступлению. Чтобы сократить возможность произвола, в постановлении о производстве обыска по американскому образцу требуется конкретно указывать, что именно разыскивается. Тогда у гражданина появится основание возражать против вскрытия платяного шкафа, если разыскивается похищенная автомашина.

Издержки, безусловно, неизбежны. В определенной мере они компенсируются, если гражданину станут объяснять, почему обыск производится именно у него, и при отсутствии положительного результата, наряду с извинениями, будет выражаться от имени государства благодарность за содействие в борьбе с преступностью. Не надо рассматривать предложения как простую формальность. Оно приобретет смысл, если будет реализована продуманная эффективная политика формирования у граждан сознания необходимости прямого участия в охране правопорядка и, тем самым, в обеспечении собственной безопасности.

Сегодня она практически отсутствует даже в зародыше. Достаточно отметить, что существующая организационно-кадровая политика в системе МВД Украины не ориентирована на рост профилактической активности населения. Например, в ряде стран Запада обыденное явление, когда жители объединяются для наблюдения за безопасностью окружения своих домов. Достаточно в подъезде обнаружить вызывающего подозрение задержавшегося без причины постороннего, как об этом немедленно сообщается в полицию, и спустя считанное время приезжают полицейские для выяснения причин пребывания «неопределенной» личности. Сравним, как скоро в среднем приезжает у нас оперативно-следственная группа после передачи сообщения о совершенном тяжком преступлении? – Не хватает транспорта, соответствующих сотрудников. О самой реакции на подозрения бабушек, коротающих время на лавочке у подъезда, не говорю.

Отсюда и количество устанавливаемых камер наблюдения в городе – показатель относительный. В преобладающей части информация с них используется для выяснения личности виновного после совершения преступления.

Размеры статьи позволяют затронуть лишь один аспект из общей проблемы несовершенства существующей организации противодействия преступности. Образно говоря, начинать надо с пересмотра отношения к давним постулатам: «Мой дом – моя крепость» и «Моя хата з краю». Хочется надеяться, что в Украине будет разработана и реализована программа приведения ее стратегии в соответствие с возможностями наступившего информационного общества, в чем примут активное участие теоретики права и практики.

Используемые источники:

1. Аброськин В. Это то, чего действительно нет в Украине [Электронный ресурс] / В. Аброськин // «Донбасс». – Режим доступа: <http://donbass.ua/news/region/2016/10/12/abroskin-jeto-to-chego-deistvitelno-net-v-ukraine.html>

2. Серов И. В Украине бум прослушки: «жучки» находят даже в гостиницах [Электронный ресурс] / И. В. Серов // Сегодня. – Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-anshlag-proslushki-zhuchki-nahodyat-dazhe-v-gostinica-1057720.html>

3. Осипенко А. Л. Оперативно-розыскная деятельность в цифровую эпоху: перспективы совершенствования и вопросы правового регулирования / А. Л. Осипенко // Современное состояние науки и законодательства об оперативно-розыскной деятельности. Материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 7 апреля 2016 г. – С. 62-66.

4. Лунеев В.В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности (тезисы доклада) / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 106-109.

Надійшла до редколегії 18.09.2017

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бабаєва О. В.** асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Безсонна Т. Ф.** старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Богатирьов А. І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)
- Бондар В. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Бондарева К. В.** ад'юнкт кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Бочковий О. В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дударець Р. М.** заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України (м. Київ)
- Дунаєва Т. Є.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судострою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків)
- Євтєєва Д. П.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків)
- Єрофєєв М. І.** кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Жукова А. І.** кандидат філософських наук, старший викладач кафедри туризму та соціальних наук факультету торгівлі, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ (м. Харків)

- Зайцев О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заступник директора Інституту прокуратури та кримінальної юстиції (м. Харків)
- Карчевський М. В.** доктор юридичних наук, професор, проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Коваленко А. О.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Комарницький В. М.** доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Корх В. В.** аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Коршенко В. А.** завідувач науково-дослідної лабораторії захисту інформації та кібербезпеки факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Крупнова Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)
- Кулькіна Я. С.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Лазарев В. О.** здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, провідний фахівець факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)
- Левін В. І.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Нестерович В.Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Новіков Д. О.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського Національного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків)
- Одарченко М. С.** аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

- Павшук К. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Панасенко Р. А.** завідувач відділення юридичного забезпечення Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Пеньков С. В.** кандидат юридичних наук, працівник слідчого управління фінансових розслідувань Головного управління Державної фіскальної служби у Дніпропетровській області (м. Дніпро)
- Перлін В. С.** аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Розовський Б. Г.** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, заслужений юрист України (м. Северодонецьк)
- Савчук Т. І.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Світлична Ю. О.** кандидат наук з державного управління, голова Харківської обласної державної адміністрації (м. Харків)
- Трегуб О. А.** юрист першої категорії відділу проблем господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України (м. Київ)
- Удовенко Ж. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Филь Р. С.** начальник відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, здобувач Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)
- Шехавцов Р. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу факультету №1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів)
- Янко В. М.** прокурор Луганської області (м. Северодонецьк)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск № 3 (79)

Друкується мовами оригіналу

За редакцією авторів

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 19.09.2017.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 18,37.
Тираж 100 прим. Зам. № 2009-01.

Редакційно-видавниче відділення
відділу організації наукової роботи Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ВИГОТОВЛЮВАЧ
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007